

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ORTA ÇAĞ SEYAHATNAMELERİNE GÖRE TÜRK
DÜNYASINDA GELENEK VE GÖRENEKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU**

**HAZIRLAYAN
Beyhan PALANCI**

KONYA 2006

ÖZET

Türk dünyası, büyük bir uygarlık merkezi olup güçlü düşünce akımlarının, bilimin, sanatın ve özellikle de evrensel dinin inananlarının uyum içinde yaşadıkları özel diyarlardandır. Bu diyarda yaşayan Türk boyları da bu yaşayış tarzlarıyla bizlere hoşgörü dersi vermiştir.

Yoğun bir çalışmanın ürünü olan bu tezimiz Türk dünyası dediğimiz büyük coğrafyanın içinde yaşayan Türk boylarının gelenek ve göreneklerinin ne kadar birbirine benzediğini, tarih içerisinde ne derece değişime uğradıklarını ve hangilerinin de günümüze kadar ulaştığını belirten kültür birlikleri arasında bir köprü gibidir.

Eğer elimizde Türkiye Türkçesi'ne çevrilmiş seyahatnameler olmasaydı bunların incelenmesi bizde sınırlı bir bilginin olmasını sağlayacaktı. Dolayısıyla bu durumda ne gelenek ve görenekleri saptamış olacaktık ne de gelenek ve göreneklerden bazılarının arasındaki paralellik bağını kurmuş olabilecektik.

Tezimizde, Türkleri ve Moğolları birlikte inceledik. Bunun nedeni, her iki toplumun Altay kökenli olması ve tarihlerinin de kopmaz bir biçimde iç içe geçmesidir. Aslında Türkleri ve Moğolları birbirine bağlayan tek unsur birbirleriyle komşu olmalarıydı.

Türklerde ve Moğollarda gelenekçilik bir gizemcilik olup, biz de bu çalışmamızda bu gizemli dünyaya doğru uzun bir yolculuğa çıktık. İşte bu uzun yolculuğumuzun sonucunda Türk ve Moğol toplumlarının gelenek ve göreneklerinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacak belgeleri göstererek bilim dünyasına sunmaya çalıştık.

ABSTRACT

Turkish world is a great civilization centre and one of the special lands where believers of thought movement, science, art and especially the believers of universal religion live together in unison. Turkish tribes also taught us tolerance with their life styles.

This thesis of us that is the product of dense study is like a bridge between cultural unions stating how much traditions and customs of Turkish tribes look like each other; in what extent they suffered a change and which of them reached until today.

If we did not have travel book translated into the Turkish of Turkey in our hand, it would lead to have limited information for us. Therefore, in this case we would determine neither traditions nor customs and nor we would establish parallelism ties between some of the traditions and customs.

In our study, we also have examined Turkish and Mongol people together, because each of the society was from Altay origin and their history inextricably passed in common. In fact, the single reason binding Turkish and Mongolian people was to be a neighbour with each other.

There is a traditional mysticism in Turkish and Mongolian people, and in our study, we set forth a long journey towards this mystical world. Here as a result of this long journey of us, we tried to present to the science world the document that will help to come out traditions and customs of Turkish and Mongol societies in the best way.

ÖN SÖZ

Herkes sevdiği insanlarla birlikte vakit geçirmekten hoşlanır; ama asıl önemli olan insanın sevdiğinden söz edebilmesidir.

İşte biz de tezimizde Türklerden yani kendi milletimizden söz ettik. Bunun için de çok mutlu ve huzurluyuz.

Tezimizde, Türklerle ilgili karanlık noktaları aydınlatma bakımından önemli kaynaklar olarak nitelendirilen seyahatnameleri inceledik. Bunlar arasında İbn Battûta, İbn Fazlan, Marko Polo ve Rubruk seyahatnameleri yer almaktadır. Bu dört büyük Orta Çağ seyyahının seyahatnamelerinde Türk boylarının gelenek ve göreneklerini tespit ederek, onların tarih içerisinde ne derece değişime uğradıklarını, onlardan hangilerinin de günümüze kadar ulaştığını araştırmaya çalıştık.

Ayrıca, tezimizde Türklerle Moğolları birlikte inceledik. Bunun nedeni, hem Türklerin, hem de Moğolların Altay kökenli milletlerden olup tarihlerinin kopmaz bir biçimde iç içe geçmiş olmasıdır. Moğolların epey zamandır Türklerle kaynaştıkları, birçok bölgede kendi dillerini unutarak Türkçe konuşmaya başladıkları unutulmamalıdır. Türkler ve Moğollar dünya çapındaki fetihleriyle Asya'dan Avrupa'ya kadar bütün topluluklar arasında etkileşime yol açmışlar ve bütün inançlara gösterdikleri hoşgörüyle kendi dinlerinin diğer dinlerle etkileşime girmesine bile izin vermişlerdir.

Türklerin eline yeni fırsatların geçtiği günümüzde, Türk kültür birliğini birleştirecek araştırmalar üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz. Kültür birliğini ortaya çıkarcak araştırmalar bir an önce yapılmaya başlanılmalıdır. Bu fikir birliğinden yola çıkarak araştırmacıların karşılaştırmalı çalışmaları inceleyebilmeleri için yeni metodlar kullanmaları ve yeni sistemler geliştirmeleri gerekmektedir.

Sosyal bilimlerde kesin hükümlere varabilmek mümkün değildir; fakat bir gerçek var ki, her çalışma birbirini tamamlamaktadır. Türk kültürünün sürekliliğini araştıran, Türk boyları arasındaki ortak kültürel değerleri ortaya çıkaran her çalışmada Türk boylarının kültürel birliği arasındaki paralellik bağı daha anlamlı olacak ve her çalışmada da bazı yeniliklere, artı değerlere sahip olacaktır.

Türklerin geçmişinde gizli ve esrarengiz bir âlem vardır; fakat bu âlemin sırlarına sessiz kalan bir kitle de vardır. Bu sessiz kitleyi canlandırmak, geçmişimizi gün ışığına çıkarmak için çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Biz de, bu gayeden hareketle elimizdeki malzemeleri sahadaki diğ er araştırmacılarımızın hizmetine sunarak ileride bu konu hakkında yapılacak çalışmalar için kaynak oluşturmaya çalıştık.

Ayrıca, tezimizde yer alan seyyahların gözlemlerini ve yararlandığımız diğ er kaynaklardan bilgileri verirken metinlerin  zg n yazımlarını koruyup aynen aktarmaya çalıştık.

Bana bu konu üzerinde çalışma fırsatı veren, çalışmamın meydana gelmesinde büyük ilgi ve yardımlarını gördüğüm Hocam Sayın Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na teşekkür etmeyi zevkli bir görev saymaktayım. Çalışmalarımda beni sürekli y reklendiren ve kütüphanesinden yararlanmamı sağlayan, Hocam Sayın Prof. Dr. Ali Berat Alptekin'e teşekkürü bir borç biliyorum.

Konya, 07 Mayıs 2006

Beyhan PALANCI

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
A. YURT	6
B. GEÇİŞ DÖNEMLERİ	30
1. DOĞUM	30
2. EVLENME	32
3. ÖLÜM	44
C. TABİAT UNSURLARI	64
1. SU KÜLTÜ	64
2. GÖK	70
3. AĞAÇ KÜLTÜ	85
4. ATEŞ KÜLTÜ	95
5. YAĞMUR ve YILDIRIM	100
Ç. MADDİ UNSURLAR	105
1. YİYECEK KÜLTÜRÜ	105
2. GİYECEK KÜLTÜRÜ	127
3. HAYVAN KÜLTÜRÜ	137
D. HAYATA FARKLI BİR BAKIŞ	163
1. FALCILIK ve KEHANET	163
2. KURBANLAR	171
3. ŞAMAN-KAM ve GÖREVLERİ	179
E. SOSYAL HAYATA BİR BAKIŞ	192
1. MİSAFİRPERVERLİK ve HEDİYE KÜLTÜRÜ	192
2. BAYRAMLAR	210
F. YASAKLAR	218
G. ERKEKLERLE KADINLAR ARASINDA İŞ BÖLÜMÜ	232
İKİNCİ BÖLÜM	
A. SEYAHATNAMELERDEN SEÇME HİKÂYELER	238
1. İBN FAZLAN'DAN BİR HİKÂYE	238

2. İBN BATTÛTA'DAN BİRİNCİ HİKÂYE	240
3. İBN BATTÛTA'DAN İKİNCİ HİKÂYE.....	241
4. İBN BATTÛTA'DAN ÜÇÜNCÜ HİKÂYE	242
5. İBN BATTÛTA'DAN DÖRDÜNCÜ HİKÂYE	244
SONUÇ	245
KAYNAKLAR	247
1. ANA KAYNAKLAR	247
2. YARDIMCI KAYNAKLAR	247
EK	249
KİTAP KAPAKLARI	249

GİRİŞ

Türkler ve Moğollar, dünya tarihinde sosyal, iktisadi ve kültürel açılardan temel rolleri üstlenmiş milletlerdir.

İster Türk ister Moğol olsun dünya tarihinin en eski uygarlıklarını kurmuş iki millettir.

Türkler ve Moğollar, tarih sahnesine bozkırların hayvan yetiştiricileri olarak çıkmışlardır. Ancak bu insanları sadece göçebe çobanlar olarak nitelendirmek hatalı olacaktır; çünkü aralarında tarım yapanlar da görülmüştür.

Büyük bir coğrafyanın içinde yer alan bu göçebeler yeryüzünde meydana gelen olayların sebeplerini bilemiyorlardı. Bunun için de hava, su, toprak arasındaki ilişkiyi henüz pozitif zihniyete ulaştıramamışlardı. Özellikle de yaratılış, ölüm, gök cisimleri, yağmurun yağması, toprak, ateş, hayvan, bitki, dağ, maden, vb. olaylar korku ve heyecanın verdiği birtakım hislerle birleşerek başka başka düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İşte bütün bunlar insanın düşünce tarzına hayat verdi ve yeni bir inanış yumağını oluşturdu.

Her ne kadar büyük bir coğrafyanın içinde yaşamış olsalarda inandıkları, yaşadıkları, gördükleri, duydukları bilgileri kâinatta üstün saydıkları maddi ve manevi kudretlerle ilgili inanışları kültür birliği oluşturmuştur. Fakat bu göçebeler kavim bireyselliğinden merkezi devlet kurumuna geçince bu inanışların bazıları yok olma, daha doğrusu farklı bir biçime dönüşme eğilimi göstermiştir.

Bugün bazı inanışların yaşamadığını söylüyoruz; fakat bunlar sonraları yeni din, kültür ve ekonominin sunduğu şartlar arasında yeniden teşekkül etmiş olan inanışların bir prototipi olarak değerlendirilmelidir. İşte bu sebepten bugünün inanışları ayna gibi aldığı ışığın hiç değilse bir kısmını yansıtabilmektedir.

Türklerde ve Moğollarda çok sayıda bulunan ve onlar için bir anlamı olan ritüeller, pratikler ve kutsal nesneler günümüzde de anısını hâlâ korumaya çalışmaktadır.

Eski zamanlardaki pratiklerin izlerinin hâlâ Anadolu insanının yaşamında bir yeri olması ve aramızda yüzyılların ötesinde var olan bir paralelliği gözler önüne sermesi soy birliği olan halkların aynı zamanda yaşamamış olsalar bile bir kültür birliğine sahip olduklarını göstermektedir.

Diyebiliriz ki, Eski Türklerin gelenek ve görenekleriyle günümüzün gelenek ve görenekleri arasındaki bağ paylaşıldıkça daha çok güzelleşmekte ve büyümektedir. Elbette böyle olmalıdır; çünkü bunların hepsi Türk dünyasının ürünleridir.

Türk dünyasının kapılarını sonuna kadar açan eserler vardır. Bu eserler arasında birinci sırayı seyahatnameler almaktadır. Seyahatnamelerde bir seyyahın gezip gördüğü yerler hakkında edindiği bilgi ve izlenimler anlatılır. Seyyahların gezdikleri yerlerde edindikleri bilgiler geçmişle günümüz arasında köprü oluşturmaktadır. Bu nedenle seyyahlara ne kadar teşekkür etsek azdır.

Aşağıda, tezimizde yer alan seyyahların hayatları hakkında gerekli bilgiler verilecek, kısaca tanıtılmaları yapılacaktır.

TANCALI İBN BATTÛTA

Orta Çağın en büyük seyyahı ve **Rihletü İbn Battûta** diye bilinen seyahatnamenin sahibi olan Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed bin İbrahim Levâtî Tancî 17 Recep 703/25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. 770/1368'de Tâmesna-Merrâkeş kadısı iken vefat etti. Ailesi, Berberî asıllı Levâte kabilesinden olup Berka'dan Tanca'ya göçenlerdendir. İbn Battûta edebiyat, fıkıh gibi dönemin popüler ilimlerinde sivrilmediği için sadece üç çağdaşı ondan söz eder. Ancak, seyahatnamesi sayesinde dünya tarihinin en çok tanınan gezginlerinden olmuştur.

Kaynaklarda **Rihletü İbn Battûta** diye bilinen **Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr** başlıklı eşsiz seyahatname, İbn Battûta'nın ne kadar zengin tecrübelerle yurduna döndüğünü gösterir. İbn Battûta Türklerin, Moğolların, Maldivlilerin hükümdarlarıyla karşılaşmış; Arapça bilmesi ve derviş gibi giyinmesi sebebiyle de birçok ülkede kadılık makamına getirilmiştir. Ayrıca, İbn Battûta'nın Farsçayı iyi bilmesi ve Türkçeden de iyi derecede anlamasından dolayı zaman zaman diplomatik görevlerde bulunması da istenmiştir. Aslında İbn Battûta'yı halkın gözünde sempatik kılan özellik dervişçe giyinmesi ve derviş gibi davranmasıdır.

İbn Battûta, Orta Çağ'daki Müslüman seyyahların en büyüğüdür; bir kısım şarkiyatçının da itiraf ettiği gibi eskiden Orta Çağ'ın en büyük seyyahı kabul edilen Marko Polo'nun da bir numaralı rakibidir; hatta Kraçkovsky'nin ifadesiyle Marko Polo'dan çok daha geniş bir alanı gezmesi ve üç kıtada en önemli kültür merkezlerine ulaşmasıyla da onu geride bırakmıştır. Kaldı ki İbn Battûta gezdiği birçok ülkede toplumsal yaşama karışmış, evlilikler yapmış ve anılarını hiçbir kuşkuyla yer bırakmadan güvenilir birine yazdırmıştır. Oysa Marko Polo uzmanları iyi bilirler ki Rustiçello bir dinleyici yazarı olarak sayfalar dolusu hayalî hikâye katmıştır. Marko Polo'nun anılarına, İbn Battûta'nın tüm gezileri hesap edildiğinde karşımıza 73.000 (73 bin) mil gibi dudak uçuklatan bir mesafe çıkar. (Aykut 2004: XXI-XXIV).

İBN FAZLAN

Hicri 308 / 920-921 yılı dolaylarında İslamiyet'i yeni kabul etmiş olan Etil (Volga) Bulgarları hükümdarı İlteber Almuş, Abbasî halifesi Muktedirbillâh'a, Abdullah b. Baştû el-Hazarî adında birini elçi göndermişti. Bulgar hükümdarı bu elçi ile gönderdiği bir mektupta, halifeden hükümdarlığının tanınmasını, Bulgarlara İslamiyet'i öğretecek kişilerin gönderilmesini, Hazarlara karşı savunmada kullanılacak bir kalenin yapımında harcanmak için para yardımında bulunulmasını istemekteydi. Bunun üzerine halife, Bulgar hükümdarına istediği şeyleri götürecek cevabı bir elçi heyetiyle göndermeyi kararlaştırdı. Elçilik heyetinin hazırlanması ve gönderilmesi için Saray Ağası Nezîr el-Haramî görevlendirildi. Nezîr el-Haramî gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra elçilik görevine Sevsen el-Rassî'yi getirdi. Onunla birlikte, elçilik heyetinin gideceği ülkeleri iyi tanıyan Tegîn el-Türkî ve Bâris el-Saklâbî adlarında, hilafet sarayında bulunan iki görevli de bulunmaktaydı.

Bulgarlara giden bu elçilik heyetinde, halife ve veziri adına gönderilen mektupları okumakla, hediyeleri vermekle görevli Ahmet b. Fazlan adında bir divan kâtibi de bulunmaktaydı. Bağdatlı büyük bir aileye sahip olan Ahmet b. Fazlan'ın hayatı hakkında eserinde verilen bilgilerden başka herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Eserinden anlaşıldığına göre, onun elçilik heyetindeki yeri Sevsen el-Rassî'den de önemliydi. Bu elçilik esnasında birinci derecede rol oynamış olan bu seyyah (İbn Fazlan) geçtikleri yerlerde gördüklerini ve başlarına gelenleri kaydetmiş, Bağdat'a döndükten sonra elçilik heyetinin geçtiği ülkelerin idarelerini, dinlerini, yaşayış tarzlarını ve âdetlerini anlatan son derece önemli bir eser kaleme almıştır. Onun bu kitabı yazmasının en büyük sebebi, daha önce hilafet sarayında gördüğü Türklerin, Türk ülkeleri hakkında anlattıkları ilginç şeylerin ve gördüklerinin gerek kendisi, gerekse çevresi üzerinde uyandırdığı merak olmalıdır. Kitapta anlattığı gibi o, daha önce Tegîn'den ve yaşadığı çevrede bulunan Türklerden Türk ülkeleri hakkında bazı bilgiler edinmişti. **El-Rihle** (Seyahatname) adını verdiği ve İbn Fazlan'ın iyi bir gözlemci ve üslupçu olduğunu gösteren bu eser, Türk tarihi bakımından çok önemli kaynaklardan biridir. (Şeşen 1995: 11-12).

MARKO POLO

Venedikli gezgin Marko Polo, Çin'e ve Asya'nın çeşitli yerlerine yaptığı gezilerde gördüğü yerleri ve edindiği izlenimleri anlatarak, Avrupa'nın Uzak Doğu uygarlıklarını tanımasını sağlamıştır.

Marko Polo tüccar bir ailenin çocuğuydu. Babası ve amcası Asya'ya ticaret amacıyla yaptıkları yolculuklarda Çin'e kadar gitmiş ve Pekin'de Hint-Türk İmparatoru Kubi-

lay Han'ın konuğu olmuşlardı. İtalya'ya dönüşlerinde papaya Kubilay Han'dan bir mektup getirerek, hanın Hristiyanlık konusunda bilgi edinmek istediğini iletiler. İki yıl sonra 1271'de doğuya gitmek için yeniden yola çıkarken 17 yaşındaki Marko Polo'yu da yanlarına aldılar.

Deniz yoluyla İskenderun Körfezi'ndeki Ayas'a (Yumurtalık) gelen Pololar, Doğu Anadolu ve İran'dan geçerek Basra Körfezi'nde Hürmüz Boğazı'na vardılar. Deniz yolculuğunu tehlikeli bularak daha güvenli sayılan İpek Yolu'nu izlemeye karar verdiler. İran ve Afganistan'ı geçip Pamir dağları'nı aştılar. Kaşgar, Yarkent, Hotan, Gobi Çölü ve Kuzey Tibet'e geçerek Çin'e ulaştılar. Onlardan sonra 600 yıl boyunca hiçbir Avrupalı bu yoldan geçmedi.

Marko Polo üç buçuk yıl süren bu Asya yolculuğu sırasında gördüklerini sonradan öylesine ayrıntılarıyla anlatmıştır ki, geçtikleri yerleri neredeyse adım adım izlemek olanaklıdır. Polo'nun yazdıkları kuşaklar boyunca gerçek dışı, çekici öyküler olarak algılandı. Çok sonra Sir Henry Yule ve Sven Anders Hedin gibi gezginler yazılanların doğru olduğunu ortaya koydu. (Temel Britannica XII, 1993: 67).

WILHELM von RUBRUK

Rubruk'un doğum tarihi bilinmemekle beraber, 1210 ile 1220 arasındaki uzun zaman dilimlerinden herhangi bir yılda doğmuş olduğu düşünülmektedir.

Paris ve Fransa kralıyla iyi bir ilişkisi vardır. Rubruk, doğu seyahatine Hristiyan bir misyoner olarak çıkmıştır.

Kutsal ülkede, kendisine tecrübeleriyle öğütler veren Andreas'dan ve Balduin'den önemli bilgiler edindi. Wilhelm von Rubruk, kendisine lazım olabilecek her şeyle meşgul oldu ve hatta dil çalışmaları yaptı. Asyalıların Güney Rusya ve Doğu Avrupa'ya taarruzlarını yaşayan adı geçen Moğolistan seyyahları ve rahiplerinin yanında o, Solinus ve Isidor'un antik gelenekleriyle de ilgilendi. Onların fantezi tasvirlerini teyit etti.

Rubruk'un seyahatine başlama noktası İstanbul'dur. Kral Ludwig'in Sertak Han'a yazdığı, Türkçe ve Arapça'ya tercüme edilen mektubunu Rubruk 1252'de İstanbul'da aldı. Oradaki tacirlerden yabancı ülkelerdeki ilişkilerin özellikleri hakkında önemli tecrübeler edindi. İmparator Balduin, bizzat ona Kırım'daki Moğol komşusu kumandan Skatatay'a sunulmak üzere referans mektubu verdi.

Wilhelm von Rubruk tek başına seyahat etmedi. Heyetinde aynı tarikattaki biradaki Bartholomeus von Cremona, rahip Gosset, adı Nikolaus olan İstanbul'da satın

alınmış bir köle, adı Turgemannus veya Homodei ya da Arapça Abdullah olan bir tercüman bulunuyordu. (Ayan 2001: 19-20).

BİRİNCİ BÖLÜM

A. YURT

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol kültür tarihi içerisinde yer alan yurt(ev) ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

“Orta Asya konutuna Ruslardan sonra *yurt* denilmiştir. Bu terim Türkçede kamp yeri ve çevresi anlamına gelir; Moğolca karşılığı *ger*, Alanlar sayesinde Breton dilinde *ker* olur.

Bu yuvarlak bir konuttur, biçimi antikçağdan (bunları Herodotos anlatmıştır) bugüne hiç gelişmemiştir. İskeleti keçeyle kaplı, birbirine eklenebilir, esnek tahtalardan yapılır ve bir çanı andırır. Oldukça ağır olduğu için- 200 ile 250 kg gelir- toprağa çakılmadan yerleştirilir ve her tür toprak üzerine konulabildiği gibi fırtınalara da dayanıklıdır. 1.30 ile 1.50 m yüksekliğinde, 18 ile 20 m² genişliğinde bir alana yayılır. Tepesinde yerinden oynatılabilir bir tür kapak vardır: İçeride ateş yaktıklarında duman buradan çıkar, bu nedenle buraya ‘baca’ denir, ama ruhani adı ‘Gök penceresi’ dir.

Tam olarak çatı penceresinin altında, yurdun ortasında ocak bulunur, tüm yerleşim yerinin eksenini oluşturur, bir tür mikrokozmos merkezidir. İçerisi hayatı kolaylaştırmak için özenle düzenlenmiştir, ama bu düzende hiyerarşi, protokol, dinsel inanışlar göz önünde bulundurulur. Kadınların, erkeklerin, çocukların, misafirlerin, hatta kullanılan eşyaların yeri bellidir. Eskiden kapı doğu yönünde açılırdı, böylece güneşin doğduğu yöne arkalarını dönmemiş olurlardı. Daha sonra Kononov’a göre Hitaylar zamanında X. yy’da ya da Cengiz Han döneminde, belki de hepsinden önce her ne kadar bu gelenek Moğol sonrası döneme ait olsa da kapı güneye bakardı, bu da çadırı kuzeyin soğuk rüzgârlarına karşı korurdu ve güneş tapıcına da saygısızlık yapılmamış, güneşin gökte en yüksekte olduğu ve gücünün doruğa eriştiği meridyene saygı duyulmuş olurdu.

Yurttan başka keçeden ya da deriden dörtgen bir çadır türü de vardı, iplerle gerilen direkler üzerinde yükselirdi. Bozkır uygarlığında çok rastlanmayan bu çadırın genelde üst düzey görevliler için kullanıldığını görüyoruz.” (Roux 2001: 50-51).

Eski Türkler ve Moğollar devamlı bir kışlak yerine sahip değillerdi. Onlar için çadır-köy ikilisi yeterli olmaktaydı. Başlangıçta büyük hayvan kitlelerine sahip olan Türkler ve Moğollar çadır-köy hâlinde, otları bol ve karı az olan yerleri seçerlerdi ve oraya konarlardı. Bugünkü Moğolistan’da bu hayat şekli modern bir şekilde yapılmış çadırlarla hâlâ

devam etmektedir. Günümüzde ise, Türklerin bir kısmı da yazı yaylalarında geçirmektedir; fakat Türklerin çoğunluğu yerleşik bir hayat sürdürmeyi tercih etmiştir.

Konumuz hakkında verdiğimiz bu ön bilgiden sonra, şimdi de çalışmamızda yer alan seyyahların anılarına doğru bir yolculuğa çıkmak istiyoruz:

Rubruk Moğolların hayatını şöyle anlatır: “Herhangi bir yerleşmeleri (daimi konakları), hiçbir şehirleri yoktur ve gelecekte nerede oturacaklarını önceden bilmezler. Tuna’dan güneşin doğduğu yere kadar uzanan İskitya (Cithiam) topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. Her kabile reisi (capitaneus) halkının sayısına göre otlaklarının sınırlarını tanır ve kış, yaz, ilkbahar ve sonbaharda sürülerini nerede otlatması gerektiğini bilir. Zira, kışın güneye daha sıcak yerlere, yazın kuzeye serin yerlere göçerler. Susuz yerlere kışın giderler, eğer oraları karlı olursa, karı su yerine kullanırlar.” (Rubruk 2001: 32).

Marko Polo da Türkmenlerin hayatını şöyle anlatır: “Müslüman ve çoğunluğu dağlık bölgelerde ve ovalarda yaşıyor. Zaten zengin yaylak ve mer’alar var Anadolu’da. Hayvancılık ve tarımla geçiniyorlar. Çok güzel at yetiştiriyorlar, sığırları da besili ve iyi evsafa.” (Marko Polo I, ty. 20).

Doğuda yaşayan göçebe Türk obaları yazları Erzincan, Erzurum, Trabzon ve Bayburt civarına gelirler. Marko Polo, bunun sebebini de şöyle anlatır: “İklim yazları çok güzel, hayvanlar için de yemyeşil ovalar ve mer’alar var. Türkler, çoğunlukla yazı bu bölgede geçiriyorlar. Kışın ise iklim çok sert olduğu için Türkler güneye daha ılık bölgelere göç ediyorlar. Kışları çok karlı geçiyor, dondurucu soğuk oluyor. İşte bu yüzden Türkler kış başında hayvanlarını alıp, bol mer’alı ve yumuşak iklimli yerlere çekiliyorlar.” (Marko Polo I, ty. 21).

Ayrıca Tatarlar da geniş bir düzlükte, yaylalarda, dağlık bölgelerde yaşıyorlar. Tatarlar yerleşik bir halk değil, göçebe bir halktır. Marko Polo Tatarlar için der ki: “Tatarlar kışın soğuk havalarda, steplere gidiyorlar, yahut iklimi daha mutedil yerlere göçüyorlar. Bir de kışları hayvanları için bol otlu çayırlar, sulak yerler ve otlakları tercih ediyorlar.

Yazları ise serin dağlık bölgelere çıkıyorlar, yahut yaylaları tercih ediyorlar. Bu bölgelerin havası hayvanları için çok elverişli oluyormuş. Yalnız bir bölgede öyle uzun zaman kalmıyorlarmış. Sebebini de şöyle anlattılar:

‘Soğuk bölgeye göçersek burada en çok iki yahut üç ay kalıyoruz. Üç ay sonra da gene öyle bir yaylaya göçüyoruz. Aynı yaylada uzun zaman kalmak otlakların tahrip olması bakımından mahzurlu oluyor. Bir daha ki yıl hayvanlarımız için çayır ve otlak bulabil-

mek için uzun zaman aynı yerde kalmıyoruz.’ ” (Marko Polo I, ty. 68) dediklerini Marko Polo seyahatnamesinde belirtmektedir.

Rubruk, Moğolların asıl yurduunu ayrıntılı bir tasvirle şöyle anlatır:“Moğolların asıl yurdu olan ve Cengiz Han’ın da ordugâhının kurulduğu Onon-Kerulen doğuya doğru tam olarak on günlük mesafedir. Zikredilen doğudaki ülkelere doğru yolda hiçbir kent yoktur. Bununla birlikte orada Su-Moğol adı verilen kabileler yaşar. Balık avcılığı veya diğer avcılıkla geçinirler ve büyük-küçük baş bir çok sürüleri vardır. Kuzeye doğru da şehir bulunmaz. Orada hayvan yetiştirerek geçinen fakir Kırgız kavmi yaşar. Daha uzakta ayrıca Orengaylar oturur. Bunlar ayaklarının altına düz ve cilalanmış kemikler bağlarlar ve donmuş kar veya buz üstünde, kuşları veya vahşi hayvanları yakalayabilecek kadar hızlı hareket edebilirler. Daha kuzeydeki bölgelerde, soğğun imkân verdiği nispette sayısız fakir kavimler otururlar. Bu kavimlerin batı sınırında Başkirlerin ülkesi bulunur.” (Rubruk 2001: 99-100). Rubruk’un söz ettiği bu yer Büyük Macaristan’dır. Ayrıca bu bölgelerin kuzeyi soğuk nedeniyle bilinmemektedir; çünkü oralarda müthiş kar fırtınaları ortaya çıkmaktadır. (Rubruk 2001: 100).

Oğuzlar, kıl çadırlarda oturan ve konup göçen yörüklerdir. İbn Fazlan Oğuzların hayatını da şöyle anlatır: “Göçebelerde âdet olduğu gibi, sık sık yer değiştirdikleri için yer yer onlara ait çadırlar görülüyordu. Çok güç şartlar altında yaşıyorlardı. Bunlar yolunu kaybetmiş eşekler gibidirler.” (İbn Fazlan 1995: 34).

“Hiçbir şey attan daha hızlı değildi. Savaşmalarına, yerleşiklerin ülkelerine saldırımlarına olanak veren attı. Ama yeni otlaklar bulmak için göç ettiklerinde acele etmenin bir anlamı yoktu: koyun son derece yavaş bir hayvandı. Duydukları saygıdan ötürü atlara eşya yüklemeslerdi. *İmpedimenta* [ağırlıklarını] taşımak için geriye develer ve arabalar kalıyordu ya da kışın toprak ve nehirler buz tuttuğunda eski Türklerin yazıtlarında çok güzel bir biçimde ‘dört (ya da sekiz) ayaklı hayvanlar’ olarak adlandırdıkları kızaklar kullanılırdı, ki bu adlandırma kaya kabartmalarında resimlerini görüp anlayıncaya kadar tüm çevirmenleri allak bullak etmiştir.

Terek olarak adlandırılan arabalar –Ruslar ‘yukardan kumandalı’ adını vermişlerdi- her yerde ve her dönemde kullanılmamış olmalı, çünkü Çinliler V. ve VI. yy’da bu arabaları kullandıkları için bir Türk kavmine ‘Yüksek Arabalılar’ adını vermiştir. Oysa en eski zamanlardan bugüne kadar arabalar kullanılmıştır. Pazırık alanında, Altay’da (V. tümülüs) 2.15 m çapında dört tekerlekli, 3 m yüksekliğinde, 3.35 m genişliğinde bir araba bulunmuştur; üzerinde düz bir çatı bulunan ve keçeyle kaplı olduklarını sandığımız dört

direkli kare bir platformu vardır. İskit mezarlarında, Pazırık'ta bulunan arabayla aynı dönemden ya da birkaç yüzyıl sonrasında, ama biraz farklı, altı tekerlekli, pişmiş topraktan yapılma arabalar bulunmuştur; bölmelendirilen oturma yerinde bir sandık bulunmaktadır.” (Roux 2001: 49-50).

Orta Çağ gezginlerinden biri olan Rubruk, Moğolların yurtlarını ve çadırlarını inşa edişlerini ayrıntılı bir tasvirle şöyle anlatır: “Dairesel bir çerçeve üzerinde ot örgülerinden yurtlarını, uyudukları ve oturdukları çadırları yaparlar. Payandalar, yukarıda bir çemberin içine doğru birlikte giden dallardan teşkil edilir. Bunun üzerinde yaka biçiminde bir baca yükselir. Çatıyı, beyaz keçe ile kaplarlar ve bunu parlaması için sık sık kireç, beyaz toprak ve kemik unu ile sıvarlar. Nadiren siyah keçe de kullanırlar. Bacanın etrafını resimli keçelerle çevirerek süslerler. Girişin önüne de renkli nakışlarla süslenmiş bir keçe asarlar. Bu nakışları asma kütüğü, ağaçlar, kuşlar ve vahşi hayvan figürleri teşkil eder.” (Rubruk 2001: 32).

Rubruk sözlerine şöyle devam eder: “Bu yurtları otuz ayak genişliğinde inşa ederler. Ben bir seferinde bir öküz arabasının tekerlekleri arasındaki izlerin mesafesini yirmi ayak olarak ölçmüştüm. Bu da gösteriyor ki arabanın üzerinde bulunan bir çadır, her iki tekerlekten beş ayak daha dışarıya doğru sarkar. Bir arabanın önünde yirmibeş öküz gördüm, bunlar bir sırada yan yana onbir çadır ve önlerinde de onbir çadır büyüklüğünde bir çadırı çekmekteydiler. Bir araba dingili bir gemi direği büyüklüğünde idi. Arabanın üzerindeki yurtun girişinde oturan bir adam öküzleri sürmekteydi.

Bundan başka ince ve soyulmuş çubuklardan dört köşe sandığa benzeyen kaplar hazırlarlar. Aynı çubuklardan bir koruyucu tavan gererler ve ön tarafta küçük bir giriş yaparlar. Bu sandık veya kulübeciği siyah keçe ile kaplarlar. Bunu içyağı veya koyun sütü ile sıvayarak, yağmura karşı korunmayı sağlarlar ve ayrıca figürlerle süslerler. İçine değerli eşyalarını koydukları bu sandıkları, develerin çektiği ve dereleri de geçebilecekleri yüksek arabalara yerleştirirler. Bu sandıkları asla arabalardan aşağı indirmezler.

Yurtlarını arabalardan indirdiklerinde, girişi güney istikametine doğru yerleştirirler. Çadırın her iki tarafına, stok kaplarının bulunduğu arabaları koyarlar. Böylece çadır, bir taş atımı mesafeyle yerleştirilen iki araba sırası arasında, iki duvar arasında imiş gibi durur. Kadınlar arabalarını çok güzel bir şekilde hazırlarlar.” (Rubruk 2001: 32-33).

Rubruk bunun ötesinde şunları da söyler: “Zengin bir Moğol veya Tatar, yaklaşık yüz ile ikiyüz, arasında stok arabasına sahiptir. Batu'nun yirmi altı karısı vardır ve bunlardan her birinin bir çadırı bulunur. Bunların arkasında içinde kızların oturduğu küçük oda

hizmeti veren çadır bu hesaba dahil değildir. Bu yurtların her birine ait ikiyüz araba vardır. Çadırlarını kurdukları zaman, ilk eş kendi çadırı için batı tarafını seçer. Son eşin en doğudaki çadırına kadar sırayla devam ederler ve her bir kadın çadırını bir taş atımı aralıkla kurar. Böylece zengin bir Moğolun çadır karargâhı, içinde çok az erkek bulunmasına rağmen adeta büyük bir kenti andırır. Ülke çok düz olduğu için, genç bir kadın yirmi otuz arabayı yönetebilir. O bakımdan, develer veya öküzler tarafından çekilen arabaların biri biri arkasından yürütölmeleri mümkündür. İlk arabada oturan genç bir kadın öküzleri sürerek, arkadan gelen arabaların sırayla takip etmelerini sağlar. Geçilmesi müşkil yollarla karşılaşıldığı zaman, arabaların sırası bozulur ve her araba bu engelleri kendisi aşar. Her şey öküzlere ve koyunlara bağlı olduğundan, bu sırada hareket çok yavaşlar.” (Rubruk 2001: 33-34).

Moğol kadınları yurtlarını taşıdıkları arabaları yönetirler, yurtlarını kurarlar ve göçecekleri zaman da yurtlarını kaldırırlar. Moğol erkekleri de çadır ve çadırlarını taşıdıkları arabaları yaparlar. (Rubruk 2001: 40)

Sertak’ın altı karısı, yanında yaşayan ilk oğlunun da iki veya üç karısı vardır. “Bu karıların her birinin ikiyüz araba üzerinde büyük bir yurtu vardır.” (Rubruk 2001: 52).

Rubruk yolculuğu sırasında Batu’nun yurduna da uğramıştır. Rubruk Batu’nun yurdunu da şöyle anlatır: “Batu’nun karargâhını gördüğümde sonsuz bir hayrete kapıldım. Çünkü sadece kendi şahsi yurtları bana, etrafında üç dört millik banliyöler bulunan büyük bir şehir intibasını verdi. Ve İsrail kavminde herkesin çadırını hangi istikamette, nereye çivileyeceğini bildiği gibi, buradaki insanlar da çadırını arabadan indirdiği zaman kampın neresinde yerleşeceğini bilmekteydi. [Moğolların] lisanında saray çadırına ‘orda’ adı veriliyordu; bunun anlamı ortadır, çünkü daima kampın ortasına kurulur. Aslında bir istisna ile, ki ordanın güney tarafına kimse geçirilmez, çünkü sarayın giriş kapıları buradan açılır. Bunun sağında ve solunda müsait bulunan uzaklıklara istedikleri gibi ama sarayın direkt önünde ve arkasında olmamak üzere yurtlarını kurarlar.” (Rubruk 2001: 62).

Rubruk’un Moğolların yurtları ile ilgili anlattıklarına benzer bilgileri de, Marko Polo seyahatnamesinde Tatarlar için şöyle der: “Evleri daire şeklinde. Önce tahtadan daire şeklinde bir çatı yapıyorlar ve üstünü keçe ile örtüyorlar. Bu evlerin bir hususiyeti de arabalarla taşınabilmesi; gerekirse evlerini tekerlekli vagonlara yüklüyorlar ve hayvanlarla başka yerlere naklediyorlar.

İlk bakışta kocaman bir evin yahut bizim anladığımız manada daire biçimindeki çadırın tekerlekli vagonlarla taşınması güç bir işmiş gibi görünmektedir. Ama işin aslı öyle değil.

Bir defa evleri öyle ustalıklarla kurup yapıyorlar ki, taşınması çok kolay oluyor ve hafif oluyor aynı zamanda. Bir hususiyet de şu: evlerini arabaya yükleyip taşırken kapının daima güneye doğru dönük oluşuna dikkat ediyorlar.

Bu evlerin yanı sıra iki tekerlekli taşınabilir küçük çadırları da var; çadırları da evleri gibi keçe kaplı ve yağmurdan içleri ıslanmıyor. Evlerini taşırken deve ve öküz kullanıyorlar. Küçük iki tekerlekli çadırlarda ise karlılarıyla çocuklarını ve mutfak için gerekli eşyalarını taşıyorlar.” (Marko Polo I, ty. 69).

Kıpçaklar da arabaya Arapça tekerlekli araç anlamına gelen acala veya araba derler. Sözlerimize İbn Battûta’nın verdiği şu bilgiyle devam etmek istiyoruz: “Bu araçların her birinin dört tekerleği olup iki veya daha fazla atla çekiliyor. Ağırlığına göre bazen öküz veya develer koşuluyor önüne. Arabacı, hayvanlar arasında semerli olana biner, elindeki kamçıyla hayvanları idare eder. Eğer yoldan ayrıldıklarını görürse büyük bir övendere ile onları yola sokar. Arabanın üzerine ince ağaç çubuklarından yapılmış ve birbirine kayışlarla kenetlendirilmiş kubbeyi andıran hafif bir iskele bindirilir. Bunun üzerine keçe veya çadır bezinden mamul bir örtü konulur. Kubbenin kafesli pencereleri vardır; içeride bulunanlar etrafı seyrederek ama dışarıdan görülmezler. Arabanın içi uyumaya, yemek yapmaya, kitap okumaya elverişlidir seyahat boyunca! Yiyecek, içecek, eşya ve yüklerin taşındığı arabalar da üzerindeki evceğizlerden dolayı yolcu arabalarına benziyor ama onların kapısına kilit asılmıştır.” (İbn Battûta I, 2004: 465).

İbn Battûta’nın bu bilgisi hem Rubruk’un, hem de Marko Polo’nun sözlerini destekler niteliktedir.

İbn Fazlan da Bulgarların evini şöyle anlatır: “Hepsi kubbeli çadırlarda otururlar. Yalnız, hükümdarın çadırı çok büyüktür. Bin ve daha fazla insan alabilir. İçi Ermeni kumaşlarıyla döşenmiş olup ortasında Rum dibacıyla (brocart) örtülü bir taht vardır.” (İbn Fazlan 1995: 59).

Marko Polo, Kubilay Han’ın geziye çıkarken fil üzerinde taşınan barınağını şöyle tasvir eder: “Bu barınak tahtadan yapılmıştır, portatif bir şeydir, içi de ipekli, sim ve altın işlemeli kumaşla kaplanmıştır.

Bu tahtadan yapılmış barınağın dış kısmı da tamamıyla kaplan postuyla kaplanmıştı.” (Marko Polo I, ty. 114). Ayrıca bu kumaşlar ve kaplan postu da en kaliteli malzemelerden yapılmıştır.

Yukarıda yer verdiğimiz seyyahların gözlemlerine göre, Türklerin ve Moğolların çadırlarını arabayla taşımaları, çadırlarını kurmaları başlı başına bir gelenektir.

Şimdi de hükümdarların saray özelliği taşıyan yurtlarını anlatmak istiyoruz:

Marko Polo ayrıntılı bir tasvirle Kubilay Han’ın Şang-tu şehrindeki sarayını şöyle anlatır: “Şang-tu şehrinde Kubilay Han büyük bir saray inşa ettirmiş, muhteşem bir saray doğrusu şahane mermerler ve nefis süs ve tezyinatla insanın âdeti gözünü alıyor. Çok büyük salonu ve holü altın yıldızla kaplı; sarayın öyle büyük bir bahçesi var ki, içinde her köşesini görmek isteseniz aylarca dolaşırsınız.

Sarayın çevresinde yüksek kalın bir duvar var; kalın mı kalın bir duvar, adeta bir eyalet büyüklüğündeki toprak parçasını çerçeveleyiyor. Muhteşem bahçesinde havuzlar, ırmaklar, çaylar var, çayların üstünde nefis yapıda köprüler var. Kimi köşede nefis suların fışkırdığı pınarlar var. İnsan bu bahçeye girdi mi, kendisini cennette sanıyor adeta.

Bu bahçeyi parka benzetmek yerinde olur sanırım. Kubilay Han da bu parkı çok seviyor. Hatta parkta özel olarak av hayvanı besletiyor. Adamları zaman zaman av hayvanlarının ölüp ölmediğini kontrol ediyorlar.

Kubilay Han haftada bir defa bu parka geliyor ve öte berisini gözden geçiriyor-muş. Şimdi sizlere Kubilay Han tarafından yaptırılmış nefis bir yerden söz edeyim.

Kubilay Han, hemen herkese kapalı ve girilmesi yasak olan parkın içerisinde orta büyüklükte bir saray daha yaptırmış. Saray özel olarak hazırlanmış kamıştan imiş.

Bu kamıştan sarayın içini bir göreceksiniz: Hayvanlar, kuşlar, daha niceleri var. Bu sarayın iç kısımları da türlü süslerle bezenmiş yıldızla boyanmış. Sarayın damı da ahşap; kimi yerleri de üstü vernikli kamışla kaplı. Öyle ustalıklı kamışları birbirlerine bağlamışlar ki, aralarından yağmur sızıyor.

Sarayın bazı kısımları da bu tür kamışlardan yapılmış; yalnız şiddetli rüzgârda bozulmasın diye özel çivilerle, raptedilmiş. Kubilay Han bu sarayı öyle yaptırmış ki, istediği zaman bulunduğu yerden kaldırılıyor ve parkın başka bir köşesine taşınabiliyor.

Kubilay Han, Şang-tu şehrinde yılın üç ayı kalıyormuş; haziran temmuz ve ağustos aylarında.

Bu aylarda sıcak diğer bölgelerde çekilmez derecede olduğundan, iklim ve havası mutedil olan Şang-tu şehrine geliyormuş. İşte burada kaldığı üç ay içinde bu kamış sara-

yında kalırmış Kubilay Han gelmeden önce adamları bu kamıştan sarayı kurarlar, o gittikten sonra da söküp sıkı bir yerde muhafaza ederlermiş.

Kubilay Han ağustos'un 28'i gelince toplanır Şang-tu'dan gidermiş. Hiç şaşmamış Şang-tu'dan ayrıldığı tarih, daima ağustos ayının 28'inde hareket edermiş. Merak edip sordum:

‘Niye Kubilay Han her yıl hep ağustos ayının 28'inde bu şehirden gidiyor?’

Anlattılar:

‘Kubilay Han'ın süt beyazı on bir atı vardır. Atlarına ve kısıraklarına çok düşkündür. Kubilay Han, hele bu süt beyazı kısırak sütünden yapılan kımızı da, kutsal olduğu için içer. Bu süt beyaz kısırak sütünden yapılmış kımızı yalnız Kubilay Han'ın akrabası ve ailesi içebilir, başka kimse içemez. Bu büyük bir emirdir ve Cengiz Han'dan beri bu böyledir. Bu süt beyazı atlara kısıraklara herkes saygı göstermek zorundadır. Falcılarımız günün birinde Kubilay Han'a şöyle dedi: her yıl ağustos ayının 28'inde bu kımızı içeceksin ve yere serpeceksin. Bu bizim ülkedeki bolluk ve bereketi sağlayacak, çoluğumuzu çocuğumuzu koruyacak, hayvanlarımızı şerden kurtaracak. İşte her yıl o gün Kubilay Han, törenle, kımızı içer ve Şang-tu şehrinden gider.’

Şimdi size, unutmadan söylüyeyim. Kubilay Han, henüz Şang-tu şehrinden gitmeden önce, yani haziran temmuz aylarında hava bozar ve yağmur yağarsa, hemen falcı ve budistlerini çağırır onlardan bu yağmur bulutlarını dağıtmalarını ister.

Sarayında Tibetli ve Keşmirli üstün güçte kişiler, budist rahipler var, bunlar da şeytanî usüllerle yağmur bulutlarını dağıtırlarmış, hatta gene biri anlattı, civarda yağmur yağar, bulutlar oraya doğru kayarmış da Kubilay Han'ın sarayının bulunduğu yer güneşli olurmuş.” (Marko Polo I, ty. 76-78).

Kubilay Han'ın yurdunda falcı ve kâhinler vardır. Marko Polo da seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında şunları söyler: “Günlerden bir gün, Kubilay Han'a, falcı ve kâhinler, Han-balık'ta imparatorluğuna karşı bir ayaklanma olacağını söylerler.

Kubilay Han bunun üzerine şöyle bir düşünür ve nehrin öte kıyısında yeni bir şehir kurulmasını emreder. Binbir emekle şehir kurulur ve halk buraya taşınır. Yalnız Kubilay Han, eski şehirde kendisine çok güvendiği ve ayaklanmaları ihtimali olmayan insanları bırakır.

Böylece Taydu denen şehir doğmuş olur. Taydu, tam kare biçiminde kurulmuş, eni boyu bir; şehrin bir özelliği de çevresinde boydan boya altı metre yükseklikte ve üç metre eninde bir duvarın bulunması.

Duvarı kil kadar sert topraktan yapmışlar, üstünü de bir güzel beyaza boyamışlar. Topraktan duvarın üst tarafı azıcık temel kısmından dar. On iki kapısı var şehrin; kare biçiminde olan bu şehrin her köşesinde de büyük bir saray bulunuyor.

Şehrin sokakları da geniş ve çok muntazam. Dümdüz uzanıp gidiyor. Altı metre yükseklikteki duvarın üstüne çıkıp şöyle bir baksanız, sokağın tâ öteki kapıya kadar dümdüz uzandığını, bir metre sağa veya sola bile kıvrılmadığını görürsünüz.

Şehirde evler yeni, büyük hanlar, blok binalar var. Hemen her köşe başında büyük bir dükkân görüyorsunuz. Halk bu dükkânlarda alış veriş yapıyor, ne ararsanız da var bu dükkânlarda. Blok binalar âdeta ailelere ayrılmış gibi; hangi ailenin hangi blokta oturduğunu herkes biliyor. Ailelerin oturduğu büyük evlerin yanında küçük binalar var, buralarda da hizmetkârlar kalıyor.” (Marko Polo I, ty. 92).

Görebildiğimiz kadarıyla, Kubilay Han yurdundaki falcı ve kâhinlerin görüşlerine büyük önem vermektedir.

Marko Polo seyahatnamesinde, Kubilay Han ile ilgili şunları da söylemektedir: “Kubilay Han, aralık, ocak ve şubat aylarını Han-balıkda geçiriyor. Han-balık Katay’ın başkenti. Kubilay Han’ın bu kentte de büyük bir sarayı var.

Azıcık da size bu sarayı anlatayım.

Saray tamamiyle kare biçiminde bir duvarla çevrili. Duvarların kalınlığı bir hayli, yüksekliği de en azından 3.5 metreyi buluyor. Duvar bembeyaz renkte; Sarayın dört köşesinde birer küçük saray var. Bu sarayda, askerî birlikler yerleşmiş. Büyük sarayın muhafızlığını yapıyor bu birlikler.

Bu büyük duvarın güney cephesinde beş büyük kapı var. Biri tam ortada; Bu orta yerdeki büyük kapı sadece Kubilay Han sarayda girip çıkarken açılıyor. Bu büyük kapının her iki yanında iki küçük kapı var ki buradan herkes girip çıkıyor.

Kubilay Han’ın oturduğu bu sarayın biçimi ve yeri oldukça garip. Duvar duvar içinde; her köşede bir büyük saray.

Tavanları çok yüksek sarayın, içindeki oda ve holün duvarları tamamiyle altın kaplı, bazı yerler de gümüş kaplı. Duvarlarda büyük canavar resimleri ve tasvirleri yer almış. Bu arada resimler arasında savaş sahneleri, atlılar, kuşlar, vahşi hayvanlar yer alıyor.

Sarayın tavanları da aynı biçimde süslenmiş, tezyin edilmiş. Altın ve gümüşle kaplı sarayın tavanları. Sarayda bir hol var ki bu hol de öyle büyük ki bir anda 6 bin kişilik bir ziyafet verilebilir burada.

Buna rağmen saraydaki odalar o kadar büyük sayılmaz. Bunlarla birlikte, saray öyle büyük ve muazzam ki, kimse onun ihtişamını tasavvur bile edemez. Sonra aklına getiremez bile.

Sarayın damı bile bambaşka renklerle tezyin edilmiştir. Çok da sağlam inşa edilmiştir sarayın damı. Bir hesaba göre asırlar boyu dayanabilirmiş.

Sarayın geri tarafında lüks daireler var. Her birinde büyük hol ve oda var. Buraya herkesin girmesi yasak edilmiş. Büyük Han Kubilay Han'ın hususi dairesi burası. Kubilay Han hazinesini burada saklıyor. Altın, gümüş, kıymetli taşlar, elmas, yakut, nadide zümrütler falan...

Bu özel dairesinde aynı zamanda odalıkları yaşar. Başka bir deyimle, burası Kubilay Han'ın rahat etmesi ve dinlenmesi için hazırlanmış bir dairedir. Zaten ne yapılmışsa bunun için yapılmış.

Dış duvar ile iç kısımlar arasında büyük geniş bahçeler var. Buralar hep çimen; yemyeşil ortalık. Ara yerlerde yollar var yalnız yollar en azından iki karış yükseklikte yapılmış taş döşeli. Neden iki karış yükseklikte, diye sordum.

Dediler ki:

'Büyük hükümdarımız bu bahçede gezinirken ayakkabısı çamurlanmasın diye, yolu iki karış yüksek yaptık.'

Bu büyük bahçenin bir özelliği var. Çeşitli av hayvanları bulunuyor bahçede. Zaten bahçe değil park demek daha doğru bence.

Şimdi size bahçede daha doğrusu parkta olan bizler için çok garip bir şeyden söz edeyim.

Büyük parkın kuzey batısında oldukça büyük bir havuz var. Havuzun derinliği de bir hayli hani. Havuzun bir özelliği şu: Bir tarafından küçük bir çay akıyor ve havuza su dolduruyor. Diğer taraftan da, yani havuza suyu dolduran çayın tam tersi istikametinden de bir başka çay akıyor, ama bu arazi meyilli olduğu için havuzdan dışarı akıyor.

Her iki havuzda da cins cins balıklar yüzyüyor. Kubilay Han bazen canı çekermiş, bu yüzden de havuzda balıkların bulunmasına çok dikkat ediyorlar yaverleri. Kubilay Han bazen balık tutmak istermiş. Bunun için sarayın ileri gelen hizmetkârları balıkların yaşamasına büyük itina gösteriyorlar.

Kubilay Han'ın bir merakı daha var: Sarayının kuzey tarafına düşen kısımda şöyle bir ok atımlık yerde, büyük bir alanda çam ağacı diktirmiş. Adeta küçük bir çam ormanına

benziyor burası. Toprak azıcık da tümsek, yani hafif tepemsi. Uzaktan yemyeşil bir sırt gibi görünüyor.” (Marko Polo I, ty. 89-91).

Diyebiliriz ki, Kubilay Han ihtişamlı bir çadır hayatını sevmektedir.

Kubilay Han, güneye doğru seyahat ederken Kaçar Modun şehrine geldiğinde, burada kendisi, oğulları, kumandanları ve saraya mensup asiller için birer köşk hazırlatır. Bu olayı Marko Polo şöyle anlatır: “Kubilay Han’ın köşkü, yahut çadırı özel olarak hazırlanmıştır. Hükümdar çadırı da denir buna; en aşağı bine yakın insan alır içerisi. Çadırın kapısı güneye bakar. Bu çadırın adeta içine girmiş ikinci bir çadır vardır. İşte zaten Kubilay Han burada kalır.

Çadırı da öyle basit ve ucuz bir şey sanmayın. Çok süslü ve pahalı. Hem dışı hem de iç tarafı pahalı ve kıymetli kumaşlarla, ipeklilerle bezenmiş. Büyük ve geniş bir holden giriyorsunuz. Bu hol kimi zaman kumandanların veya saraya mensup kimselerin bekleme yeri olarak da kullanılıyor.

Kubilay Han’ın oturduğu iç çadır daha büyük itina ile döşenmiş. Yerde nefis halılar, duvarda ipekli kumaşlar hem de. Çadırı, üstleri oymalı ve işlemeli direkler tutuyor.

Bu ikinci iç çadır tamamiyle büyük hükümdara ait. O’ndan başka pek az kimse girebiliyormuş bu çadıra. Bir de birinci karısı ve bazı odalıkları tabii.

Bu iç çadırın başka bir özelliği de şu: İç çadırın kapısı batıya doğru bakıyor. Bunun sebebini sordum:

‘Kubilay Han’ın inançlarından biridir bu, kâhinlerden biri öyle buyurmuş, uğurlu olan O’nun için bu imiş. Kubilay Han da inançlarına bağlıdır.’ diye anlattılar.

İç çadırdaki hükümdar bazı zamanlarda özel konuşmaları için kumandanlarını veya saraya mensup kişileri de kabul ediyor.

İç çadırın arka tarafında büyük bir oda var, işte bu odada, Kubilay Han bazı özel ziyaretçilerini kabul ediyor. Özel ziyaretçilerini kabul ettiği odanın hemen yanında da büyük bir oda daha var ki, burada Kubilay Han uyuyor.

Bu büyük çadırın, yani hükümdarın oturduğu büyük çadırın yanında irili ufaklı çadırlar var. Bunlar da hükümdarın oğulları ve eşleri için. Bir de bunların az ilerisinde kumandanların veya ileri gelenlerin çadırları bulunuyor.

Şimdi size bu büyük çadırın nasıl kurulduğunu anlatayım:

Çadırın hemen girişinde büyük bir hol bulunuyor daima. Bu holün iki yanında ağaç sütunlar var. Ağaç sütunlar oymalı, kimi yerleri de işlemeli kumaşlarla kaplı.

Bu büyük çadırın dış kısmı kaplan postlarıyla kaplanmış. Beyaz siyah ve turuncu renkteki kaplan postları dışarıdan çadıra garip bir görüntü veriyor. Öylesine güzel ve nefis ki bu kaplan postları, açık havada pırl pırl parlıyor doğrusu.

Kaplan postlarını da öylesine birbirlerine eklemişler ki, ne yağmur ne fırtına tesir ediyor. İçeri su falan sızıyor, hatta en fırtınalı havalarda ve yağmurlu günlerde bile bozulmuyor bu postlar.

Çadırın bazı iç kısımları ise çok kıymetli kürklerle kaplanmış. Hele hükümdarın oturduğu taht salonunda bu kıymetli hermin kürklerin en büyüklerini duvarlara örtmüşler. Her birinin kıymetini en aşağı ikibin altın tahmin ederim.

Bu kıymetli kürkleri de öyle mahir biçimde ve ustalıkla birbirlerine eklemişler ki, ek yerlerini güçlkle seçebiliyorsunuz. Bu da Tatarlar'ın dikiş alanındaki ustalıklarını gösteriyor.

Kubilay Han'ın uyuduğu ve çok özel ziyaretçilerini kabul ettiği iç çadırın arka tarafındaki odada ise yerde kaplan postları bulunuyor, duvarlar gene en kıymetli hermin kürklerle kaplanmış.

Hol ile Kubilay Han'ın özel odasını ayıran büyük bir perde var ki, nefis bir ipekli. İnsan bu nefis ipekliyi görünce önce şaşırıyor, hele hükümdarın odasına girince bunca kıymetli kürkleri ve zenginliği görünce büsbütün şaşkına dönüyor.

Kısaca şunu söylemek istiyorum. Diyebilirim ki, hiç bir hükümdar bu kadar kıymetli bir çadıra sahip olabilsin. Zaten bu çadıra ve hükümdarın yanındaki büyük çadırlara sahip olabilmek için insanın dolu bir hazinesi olmalı.

Diğer adi çadırların kıymeti de oldukça yüksek sanırım, yani en aşağı kıymetteki bir çadır bin altın falan eder. Yalnız kumandanların veya diğer ileri gelenlerin kaldığı çadırlarda o kadar kıymetli kürk yok.

Kubilay Han'ın haremi kendi muhteşem çadırının hemen yanı başındaki çadırda bulunuyor. Hükümdarın haremının çadırı da nefis kürklerle kaplı, yalnız hol ve içerdeki odalar o kadar büyük değil.

Bütün bu konak yerini iyice anlattım ya; şimdi bir de şunu eklemek isterim.

Kubilay Han'ın av hayvanlarına ve kuşlara düşkün olduğu söylemiştim. İşte o kuşlar için, bilhassa kartal ve atmaca cinslerindeki kuşları için büyük bir çadır yapılmış. Bu çadır da hükümdarın çadırına çok yakın.

Hükümdar bu muvakkat konak yerinde rahat etsin diye akla ne gelirse getirmişler buraya.

En iyi aşçıları, hizmetkârları hep bu konak yerine getirilmiş. Hatta kâhinler ve yıldız falına bakanları bile yanında Kubilay Han'ın.

Kubilay Han'ın oturduğu Han-balık ve diğer şehirleri gördüm, yazları üç ay kaldığı büyük Şang-tu şehrini de gördüm, buradaki çadırli ordugâhın onlardan hiç de aşağı olmadığını söyleyebilirim.

Saraya mensup ne kadar yüksek rütbeli memur, subay, kumandan varsa, hepsi bu konak yerinde, hükümdarla birlikte kalıyor. Bunlar zaten bir hayli sayıda; bir de bunlara hizmetkarları ekleyin. Artık ne kadar kişinin bu geçici konak yerinde hükümdara refakat ettiğini anlarsınız.

Bir şeyi de unutmadan söyleyeyim: Hükümdarın en iyi hekimleri, yardımcıları da bu konak yerinde Kubilay Han'ın yanından ayrılmıyorlar. Hekimbaşısı, yardımcıları, cerrahlar için de özel bir çadır yapılmış.

Kubilay Han bu geçici konak yerinde ilkbahara kadar kalıyor.” (Marko Polo I, ty. 115-118).

Kubilay Han'ın bu ihtişamlı sarayını tanıttıktan sonra şimdi de Möngke Han'ın sarayını Rubruk'un kaleminden çıkan şu bilgilerle tanıyalım: “Karakurum şehrinin surlarından çok uzakta olmayan bir yerde Möngke Han'ın bir sarayı vardır. Bizdeki duvarları tuğladan yapılma manastırları andırır. Orada büyük bir saray bulunur. Han orada yılda iki defa içki ziyafeti verir. Bir defa Paskalya'da, o bölgeye göç ettiği zaman, ikinci defa da yazın geri dönerken. Bu ziyafette bütün ileri gelenler sarayda toplanırlar. İki aylık uzak mesafede oturanlar da gelirler. Han, orada onlara giysiler ve hediyeler dağıtır ve bütün ihtişamını gösterir. Orada yiyeceklerin ve hazinenin muhafaza edildiği depo gibi uzunlamasına binalar vardır.

Süt ve diğer içecek tulumları taşındığı zaman sarayın girişi hoş bir görüntü arz etmediğinden, Parisli Wilhelm Usta büyük bir gümüşlü kütük yaptı. Köklerinde gümüşten dört aslan bulunuyordu. İçinde beyaz kısırak sütünün dökülebilmesi için bir boru bulunuyordu. Ağacın içinde yukarıya doğru dört boru bulunuyordu. Dışarıya doğru nihayetlerinde yeniden aşağıya doğru bükülmüşlerdi. Bu boruların her birinin sonlarında aynı şekilde, kuyrukları ağacın gövdesine sarılmış bir altın yılan bulunuyordu. Bu borulardan birinden şarap, birinden mayasız kısırak sütü, üçüncüsünden bal içkisi, dördüncüsünden de piring şarabı akıyordu. Her içkiyi almak için kütüğün ayağında gümüş bir alet yapılmıştı. Kütüğün yukarıdaki ucunda sanatkâr, elinde trompet tutan bir melek heykeli yapmıştı. Kütüğün altında bir insanın kalabileceği genişlikte kovuk bırakmış. Buradan, meleğe giden boru

çıkılmaktadır. Usta önce yeterli rüzgâr sağlayamayan körük kullanmış. Sarayın dışında içeceklerin saklandığı bir stok odası vardır. Orada, meleklerin çaldığını duyunca içkileri dökmeye başlayan hizmetçiler görev yaparlar. Kütüğün dalları, yaprakları ve meyvaları gümüştedir.

En büyük saki, bir içkiye ihtiyacı olduğu zaman meleğe seslenir, bunun üzerine melek trompeti çalar. Bunu kovukta yerleşmiş olan adam duyar ve kuvvetlice meleğe giden boruya üfler. Melek trompeti ağzına götürür ve çok kuvvetli çalar. Bunu depolarda bulunan hizmetkârlar duyarlar ve her biri kendi içkisini ilgili boruya döker. İçki önce yukarı doğru sonra da aşağı doğru kendi haznesine akar. Sonra oradan alarak saraydaki kadınlara ve erkeklere götürürler.

Saray bir kilise gibi yapılmıştır. Ortada bir kilise bölmesi ve arkada iki yan bölmesi, ayrıca güney tarafında üç kapısı vardır. Ortadaki girişin önünde bu kütük durur. Kuzeyde Han'ın oturduğu ve herkesi görebileceği yüksek mevki bulunur. Buraya iki merdiven çıkar. Sakilerin biri inerken diğeri bu merdivenin birine çıkar. Kütük ile merdivenler arasındaki alan boştur. Çünkü orada baş saki ve hediye getiren elçiler durur. Han yukarıda Tanrı gibi durur. Sağında yani batıya doğru erkekler, solunda ise kadınlar oturur. Çünkü saray kuzeyden güneye doğru yapılmıştır. Sağ taraftaki sütunların sırası boyunca teras cinsi yükseltilmiş yerlere, oğulları ve çocukları alınırlar. Aynı surette sol tarafta da kadınlar ve kızlar yer alırlar. Onunla beraber yüksekte sadece bir hatun oturur ama biraz alçakta.” (Rubruk 2001: 104-105).

Görebildiğimiz kadarıyla, hem Kubilay Han'ın, hem de Möngke Han'ın saray niteliğindeki yurtları gösterişli bir saray hayatını gözler önüne sermektedir.

Türkler de karargâh kurdukları yere “ordu” derler. İbn Battûta bunu şöyle anlatır: “Orduyu gördüğümüz zaman câmii, çarşıları, halkı, mutfak bacalarından yükselen dumanlarıyla kocaman bir yürüyen şehirle karşı karşıya olduğumuzu anladık! Ordu denilen bu büyük karargâh şehir, atlarla çekilen arabalarda taşınıyor. Konaklamak üzere seçilen yere varılınca hafif malzemeden yapılan evler, çadırlar ve eşya arabadan indiriliyor. Çok kısa bir zamanda çarşılar, mescitler ve obalar kuruluyor.” (İbn Battûta I, 2004: 473).

İbn Battûta, Sultan Muhammed Uzbek Han'ın bir seyahatini de şöyle anlatır: “Sultan Uzbek bir yere seyahat etmek isteyince beraberinde sadece devlet erkânı ile kapı kulları yer alır. Kadınların her biri ayrı bir halayık tayfasıyla yolculuk yapar. Sultan bunlardan birinin yanına gitmeyi arzularsa teşrif edeceğini önceden haber verir. Hatun ona göre hazırlıklarda bulunarak hükümdarı karşılamak üzere bekler. Sultanın seyahati, bir

menzilde konaklaması, herhangi bir işe koyulması; bunların hepsi kendine özgü âdetler içinde cereyan eder. Mesela âdetlerinden biri Cuma günleri namazdan sonra altın kubbede oturmasıdır. Burası mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir ve altın levhalarla kaplı ahşap direkler üzerine kuruludur. Orta yerde yine altınla süslenmiş, gümüş kaplamalı ahşap bir taht vardır. Tahtın ayakları halis gümüştendir, başları da gümüşle bezenmiştir. Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğlî Hatun oturur. Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırasıyla Beyelûn [= Bîlûn] Hatun ve Urducâ [= Orducî] Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tîn Bek, solunda ise öteki oğlu Cânî Bek ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı Ît Kucücük [= Ît Küçücük] oturur. Bu kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar, onun elinden tutar, tahta kadar götürüp yerine oturtur. Ama Taytuğlî Hatun teşrif ettikte; ‘melike’ [= baş, kraliçe] olduğu ve en beğenilen hatun olma niteliğini kazandığı için sultan onu köşkün ta kapısında karşılar. Oracıkta elinden tutarak içeriye getirir. Tahtın bulunduğu yere kadar onunla yavaş yavaş ilerler, kibarca yerine oturtur ve kendi makamına geçip kurulur. Kadınların hiçbirisi kaç-göç yapmadıkları için bu tören halkın önünde cereyan eder.

Merasimin bundan sonraki bölümünde saygın ve nüfuzlu emirler [= ordu erkânı] içeri girerler. Tahtın her iki yanına konmuş iskemlelere otururlar. Sultanın otağına giren her ziyaretçi iskemlesini kölesiyle beraber getirmek zorundadır. Hükümdarın yakın akrabaları, amca ve kardeş çocukları ön tarafta yerlerini alırlar. Onların tam karşısında, köşk kapısının yanında büyük kumandanların çocukları durur. Onların arka tarafına sağlı, sollu yüksek rütbeli subaylar dizilir. Sonra derecelerine göre halktan bazı kimseler üçer üçer içeri girerek sultanı selâmlar ve dönüp uzağa otururlar.

İkinci namazı kılındıkta önce başhatun kalkar. Kumaları, otağına kadar ona refakat ederler. Başhatun kendi çadırına girinceye dek orada beklerler. Sonra her biri kendi arabasına binerek kaldığı çadıra yönelir. Her hatunun yanında elli kadar atlı cariyeye bulunur. Arabaların önünde yirmi civarında yaşlı kadın yer alır. Onlar da ata binmektedirler. Bunlar ‘fityân’ denilen yiğit hizmetkârlar ile araba arasındadırlar. Hepsinin arkasında yüz kadar genç köle bulunur.

Fityân denilen hizmetkârların önünde yüze yakın yüksek rütbeli kapıkulu bulunur. Onlar da ata binmişlerdir. Yüz kadar da yaya köle vardır. Yayalar bellerinde kılıç, ellerinde değnek, atlılarla genç hizmetkârlar arasında yer alırlar. Bütün hatunların geliş ve dönüş tertipleri böyledir.” (İbn Battûta I, 2004:474-475).

İbn Battûta, Sultan Muhammed Uzbek Han'ın halkıyla ilgili bir de şunları söylemektedir: “Her hatun bir arabaya biner. Hatunun araba içindeki odası, altın havası veren gümüşten veya mücevheratla bezeli ahşaptan mamul bir kubbedir. Arabayı çeken atlar, sırmalı ipekten mamul perdelerle örtülüdür. Koşî [= Koşıcı] denilen genç sürücü atlardan birinin üstüne binerek arabayı sürer. Hatun arabada yerine oturduğu vakit, veziri gibi olan kocamış bir kadını sağ tarafına alır. Bu kadına ‘Ulû Hatun’ denilir. Yine yaşlı olup teşrifatçılık ve perdedarlık yapan ‘Küçük Hatun’u sol tarafına oturtur. Ön tarafta zarafet ve güzellikte eşsiz altı cariyeye vardır. Onlara, ‘benât’ [= kızlar] deniliyor. Arkada da bu kızlardan ikisi durur; hatun onlara dayanır ve başına ‘buğtâk’ denilen, mücevherle bezeli küçük bir hotoz takar. Bunun üzerine tavus tüyünden bir sorguç kondurur. Sırtında Rum prenseslerinin giydikleri tarzda inciyle bezenmiş ‘minut’a [= manto] benzer bir elbise vardır. Ulu ve küçük hatunların başlarında da kenarları inci ve altınla işlenmiş yazmalar vardır. Kızlara gelince; ‘külâh’ [= külâh] denilen hotozlar vardır başlarında... Bu başlığın tepesine mücevherle süslü altın bir halkayla tavus tüyünden sorguçlar takılmıştır. Her birinin elbisesi ‘nah’ adı verilen bir ipek cinsinden mamuldür.

Hatunun önünde Rum yahut Hint asıllı on onbeş hizmetkâr bulunur. Bunlar da altın ve mücevher işlemeli ipek elbise giyerler, yanlarında altın yahut gümüşle kaplı değnekler bulunur. Hatunun bindiği arabanın arkasında yüz kadar araba ilerlemektedir; her birinde küçüklü büyüklü üç dört cariyeye vardır. Bunlar da aynı şekilde ipek elbise ve külâhlarıyla alaya katılmışlardır. Onların ardında deve yahut öküzlerle çekilen üçyüz kadar arabada ise hatunun hazinesi, süs eşyası, elbiseleri ve yiyecekleri taşınmaktadır. Her araba demin bahsettiğimiz cariyelerden biriyle evlendirilmiş bulunan bir genç kölenin zimmetindedir. Çünkü böyle bir evlilik yapmamış kölelerin cariyelere yaklaşmaları; onların işlerini görmeleri yasaktır! Hatunların düzenleri böyledir işte....” (İbn Battûta I, 2004: 476-477).

Bu bilginin, İbn Fazlan'ın aşağıdaki bilgisiyle karşılaştırılmasında yarar var: “Hazar Hâkân'ının âdetlerinden biri de sarayında dâima yirmi beş tane kadın bulundurmaktır. Bunların her biri, komşu ülkeler hükümdarlarından birinin kızıdır. Kimini rıza ile, kimini zorla almıştır. Ayrıca, odalık olarak gâyet güzel altmış câriyesi vardır. Hür ve câriye olan bu kadınlardan her birinin ayrı bir köşkü, sâc ağacıyla kaplı kubbeli bir çadırı vardır. Her kubbeli çadırın etrafında başka bir âdî çadır vardır. Bunlardan başka, her câriyenin muhafızlığını yapan hadıma haber gönderir. Göz açıp kapayınca kadar hadım, câriyeyi Hâkân'ın döşegine getirir. Kubbeli çadırının kapısı önünde bekler. Hâkân işini bitirince, câriyenin elinden tutup hemen acele olarak kubbeli çadırına götürür.” (İbn Fazlan 1995: 81-82).

Görebildiğimiz kadarıyla, her iki bilgi de birbirine benzemektedir.

Türk hükümdarları misafirperver bir insan oldukları için misafirlerine her zaman çadır kurmuşlardır ve misafirlerini en iyi şekilde ağırlamışlardır.

İbn Fazlan, Oğuzların ordu kumandanı olan el Katağan oğlu Etrak'ın misafirperverliği ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Etrak bizim için Türk çadırları kurdurdu. Bizi onlarda misafir etti. Onun büyük bir ailesi, kalabalık maiyyeti ve pek çok evleri vardı. Kesmemiz için, binmemiz için hayvan getirtti. Ailesinden ve yakınlarından büyük bir kalabalığı davet ederek onların yemekleri için pek çok koyun öldürttü.

Ona elbise, kuru üzüm, ceviz, kara biber, darı gibi hediyeler verdik. Karısını gördüm. Daha önce babasının karısıymış. Bu kadın bir miktar et ve süt ile Etrak (Ertuğrul)'e verdiğimiz hediyelerden bir kısmını alarak çadır evlerinin bulunduğu yerden çıkıp kıra gitti. Bir çukur kazıp getirdiği şeyleri bu çukura gömdü. Bir şeyler söyledi. Tercümana ‘Ne diyor?’ diye sordum. Tercüman, ‘Bu, Arapların Etrak'ın babası el-Katağân'a verdikleri hediye diyor.’ dedi.

Gece olunca tercümanla beraber Etrak'ın yanına girdim. Kubbeli çadırında oturuyordu. Yanımızda Nezâr el-Haramî'nin ona yazdığı mektup vardı. Nezâr bu mektubunda onu Müslümanlığa dâvet ve teşvik ediyordu. Ayrıca, ona içinde müseyyebî altınları da bulunan elli altınla, üç miskal misk, tabaklanmış deriler, kendisi için iki hırka kestiğimiz Merv kumaşları, tabaklanmış deriden bir çift ayakkabı, bir kat dîbâc (brocart) elbise ve beş kat ipekli elbise göndermişti. Bu hediyelerin hepsini ona verdik. Karısına da bir baş örtüsü ile bir yüzük hediye ettik.

Bundan sonra mektubu ona okudum. Tercümana, ‘Siz geri dönünceye kadar bir şey söylemeyeceğim. Neye karar vereceğimi Sultan'a (Halife'ye) yazarım.’ dedi. Hediye ettiğimiz hilâtları (şeref elbisesi) giymek için üzerindeki dîbâctan mamûl elbiseyi çıkardı. Bu elbisenin altındaki hırkanın (kurtakın) kirden parça parça olduğunu gördüm. Zira, onların âdetine göre bir adam, üzerine giydiği iç elbisesini parça parça olup dökülmedikçe çıkarmaz. Etrak ise sakal ve bıyıklarının hepsini yolmuş, hadım kılığına girmişti.” (İbn Fazlan 1995: 41-42).

İbn Fazlan, Bulgar hükümdarı tarafından da dostça karşılanmıştır. İbn Fazlan şöyle der: “Bizim için kubbeli çadırlar kurdurdu. Bu çadırlara indik.” (İbn Fazlan 1995: 48).

Türk - Moğol hükümdarlarının âdetlerinden biri de çadırlarının girişinde kısarak sütü bulundurmalarıdır. Moğol hükümdarlarından olan Sertak, Batu ve Möngke Han'ın çadırlarının girişinde kısarak sütü yer almaktadır. Batu'nun çadırının girişinde kısarak sütü ve

altın, gümüş ayrıca mücevherlerle süslü büyük kupalar bulunmaktadır. Aynı şekilde Möngke Han'ın çadırının girişinde de kısarak sütü vardır. Çadırın içi tamamen altınla bezenmiştir.

Yukarıda verdiğimiz son bilgilere göre, üç hükümdar da çadırlarının girişine kısarak sütü koyma geleneğini uygulamışlardır.

Moğolların çadırlarında uyguladıkları bir takım âdetleri vardır. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Yurtlarının girişini güneye doğru çevirdikten sonra, hükümdârlarının karargâhını kuzeye koyarlar. Kadınların çadırları daima bunların doğusunda, yani oturduğu yere göre güneye bakan hükümdârın çadırının solundadır. Erkeklerin yeri daima batıda, yani hükümdârın sağındadır. Erkekler yurta girdikleri zaman, ok sadaklarını asla kadınlar tarafına asmazlar. Evin reisinin başının üstünde duvarda keçeden bir figür bulunur. Bu figür bir bebeğe veya bir heykele benzer ve efendinin kardeşi yerine geçer. Kadınların başının üstünde de buna benzer bir maket bulunur ve o da kadının kardeşi sayılır. Biraz yukarıda iki maketin arasında daha küçük ve çelimsiz, fakat evin koruyucusu sayılan bir başka maket vardır.

Kadın kendi sağ tarafında, çadırın zemininde biraz yükseltilmiş bir yere, yün veya benzeri şeylerle doldurulmuş küçük bir keçi derisi koyar. Bunun yanına, hizmetçilere ve diğer kadınlara bakan küçük bir maket bebek yerleştirir. Kadınlar tarafındaki girişin yanında ayrıca inek derisinden bir maket bulunur. Bu, kadınlara görevlerinin inekleri sağmak olduğunu gösterir.

İçmek için bir arada oturduklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerinde asılan surete, sonra da diğer figürlere sunarlar. Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker. Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırda yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdâra getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tulum bulunur. Taslar da buradadır.

Kışın pirinçten, darıdan, buğdaydan ve baldan şarap gibi çok güzel bir içki imal ederler. Bunun dışında uzak yerlerden şarap getirirler. Yazın sadece kısarak sütünden yapılan ve daima çadırın girişinin yanında bulunan kosmos (kımız) içerler. Bunun yanında çal-

gısıyla bir çalgıcı durur. Bizim bildiğimiz büyük kanun veya kemandan orada görmedim, fakat bizim bilmediğimiz bir çok enstrümanları vardır. Hükümdâr içmeğe başladığında, çalgıcı çalgısına dokunur dokunmaz, hizmetçi şöyle bağırır: ‘Ha!’ Büyük bir ziyafet şöleninde herkes alkış tutar ve melodiye göre dans ederler; erkekler hükümdârın ve kadınlar hatunun önünde. Hükümdâr sarhoş olursa, hizmetçi bir önceki gibi bağırır ve çalgıcılar susar. Müteakiben kadınlı erkekli toplu olarak içerler ve bazen ölçüsüz ve amaçsız bir şekilde bahislere tutuşurlar.

Herhangi birini içmeye davet ettikleri zaman, onu kulaklarından yakalayıp, ağzını açmak üzere kuvvetlice çekerler ve sonra alkış tutarak etrafında dönmeye başlarlar. Birisine özel bir şaka hazırlamak istediklerinde, birisi dolu bir tas alır ve diğer iki kişi de sağında ve solunda olur. Şarkı söyleyip, dans ederek tası götürmek istedikleri kişiye doğru harekete geçerler. Buna karşılık o şahıs tası almak üzere elini kaldırıncı sığırarak geri dönerler ve sonra tekrar gelirler. Bu şekilde aynı şakayı, içkiye davet edilen kişi, son derece susayınca ya kadar devam ettirirler. Sonra tası verirler. Şarkı söyleyip, dans ederken, içen kişi sarhoş oluncaya kadar ayaklarıyla tempo tutarlar.” (Rubruk 2001: 34-35).

Rubruk’un verdiği bu bilginin benzerine çalışmamızda yer alan diğer üç seyyahın seyahatnamesinde rastlayamadık.

İbn Battûta, Türklerin bir bayram gününü çadırlarında nasıl kutladıklarını şöyle anlatır: “Bayram sabahı olunca sultan beraberinde kalabalık bir asker topluluğu ile ata bindi. Bütün hatunlar yanlarındaki askerle beraber arabalarına çıktılar. Sultanın kızı başına bir taç koyarak arabasına çıkmıştı; çünkü o asıl melikeydi; anasından miras almıştı bu makamı. Hükümdarın tüm evlâtları yanlarındaki askerlerle atlarına bindiler. Kadı Şihâbeddîn Sâyîlî, yanında üstatlar ve fıkıh bilginleriyle at sırtında bayram namazına gelmişti. Kadı Hamza, İmâm Bedreddîn Kıvâmî ve Seyyid Şerif İbn Abdülhamîd de atlara binip geldiler. Fakihlerden oluşan bu atlı grubu, sultanın veliahdı Tîn Bekle yan yanaydı. Yanlarında davullar ve bayraklar vardı.

Namazı Kadı Şihâbeddîn kıldırdı ve güzel bir hutbe verdi. Namazdan sonra sultan ata binerek ‘köşk’ dedikleri yüksek bir ahşap yapıya girdi, kadınlarıyla sohbete oturdu. İkinci bir köşk de bunun hemen alt tarafına kurulmuştu. Veliht Tîn Bek’le taç sahibi İt Küçücük buraya oturmuşlardı. Onun alt ucunda sağlı sollu kurulan iki köşkte hükümdarın öteki çocukları ve akrabaları yerlerini almışlardı. İleri gelen kumandanlar ve onların çocukları için bu son köşkün her iki yanına ‘sandaliye’ denilen oturaklar konmuş, herkes rütbesine göre kendi oturağına çökmüştü. Davetliler bu tarzda yerlerini aldıktan sonra ortaya ni-

şan tahtaları konuldu. ‘Emir-i Tûmân’, [= tümen beyi] rütbesine sahip her kumandanın kendine ait bir nişan tahtası vardı. Türkler nezdinde onbin atlıyı yöneten kumandana Emir-i Tûmân denilir. Bu merasimde hazır bulunan onyedî emir, yüzyetmişbin atlı savaştının kumandanları idiler. Fakat sultanın ordusu bundan daha kalabalıktır.

Her emir için minber benzeri bir oturak getirildi; askerler yeteneklerini gösterirken onlar da yerlerinde oturarak seyrettiler. Sonra hil’atler [=özel giysiler] getirildi ve bütün kumandanlara dağıtıldı. Her emir bu giysileri giydikçe sultan köşkünün alt tarafına geliyor, sağ dizinin üstüne çökerek ayağını uzatıyor, sol dizini ise dik tutarak bağlılığını arz ediyordu. Sonra eğerli ve dizginli bir at getirilerek toynağı kaldırılmakta, emir bu toynağı öperek atı oturduğu yere götürmekte, sonra da orada at sırtında askerleriyle beraber dikilmektedir. Bu törene bütün kumandanlar katılırlar.

Merasim bitince sultan, köşkten inip atına bindi; sağ tarafında veliaht oğlu ile İt Küçücük Hatun, sol tarafında ikinci oğlu, önünde ise sırmalı ipek örtülere bürülü atların çektiği ve sırmalı ipek kumaşların süslediği arabalara binmiş dört hatunu ile otağına doğru yola koyuldu. Bu kafilenin önünde küçük ve büyük beyler beyzâdeler, devlet ricali, vezirler, teşrifatçılar yayan gidiyorlardı. Nihayet ‘vîtâk’ [=otak; otağ] denen yere vardılar. Vîtâk etrafı çevreleyen tente demektir. Burada kocaman bir ‘bârka’ kurulmuştu. Bârka büyük bir çadır odadır. Altın kakmalı, gümüş kaplamalı dört ahşap direğe dayanmakta ve her direğin ucunda altın ve gümüşten mamul pırlıl pırlıl parlayan, çevresine ışık saçan bir nişan bulunmaktadır. Bârka uzaktan bakılınca bir tepeyi andırıyor; sağ ve sol yanında ise ya pamuk ya da ketenden yapılmış çardaklar bulunuyor. İçerde her yer ipek kumaşla örtülü. Bârkanın ortasına onların ‘taht’ dediği büyük bir sedir konurmuş. Gayet sanatkârane bezenmiş bu ahşap tahtın ayakları altın kakmalı, gümüş plakalarla kaplıydı; üzerine de muhteşem bir halı serilmişti. Tahtın ortasındaki minderlere sultanla büyük hatun oturdu. Sağ tarafta İt Küçücük ile Urdûcâ Hatun, soldaki mindere ise Beyelûn Hatun ile Kebek Hatun oturdular. Tahtın sağ tarafına konan iskemleye veliaht Tîn Bek, sol yandakine ikinci oğlu Cânî Bek, bunların iki yanına dizilen iskemlelere ise emirler ve onların çocukları oturmuşlardı. Onların ardında küçük rütbeli beyler yer alıyordu. Bunlara ‘Ümerâyı Hezâre’ denilir. Yani bin kişilik birliklerin kumandanlarıdır. Bu şekilde protokole göre herkes yerini aldıktan sonra altın ve gümüş sofralar üzerinde yemekler sunuldu. Her sofrayı dört veya dörtten fazla kişi taşıyordu.

Buranın yemeği ya haşlanmış at, yahut koyun etidir. Her emirin önüne bir sofraya getirilir. İpekli elbiseler giyen, ipekli bir önlük takan, belindeki kında koca bıçaklar ve satırlar taşıyan ‘Bârûcî’ [= barıcı; parçalayıcı] gelir. Bârûcî, et parçalayan demektir. Her

emirin bir bârûcîsı var. Sofralar kurulunca evvelâ onlar hücum ederek efendileri önünde yerlerini alırlar; arkalarında tuzlu su ile dolu altın yahut gümüşten mamul minik kaplar getirilir. Bârûcîler eti küçük parçalara bölerler; kemikle karışık eti ayıklamada ustalık kazanmışlardır. Buralılar kemikle yan yana pişmiş eti tercih ederler yemeklerinde.

Onların ardından yine altın ve gümüş kaplarda içecekler getirilir. Meşrubatın büyük bir kısmını ballı şıralar oluşturuyor. Hanefî mezhebinde olduklarından dolayı ‘nebîz’i [= hurma, arpa, üzüm vs. nin küpe basılarak yapılan ve sarhoş etmeyen sırası] helâl sayıyorlar. Sultan sıra içmek isteyince kızı ayağa kalkar, kadehi alır, dizini yere koyup babasına sunar nazikçe; babası içtikten sonra kız ikinci bir kadeh alarak büyük hatuna sunar. Büyük hatun içtikten sonra diğeri hatunlara sırayla uzatır. Onların ardından veliaht kadehi alır ve babasına sunar; aynı şekilde o da içtikten sonra hatunlara ve kızkardeşine sunar. Hepsinin önünde referansla yapar bu işi. Onun ardından ikinci oğul kalkar, kadehi alır, kardeşine sunar. Onların ardından büyük beyler kalkar. Her biri veliahda sakilik ederler.

Nihayet bey çocukları kalkar, bu ikinci oğula kadeh sunarlar, önünde eğilirler. Bu arada şarkı söylemektedirler. Ben mescidin avlusunda kadı, hatip, şeyh ve fakihler için kurulan çadırdaki bulunuyordum. Bize de her birini Türklerin ileri gelenlerinden dört beyin taşıdığı altın ve gümüş kaplamalı sofralar çıkarıldı. Bugün huzurda sadece nüfuzlu beyler hizmetkârlık yaptığından hükümdar kim ne arzu ediyorsa bu beylere emrediyordu, hizmeti görülsün diye. Şeyhlerin bir kısmı altın ve gümüş sofralardan yemek yedi. Bir kısmı ise bunları kullanmaktan sakınarak yemek yemedi.

Sağım ve solumda kırmızı tulumlarıyla dolu göz alabildiğine uzanan arabalar gördüm. Hükümdar yemek sonunda bu içkilerin orada bulunanlara dağıtılmasını emretti. Bundan bana tam bir araba düştü ama komşum olan Türklere hediye ettim!

Cuma namazını kılmak üzere câmie gittiğimizde vakit gelmişti lâkin sultan gecikmişti. Cemaatten bir kısmı onun sarhoş olduğunu ileri sürerek namaza gelemeyeceğini, diğer bir kısmı da ne olursa olsun namazda hazır bulunacağını savundular.

Vakit epeyce ilerledikten sonra hükümdar sallana sallana gelmeye başladı. Seyyid Şerif’e gülerek selâm verdi. Ona ‘Atâ’ diye hitap ediyordu. Türk dilindeki atânın Arapça karşılığı ‘eb’dir [= baba]. Cumayı kıldık. Herkes yerine gitti. Sultan bârkaya dönerek ikinciye kadar orada kaldı. Tören son bulunca insanlar kendi çadırlarına döndüler; sultan o geceyi kızı ve hatunlarıyla geçirdi.” (İbn Battûta I, 2004: 482-485).

Diyebiliriz ki, Türklerin çadırlarında kutlanan bayramlar büyük şenliklerle geçiyordu ve bayramlarda büyük bir yemek veriliyordu.

Moğol kadınları büyük yünlülerden yurtları ve stok kapları için keçeler yaparlar ve bu keçelerle yurtlarını örterler. Ayrıca Moğol kadınları doğum için asla çadırlarında yatmazlar. Moğol kadınlarının bir başka âdeti de çadırlarında kaldıkları zaman farklı giysiler giymeleridir. (Rubruk 2001: 39).

Rubruk'un Moğol kadınları ile ilgili verdiği bu bilgisi hemen hemen benzersizdir.

Rubruk'un seyahatnamesinin genelinden öğrendiğimize göre hem Batu Han'ın, hem de Möngke Han'ın çadırının eşiğine basılmaz ve basan kişi de bir daha Han'ın çadırına giremez, çadıra girmesi yasaklanır.

Moğol kadınları gök gürültüsünden çok korkarlar. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Gök gürlediği takdirde, her yabancıyı çadırlarından çıkarır, gör gürlemesi bitene kadar, siyah keçelerin içine sınırlar.” (Rubruk 2001: 40).

Aynı şekilde Bulgar halkı da gök gürültüsünden çok korkmaktadır. İbn Fazlan Bulgarlar için şöyle der: “Bir eve (çadıra) yıldırım düşünce ona yaklaşmayıp, içinde bulunan insan, eşya ve diğer şeylerle kendi haline bırakırlar. Bunlar zamanla mahvolurlar. Ve ‘Bu ev sakinleri Allah'ın gazabına uğramış kimselerdir.’ derler.” (İbn Fazlan 1995:59).

Görebildiğimiz kadarıyla, hem Türkler, hem de Moğollar gök gürültüsünden çok korkmaktadırlar.

Möngke Han'ın çadırında kürek kemiği falına baktırdığı iki küçük yer bulunmaktadır ve Möngke Han, kömür karası gibi yanmış koyun kürek kemiklerine sormadan dünyada hiçbir işe girişmezmiş. Rubruk bu konuyu şöyle anlatmaktadır: “Bu nedenle bu kemiklere sorulmadan, yurtuna girmesi için kimseye izin vermezmiş. Bu soruşturma aşağıdaki gibi cereyan eder: Bir şeyler yapmayı amaç edindi mi, üç tane yanmamış kemik getirtir. Onları elinde sıkıca tuttukça, amaçladığı şeyi yapıp yapmamayı düşünür. Sonra kemikleri yakmak üzere hizmetçiye verir. Yurtunun yanında bu kemiklerin yanması için iki küçük yurt daha vardır. Bunlar bütün hizmetkârları tarafından günlük olarak büyük bir dikkatle kontrol edilir. Az kömürleşirler, geri getirilirler. Kendisi bizzat kemiklerin ateşin ısıyla bir süre sonra gerçekten mi yarılmış olduklarını kontrol eder. Böyle ise ona teşebbüsün yolu açıktır. Eğer kemikler enine patlamış ve yuvarlak kıymıklar halinde parçalanmışlarsa hiçbir şeye teşebbüs etmez. Yüksek ısıda kemikler kendiliğinden parçalanır veya en azından üzerini örten tabaka parçalanır. Eğer üç kemikten sadece bir tanesi bile doğrudan yarılırsa Han planını tatbik eder.” (Rubruk 2001: 94).

Rubruk'un verdiği bu bilginin benzerini çalışmamızda yer alan diğer üç seyyahın seyahatnamesinde göremedik.

Möngke Han'ın yurdunda kâhinler, en üst hatunun çadırının yanında otururlar. Kâhinlerin oturma sırasını Rubruk kesin bir şekilde şöyle tanımlamaktadır: “Kâhinlerin sayıları oldukça çoktur. Bunların başpapaz gibi bir başları vardır. Onun yurtu, Möngke Han'ın büyük çadırına, yakın, bir taş atımı mesafede kurulur. Put suretleri ile dolu olan araba onun himayesindedir. Diğer rahipler, şehzâdelerin çadırlarının arkasında kendilerine gösterilen yerde otururlar. Ülkelerin değişik kesimlerinden, onların sanatına inanan insanlar gelir.

Bunlardan bazıları astronomiden anlar, özellikle de başkâhin. Güneş ve Ay tutulmalarını söylerler. Böyle bir olay olacağı zaman bütün halk, çadırından dışarı çıkmasına gerek kalmayacak şekilde, yiyecek maddesi hazırlar.” (Rubruk 2001: 123).

Moğollar, içinde hasta bulunan çadırın içine girmezler. Rubruk bunun sebebini şöyle anlatır: “Birisi hasta olduğu zaman, çadırına yatar ve yurtuna içeride hasta bulunduğunu belirten bir işaret takarak, içeriye kimsenin girmemesi konusunda uyarılmış olur. Bu yüzden bir hasta, kendi hizmetçisinden başka hiç kimse tarafından ziyaret edilmez. Saraydan birisi hasta olduğunda, genişçe çevresine nöbetçiler yerleştirirler ve bunlar bölgeye kimseyi yaklaştırmazlar. Herhangi bir ziyaretçiyle birlikte, kötü bir ruh veya yelin gelmesinden çok korkarlar. Böyle durumlarda kâhin yani din adamlarını çağırırlar.” (Rubruk 2001: 43).

Bu bilginin bir benzeri için de İbn Fazlan şöyle der: “Oğuzlardan biri hastalanınca, o kimsenin câriyeleri ve köleleri kendisine hizmet ederler. Ev halkından, başka hiçbir kimse ona yaklaşılamaz. Çadır evlerinden uzakta onun için bir çadır kurarlar. Ölünceye veya iyi oluncaya kadar onu çadırdan bırakırlar. Eğer, bu kimse fakir veya köle olursa onu sahraya atıp giderler.” (İbn Fazlan 1995: 40).

Demek ki, Türklerin ve Moğolların inanışına göre içinde hasta bulunan çadır kötü ruhlar tarafından kuşatılmıştır ve böyle bir çadıra da yaklaşmaktan kendilerini korurlar.

Ayrıca, Moğollarda ölen kişinin yanında bulunan birisi bir yıl Möngke Han'ın çadırına giremez.

Rubruk'un belirttiğine göre, Moğollarda, “Ölen soylu biriye; Cengiz Han (1167-1227)'in soyundansa, mezarının yanında daima bir çadır bulundurulur ve mezarının yerini kimse bilmez.” (Rubruk 2001:42)

Bulgarlarında ölüm ve çadır arasındaki ilişkisi için İbn Fazlan şöyle der: “Onlar arasında kırmızı yüzlü (benzi kanlı) hiçbir kimse görmedim. Aksine çoğu hastalıklı idi. Birçokları karın sancısından ölüyorlar. Hattâ, bu hastalık süt çocuklarında dahi vardır.

Yanlarında bulunan bir Müslüman veya Harezmi biri ölürse Müslümanların ölümlerini yı-kadıkları gibi onu yıkarlar. Sonra, cenazesini önünde bir bayrak bulunan bir arabaya koyup gömecekleri yere koyarlar. Bunun etrafına bir çizgi çizerler. Sonra cenazeyi çizginin dışına alırlar. Bundan sonra, bu çizginin içinde ölünün kabrini kazıp ona bir mezar yaparlar ve cenazesini gömerler. Kendi ölümlerini de aynı şekilde gömerler.

Ölünün arkasından kadınlar değil, aksine erkekler ağlar. Şöyle ki: Bir adam öldü-ğü gün erkekler gelip ölenin kubbeli çadırının kapısında dururlar. En çirkin, en vahşî, bir şekilde bağırarak ağlamaya başlarlar. Bu ağlayanlar hür adamlardır. Onların ağlaması bit-tikten sonra, ellerinde deriden örülmüş kırbaçlar bulunduğu halde köleler gelirler. Devamlı surette ağlayıp ellerindeki deriden örme kırbaçlarla yanlarına ve çıplak yerlerine vururlar. O kadar ki, kırbaçla vurulan yerlerde mor izler kalır. Ayrıca, ölenin çadırının kapısı üzerine muhakkak bir bayrak dikmek gerekir. Bundan sonra, ölenin silâhlarını getirip kabrinin et-rafına koyarlar. İki sene müddetle mâtem devam eder.

İki sene dolunca çadırın kapısı üzerindeki bayrağı indirip saçlarını keserler (traş olurlar). Ölünün akrabaları bir dâvet hazırlarlar. Bu ziyâfetle matemden çıktıkları anlaşılır. Ölenin dul kalan karısı varsa bundan sonra evlenir. Bu şekildeki cenâze merasimleri reisle-re yapılır. Halk ise ölümlerine sâdece bu merasimlerin bir kısmını yapar.” (İbn Fazlan 1995:66-67).

Moğollarda da ölüm ve çadır arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Moğollar ölümlerine keçeden yapılmış suretler atfederler ve bunları kıymetli bezlerle donatarak bir iki arabaya yerleştirirler. Bu arabaya girmeye hiç kimse cesaret edemez. (Rubruk 2001:74).

Ayrıca, Moğollar arabalarıyla yola çıkmak zorunda olduklarında, kâhinler ordu-gâh ararlar. Buraya gelince, çadırlarını arabadan alırlar ve bütün kabile onlardan sonra ça-dırlarını kurar. Ayın ilk günü veya bir şölen gününde daha önce tasvir edilmiş olan suretle-ri alırlar ve çadırlarına yerleştirirler. Sonra Moğollar gelir ve çadıra girerler, suretlerin önünde eğilerek, saygılarını gösterirler. Fakat, yabancı birisinin çadırlara girmesi katiyen yasaktır. (Rubruk 2001: 74-75).

Hazarlarda da Büyük Hâkân ölünce onun için, içinde yirmi oda bulunan büyük bir saray yapılır. Odalardan her birine onun için bir mezar kazılır. (İbn Fazlan 1995: 81).

Kanaatimizce, Eski Türkler ve Moğollar ölümden sonraki yaşama inandıkla-rı için ölüm ile çadır arasında bir ilişki kurmuşlardır.

Çalışmamızın bu bölümünün sonunda gördük ki, ister Türklerde, isterse Moğollarda olsun çadır aile birliğinin bir sembolü olmuştur ve bu anlayış sonradan ev hayatı yaşamaya başlayan biz Türklerde de değişmemiştir.

B. GEÇİŞ DÖNEMLERİ

1. DOĞUM

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk – Moğol inanış ve gelenekleri içerisinde yer alan doğum ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Türklerin ve Moğolların evlilik hayatının meyvesi olan çocuklara ad verirken dikkat ettikleri birtakım hususlar vardır.

İbn Battûta, Muhammed Uzbek Han'ın çocuklarından bahsederken şöyle bir not düşer: “Türkler de çocuklarının ismini Araplar gibi fal ile veriyorlar.”

Ayrıca, Muhammed Uzbek Han'ın dördüncü hatunu karargâhta doğmuştur. Onların dilinde Urdu karargâh anlamına gelmektedir. Bu sebepten adını Urducâ koymuşlardır. (İbn Battûta I, 2004: 479).

Rubruk da konumuzla ilgili olarak yaptığı yorumda Moğollar hakkında şunları söylemektedir: “Bir çocuk doğduğunda, onun kaderini söyletmek üzere kâhin çağrılır.” (Rubruk 2001 : 124). Fakat, kâhinler bunu, hata yapma tehlikesini göze alarak yapıyorlardı ve hatta Rubruk da bu konuyla ilgili Möngke Han'ın ilk karısından olan oğlu için kâhinlerin söylediklerinde yanıldıklarını şöyle anlatır: “Kâhinler çağrılarak, oğlanın geleceği hakkında kehânette bulunmaları istenmiş. Herkes iyi şeyler söylemiş; çok uzun yaşayacak ve büyük bir hükümdâr olacak. Fakat, birkaç gün sonra çocuk aniden ölmüş. Üzgün anne kâhinleri çağırtmış ve onlara: ‘Sizler oğlumun yaşayacağını söylediğiniz halde, şurada ölü olarak yatıyor!’ demiş. Bunun üzerine onlar şöyle cevap vermişler: ‘Hatun, daha yeni yargılanmış olan Cirina'nın sütannesini biliyoruz. Senin oğlunu o öldürdü. Önümüzde ruhta onu nasıl götürdüğünü görüyoruz.’ ” (Rubruk 2001: 125).

Demek ki, kâhinlerin söyledikleri her zaman doğru çıkmıyor.

İbn Fazlan da Bulgarlarla ilgili şunları söyler: “Bir kimsenin oğlunun erkek çocuğu doğarsa, onu babası değil dedesi alır. ‘Bu adam oluncaya kadar bakmaya babasından daha lâyıkmı der. Bir adam ölünce ona çocukları değil, kardeşleri mirasçı olurlar.” (İbn Fazlan 1995: 59).

İbn Fazlan'ın Bulgarlar ile ilgili verdiği bu bilgisi hemen hemen benzersizdir.

Çalışmamızın bu bölümünün sonunda gördük ki, hem Türlerde, hem de Moğollarda çocuğa ad verirken dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bunlar arasında çocuğun doğduğu günün önemli olaylarını anlatan adlar, ölüm meleğinin gelmemesi için kötü adlar vermek geleneği vardır. Ayrıca, çocukların geleceğini öğrenmek için fal baktırıldığı da görülmektedir. Günümüzde de, bu âdetler hâlâ varlığını sürdürmektedir.

2.EVLENME

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerine göre, Türk-Moğol gelenekleri içerisinde yer alan insan hayatının önemli dönemlerinden biri olarak nitelendirilen evlenme ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Rubruk bu konuda Moğollarla ilgili olarak şunları söyler: “Onlarda evlilik hakkında önemli olan şeyler hususunda bilmelisiniz ki bir erkek, satın almadığı taktirde bir kadınla evlenemez. Bu yüzden zaman zaman kızlar evlenmeden yaşları ilerler. Satın alınana kadar anne ve babalarıyla kalırlar. Birinci ve ikinci dereceden kan akrabalığına dikkat ederler. Bazen bir erkeğin iki kız kardeşe aynı anda ya da peşpeşe evlendiği olur. Dul kalan bir kadın bir daha evlenmez. Çünkü, bir dulun öldükten sonra tıpkı yaşarken olduğu gibi yeniden ilk kocasına varacağına ve ona hizmet edeceğine inanırlar. [Moğollarda] baba öldükten sonra oğulun, öz annesi dışında babasının bütün karlılarıyla evlenmesi gibi çok ayıp bir gelenek vardır. Anne ve babanın çadırı en küçük oğula düşer. Bu yüzden o, babasının bütün karlılarına bakmak zorundadır. Eğer isterse onları kendi karısı yapar. Öldükten sonra, onların babasına dönüp, hizmet edeceklerinin bilincinde olmasına rağmen bu hata sayılmaz.

Eski Türklerdeki ve Moğollardaki evlenmeler arasında en göze çarpan özellik, ölen adamın dul karısıyla, ailede onun yerine geçen oğlunun evlenmesidir.

İbn Fazlan da bu konu hakkında Oğuzlar için der ki: “Bir adam ölür, arkasında karısı ve çocukları kalırsa, öz anası olmamak şartıyla, büyük oğlu babasının dul karısıyla evlenir.” (İbn Fazlan 1995: 36). Ayrıca İbn Fazlan’ın belirttiğine göre, Oğuzların ordu kumandanı olan el-Katağan oğlu Etrak’ın karısı da önceden babasının karısıymış. (İbn Fazlan 1995:42).

Marko Polo’da Tatarlarla ilgili şunları söyler: “Yeğenleriyle evlenmek serbest burada. Birinin babası ölürse onun karısıyla da en büyük erkek çocuk evleniyor. Tabii kadının üvey olması şartıyla. Bir de erkek kardeşi ölürse, yengesiyle de evlenmek caiz burada. Çok da debdebeli bir düğün yapıyorlar.” (Marko Polo I, ty. 70).

“Eski Türklerde bazı kabileler hariç dul kadınlara rastlanmazdı. Onlar sadece üvey analarını değil, kardeşlerinin veya diğer yakınlarının dul karlılarıyla da evlenirlerdi. Yakın zamana kadar Anadolu Türkleri arasında da yakınların nikâh düşen dul karlılarıyla evlenmek âdeti. Zira, evlenmeyen dul perişan olurdu. Onunla evlenmek her şeyden önce

aile arasındaki bir dayanışma borcuydu. Dulların evlenmemesi Türk kabileleri arasında sadece Kutluklarda görülmektedir.” (Şeşen 1995:120).

“Umumiyetle, kocası öldükten sonra başkalarıyla evlenen dulların öbür dünyada birinci kocalarına döneceklerine inanılırdı. Bunun için, sadece bir dulla evlenenin öbür dünyada eşsiz kalacağı zannolunuyordu. Bir dulla evlenenin mutlaka başka bir bakire ile evlenmesi gerekirdi. Hiç evlenmeden ölen ebedî bir bekarlığa mahkumdu. Bu mahzurun önüne geçmek için onlar bir çare düşünmüşler, ölü düğünlerini icad etmişlerdir. Ölü düğünleri Türkler ve Moğollardan başka İskitler, Ruslar ve Cermenler arasında da mevcuttu.” (Şeşen 1995:120).

Eski Türklerin ve Moğolların evlenme şekilleri hakkında da bazı bilgilere sahibiz.

Bu konuda Rubruk Moğollar hakkında şunları söyler: “Herhangi bir kimse bir evlilik anlaşması yaptığında, kızın babası ziyafet düzenler. Gelin kan akrabalarına kaçır ve onlarda gizlenir. Baba damada şunları açıklar: ‘Şimdi kızım sana aittir; her zaman bulabileceğin yerden onu al!’ . Bunun üzerine damat arkadaşlarıyla gelini bulana kadar arar. Onu zorla tutup, yine zorla kendi yurtuna getirmelidir.” (Rubruk 2001: 41).

İbn Fazlan da Oğuzlarla ilgili yaptığı yorumda şunları söyler: “İçlerinden biri diğerinin kızını, kız kardeşini veya velâyeti altında bulunan bir kadını şu kadar Harezmi kumaşı karşılığında ister. Başlığı velîye verdikten sonra kızını alır, evine (çadırına) götürür. Çok kere başlık (mihir) deve, hayvan veya başka bir şey olabilir. Velîsi ile anlaştığı başlığı (mihri) ödemedi hiçbir kimse kadınla evlenemez. Bu meblâğı ödeyince çekinmeden gelir, kadının bulunduğu eve (çadıra) girer. Babasının, anasının ve kardeşlerinin huzûrunda onu alıp götürür. Onlar da buna mani olmazlar.” (İbn Fazlan 1995: 36).

Herhalde başlık parası ödeyerek evlenme Türklerde çok eski çağlardan beri görülen bir gelenektir. Bu gelenek, Anadolu’nun bazı köylerinde de hâlen devam etmektedir.

Bu bilgilerin, Abdülkadir İnan’ın aşağıda anlattıklarıyla karşılaştırılmasında yarar var: “Birçok Türk boylarında gerçek mânasiyle baskın yapılarak ‘kız kaçırma’ seyrek olaylardandır. Eski devirlerin bu âdeti ancak düğünlerde görülen bazı âdetlerde izini bırakmıştır. Altaylılar’da ‘kız kaçırma’ kızın rızasıyla, hattâ baba ve anasının tasvibi, ile olur. Kız, razı olduğunun delili olarak delikanlıya bir yüzük ve mendil gibi birşey vermektedir ki ‘nişan yüzüğü’ yerini tutar. Kız kaçırıldıktan sonra delikanlının arkadaşları çalı çırpıdan bir otağ (odag) yaparlar. Bu otağın kapısı yoktur. Güvey ile gelin bu otağda üç gün kalırlar. Bunlar ateşlerini çakmak taşıyla kendileri yakarlar. Dışarıdan ateş ve kibrit verilmez.” (İnan 2000: 166).

Marko Polo, Türk erkeklerinin eş seçimini şöyle anlatır: “Türkler evlenirken sınıf ayırımı gözetmezler, bir asil Türk erkeği dilerse, beğenirse, istediği kızla evlenebilir. Kızın kendisi gibi asil bir aileden gelmesi şart değildir.

Bir de şu var: Türkler çocuklarını babalarının adlarıyla çağırırlar. Meselâ, annesinin adı Bertha ise, Bertha’nın oğlu veya Mary’nin oğlu demezler. Babasının adı meselâ Peter ise Peter’in oğlu diye çağırırlar.

İşte bunun için, Türkler evlenirken kadınların asil bir aileden gelmesine önem vermezler.” (Marko Polo II, ty. 198).

Rubruk, Moğol kızlarının giyimlerini de şöyle tasvir eder: “Düğünden sonraki gün kafataslarının ön yarısını kazırlar ve rahibe kisvesine benzer uzun bir manto giyerler. Bu üst giysinin ön kısmı ayrık olup, sağ tarafı birbiri üzerine iliklenir. Böylelikle sağ tarafa ilikleyen Moğollarla Türkler biri birinden ayırt edilir.” (Rubruk 2001: 39).

Rubruk’un bu bilgisi hemen hemen benzersizdir.

Ayrıca, Türkler ve Moğollar nişan ve düğünde verilen davetlere de büyük önem verirlerdi.

Marko Polo’nun belirttiğine göre, Kubilay Han’ın sofrası nişan ve düğünde veya verilen önemli bir davette özenle hazırlanır. Marko Polo bunu şöyle anlatır: “Mesela düğünde büyük hole de sofralar kurulur, ama o zaman yere halılar döşenir ve misafirler burada otururlar. Bir söylentiye göre çok önemli bir düğünde bu holde 40 bin kişiye yakın misafire hizmet edilmiş.

Bir de düğün veya nişan töreni olmadığı zamanlarda böyle büyük sofralar kuruluyor. Yine Kubilay Han herkesten, herkesin oturduğu yerden daha yüksek bir yerde masasının başına geçiyor, birinci karısı solunda yer alıyor, oğulları da sağ tarafında oturuyorlar.” (Marko Polo I, ty. 100-101).

İbn Fazlan da Bulgarlarla ilgili yaptığı yorumda şunları söyler: “Düğün yapan veya dâvet tertip eden herkesin, verdiği ziyâfete göre, hükümdara bir hisse ayırması, bir sâhrec bal nebîzi ve bir miktar bozulmuş buğday vermesi mecburîdir.” (İbn Fazlan 1995: 57-58).

Gözlemlediğimiz kadarıyla, bunlarla da Anadolu gelenekleri arasında çok sıkı bağlar vardır.

Günümüzde de, Türkler nişan ve düğün için önceden hazırlıklarını yaparlar ve misafirlerini en iyi şekilde ağırlarlar.

Konumuzla ilgili önemli bir nokta da, Eski Türkler ve Moğollar arasında tek kadınla evlenmenin âdet olduğuna dair ileri sürülen görüşlerin doğruluğu meselesidir. Kanaatimizce, bu görüşler hatalıdır. “Zira eski Türklerde, umumiyetle, kadınlar erkeklere nisbetle çoktu. Evlenmeyen kızları ve dulları korumak, hayatta onların mesuliyetini üzerlerine almak için bir kadının yakınlarının onunla evlenmesi gerekirdi. Eğer sadece tek bir kadınla evlenmek zarureti olsaydı, böyle kadınların hayatta dayanaksız kalma tehlikesi ortaya çıkacaktı.” (Şeşen 1995:121).

Marko Polo da bu konuda Tatarlarla ilgili şunları söyler: “Kadınları kocalarına sadık, iyi eş ve ev kadını oluyor. Bir evin içinde on yahut on beş kadın bir arada yaşıyor da aralarından su bile sızıyor, en küçük bir münakaşa bile geçmiyor. Bunca kalabalık, sulh-sükun adeta kardeşlik havası içinde yaşıyor.

Her bir kadının evde ayrı bir işi var. Kimi çocuk bakıyor büyütüyor, kimi yemek pişiriyor, bulaşık yıkıyor, kimi de ev işi görüyor.

Erkekler birden çok kadın alabiliyorlar, dileyen yüze yakın kadınla bile evleniyor, yeter ki, onlara bakabilsin, onları geçindirebilsin. Zenginler ve Han’lar arasında yüzden çok kadın alanlar bile var.

Erkek evlenirken eşinin annesine bir hediye veriyor. Ama kadınlar kocalarına evlenince herhangi bir şey vermiyorlar. Evin içinde en itibarlı yeri ilk karı alıyor. En çok o sayılıyor, onun sözü dinleniyor. Diğer kadınların itibarı ve sözü ise ondan sonra geliyor.” (Marko Polo I, ty.69-70).

Rubruk da Moğol erkeklerinin birden fazla eşe sahip olduklarını ve bu kadınların çadırlarını belli kurallar çerçevesinde kurduklarını belirttikten sonra sözlerine şöyle devam eder: “Çadırlarını kurdukları zaman, ilk eş kendi çadırı için batı tarafını seçer. Son eşin en doğudaki çadırına kadar sırayla devam ederler ve her bir kadın çadırını bir taş atımı aralıklarla kurar.” (Rubruk 2001: 33).

Rubruk bunun ötesinde Moğollarla ilgili şunları söyler: “İlk hükümdar olan ünlü Cengiz Han’ın dört oğlu ve çok sayıda torunu vardır. Bunların hepsi şimdi büyük ordulara sahiptirler, günden güne sayıları çoğalmakta ve bir deniz gibi topraklarını genişletmektedirler.” (Rubruk 2001: 68).

Ayrıca Rubruk, saray şehrindeki Altın-Ordu’nun hanı olan Batu’nun yirmi altı karısı olduğunu ve bunların da her birinin ayrı ayrı çadıra sahip olduklarını söylemektedir. (Rubruk 2001: 33).

Gerçekten de Rubruk, Moğolların en iyi gözlemcisidir. Rubruk’a göre, Moğol hükümdarlarından biri olan Sertak’ın da altı karısı, yanında yaşayan ilk oğlunun da iki veya üç karısı vardır. Ayrıca, bu kadınlarında her birinin iki yüz araba üzerinde büyük bir yurdu vardır. (Rubruk 2001: 52).

İbn Fazlan’da Hazarlarla ilgili yaptığı yorumda şunları söyler: “Hazar Hâkân’ının âdetlerinden biri de sarayında dâima yirmi beş tâne kadın bulundurmaktır. Bunların her biri, komşu ülkeler hükümdarlarından birinin kızıdır. Kimini rıza ile, kimini zorla almıştır. Ayrıca, odalık olarak gâyet güzel altmış câriyesi vardır. Hür ve câriye olan bu kadınlardan her birinin ayrı bir köşk, sâc ağacıyla kaplı kubbeli bir çadırı vardır. Her kubbeli çadırın etrafında başka bir âdi çadır vardır. Bunlardan başka her câriyenin muhafızlığını yapan bir hadım bulunur. Hâkân bu câriyelerden biri ile cinsî münâsebette bulunmak isterse, onun muhafızlığını yapan hadıma haber gönderir. Göz açıp kapayınca kadar hadım, câriyeyi Hâkân’ın döşeğine getirir. Kubbeli çadırının kapısı önünde bekler. Hâkân işini bitirince, câriyenin elinden tutup hemen acele olarak kubbeli çadırına götürür.” (İbn Fazlan 1995: 81-82).

Marko Polo da, yukarıda verdiğimiz bilgilerin benzerlerine Kubilay Han’ın evlilik hayatını anlatırken yer vermiştir. Marko Polo şöyle der: “Kanunlarına göre evli hem de dört karısı var. Bu dört karısından dünyaya gelmiş en büyük oğulları, kanunlarına göre, Kubilay Han’ın varisleri oluyor. Karılarına İmparatoriçe deniyor. Her bir karısının kendisine has hizmetkârı bulunuyor sarayında.

Hatta şöyle: Kubilay Han’ın karılarından her birinin en az bin kişilik bir hizmetkâr ordusu olduğunu söylediler.” (Marko Polo I, ty. 88).

Ayrıca, Kubilay Han’ın dört karısından yirmi iki erkek evladı vardır. (Marko Polo I, ty. 88).

Marko Polo, bu konuda bakışillerle ilgili şunları söyler: “Evlenmede oldukça imtiyazları var, diledikleri kadar kadınla evlenebiliyorlar. Bu sebepten de hepsinin çok sayıda çocuğu oluyor.” (Marko Polo I, ty. 79).

Marko Polo, bunun ötesinde Kubilay Han’ın odalıkları ile ilgili şunları söyler: “Han odalıklarını da şu şekilde sağlıyormuş.

Kungurat adında bir bölge varmış ki, kızlarının güzelliği ile ün salmışmış. Her iki yılda bir Kubilay Han’ın adamları bu şehre gelir. O’nun için güzel kız seçerlermiş. Şehirdeki bütün güzel kızları inceler ve kendilerine göre de puvan verirlermiş.

Sonra, puvanı yüksek kızları saraya getirirler, bir de burada Kubilay Han'ın adamları kızları gözden geçirir. Daha sonra binbir itina ile seçilmiş kızlar Han'ın haremine dahil olurmuş.

Bir inanışa göre, kızlarını neden Kubilay Han'a odalık olarak veriyorlar, biliyor musunuz? Anlatayım.

Kungurat bölgesinde şöyle düşünürlermiş aile babaları:

‘Eğer benim kızım şanlı olarak dünyaya gelmişse, yıldızı iyi ise, demek Han sülalesinden birinin ilgisini çekecek ve böylece hayatı parlak geçecek. Ben kızıma bir Han kadar muhteşem bir hayat temin edemem. Belki de Han, kızımı asil bir kimseyle evlendirir, bu bakımdan kızımın Han'a odalık olmasında fayda görürüm’ derler.” (Marko Polo I,ty.88).

İbn Battûta seyahatnamesinde Muhammed Uzbek Han'ın ailesi hakkında şu bilgileri vermiştir: “Muhammed Uzbek Han'ın büyük hatunu “melike” [= kraliçe] Cânî Bey ile Tîn Bey'in annesidir.” (İbn Battûta I,2004: 477). İbn Battûta bunun ötesinde şunları söyler: “Sultanın kızı İt Küçücük'ün annesi ise bu kadından önce melikelik yapan Taytuğlî Hatundur. Sultanın en çok hoşlandığı ve saygı gösterdiği kadın odur. Hükümdar gecelerinin çoğunu onun yanında geçirir. Halk bu ilgiden ötürü Taytuğlî'ya fazla saygı gösterse de onun hatunlar arasında en cimri olduğunu herkes bilir! Sultanın, bu kadını ‘özel bir vasfından’ ötürü sevdiğini söylemişti bana güvenilir bir dostum! Sultan her yaklaştığında onu bakire gibi buluyormuş! Bir başkasının bildirdiğine göre o kadın Hz. Süleyman'ın saltanatının çökmesine sebep olan hatunun soyundan geliyormuş! Süleyman Peygamber yeniden iktidara gelince; ‘O hatunu tek canlının dahi bulunmadığı bir bozkıra atın!’ diye emir vermiş. Böylece kadın Kafcak [= Kıpçak] bozkırına bırakılmış. O kadının rahmi halka şeklinde yaratılmış; onun neslinden gelenler de öyleymiş! Gerçi Deşt-i Kıpçak yöresinin dışında, herhangi bir kadının rahminin böyle yaratıldığına dair ne bir söylenti duydum ne de gören veya duyanla karşılaştım. Allah biliyor ya sadece Çin'de böyle kadınların bulunduğunu bir Çinli söylemişti bana.” (İbn Battûta I, 2004: 477).

İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre, Muhammed Uzbek Han'ın en kıymetli hatunu budur.

Muhammed Uzbek Han'ın ikinci hatununun adı da Kebek Hatun'dur “ ‘Kebek’ Türkçede ayıklanan şey; kepek anlamına gelir.” (İbn Battûta I, 2004: 478). Üçüncü hatun Beyelûn'dur. (İbn Battûta I, 2004 : 478). Uzbek Han'ın dördüncü hatunu ise Urducâ'dır. “

‘Urdû’ [= ordu] onların dilinde karargâh demektir. Karargâhta doğduğu için bu ad verilmiş ona.” (İbn Battûta I, 2004: 479).

Ulu Sultan Uzbek Han’ın kızının adı İt Küçücük’tür. “Adının karşılığı ‘Kelb-i Sağîr’ dir. Çünkü İt’in Arapçası kelb, ‘kucücük’ün Arapçası ise sağîrdir. ” (İbn Battûta I,2004: 479). Ulu Sultan Uzbek’in büyük oğlunun adı Tîn Bek’tir. “ ‘Bek’; emir, kumandan anlamına geliyor. ‘Tîn’ ise beden demektir. Böylece bu ismin karşılığı Emîrû’l-cesed [= teni yöneten] oluyor.” (İbn Battûta I, 2004: 480). Diğer oğlunun adı ise Cânî Bek’tir. “ ‘Cân’ ruh anlamına geliyor; o sanki Emiru’r-ruh [=ruhu yöneten] diye isimlendirilmiş oluyor. Onların her birinin kendilerine ait otağları vardır.” (İbn Battûta I, 2004: 480).

Günümüzde ise Türkler tek eşle evlenmeyi tercih etmektedirler; fakat çok eş alma geleneği Anadolu’nun bazı köylerinde hâlâ görülmektedir.

Rubruk’un seyahatnamesinde ayrıntılı olarak göremesekte Cengiz Han oğullarından birini Ong-Han’ın esir alınan kızıyla evlendirmiştir. Bu evlilikten de Möngke adında bir oğul olmuştur .(Rubruk 2001: 59-60). Ayrıca, Cengiz Han kızını da Uygur hükümdarı Barçuk ile evlendirmiştir.

Türk sultanlarının aileleriyle yaptıkları yolculuk da başlı başına bir gelenektir. İbn Battûta bunu şöyle anlatır: “Sultan Uzbek bir yere seyahat etmek isteyince beraberinde sadece devlet erkânı ile kapıkulları yer alır. Kadınların her biri ayrı bir halayık tayfasıyla yolculuk yapar. Sultan bunlardan birinin yanına gitmeyi arzularsa teşrif edeceğini önceden haber verir. Hatun ona göre hazırlıklarda bulunarak hükümdarı karşılamak üzere bekler. Sultanın seyahati, bir menzilde konaklaması, herhangi bir işe koyulması; bunların hepsi kendine özgü âdetler içinde cereyan eder. Meselâ âdetlerinden biri Cuma günleri namazdan sonra altın kubbede oturmasıdır. Burası mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir ve altın levhalarla kaplı ahşap direkler üzerine kuruludur. Orta yerde yine altınla süslenmiş, gümüş kaplamalı ahşap bir taht vardır. Tahtın ayakları halis gümüştedir, başları da gümüşle bezenmiştir. Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğlî Hatun oturur. Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırayla Beyelûn [= Bîlûn] Hatun ve Urducâ [= Orducî] Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tîn Bek, solunda ise öteki oğlu Cânî Bek ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı İt Kucücük [= İt Küçücük] oturur. Bu kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar, onun elinden tutar, tahta kadar götürüp yerine oturtur. Ama Taytuğlî Hatun teşrif ettikte; ‘melike’ [= baş, kraliçe] olduğu ve en beğenilen hatun olma niteliğini kazandığı için sultan onu köşkün ta kapısında karşılar. Oracıkta elinden tutarak içeriye getirir. Tahtın bulunduğu yere kadar

onunla yavaş yavaş ilerler, kibarca yerine oturtur ve kendi makamına geçip kurulur. Kadınların hiçbirisi kaç-göç yapmadıkları için bu tören halkın önünde cereyan eder.

Merasimin bundan sonraki bölümünde saygın ve nüfuzlu emirler [= ordu erkânı] içeri girerler. Tahtın her iki yanına konmuş iskemlelere otururlar. Sultanın otağına giren her ziyaretçi iskemlesini kölesiyle beraber getirmek zorundadır. Hükümdarın yakın akrabaları, amca ve kardeş çocukları ön tarafta yerlerini alırlar. Onların tam karşısında, köşk kapısının yanında büyük kumandanların çocukları durur. Onların arka tarafına sağlı sollu, yüksek rütbeli subaylar dizilir. Sonra derecelerine göre halktan bazı kimseler üçer üçer içeri girerek sultanı selâmlar ve dönüp uzağa otururlar.

İkinci namazı kılındıkta önce başhatun kalkar. Kumaları, otağına kadar ona refakat ederler. Başhatun kendi çadırına girinceye dek orada beklerler. Sonra her biri kendi arabasına binerek kaldığı çadıra yönelir. Her hatunun yanında elli kadar atlı cariyeye bulunur. Arabaların önünde yirmi civarında yaşlı kadın yer alır. Onlar da ata binmektedirler. Bunlar ‘fityân’ denilen yiğit hizmetkârlar ile araba arasındadırlar. Hepsinin arkasında yüz kadar genç köle bulunur.

Fityân denilen hizmetkârların önünde yüze yakın yüksek rütbeli kapıkulu bulunur. Onlar da ata binmişlerdir. Yüz kadar da yaya köle vardır. Yayalar bellerinde kılıç, ellerinde değnek, atlılarla genç hizmetkârlar arasında yer alırlar. Bütün hatunların geliş ve dönüş tertipleri böyledir.” (İbn Battûta I, 2004: 474-475).

İbn Battûta bunun ötesinde şunları söyler: “Her hatun bir arabaya biner. Hatunun araba içindeki odası, altın havası veren gümüşten veya mücevheratla bezeli ahşaptan mamul bir kubbedir. Arabayı çeken atlar, sırmalı ipekten mamul perdelerle örtülüdür. Koşî [= Koşıcı] denilen genç sürücü atlardan birinin üstüne binerek arabayı sürer. Hatun arabada yerine oturduğu vakit, veziri gibi olan kocamış bir kadını sağ tarafına alır. Bu kadına ‘Ulû Hatun’ denilir. Yine yaşlı olup teşrifatçılık ve perdedarlık yapan ‘Küçük Hatun’u sol tarafına oturtur. Ön tarafta zarafet ve güzellikte eşsiz altı cariyeye vardır. Onlara ‘benât’ [= kızlar] deniliyor. Arkada da bu kızlardan ikisi durur; hatun onlara dayanır ve başına ‘buğtâk’ denilen, mücevherle bezeli küçük bir hotoz takar. Bunun üzerine tavus tüyünden bir sorguç kondurur. Sırtında Rum prenseslerinin giydikleri tarzda inciyle bezenmiş ‘minut’a [= mantı] benzer bir elbise vardır. Ulu ve küçük hatunların başlarında da kenarları inci ve altınla işlenmiş yazmalar vardır. Kızlara gelince; ‘külâ’ [= külâh] denilen hotozlar vardır başlarında... Bu başlığın tepesine mücevherle süslü altın bir halkayla tavus tüyünden sorguçlar takılmıştır. Her birinin elbisesi ‘nah’ adı verilen bir ipek cinsinden mamuldür.

Hatunun önünde Rum yahut Hint asıllı on onbeş hizmetkâr bulunur. Bunlar da altın ve mücevher işlemeli ipek elbise giyerler, yanlarında altın yahut gümüşle kaplı değnekler bulunur. Hatunun bindiği arabanın arkasında yüz kadar araba ilerlemektedir; her birinde küçük büyük üç dört cariye vardır. Bunlar da aynı şekilde ipek elbise ve külâhlarıyla alaya katılmışlardır. Onların ardında deve yahut öküzlerle çekilen üçyüz kadar arabada ise hatunun hazinesi, süs eşyası, elbiseleri ve yiyecekleri taşınmaktadır. Her araba demin bahsettiğimiz cariyelerden biriyle evlendirilmiş bulunan bir genç kölenin zimmetindedir. Çünkü böyle bir evlilik yapmamış kölelerin cariyelere yaklaşmaları; onların işlerini görmeleri yasaktır! Hatunların düzenleri böyledir işte...” (İbn Battûta I, 2004: 476-477).

Böyle bir geleneğin bugünkü Türklerin aile hayatında yaşamadığını görmekteyiz; çünkü günümüzün Türk ailesi genellikle çekirdek aile sınıfının içine girmektedir ve böyle bir yaşam tarzına da sahip değildir.

İbn Battûta’nın belirttiğine göre, Macar ülkesinde erkekler kadınlara aşırı saygı gösterirler. İbn Battûta, bu konu hakkında şunları söyler: “Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kirem’den çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltıye Bey’in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmiştim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalâde güzel dört cariye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşıncı o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde [kuşağımsı] uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kımız tulumlarından bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kımızı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun kibarca huzurdan çıktı. Beylerin hatunlarına gösterdikleri ilgi burada böyle!” (İbn Battûta I, 2004: 472).

İbn Battûta bunun ötesinde şunları söylemektedir: “Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince, bunların da durumu diğerlerinden aşağı değil! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç-dört cariye vardı; başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve ‘buğtak’ adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın pencereli açık olduğu gibi kadının yüzü de örtülmemişti.

Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yandaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu.

Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız da ‘Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!’ dersiniz. Zira kocası, koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun ‘külâ’ [= külâh] denilen şapkadan başka bir şey taşımamaktadır!’ (İbn Battûta I, 2004: 472-473).

Günümüzde de Türk hatunları eşlerine saygı gösterirler, tabii ki eşleri de Türk hatunlarına...

İbn Fazlan konumuzla ilgili bir olayı şöyle nakletmektedir: “Bulgar (Sakâlibe) hükümdarının oğlu Hazar hükümdarının yanında rehindir. Bir gün Hazar hükümdarı, Bulgar (Sakâlibe) hükümdarının çok güzel bir kızı olduğunu duymuş. Bunun üzerine, kızı istemek için adam göndermiş. Hükümdar bunun imkânı olmadığına dair delillerini söyleyip onun istediğini reddedince, kız Müslüman, kendisi Yahudî olmasına rağmen Hazar hükümdarı kızı zorla almış. Kız onun nikâhı altında iken ölmüş. Bunun üzerine, hükümdara elçi göndererek başka bir kızını istemiş. Hükümdar bu haberi duyunca, bu kızı da zorla almasından korkarak hemen kendisine bağlı olan Eski beyi ile evlendirmiş. Bulgar (Sakâlibe) hükümdarını Halife’ye (sultan) mektup yazmaya ve ondan bir kale inşa ettirmesini istemeye sevkeden husus da Hazar hükümdarından korkusu olmuştur.” (İbn Fazlan 1995: 68).

Marko Polo da konumuzla ilgili bir olayı şöyle anlatmaktadır: “Kaydu’nun bir kızı vardı, adı Ayyürek idi. Tatarcada dolun ay anlamına gelir.

Ayyürek güçlü cesur bir kızdı, ülkede bileğini bükecek bir erkek daha yoktu. Cesaretle, kuvvette nice erkeği pes ettirmiş, nicesini ok atmada, kılıçla vuruşmada alt etmişti.

Babası, kızı değil mi, Ayyürek’in evlenmesini istiyordu.

Günlerden bir gün kızını çağırdı:

‘Ayyürek, artık zamanı geldi, evlen.’ dedi.

Ayyürek:

‘Ülkede bileğimi bükecek bir erkek yok, kuvvet yarışmalarında hepsi pes ediyor.’ dedi.

Kaydu, kızı Ayyürek’e:

‘Madem öyle istiyorsun, dileğin ne ise onu yap, istediğinle evlen.’ dedi.

Ayyürek, babasının bu açık konuşmasına sevindi.

‘Kim benden cesur ve güçlü ise onunla evleneceğim.’ dedi.

Bunun üzerine, Ayyürek, dört bucağa haber saldı dedi ki haberinde:

‘Soylu bir aileden gelen, benden cesur ve kuvvetli bir erkekle evleneceğim. Bileğine güvenen, karşıma çıksın.’

Haber dört bucağa yayılınca kendisine bileğine güvenen soylu erkekler yola çıkarlar, Ayyürek ile yarışmak için Semerkant’a gelirler.

Yarışma günü geldi. Soylular Kaydu’nun sarayında toplandılar.

Derken, Ayyürek ile bileğine güvenen erkekler alana çıktılar. Hepsi geyik derisinden işlemeli elbise giymişti.

Kaydu, Ayyürek ile kapışacaklara seslendi:

‘Eğer Ayyürek’in sırtını yere getirirseniz eşiniz olacak, yoksa ona 100 at vereceksiniz.’

Böylece yarışma başladı.

Size şunu söyleyeyim. Ayyürek küçük bir dev idi, kolları bilekleri adaleleri alt edilmez güçteydi.

Sonunda ne oldu?

Dört bucaktan gelen soylu erkekler bir bir pes ettiler, Kaydu’nun demir bilekli kızı Ayyürek, hepsinin sırtını yere serdi. Hatta dediklerine bakılırsa, 10 bin at da kazandı.

Yıllardan 1280 idi. Çok zengin, çok yakışıklı çok da soylu bir genç, Ayyürek ile yarış etmek istedi, haber de saldı.

Genç, Pumar hükümdarının oğlu idi, çok kuvvetliydi, şimdiye dek de ne sırtı yere gelmişti ne de bileğini büken çıkmıştı.

Kaydu’nun sarayına vardığı zaman herkes içinden:

‘Ah ne yakışıklı genç, keşke Akyürek’in sırtını yere serse de evlenseler.’ diye geçirdi.

O gün, gene soylular sarayın avlusunda toplandılar, Pumar hükümdarının oğlu çıktı, seslendi:

‘Ayyürek’i kuvvette pes ettireceğim, yoksa ona bin at vereceğim.’

Pumar hükümdarının oğlu yanında bin at da getirmişti, inanıyordu ki, Ayyürek’i pes ettirecek.

Ayyürek ile genç, gene geyik derisinden işlemeli elbiselerle avluya çıktılar, çok kalın bir halatın bir ucundan biri diğerinden de öteki tuttu, başladılar çekiştirmeye.

Her ikisi de kuvvetliydi, hatta dediklerine göre, Ayyürek epey de zorlanmış, az kalsın yere düşecekmış.

Neyse, onlar var güçleriyle ipi çekiştirirken de Kaydu, diğer soylu kişiler, gencin kazanmasını dilerlermiş, çünkü yakışıklı, zengin ve soyul genci çok beğenmişler.

Birden Ayyürek pençeye benzer elleriyle, halatı çektiği gibi, Pumar hükümdarının oğlunun beline sardı, sonra da avlunun bir köşesine fırlatıp attı.

Genç kendisini toparlayıp ayağa kalkınca utancından hemen saraydan kaçtı, bin atı Ayyürek'e bırakıp, ülkesine gitti.

Sonra kederinden kapandı kaldı.

Şimdiye kadar kimse onu yenmediği için üzüntüsü büyüktü bütün ısrarlara rağmen uzun zaman kimseyi görmedi.

Gene dediklerine bakılırsa, kederden ölüp gitmiş.

Kaydu kızı Ayyürek'i bir çok savaşa götürmüş, hatta savaşın birinde, düşman karargâhına tek başına girmiş, kumandanlarından birini kaptığı gibi kendi saflarına getirmiş.” (Marko Polo II, ty.197-200).

Çalışmamızın bu bölümünün sonunda gördük ki, Eski Türkler ve Moğollarda evlenme ile ilgili geleneklerin bir kısmı unutulup gitmiş, bir kısmı da hâlen Türklerin gelenekleri içerisinde yer almaktadır.

3. ÖLÜM

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan ölüm ve ölümler kültürü ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

“Düşünen insan taş devrinden beri hayat ve ölüm sırlarını öğrenmeğe ve anlamağa çalışmıştır. Büyük filozofları ve mütefekkirleri binlerce yıllar boyunca düşündüren ve hâlâ çözülemiyen bu sırları basit ve tatbikatçı olan topluluk, kendi dünya görüşlerine uygun olarak ‘halletmiş’tir. Çünkü bu basit topluluğun sürüp giden sırlara ve muammalara tahammülü yoktu; onun için her meselenin bir cevabı olmalıydı. Yeryüzündeki bütün iptidâî insan topluluğu aynı yolu takibetmiş, hayat ve ölüm hakkındaki tasavvurları aşağı yukarı aynı olmuştur. Bundan dolayıdır ki insanı yaşatan ‘nesne’ dünyanın muhtelif dillerinde aşağı yukarı aynı mânaya gelen (meselâ, nefes, tın, rüzgâr, esinti) kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Eski Türkler can ve ruh mefhumunu, genel olarak, tın (yani nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Doğu Türkleri’nde bu kelime hâlâ nefes ve can mânasına kullanılmaktadır; batı Türkleri’nde ise bu kelime ancak ‘dinlenmek’ kelimesinde kalmıştır.

Çağdaş şamanist Türk boylarından Yakutlar ruh-can mefhumunu tın, kut ve sür kelimeleriyle ifade ederler. Tın kelimesi aynı zamanda esinti, rüzgâr, nefes anlamlarına da gelir. ‘Kut’ bazı izahlara göre toprak, rüzgâr ve “ana-kut.” denilen üç unsurdan mürekkeptir. ‘Tın’ vücuttan ayrılırsa ölüm vukua gelir, fakat ‘kut’ ayrılırsa ölüm olmaz. Sür- insan enerji, irade ve umumiyetle ruhî hallerini meydana getiren unsurdur. İnsan uyurken sür’ü vücuttan çıkıp her tarafta dolaşabilir.

Altaylılar ruh-can mefhumunu tın, süne ve kut kelimeleriyle ifade ederler. Tın bütün canlı yaratıklarda vardır; süne ise ancak insanlarda bulunur. Kut her şeyde bulunur, cansız şeylere kutsiyet verir; ağılarda, ahırlarda bulunursa sürüler bereketli ve sahibi çok zengin olur. Çobanların değneği kutlu olursa sürülere hastalık veren ruhlar ve kurtlar uğramaz. Buna göre ‘kut’ candan başka bir türlü ruhtur ki yalnız insanda değil, fakat her şeyde bulunabilir. Çok korkan adamlar için de ‘kutu çıktı’, ‘kutu uçtu’ derler ki İstanbulluların ‘ödü patladı’ tabiriyle aynı anlama gelir. Altaylılar’ın inançlarına göre tın, süne ve kut’dan başka insanın ‘yula’ denilen bir eşi de vardır. İnsan uyurken ‘yula’sı her yerde dolaşabilir. Düş dediğimiz işte bu yulanın gördüğü şeylerden ibarettir. Yula aynı zaman meşa’le anlamını da ifade eder. Babalardan kalan töre ve âdetlere de ‘yula’ denir.

Ölülerin serseri dolaşan ruhlarına Altaylılar üzü, Yakutlar ise üör derler. Kazan müslümanlarında da öür kelimesini hatırlatan ürek kelimesi vardır ölülerin serseri ruhlarına denir.

Şamanistlerin tasavvurlarına göre, can kanda yahut yürekte bulunur.” (İnan 2000: 176-177).

Şimdi de verdiğimiz bu bilgilerin ışığı altında çalışmamızda yer alan seyyahların gözlemlerine geçmek istiyoruz:

“Şamanist Türklerden bazıları evlerinde atalarının koyun derisinden, beyaz demirden, keçeden ve ağaçtan yapılan heykellerini bulundurlardı. Bu heykellere ongon denir. Onlar bu ongonları suyla yıkarlar, bakarlar, yemeklerden önce onun önüne yiyecekleri yemekten bir lokma koyarlar. Erman, Sibiryâ seyahatnâmesinde ‘Bir adam ölürse akrabaları yurtlarında ağaçtan onu temsil eden büyük bir sûret yaparlar. Muayyen zamanlarda ona taparlar. Her yemekte bu suretin önüne yedikleri yemekten saç koyarlar.’ der.” (Şeşen 1995: 136).

Moğollar da içmek için toplandıklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırdaki yer alan diğer figürlere sunarlar. Rubruk, bu konuda şöyle der: “Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker. Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırdaki yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdara getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tutum bulunur. Taslar da buradadır.” (Rubruk 2001: 34-35).

Rubruk seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında da Uygurlar için şöyle der: “Mabede girip de büyük ve küçük bütün putlarını ziyaret etmek için rahibin yanına oturduğumda, ona Tanrı olarak neye inandıklarını sordum:

Cevap verdiler: ‘Biz sadece bir Tanrı’ya inanırız.’ Devam ettim: ‘O’nun maddî mi, manevî mi olduğuna inanıyorsunuz?’

Karşılık verdiler: ‘O’nun manevî olduğuna inanırız?’

Tekrar sordum: ‘Herhangi bir zaman O’nun insan suretine girmiş olduğuna inanır mısınız?’

‘Hiçbir şekilde’ dediler.

Bunun üzerine şunları söyledim: ‘Tanrı’nın bir ve maddî olmadığına inanıyorsanız, niçin ona atfen çok sayıda resimler yapıyorsunuz? Eğer insan suretinde olmadığına inanıyorsanız, neden onu bir insan veya başka bir canlı suretinde tasvir ediyorsunuz?’

Bu sorulara karşılık şu cevabı verdiler: ‘Bizim bu resimleri Tanrı olarak kabul ettiğimiz doğru değildir. Daha çok, onlarla ilgili olan husus şudur: Aramızdan zengin birisi öldüğünde oğlu, karısı veya yakın akrabalarından birisi onun bir suretini hazırlar ve buraya koyar. Biz de hatırasına saygı duyarız.’

Dedim ki: ‘Öyleyse, bunu sırf insanlara yağcılık yapmak için bunu yapıyorsunuz?’

‘Hayır’ dediler, ‘Biz bunu onun anısına yapıyoruz.’ ” (Rubruk 2001:73-74).

Rubruk bunun ötesinde şunları söylemektedir: “Uygurların bu geleneğine Moğollarda da rastlanmaktadır. Onlar da bir Tanrı’ya inanmakla beraber, ölülerine geçeden yapılmış suretler atfederler ve bunları kıymetli bezlerle donatarak bir iki arabaya yerleştirirler. Bu arabaya girmeye hiç kimse cesaret edemez, çünkü bunlar rahiplerin muhafazasında olup, rahipler aynı zamanda kâhindirler....” (Rubruk 2001:74).

“Moğollar arabalarıyla yola çıkmak zorunda olduklarında, bu kâhinler İsrailoğullarının önündeki bulut kümeleri gibi öne çıkarlar. Bu sihirbazlar ordugah ararlar. Buraya gelince, çadırlarını arabadan alırlar ve bütün kabile onlardan sonra çadırlarını kurar. Ayın ilk günü veya bir şölen gününde daha önce tasvir edilmiş olan suretleri alırlar ve çadırlarına yerleştirirler. Sonra Moğollar gelir ve çadıra girerler, suretlerin önünde eğilerek, saygılarını gösterirler. Fakat, yabancı birine bu çadıra girmek katiyen yasaktır. Ben bunu bir defasında denemek istediğimde, sert bir şekilde ikaz edilmiştim.” (Rubruk 2001: 74-75) diyerek bu konuya açıklık getirir.

“Eski kavimlerin çoğunda olduğu gibi, eski Türkler iki türlü ölüm kabul ediyorlardı. Eceliyle ölmek, muharebelerde düşmanla çarpışarak ölmek. Onların nazarında bir kimsenin hastalanarak veya ihtiyarlık sebebiyle yatağında ölmesi yüz kızartıcı bir ölümdü. Muharebelerde düşmanla çarpışarak ölmek ise en şerefli bir şeydi. Türkçe eski metinlerde muharebelerde ölenler ve yaralananlar övülmektedir. Çinlilerin ifadesine göre, Vuhuanlar muharebede ölmeyi en büyük şeref sayarlardı. Göktürkler (Tu-kiyular) ise muharebede

ölmekle öğünürler, yatakta ölmekten ise yüzleri kızarırdı. Bu telâkkî Cahiliye Devri Araplarında da görülmektedir.” (Şeşen 1995: 137).

İbn Fazlan, yukarıda verdiğimiz bilgiyi onaylarcasına Hazarlar için der ki: “Hâkân bir yere asker gönderirse, bu askerler herhangi bir şekilde ve hiçbir sebeple muharebeden kaçmazlar. Mağlûp olurlarsa, dönenlerin hepsi öldürülürler. Onun kumandanları ve vekili (Hâkân Beh) mağlûp olup geri dönerlerse, onları, kadınlarını ve çocuklarını huzuruna getirtir. Onların gözleri önünde kadınlarını ve çocuklarını başkalarına hibe eder. Aynı şekilde, hayvanlarını, silâhlarını ve evlerini de başkalarına verir. Bazen, onları ikişer parçaya bölerek cesedlerini çarmıha gerer. Bazen de, boyunlarından ağaca astırır. Nâdiren affederek onları seysis yapar.” (İbn Fazlan 1995: 82-83).

Diyebiliriz ki, Türkler muharebelerde çarpışarak ölmeyi şeref sayarken, muharebelerden mağlup olarak dönmeyi ise hoş karşılamıyorlar ve bunun cezası da genellikle ölümdür.

“Eski Türkler ve diğer Altay kavimleri umumiyetle ölümden ve ölülerden korkuyorlardı. Hasta bulunan çadıra yaklaşmadıkları gibi ölü bulunan çadıra da yaklaşmazlardı. Ancak şamanlar ölümlerle uğraşabilirlerdi. Bir çadırdaki ölü bulunduğunu belli etmek için bir bayrak dikilirdi. Ölünün çadırı, ölümler yanında bulunanlar ve eşyaları kirli sayılırdı. Bunlar ancak iki ateşin arasından geçirilmek suretiyle temizlenirlerdi. Bir adam ölümler yanında sadece şaman bulunabilirdi. Moğollarda bir adam ölümler yanında bulunanların muayyen bir müddet cemiyetten uzak kalmaları gerekirdi.” (Şeşen 1995: 137).

Bu konuda Rubruk “Kim bir yetişkinin ölümüne şahit olursa bir yıl süreyle, ölen çocuksa, bir ay geçmeden Möngke Han’ın otağına giremez.” (Rubruk 2001: 42) der ve sözlerine şöyle devam eder: “Birisi hasta olduğu zaman, çadırına yatar ve yurtuna içeride hasta bulunduğunu belirten bir işaret takarak, içeriye kimsenin girmemesi konusunda uyarılmış olur. Bu yüzden bir hasta, kendi hizmetçisinden başka hiç kimse tarafından ziyaret edilmez. Saraydan birisi hasta olduğunda, genişçe çevresine nöbetçiler yerleştirirler ve bunlar bölgeye kimseyi yaklaştırmazlar. Herhangi bir ziyaretçiyle birlikte, kötü bir ruh veya yelin gelmesinden çok korkarlar. Böyle durumlarda kâhin yani din adamlarını çağırırlar.” (Rubruk 2001: 43).

Ayrıca, Moğollarda müthiş bir fırtına çıktığı zaman hastanın olduğu tarafa doğru eserse şeytanın ve kötü ruhların oraya aktığı düşünülüyor ve daha sonra da hastanın öldüğüne inanılıyor. (Rubruk 2001: 113).

İbn Fazlan da Oğuzlar için der ki: “Oğuzlardan biri hastalanınca, o kimsenin câriyeleri ve köleleri kendisine hizmet ederler. Ev halkından, başka hiçbir kimse ona yaklaştırmaz. Çadır evlerinden uzakta onun için bir çadır kurarlar. Ölünceye veya iyi oluncaya kadar onu çadırdan bırakırlar. Eğer, bu kimse fakir veya köle olursa onu sahraya atıp giderler.” (İbn Fazlan 1995: 40).

Hem Rubruk, hem de İbn Fazlan bu satırları yazarken aynı konu hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmışlardır.

“Gerek Türklerde, gerek Moğollarda ölüm karşısında tepki göstermeyen kabileler de görülür. Onlar ölümün ve hayatın Gök Tanrı’dan gelen bir takdir olduğuna inanırlardı.” (Şeşen 1995: 137). Günümüzde de, ölüm Allah’ın iradesi olarak kabul edilmektedir.

“Şamanist Türklerin hastalık karşısındaki tutumları bizim mantığımızdan bambaşka bir yöneydi. Onlar bir insan hasta olmakla ruhunun vücudunu terkettiğine, vücudun içine kötü bir ruhun veya cismin girdiğine inanırlardı. Bu bakımdan şamanist bir cemiyette hastalık ile ölüm karşısında aynı tepki gösterilirdi. Ayrıca, şamanist kavimlerde ihtiyarlık da bir hastalık, hatta tedavi kabul etmeyen bir hastalıktı.” (Şeşen 1995: 125).

İbn Fazlan da Hazarlar için der ki: “Hâkânların hükümdarlık müddeti en fazla kırk senedir. Hükümdarlığı, bu müddeti bir gün dahi aşarsa tabaasına ve maiyyeti onu öldürürler. ‘Bu bunadı ve beyni sulandı.’ derler.” (İbn Fazlan 1995: 82).

Görebildiğimiz kadarıyla, bazı kabilelerde ihtiyarlara saygı gösterilmemektedir.

“Eski Türkler mezara kurgan veya gör derlerdi. Mezarların, daha çok, kutsal sayılan yerlerde, kabilenin teşekkül ettiği totemlik yurttan, bir dağ tepesinde, bir ormanlıkta, bir nehir yatağında veya nehir kenarında inşa edildiği görülmektedir. Mezarların yerleri umumiyyette bilinir, yerinin kaybolmaması için üzerine tümülüs denen bir tepe yapılırdı. Buna mukabil bazı hükümdarların mezarları düşmanların tecavüzünden ve insanların yağmasından uzak tutulmak için gizlenirdi.” (Şeşen 1995: 133). “İnsanlardan gizlenmeyen mezarlar üzerinde tümülüs inşa edildiği halde, gizli mezarların izleri iyice silinmektedir. Bunlar ya halktan uzak kırlarda ve dağlarda ve yahut nehir yataklarında inşa edilmektedir. Bu mezarların gizlenmesine sebep, onları düşmanların tecavüzünden ve aç gözlülerin yağmasından korumak düşüncesi olmalıdır.” (Şeşen 1995: 133-134).

İbn Fazlan, bu konuda Hazarlar için şöyle der: “Âdet olduğu üzere Büyük Hakân ölünce onun için, içinde yirmi oda bulunan büyük bir saray yapılır. Odalardan her birinde onun için bir mezar kazılır. Bundan sonra taşlar sürme tozu haline getirilinceye kadar kırılır. Kabrinin içi bununla döşenir. Bunun üzerine de sönmemiş kireç atılır. Evin altından

akan büyük bir nehir vardır. Nehri bu kabirin üzerinden geçecek şekilde düzenlerler. Böylece ‘Şeytan, insan, kurt ve haşerat ona dokunamasın.’ derler.

Hakan gömüldükten sonra, kabirin hangi odada olduğu bilinmesin diye cenazesini gömen kimselerin boynunu vururlar. Onun mezarına Cennet derler. Mezarına gömülünce ‘Cennet’e girdi.’ derler. Ayrıca, bütün odalar altınla karışık dokunmuş dîbâc ile döşenir.” (İbn Fazlan 1995: 81).

“Moğol hükümdarlarının mezarları ise insanların gözlerinden çok uzak bir dağda idi. Onların mezarlarının yerleri ve izleri insanlardan tamamıyla gizlenirdi.” (Şeşen 1995: 134).

Marko Polo, Moğol hükümdarlarının mezarlarının inşası hakkında şöyle der: “Eski bir geleneğe göre, Cengiz Han’dan bu yana, sarayın en ileri gelen kişileri, Cengiz Han’a en yakın olanlar, öldükleri zaman, Altay dağına gömülürler.

Ne kadar uzakta ölürlerse ölsünler, isterse 100 günlük mesafede olsunlar, büyük bir törenle Altay dağına cenazeleri götürülür ve burada gömülür.

Burada oldukça garip görünen bir inanışı nakletmek isterim: Bir Han ölürse, cenazesi törenle gömülmek için Altay dağına götürülürken yolda karşılarına çıkan kim olursa olsun hemen kılıçtan geçiriyorlar.

İnanışlarının esası da şu: Öteki dünyada Han’larına hizmet edecekler. Hatta, Han ölünce onun en iyi cins atlarını da öldürüyorlar. Atları da Han’a öteki dünyada hizmet edermiş.

Bir söylentiye göre, Mongu Han ölmüş, cenazesi Altay dağına naklediliyormuş, yolda karşılarına çıkanları hemen kılıçtan geçirmişler. Mongu Han’ın cenazesi Altay dağına varıncaya kadar 20 bin kişinin kafasının uçurulduğunu tahmin etmişler.” (Marko Polo I, ty. 67-68).

“Bir de hükümdarın mezarını yapanların ve onu gömenlerin öldürüldüğü görülmektedir. Bunda mezarın gizli kalması düşüncesi yanında öldürülenlerin öbür dünyada ölüye hizmet etmeleri düşüncesi de etkilidir.” (Şeşen 1995: 129).

Yukarıda hem İbn Fazlan’ın, hem de Marko Polo’nun verdiği bilgilerde insan kurbanlar görülmektedir.

Rubruk da Moğol hükümdarlarının mezarlarının inşası hakkında şöyle der: “Ölen soylu biriye; Cengiz Han (1167-1227)’ın soyundansa, mezarının yanında daima bir çadır bulundurulur. Mezarının yerini kimse bilmez. Soyluların mezarlarının bulunduğu yerde

daima bir müfreze nöbet tutar. Ben, onların ölümlerinin mezarlarına hazineler koyduklarına şahit olmadım.” (Rubruk 2001: 42).

“Mezarların inşasında ölenin sosyal durumu da göz önüne alınırdı. Reislerin mezarlarının bir ev gibi muazzam bir şekilde inşâ edilmesine mukabil halkın mezarları daha basitti.” (Şeşen 1995: 133).

“Eski Türkler ölümden sonra, insanın bu dünyadaki hayata benzer bir hayat sürecine, orada yiyip içeceğine, muharebeler yapacağına ve eğleneceğine inanırlardı. İnsanın öldükten sonraki hayatında gerekli şeyleri beraberinde götürmesi gerekirdi. Buradan oraya götürülmeyen şeyler orada yoktu. Bunun için, ölü ile beraber öbür dünyada ona gerekli şeylerin gömülmesi veya sonradan kurban olarak gönderilmesi icabediyordu.” (Şeşen 1995: 136).

“Ölü ile beraber hizmetçilerin, kadınları ve genç kızların gömülmesi veya yakılması ölümden sonraki hayatta bunlara sahip olması içindi. Ölü için kurban edilen atlar da onun binecek ve muharebe yapacak hayvanlara sahip olması gayesini taşıyordu.” (Şeşen 1995: 137).

İbn Fazlan bu konuda Oğuzlarla ilgili şöyle der: “Aralarından biri ölürse onun için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Bundan sonra cesedini alıp hırkasını (elbisesini) giydirir, kuşağını ve yayını kuşandırır. Eline, içinde nebîz olan ağaçtan bir kadeh verip, önüne içinde nebîz bulunan ağaçtan bir kap koyarlar. Sonra bütün şahsî eşyasını getirip onunla birlikte bu oda gibi çukura koyarlar. Daha sonra ölüyü çukurda oturup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerinde çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya ikiyüze kadarını kurban olarak öldürürler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını ve derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp, bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ‘Ölünün Cennet’e giderken bineceği hayvanlardır.’ derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş, kahraman biriye öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan sûret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. ‘Bunlar onun hizmetçileridir. Cennet’te ona hizmet edecekler.’ derler.

Bazan hayvanları kurban etmeyi bir iki gün geciktirirler. Bunun üzerine, aralarındaki büyüklerden bir ihtiyar (şaman) onları, kurbanları çabuk öldürmeye teşvik eder. ‘Ölüyü rüyamda gördüm. Bana ‘Görüyorsun, arkadaşlarım beni geçtiler. Onları takip etmekten ayaklarımın altı yara oldu. Onlara yetişemiyorum. İşte, tek başıma kaldım’ dedi.’ der. Bunun üzerine ölünün hayvanlarına varıp bir miktarını öldürürler ve kabrinin yanına asarlar. Bir veya iki gün geçtikten sonra ihtiyar tekrar onlara gelir. ‘Falanı (ölüyü) rüyamda gör-

düm. Bana ‘Aileme ve arkadaşlarıma haber ver. Beni geçenlere yetiştirdim. Yorgunluğum geçti.’ dedi.’ der.” (İbn Fazlan 1995: 40-41).

Şüphesiz, bu kurbanların çeşitli sebepleri vardır ve burada ölü için kurban kesmeye teşvik eden de şaman olmalıdır.

İbn Fazlan’ın verdiği bu bilgi de balbala da yer verilmektedir. “Eski Türkler ölen bir kimsenin mezarının üzerine o kimsenin hayatta iken öldürdüğü düşmanları temsilen ağaçlardan veya taşlardan yapılmış kaba heykeller dikerler, bunlara balbal derlerdi. Onlar, bu balbalların temsil ettikleri kişilerin ölümden sonraki hayatta ölüye hizmet edeceklerine inanırlardı. Balbalların sayısı mezardaki ölünün, hayatta iken öldürdüğü düşmanlarının sayısına göre değişir, bazen yüzleri bulurdu.” (Şeşen 1995: 115).

Oğuzların ordu kumandanı olan el-Katağan oğlu Etrak’ın karısı önceden babasının karısıymış. Bu kadın, İbn Fazlan’ın onlara getirdiği hediyelerden bir kısmını alıp kıra doğru gider ve bir çukur kazıp getirdiği şeyleri bu çukura gömer. Bu el-Katağan’a verdikleri hediye dir. (İbn Fazlan 1995: 42).

İbn Fazlan’ın verdiği bu bilgi de hemen hemen benzersizdir ve ölümden sonra insanların bu dünyadakine benzer bir hayat sürdüklerini göstermekle beraber ölüye kurban sunmanın da güzel bir örneğidir.

“Eski Türklerde ölüleri gömme şekilleri çok çeşitlilik arzeder. Meşhur büyük dinlere girenler o dinlerdeki âdetlere göre ölülerini gömerlerdi. Şamanist Türklerde ise başlıca gömme, teşhir ve yakma şekilleri görülmektedir. Bu şekillerden her birinde çeşitli farklılıklar görülür. Bunlardan en eskileri gömme ve teşhir olmalıdır. Yakma şeklinin ise bunlara göre daha sonradan ortaya çıktığı görülüyor. Ayrıca, bir kabilede veya kabileler grubunda zamana ve mekana bağlı olarak bu gömme şekillerinin her biri görülmektedir. Mesela, kaynaklar Kırgızlar hakkında ‘Onlar ölülerini gömerler.’, ‘Onlar cesetleri teşhir ederler’, ‘Onlar ölülerini yakarlar’ gibi çeşitli haberler verirler. Bunlardan başka Orta Asya kavimlerinde cesetlerin vahşî hayvanlara yedirilmesi şekli de vardır. Bu âdetin Türkler tarafından tatbik edilip edilmediği şüphelidir. Çeşitli yazılı kaynaklardan ve arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre eski Türklerdeki gömme şekillerini başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

a) Cesedin Toprağa Gömülmesi: Bu âdet Eski Türkler arasında en yaygın gömme şeklidir. M.Ö. 3000 yıllarından kalma kurganlarda gömme âdetine rastlanmaktadır. Bu âdet daha sonra, Göktürklerde, Oğuzlarda, Hunlarda, Bulgarlarda, Hazarlarda, Kırgızlarda, Karluklarda ve daha bir çok Türk kabilelerinde görülen yaygın bir gömme şeklidir. Göm-

me esnasında ölü mezara yatmış olarak, Oğuzlarda olduğu gibi yere veya bir sandalyenin üzerinde oturmuş, Uygurlarda olduğu gibi ayakta durur bir hâlde yerleştirilirdi. Oğuzlarda ve Uygurlarda cesed mezar içine konurken elbiseleri giydirilir, silâhları kuşandırılırdı. İskitlerde ve bazı Orta Asya kabilelerinde şeklini muhafaza edebilmesi için, büyüklerin cesetlerinin mumyalandığı görülmektedir. Pazırık'taki kurganlarda mumyalanmış cesetlere rastlanmıştır.

Mezarlardan bahsederken bazı Türk hükümdarlarının nehir yataklarına gömüldüğünü söylemiştik. El-Bîrûnî'nin yazdığına göre, eski Oğuzların bir kısmı ölülerini Ceyhun nehrine gömerler, böylece günahlardan temizlendiğine inanırlardı. Bazen cesedi uzak mesafelere götürmek gerekince, kemiklerin bıçakla etlerden temizlenerek götürülüp gömüldüğü görülmektedir.” (Şeşen 1995: 121).

Yukarıda İbn Fazlan'ın Oğuzlarla ilgili verdiği bilgide Oğuzların ölülerini gömme şekillerinin nasıl olduğunu görmüştük. Şimdi de İbn Fazlan'ın Bulgarlarla ilgili verdiği bilgiye göre, Bulgarların ölülerini gömme şekillerini incelemek istiyoruz. İbn Fazlan şöyle der: “Onlar arasında kırmızı yüzlü (benzi kanlı) hiçbir kimse görmedim. Aksine çoğu hastalıklı idi. Birçokları karın sancısından ölüyorlar. Hattâ, bu hastalık süt çocuklarında dahi vardır. Yanlarında bulunan bir müslüman veya Harezmli biri ölürse Müslümanların ölülerini yıkadıkları gibi onu yıkarlar. Sonra, cenazesini önünde bir bayrak bulunan bir arabaya koyup gömecekleri yere koyarlar. Bunun etrafına bir çizgi çizerler. Sonra cenazeyi çizginin dışına alırlar. Bundan sonra, bu çizginin içinde ölünün kabrini kazıp ona bir mezar yaparlar ve cenazesini gömerler. Kendi ölülerini de aynı şekilde gömerler.” (İbn Fazlan 1995: 66).

Ayrıca, Bulgarlar Müslüman olduktan sonra ölülerini bu şekilde gömmeye başlamışlardır; fakat Putperest Bulgarlar ise ölülerini oturmuş olarak gömüyorlardı.

“b) Cesedin Teşhiri: Eski Türkler arasında en yaygın gömme şekillerinden biri de cesetlerin ağaçlar üzerinde teşhiridir. Bu âdete bu günkü Avustralya yerlilerinde, Kuzey Amerika'da da rastlanmaktadır. Bu âdete cesed bir tabutun içinde ağaçlar üzerine asılmaktadır. Cesed havada çürüyüp tabut yere düştükten sonra ölünün kemikleri ya gömülmekte, ya yakılmakta ve yahutda bir yerde muhafaza edilmektedir. Bu âdet Spencer ve Gillen'in Avustralya yerlilerinde gördüğü iki zamanlı cenaze merasiminden başka bir şey değildir. Bu âdete Türkler arasında Tonguzlarda, Kitanlarda, Yakutlarda, Tatarlarda, Kırgızlarda, Bulgarlarda ve başka bazı boylarda rastlanmaktadır. Minusinsk Tatarları ‘Ben ölünce beni toprağa gömme. Dokuz karaçamı başlarından bağla. Tabutu onların başına koy’ derler.” (Şeşen 1995: 121-122).

Bulgarların ülkesinde memleket halkına ve normal insanlara benzemeyen bir adam varmış. Bu iri yapılı adam insanlara zarar vermeye başlayınca Bulgar hükümdarı tarafından ağaca asılmıştır. Aslında bu adamın ağaca asılmasının pratiği ceza unsurunu içermektedir; ama biz yine de konumuzla ilgili olduğunu düşünerek bu adamın hikâyesini İbn Fazlan'ın yorumuyla vermek istiyoruz. Onun hikâyesi şöyledir: “Her zaman olduğu gibi, bazı yerli tüccarlar buraya bir günlük mesafede olan Etil nehrine gitmişlerdi. Bu sırada nehrin suları kabarmış ve taşmıştı. Bir gün âniden bir grup tüccar gelip ‘Ey hükümdar! Nehrin suları içinde şöyle bir adam durmuş. Eğer, yakınımızdaki bir millete mensup ise bu diyarda kalmamız imkânsız. Yerimizi değiştirmekten başka çare yok.’ dediler.

Bunun üzerine, hayvanıma binip onlarla beraber nehre gittim. Bir de ne göreyim! Benim ziramla oniki zira [= uzunluk birimi] uzunluğunda boyu, kocaman bir kazan kadar başı, bir karıştan daha büyük burnu, iki büyük gözü ve birer karıştan daha uzun parmakları olan bir adam! Manzarası beni dehşete düşürdü. Onların içine düşen korku benim içime de düştü. Ona bir şeyler söylemeye başladık. Fakat, hiçbir cevap vermiyor sadece yüzümüze bakıyordu. Onu alıp getirdim. Bizden üç aylık mesafede bulunan Vîsû halkına mektup yazarak onun hakkında bilgi istedim. Mektupla şu bilgiyi verdiler:

‘Bu adam Ye’cûc ve Me’cûc kavmindendir. Onlar, bizden üç aylık mesafede olup çıplaktırlar. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Onlar denizin öbür kıyısında yaşarlar. Hayvan gibi birbirleri ile çiftleşirler. Her gün, Allah onlar için denizden bir balık çıkarır. Her biri gelip bu balıktan, bıçakla kendisine ve âilesine yetecek kadar bir parça keser. Eğer lüzumundan fazla et alırsa onun ve âilesinin karınları ağrır. Bazan adam ve âilesi hepsi ölürler. Herkes balıktan ihtiyaçları olan eti aldıktan sonra balık tekrar denize döner. Her gün bu şekilde geçirirler. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Diğer taraflardan ise dağlarla çevrilidirler. Eskiden dışarı çıkmakta oldukları kapı ile aralarında bugün Ye’cûc ve Me’cûc Seddi bulunmaktadır. Allah onların meskûn ülkelere çıkmalarını isterse seddin açılması için bir sebep ortaya çıkarır. Aramızdaki deniz kurur ve balıkların gelmesi kesilir.’

İbn Fazlân şöyle der:

Bu adamın ne olduğunu hükümdara sordum. Cevâben ‘Bir müddet yanımızda oturdu. Fakat, onu gören her çocuk ölüyor, her hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa onu öldürünceye kadar sıkıyordu. Bu hareketlerini görünce onu yüksek bir ağaca astım, orada öldü. Eğer, kemiklerini ve başını görmek istiyorsan, gel beraber gidelim, gör.’ dedi. ‘Vallahi, görmeyi arzu ediyorum.’ dedim. Beraberce ata binerek kocaman ağaçlar bulunan büyük bir ormana gittik. Beni bir ağacın altına götürdü. Adamın kemikleri

ve kafatası ağacın dibindeydi. Başına baktım, kocaman bir kazan (arı kovanı) gibiydi. Kaburga kemikleri ise büyük hurma dalları kadardı. Kol ve bacak kemikleri de aynı nisbette büyüktü. Hayret içinde kaldım ve geri döndüm.” (İbn Fazlan 1995: 62-64).

İbn Fazlan yine bu konuyla ilgili olarak Bulgarlar hakkında aşağıdaki hikâyeyi nakletmektedir: “Cevvâl zekâlı ve bilgili bir adam gördüler mi ‘Bunun rabbımıza hizmet etmesi gerekir’ derler. Onu yakalayıp boynuna bir ip geçirdikten sonra ağaca asarlar. Parça parça olup yere düşünceye kadar bu şekilde kalır.

Hükümdarın tercümanı bana şunu anlattı:

‘Sindli (İndus nehri havzasından) bir adam tesadüfen buralara geldi. Bir müddet hükümdarın hizmetinde çalıştı. Kâbiliyetli ve zeki biri idi.

Bir ara yerli halktan bazıları ticâret, için bir yere gitmek istediler. Sindli onlarla beraber gitmek için hükümdardan izin istedi. Hükümdar önce buna razı olmadı. Fakat, Sindlinin ısrarı üzerine gitmesine izin verdi. Gemidekiler onun cevvâl zekâlı, akıllı bir adam olduğunu görünce birbirleri ile konuşup ‘Bu rabbımızın hizmetine lâyıktır. Ona gönderelim’ dediler. Yolları üzerindeki bir ormandan geçerken adamı gemiden indirip boynuna bir ip geçirdiler. Adamı, bu şekilde yüksek bir ağacın başına astıktan sonra bırakıp gittiler.” (İbn Fazlan 1995: 60).

Bu hikâyede de adamın ağaca asılmasının sebebini ceza unsuru oluşturmaktadır.

“c) **Cesedin Yakılması:** Yakma âdetine M.Ö 1200 yıllarından itibaren çeşitli Orta Asya kavimlerinde rastlanır. Cesedin yakılmasının en büyük sebebi, ateşin her şeyi temizlediğine ve kötü ruhları kovduğuna dair eski Türkler arasında yaygın olan inanç olmalıdır. Bu âdete Göktürklerde, Hazarlarda, Kırgızlarda ve Burdaslarda rastlanmaktadır. Uygurlar da ihtiyarların ve şamanların cesedlerini yakarlardı.

Cesedler yakıldıktan sonra kemikler ya gömülür veya bir ırmağın içine atılır, veya rüzgârda savrulurdu. Kırgızlar ölülerin cesedlerini yaktıktan sonra kemik kalıntılarını gömerlerdi. İdrîsî mümkün olduğu takdirde küllerin Menkhoz ırmağına atıldığını, uzak mıntikalarda olanların ise külleri rüzgârda savurdıklarını kaydeder.” (Şeşen 1995:122).

Rubruk, bu konuda Uygurlar için şöyle der: “Eski geleneğe göre ölülerini yakarlar ve küllerini de bir piramide defnederler.” (Rubruk 2001:73).

Bu bilginin, Marko Polo’nun aşağıda anlattıklarıyla karşılaştırılmasında yarar var: “Han-balık’ta, yahut civarda yaşayan bir budist ölürse katiyen buralarda gömülmüyor. Merasimle cenazeyi şehrin, hatta banliyönün çok ötesine getiriyorlar, budistin cenazesi nerede

yakılacaksa oraya taşıyorlar. Yalnız cenazenin yakıldığı yer epey uzakta.” (Marko Polo I, ty.93).

“d- Cesedlerin Vahşî Hayvanlara Yedirilmesi: Cesedleri vahşî hayvanlara yedirme âdetinin Lamaizmin etkisiyle girmiş olması muhtemeldir. Az görülen bu âdete Moğollarda ve Vu-kielerde rastlanmaktadır.” (Şeşen 1995:122).

Marko Polo’nun seyahatnamesinde bu konuyla ilgili ilginç bir olay yer almaktadır; fakat bu olayda cesetin vahşî hayvanlar tarafından parçalatılmasının sebebinde ceza unsuru vardır. Kubilay Han, zalim bir idareci ve halka kan kusturan Ahmet’in cesetini ibret olması için mezarından çıkartır ve yarı kokmuş olan cesedini sokaklarda hayvanlara parçalatır (Marko Polo I, ty. 99-100).

“Eski Türklerde bazen mezarın üzerine şekil verilmemiş bir taşın veya ağaç kütüğünün dikildiği de görülür. Bunların balballar veya heykellerle hiçbir ilişkisi yoktur. Bunlar mezar taşları olup bazen üzerine ölünün mezar kitabesi de yazılmaktadır. Bu taşların ölümden sonra başkaları tarafından dikildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Bilge Kağan 734 yılında öldüğü hâlde kitabesi 735 tarihini taşır. Bazen bu taşın, Tonyukuk’un kitabesinde olduğu gibi, ölen hayatta iken bizzat kendisi tarafından hazırlandığı görülmektedir. Yenisey Kırgızlarında, Göktürklerde (Tu-kiyularda) bu çeşit mezar taşları çok kullanılmıştır. Nadir olarak mezar taşı üzerine ölünün meziyetlerini gösteren resimler de çizilmektedir. Kıpçak bozkırındaki ağaç mezar taşlarından ve bunların çokluğundan Nizâmi bahsetmektedir. Ayrıca Çinliler, Türkler arasında mezarları belirtmek için sııklar dikildiğini kaydederler. Asya bozkırlarında mezarlar üzerinde ağaçlar dikilir, veya ölü kutsal sayılan bir ağaç altına gömülürdü. Bu gün Anadolu’da mezarların üzerinde ot ve ağaç gibi şeyler yetiştirmek makbul sayılmaktadır.” (Şeşen 1995: 134–135).

Rubruk Moğollarla ilgili şöyle der: “Kumanlar, mezarların üzerinde bir tepe yaparlar. Bunun üzerine doğu yönüne dönük ve karnının üzerinde elinde bir kase olan heykel dikerler. Zenginler bir piramit ya da küçük evler inşa ederler. Bazen yanmış tuğladan yapılmış büyük kuleler ve taş bulunmayan yerlerde taştan evler gördüm. Bir cenazede, 16 at postunu mezarın etrafındaki 4 kazık arasında astıklarını gördüm. Ayrıca buna içmek için at sütü ve yemek için et ilâve ettiler ve vaftiz edileceğini söylediler. Doğuya doğru gittikçe daha büyük ve merdivenli, kısmen yuvarlak, kısmen dört köşe görünüm arzeden farklı mezarlar da gördüm. Bu mezarlarda yukarıya göğe doğru dikilmiş dört taş vardır.” (Rubruk 2001: 42 - 43).

Rubruk'un bu bilgisi yukarıda verdiğimiz bilgilerin hepsini içerir nitelikte olmasına rağmen biz bu bilgiyi buraya almaya uygun gördük.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bazen mezarların üzerine konan heykeller mükemmel olup, bunları balballarla karıştırmamak gerekir. “Bu heykeller ölüyü temsil ettiği halde, balballar ölünün hayatta iken öldürdüğü insanları temsil eder. Genellikle bu heykellerin biri kocayı, biri karıyı temsil etmek üzere iki tane yapılırdı. Bu çeşit heykellere VIII. Asır mezarlarında daha çok rastlanmaktadır. Kitanlarda, devletlerini kuran hükümdârın altından bir heykeli ile 8 oğlunun heykelleri yapılarak, Muye dağında bulunan ölülerle ilgili bir mabede konmuştur. Ebû Dülef, Karlukların taştan yapılmış bir mabede sahip olduklarını, bunun duvarlarında eski hükümdârlarının resimlerinin bulunduğunu kaydeder.” (Ayan 2001: 43).

Ayrıca Rubruk'un verdiği bu bilgede “on altı” sayısının kullanıldığını görmekteyiz. Aslında bilinen belirli bir özelliği olmayan bu sayının niçin burada kullanıldığı ayrı bir araştırma konusudur. **Dede Korkut Kitabı**'nda; bu sayının kullanılma sayısı 11'dir. “Bunların biri dışında hepsi zamanla ilgilidir. Tüccarlar mal almaya gideli on altı yıl olmuştur; kahramanlarımız (tüccarlar, Bamsı Beyrek, Kazılık Koca) on altı yıl esir kalmışlardır; Kazan, oğlu Uruz'a on altı yaşına girdiğini söyler. Yılla ilgili olmayan tek örnek ise 11. hikâyede Uruz'un on altı arkadaşıyla ilgilidir. İki yerde de on altı bin sayısına rastlanılmaktadır; bunlar, ‘Kara tonlu’ ve ‘Kızgun dillü’ kâfirlerin sayısıdır.” (Sakaoğlu 1998:40).

“Çok eski devirlerden beri Türklerin ölülerini gömmek için tabut kullandıkları görülüyor. Gerek toprağa gömme, gerek ateşte yakma, gerekse teşhir usulünde tabut kullanılmaktaydı. Büyüklerin tabutlarının kıymetli madenlerden de yapıldığı görülmektedir. Attilâ'nın cesedi birincisi altından, onun dışındaki gümüşten, en dıştaki ise demirden olmak üzere üç tabut içine konarak gömülmüştür. Hiyong-nuların biri iç, biri dış olmak üzere en az iki tabut kullandıkları katıyetle bilinmektedir. Eftalitlerde, Tu-polarda halktan olanlar ağaçtan tabutlar içinde, hükümdarlar ise kıymetli madenlerden yapılmış tabutlarda gömülürlerdi. Seyfî, Kırgızlarda ölünün tabuta konarak yüksek ağaçlar üzerine asıldığını söyler. Modern seyyahlar tabuttan bahsettikleri gibi, ilkel Asya kabilelerinde cesedin bir kayığa yerleştirilerek gömüldüğünü de kaydederler.” (Şeşen 1995:144).

İbn Fazlan bu konu hakkında Bulgarların ülkesinde gördüğü bir olayı şöyle anlatır: “Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kisas olarak onu da öldürürler. Hatâ ile öldürürse, öldüren için kayın ağacından bir sandık yaparlar. Kâtili bunun içine koyup, yanına üç somun, bir testi su bıraktıktan ve üzerini çiviledikten sonra, deve havu-

dunun ağaçlarına benzer üç ağaç dikerek suçluyu bunların arasına asarlar. ‘Biz, onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur’ derler. Zamanla çürüyünceye ve rüzgârlar götürünceye kadar bu şekilde asılı kalır.” (İbn Fazlan 1995:60).

İbn Fazlan’ın verdiği bu bilgi de hemen hemen benzersizdir.

İbn Battûta da Manisa şehrinin sultanı Sârûhan’ın oğlunun türbesinde gördüklerini şöyle anlatır: “Buraya girdiğimizde onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesi ile sabahını anne baba bu türbede geçirmişler. Çocuğun çesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeyle asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti.” (İbn Battûta I, 2004: 426).

“Türkçe’de cenaze törenlerinin topuna birden yuğ denir. Eski Türklerde yuğlara önem verilir. Ölenin mertebesine ve çeşitli mıntıkalara göre yuğlar az çok farklılık gösterirdi. Ancak, idam mahkûmları merasimsiz gömülürdü. Sosyal bakımdan geri kalmış cemiyetlerde olduğu gibi, eski Türklerde de yuğlar tüyler ürpertici bir şekilde cereyan eder, yüzler dilinir, burunlar ve kulaklar kesilir, saçlar yolunurdu. Şiddetli ağlamalar esnasında ağıtlar söylenirdi. Bu hareketler ölüm esnasında olduğu gibi cenaze merasiminde de tekrarlanırdı. Orhun âbidelerinde Kül-Teğin’in cenaze merasimi münasebetiyle ifade edilen ‘Bunca budun saçın, kulağın bicdi’ ibâresi bu hususu açık olarak belirtmektedir. Jordanes’e göre, Eftalitler yuğ esnasında yüzlerini yararlar, kulaklarını keserlerdi. Bazı hallerde yabancılar da aynı şeyleri yapmaya zorlanırdı. Çin kaynaklarının bir kısmı Türkler için ‘Onlar ölümden sonra hemen ağlarlar. Fakat cenaze merasimi esnasında müzik âletleri çalar, şarkı söyler ve dans ederler.’ derler. Attilâ’nın ölümü üzerine cenaze merasiminde katılanlar yüzlerini yırtarak ve saçlarını yolarak mâtem yaptıktan sonra onun mezarı üzerinde büyük bir eğlence tertip etmişler ve çok neşeli bir havaya kapılmışlardır. Bu eğlenceler mâtemden çıkıldığını, normal hayata dönüldüğünü gösterirdi.

Yuğlar esnasında, ölen kimse için kurbanlar kesilir, şölen verilirdi. Bu münasebetle tertip edilen şölenler dinî bir anlam taşıyıp kurbanların etlerinden yemek sevap sayılırdı. Cenaze şölenleri eski bozkır kültürünün esaslarındandı. Herodot, İssedonlarda ve Masegetlerdeki yuğları ve cenaze şölenlerini bir barbarlık âdeti olarak görür.

Arkeolojik kazılar bu konudaki malzemeyi isbatlamaktadır. Griakov yarı bağımsız Volga Alman Cumhuriyeti topraklarında 1925 yılında ortaya çıkarılan A-12 nolu kurganda şölenlerin açık izlerini bulmuştur. Onun incelemesi şölenin mezarın üzerinde icra edildiği

neticesine yaptırmıştır. Cenaze merasimleri esnasında yapılan kurbanlardan yukarıda bahsedildi.

Yuğlar esnasında at koşuları da yapılırdı. Çin kaynakları bu koşuların ölüm anında olduğu gibi cenaze merasimi esnasında da yapıldığını söylerler. İbn Battûta: ‘Cenaze toprağa konduktan sonra dört at getirildi. Onlar yorgunluktan duruncaya kadar sultanın mezarı etrafında koşturuldu’ der. Bu gün de Kırgız Kazaklarında ve Turfan Türklerinde ölüleri anma şenliklerinde at koşuları tertip edilmektedir.

Cenaze merasimlerinin ölümden ne kadar sonra yapıldığı hususunda çeşitli müddetler verilmektedir. İhtimal bu müddet tören için yapılacak hazırlıklara, dinî şartlara ve merasimlere bağlıydı. Büyük bir hükümdar ölünce etraftan gelecek elçileri ve mezarın tamamlanmasını beklemek gerekirdi. Bilge Kağan’ın mezarına gömülmesi ölümünden on ay kadar sonra olmuştur. Moğollarda bu müddetin önce sekiz sene olduğu halde sonradan sekiz güne kadar indiği kaydedilmektedir. Kaşgarî yuğun ölümünden üç veya yedi gün sonra yapıldığını kaydeder. Fakat, yuğ ölümünden epeyce geç yapılacaksa ölü muvakkaten bir yere gömülür. Veya mumyalanır. Sonra, merasimle asıl kabrine nakledilirdi.

Mâtem alâmetlerinden olan saç kesme âdetinin eski Türklerde yaygın olduğu görülüyor. Jordanes, Attilâ’ya yapılan cenaze merasimini anlatırken ‘Onlar kendi âdetlerine göre saçlarının bir kısmını kestiler. Kendilerini çirkin yapacak şekilde yaraladılar. Onlar bu büyük muharibe kadınlar gibi göz yaşlarıyla değil, kanlarıyla ağlamak istediler.’ der. İbn el-Cevzî, Alp Arslan için Bağdat’ta yapılan mâtemi anlatırken halifenin karısı olan kız kardeşi Arslan Hatun’un yedi gün oturarak mâtem tuttuğunu, bu mâtem esnasında cariyelelerinin saçlarını kestirdiğini, kendi saçını da kesmek isteyince halifenin buna mâni olduğunu kaydeder. Bundan başka, mâtem alameti olarak saç kesme âdeti Zengiler ve Eyyûbiler devirlerinde de görülmektedir. İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî’nin bir kaydına göre Nûreddin Mahmud b. Zengi öldüğü sırada oğlu el-Melik el-Sâlih İsmâil zülüflerini kesmiştir. Makrîzi ise son büyük Eyyûbi Sultanı el-Melik el-Sâlih Eyyûb’un nâşının türbesinde nakli sırasında memluklarının mâtem alâmeti olarak beyazlar giydiklerini ve saçlarını kestiklerini kaydetmektedir. Yas alâmeti olarak saç kesme XIV. asırda Aydınogullarında da görülür. Umur Bey babası için yas tutarken saçını kesmiştir. Bu âdetler bu gün Beltirlerde, Goldlarda, Ostiyaklarda, Kars bölgesindeki Karakalpaklarda mevcuttur. Ebû Firâs el-Hamdânî’nin bir beytinde anlaşıldığına göre mâtem alâmeti olarak saç kesme âdeti eski Araplarda da vardı. Kanâatimize göre, saç kesme âdeti eski devirlerdeki saç yolma âdetinin hafifletilmiş şekli olmalıdır. Arkeolojik kazılar saç kesme âdetinin çok eski devirlerde de mevcut olduğunu göstermektedir. Noan-ula’da bulunan bir Hiyong-nu kabrinde ipek içinde

yumak yapılmış 17 telem bulunmuştur. Pazırık'taki II ve III. nolu kabirlerde de telemeler görülmüştür. Bazan saç kesme yerine saç örgülerinin çözülmesiyle de yetinilmiştir. Bazan sakallar da mâtem alâmeti olarak kesilirdi. Pazırık'taki II. nolu mezarda cesetlerin üzerinde çürük sakallar bulunmuştur.

Cenaze merasimleri esnasında Türkler arasında tatbik edilen âdetlerden biri de ölünün mezarı başında kılıç kırmaktır. Aynî, 256 hicrî (870 m) yılında Bayıktimâl'in defni esnasında Türklerin, aralarında âdet olduğu üzere, kabrinin başında 1000 kılıç kırdıklarını kaydeder.

Teziyeler de cenaze merasimi esnasında yapıldı. Bütün bunlardan sonra mâtem bir müddet, hattâ Volga Bulgarlarında olduğu gibi iki sene dahi devam ederdi. Bu müddet sona erince kabrin başında bir şölen tertip edilirdi. Bu şölen esnasında ölenin dul karısı, evlenmesi âdetse, 'Ben seni bırakıyorum.' der, bundan sonra evlenebilirdi." (Şeşen 1995:144-146)

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin, İbn Fazlan'ın Bulgarlarla ilgili şu söyledikleriyle karşılaştırılmasında yarar var: "Ölünün arkasından kadınlar değil, aksine erkekler ağlar. Şöyle ki: Bir adam öldüğü gün erkekler gelip ölenin kubbeli çadırının kapısında dururlar. En çirkin, en vahşî bir şekilde bağırarak ağlamaya başlarlar. Bu ağlayanlar hür adamlardır. Onların ağlaması bittikten sonra, ellerinde deriden örülmüş kırbaçlar bulunduğu halde köleler gelirler. Devamlı surette ağlayıp ellerindeki deriden örme kırbaçlarla yanlarına ve çıplak yerlerine vururlar. O kadar ki, kırbaçla vurulan yerlerde mor izler kalır. Ayrıca, ölenin çadırının kapısı üzerine muhakkak bir bayrak dikmek gerekir. Bundan sonra, ölenin silâhlarını getirip kabrinin etrafına koyarlar. İki sene müddetle mâtem devam eder.

İki sene dolunca çadırın kapısı üzerindeki bayrağı indirip saçlarını keserler (traş olurlar). Ölünün akrabaları bir dâvet hazırlarlar. Bu ziyâfetle mâtemden çıktıkları anlaşılır. Ölenin dul kalan karısı varsa bundan sonra evlenir. Bu şekildeki cenâze merasimleri reislerle yapılır. Halk ise ölülerine sâdece bu merasimlerin bir kısmını yapar." (İbn Fazlan 1995:67).

Rubruk da Moğollar için der ki: "Birisi ölürse, ona hıçkırıklarla ağlayarak, ağıt yakarlar." (Rubruk 2001:42).

İbn Fazlan'dan öğrendiğimize göre, Oğuzların ordu kumandanı olan el-Katağan oğlu Etrak'ın karısı önceden babasının karısıymış. (İbn Fazlan 1995:42). İbn Fazlan, bu konu hakkında Oğuzlarla ilgili de şöyle der: "Bir adam ölür, arkasında karısı ve çocukları

kalırsa, öz anası olmamak şartıyla, büyük oğlu babasının dul karısıyla evlenir.” (İbn Fazlan 1995:36).

Şüphesiz Rubruk Moğolların, İbn Fazlan’da Türklerin en iyi gözlemcisidir. Rubruk’un Moğollarla ve İbn Fazlan’ın da Türklerle ilgili anlattığı şeyler bütünüyle kabul edilebilir niteliktedir.

İbn Fazlan’ın yukarıda yer verdiğimiz bilgisini, Rubruk’un Moğollar hakkında söylediği şu sözleriyle karşılaştırmak istiyoruz: “Dul kalan bir kadın bir daha evlenmez. Çünkü bir dulun öldükten sonra tıpkı yaşarken olduğu gibi yeniden ilk kocasına varacağına ve ona hizmet edeceğine inanırlar. [Moğollarda] baba öldükten sonra oğulun, öz annesi dışında babasının bütün karılarıyla evlenmesi gibi çok ayıp bir gelenek vardır. Anne ve babasının çadırı en küçük oğula düşer. Bu yüzden o, babasının bütün karılarına bakmak zorundadır. Eğer isterse onları kendi karısı yapar. Öldükten sonra, onların babasına dönüp, hizmet edeceklerinin bilincinde olmasına rağmen bu hata sayılmaz.” (Rubuk 2001:41).

Gerçekten de, her iki seyyahın verdiği bilgiler hem Türkler için, hem de Moğollar için hemen hemen benzersiz bilgilerdir.

Ayrıca, İbn Fazlan bu konuyla ilgili Bulgarlar hakkında da şöyle der: “Bir adam ölünce ona çocukları değil, kardeşleri mirasçı olurlar.” (İbn Fazlan 1995:59). Fakat, Rubruk yukarıdaki bilgisinde, Moğollarda küçük oğulun hissesine babasının esas mülkünün düştüğünü belirtmekte ve babanın evi-çadırı, kadınları ve ona ait meraları hep küçük oğula verilmektedir. Bu konu için diyebiliriz ki, Bulgarlarda ve Moğollarda görülen âdet farklılık göstermektedir.

İbn Battûta, İbrahim Bey’in annesinin cenaze törenini şöyle anlatır: “Onun cenaze törenine ben de katıldım. İbrahim Bek cenazeyi başı açık ve yayan takip ediyordu, öteki kumandanlar ve memlûk erler [=kapıkulları] ise hem başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdi. Yargıç ve hatipler ile hocalar ise elbiselerini ters giymişler fakat başlarını açmamışlardı. Sarık yerine siyah yünden yapılmış bir bez dolamışlardı kafalarına. Bu yörede yas kırk gün sürüyor; her gün sofralar kuruluyor, ziyafetler veriliyor! Bu defa da öyle yapılmıştır.” (İbn Battûta I, 2004: 444).

Eski Türklerde ve Moğollarda görülen bir başka gelenekte birtakım suçların cezasının ölüm olmasıdır. Rubruk Moğollar için der ki: “Herhangi bir haksızlık olduğunda hükümdârın mahkemesine başvurur. Ona bir başkası daha saldırırsa, saldırıyı öldürerek cezalandırır. Hasım tutuklandığı zaman, kabile reisinin kararı derhal yerine getirilmelidir.

Ölüm cezası, herhangi bir kimse suçüstü yakalandığında veya suçunu itiraf ettiğinde uygulanır. Birkaç şahit bulunduğunda, suçlu işkenceyle suçunu itiraf etmeye zorlanır. Katiller ve zina suçu işleyenler ölümle cezalandırılır. Cariyelerine herkes istediğini yapabilir. Büyük hırsızlıklarda ölümle infaz edilir.” (Rubruk 2001:41-42). Rubruk sözlerine şöyle devam eder: “Kendilerini elçi olarak tanıtan ama aslında elçi olmayan sahte elçiler de öldürülmüşlerdir. Zehir üreten büyücü ve cadılara da aynı şekilde davranırlar.” (Rubruk 2001:42).

İbn Fazlan da Bulgarlar için der ki: “Hırsız da zina yapan gibi öldürürler.” (İbn Fazlan 1995:61).

İbn Fazlan, bu konuya benzer bir bilgiyi de Oğuzların ülkesinde gördüğünü söyler ve şöyle anlatır: “Bir Türk Cürcâniyye’ye girince misafir ettiği müslümanın nerede olduğunu sorar. Onu bulunca geri dönünceye kadar evinde misafir kalır. Bir Türk, Müslüman arkadaşının yanında misafir iken ölür, bu Müslümanın bulunduğu kabile ölen Türk’ün kabilenin bulunduğu yerden geçerse onun kabilesi bu Müslümanı öldürürler. Ona, ‘Sen, onu hapsedip öldürdün. Hapsetmesen, o ölmezdi.’ derler. Aynı şekilde, bir Müslüman, bir Türke nebîz (şarap) içirir ve bunun neticesi Türk damdan düşerek ölürse, ona nebîz (şarap) içiren Müslümanı öldürürler. Eğer o Müslüman kabilesinde bulunmazsa, kabilede bulunan en büyük kimseyi yakalayıp onun yerine öldürürler.” (İbn Fazlan 1995:38).

Marko Polo da konumuzla ilgili Han-balık ülkesindeki gözlemlerini şöyle yorumlamıştır: “Herhangi bir kimseye ceza verilecekse ve cezası da idam ise katiyen bunu şehrin içinde uygulamıyorlar. Çok uzaklarda cezayı infaz ediyorlar. Ne kadar suçlu var, hangi suçlardan ne cezalar veriyorlar, pek anlatmadılar.” (Marko Polo I, ty. 93).

Aslında hem Türklerde, hem de Moğollarda cezası ölüm olan birçok suç vardır; fakat biz bu konuyu çalışmamızın “yasaklar” bölümünde ayrıntılı olarak incelediğimiz için burada cezası ölüm olan suçların sadece birkaçına yer verdik.

Marko Polo’nun kaleminden çıkan başka bir anısı da şöyledir: “Kubilay Han, Nayan’ın esir edildiğini öğrenince önce sevinir, sonra da hemen başının vurulması için emir verir. Bunun üzerine Nayan’ı bir halıya iyice sararlar, adeta bir paket hâline getirirler onu. Sonra bir grup asker ellerindeki kılıçlarla, onu delik deşik ederler.

İnanışlarına göre Cengiz Han’ın ahfadından gelen her hangi bir kimsenin kanı yere akmamalı, güneş onun üstüne doğmamalı.” (Marko Polo I, ty. 86).

“Eski Altay kavimleri kana ve kemiklere büyük önem verirler, ruhun kanda ve kemiklerde olduğuna inanırlardı. Kanda hayatıyet hassası bulunduğu için idama mahkûm

edilen yüksek kimselerin cezalarını kan dökmeden icra ederlerdi. Sadece hakaretle öldürmek istenilenlerin ve düşmanların kanı akıtılabiliirdi.” (Şeşen 1995:129)

Başkurtlar, Türklerin en zararlıları ve insan öldürmeye en düşkün olanlarıdır. İbn Fazlan bu konuda şöyle der: “Onlardan biri bir adama rastlarsa onun boynunu vurur, vücudunu bırakarak başını alıp götürür.” (İbn Fazlan 1995:46).

“Ruhun ikâmetgâhı olarak kabul edilen yerlerden biri de kafatasıdır. Bunun için eski kavimlerin bir çoğunda kafatasının ihtimamla saklandığı görülmektedir. İbn Rusteh Orta Asya’da kafatası ibâdetinin varlığından bahseder. Ebû Ubeyd el- Bekrî bir vâdî halkının bir kafatasına taptıklarını söyler. Herodot, İsedonların babalarının kafataslarını bayramlarda ibâdet konusu ettiklerini kaydeder. Lama mâbedlerinde bakırla veya gümüşle kaplanmış kafatası kültü vardır. Eski Harranlılarda da kafatası ibâdetine rastlanmaktadır.

Düşmanların ruhî kuvvetlerinin geçmesi için onların kafatasının saklanması ve bundan içki kadehi yapılması eski kavimlerde yaygın bir âdetti. Herodot İskitlerden bahsederken ‘Onlar gözlerin üstünden kesilmiş kafatasını deri ile kaplayıp kadeh olarak kullanırlar. Eğer adam zengin ise derinin üzerine altın kaplar’ der. Bu husus eski Çinlilerde, Mordavlarda, Bulgarlarda, Anadolu kavimlerinde ve İranlılarda da görülür. Bulgar kralı Kurum’un Bizans İmparatoru I. Nikeforos’un kafatasını kadeh yapıp onunla içki içtiği meşhurdur. Eski İran Edebiyatı bunun örnekleriyle doludur.” (Şeşen 1995: 130).

Yukarıda İbn Fazlan’ın verdiği bilgi de, Başkurtların bir adamı öldürdükten sonra başını alıp götürmeleri âdetinin bir kafatası kültüyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Eski Altay kavimlerinde kurbanların ve hayvanların kanını akıtmak da haram sayılırdı. İbn Fazlan Oğuzlar için der ki: “Zira Türkler hayvanları kesmezler. Koyunları başlarına vurmak suretiyle öldürürler.” (İbn Fazlan 1995:37).

Görebildiğimiz kadarıyla, Oğuzlar hayvanları ve kurbanları başlarına darbe vuraarak öldürüyorlardı.

İbn Fazlan, Başkurtlarla ilgili şunları söyler: “Aralarından bazıları, on iki tane ilâhları olduğunu, kışın, yazın, yağmurun, rüzgârın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin ayrı ayrı ilâhları olduğunu söylerler. Gökte olan ilâh ise hepsinin en büyüğüdür. Fakat o, diğerleri ile anlaşarak hareket eder. Bunlardan her biri diğerinin yaptığına razı olur.” (İbn Fazlan 1995:47).

Ayrıca, Moğollar da kendilerini yaratan ve öldüren tek bir Tanrı’ya inanırlar ve bütün kalpleriyle ona yönelirler. (Rubruk 2001:121).

Çalışmamızın bu bölümünün sonunda gördük ki, ölüm ve ölümler kültü hem Eski Türklerde, hem de Moğollarda benzerlikler göstermektedir. Eski zamanlardaki pratiklerin bazılarının izleri hâlâ Türk insanının yaşamında bir yere sahiptir. Ayrıca, Anadolu'nun bazı bölgelerinde yapılacak araştırmalar bu izlerin kemiklerini diriltmeye yetecektir.

C. TABİAT UNSURLARI

1. SU KÜLTÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan su kültü ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Su, Türk geleneklerinin köklerini tutan ve canlı-cansız varlık türlerinin oluşumuna katkıda bulunan en büyük temeldir. Dünyanın yaratılışını anlatan bazı mitolojik metinlerde de su, ebedi başlangıç olan kaosu bildiren ve yaratılış sürecinde rol oynayan bir mitolojemdir.

Yer-su kültü büyük imparatorluklar devrinde gelişerek devletlerin resmî kültlerinden biri olmuştur. Yani yer ve sular anlayış ve inancına, büyük bir değer verilmiştir. Özellikle Göktürk İmparatorluğu devrinde Yer-su ruhlarının önemini Orhon yazıtlarından anlamak mümkündür. “Onu kutlulaştırmış ve ona kişilik vermişlerdir. Yer su inancı, tam bir ‘vatan’ anlayışıdır. ‘Tanrı, Türkün yeri ve suyu sahipsiz kalmasın diye’, Kağanları, Türk milletinin üzerine getirip koyuyordu. İyi vazife görmeyen veya isyan edenleri ise, *Yer ve su*’lar cezalandırıyordu. Görülüyor ki yerdeki sular, Türklerin yalnızca dinlerinde değil; devlet anlayış ve inanışlarında da, büyük bir rol oynamakta idiler. Ancak Göktürkler yalnızca yiyip içen; fakat bir devlete ve kağana sahip olamayan bir millet veya insanlar için ise, ‘*ot ve su gibi*’ yaşıyorlar, diyorlardı. *Suv-öl* deyimi ise, Göktürk çağında, bir yaşlık ve rutubetlilik, demek idi.” (Ögel II, 2002:315).

Aslında, akarsular için söylenmiş en güzel sözler **Dede Korkut Kitabı**’nın içinde yer almaktadır.

Akarsuya and içme geleneği hem Anadolu’da hem de **Dede Korkut Kitabı**’nda argış deyişiyle ifade edilir. Moğollarda ise bu gelenek akarsudan su içme şeklinde yapılmıyordu.

Yerleşim yerleri eskiden beri çevresinde su bulunan yerlere kurulmaktadır. Bunun için de baba evinin sularına saygı duyulur. Bu Eski Türk inancı, Anadolu’da da hâlâ görülmektedir. Eşinin evine gelen gelin, eşinin evine ait akarsulara saçılar saçarak, saygıda bulunmaktadır.

Bizler su içerken, bazı saygılı tutum ve hareketler gösteririz. Kimimiz su içerken besmele çeker; kimimiz alnını tutar; kimimiz yudum yudum içer; kimimiz de suya duyduğumuz saygıdan dolayı oturarak içer.

Dede Korkut Kitabı’nda, su “*Kanlı su*” gibi değişik sembollerle ifade edilmektedir. “Ancak Dede Korkut’ta, ‘*arı sudan abdest aldı*’ dendiği zaman, buradaki suyun manası, daha da derinleşmekte ve genişlemektedir.” (Ögel II, 2002: 316). Ayrıca, **Dede Korkut Kitabı**’nda, Türklerin suların kirlenmesine karşı olduklarını da görmekteyiz.

Türklerde su, her çağda kutsal ve saygılı tutulmuştur. Çünkü, su insanoğluna Tanrı tarafından gönderilmiştir. Ayrıca, “*su ayağ.*” deyişi de sonsuzluğa gitmek şeklinde ifade edilebilir. Yani su için “*ebedilik, sonsuzluğa erişme*” diyebiliriz. Unutmamak gerekir ki, “*âb-ı haya*”t anlayışı da sonsuzluğu ifade etmekle birlikte Güney ve Orta Doğu kültürlerinin de bir izidir.

“*Su anası veya su iyesi*” dediğimiz suları koruyan, sulardaki canlıların iyiliği için çalışan, kendisine kurban sunulan bir su ruhu vardır. “Su hayat verici bir başlangıç olarak mitolojik düşüncede ana rahminin bir sembolüdür. Çünkü çocuk dünyaya gelmeden önce (ceninin gelişim sürecinde) su ile çevrelenmiş gibidir. Bu olay, eski düşüncede içilen sudan çocuk olabileceği inancının temelini oluşturur. Anadolu Yörüklerinde kısır kadınlar, nisan yağmurlarının suyundan içip, çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı. Sudan evlat edinme inancı, son zamanlara kadar Azerbaycan’da mevcuttu. Kısır kadınlar, hamile kalabilmek için mağaralara gider, mağaranın tavanından damlayan suyu toplayıp içer, zeminle duvar arasından akan suyu da karnına sürerlerdi. Bu şekilde doğacak çocuğu, suyun verdiği inanırlardı. Genç gelinler, Amuderya ırmağının bir sahilinden diğer sahiline geçer, böylece su iyelerinin yardımı sayesinde çocuk sahibi olabileceklerine inanırlardı. Gerçekten de dünya halk kültüründe, suyu geçmek nikahın mecazı olup, soy artımının gerekli süreci gibi anlaşılmıştır.” (Beydili 2005: 502).

Elimizde bulunan malzemelerden öğrendiğimize göre, ırmakların yanında kurban kesilmektedir. Eski Türkler “*ıduk*” kelimesinin anlamını “*Tanrı tarafından verilmiş ve gönderilmiş bir şey*” olarak ifade etmektedirler. Bundan dolayı yerden kaynayan sular da, “*yer ve sular*” anlayışının bir uzantısıdır ve mukaddes olarak kabul edilir. Fakat, günümüzde pınarlar artık eski mukaddesliğini kaybetmiştir. “Bunlara, eski Türk anlayışıyla, ‘*kutlu pınar*’ da, diyebiliriz. Bir çok ünlü pınarların çevrelerinde, küçük bir *bük*, yani *ağaçlık*; önünde küçük bir *göl* ve yanında da, bir yatır bulunur. Yatırsız da olsa, adı yine de güzel ve kutludur.” (Ögel II, 2002: 357). “Yine Orta Asya topluluklarında kutsal dağların tepesinde bulunan, tanrısal kaynaklı olduğuna inanılan ve ‘*Gök Gölü*’ adı verilen göller, tapım konusu yapıldı. Kimi topluluklarda ırmaklar kutsaldı, Tanrı olarak algılanıp ona secde edildi.” (Korkmaz 2003: 135). Anadolu’nun birçok yerlerinde yüksek dağ tepelerindeki göllere kurbanlar kesilir, dilekte bulunulur. Hâlâ günümüzde de Hıdırellez gününde kadın ve kızlar

Allah'tan istediklerini kağıda yazıp suya atarlar. Anadolu'da en yaygın inanışlardan biri de, büyü yapılan birisinin denizden geçerse büyü'nün bozulacağına inanılmasıdır.

Unutmadan söylemek gerekirse, Anadolu'muzun şifalı suları yani kaplıcaları eskiden olduğu gibi günümüzde de bazı hastalıklara şifa olmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmamızda yer alan seyyahların su kültü ile ilgili verdiği bilgilere doğru bir yolculuk yapmak istiyoruz:

Moğollar sürekli aynı yerde oturmazlar. Rubruk bunu şöyle anlatır. "Zira, kışın güneye daha sıcak yerlere, yazın kuzeye serin yerlere göçerler. Susuz yerlere kışın giderler, eğer oraları karlı olursa, karı su yerine kullanırlar." (Rubruk 2001: 32).

Moğollarda olduğu gibi günümüzde de evlerimiz, çevresinde su bulunan yerlere kurulmaktadır. İşte bunun içinde bu sulara saygı duyarız.

Türklerde ve Moğollarda saflığın simgesi olan suyun kirletilmesi yasaklanmıştır. Bu sebeple vücudu ve elbiseleri su ile yıkamak yasaktır.

İbn Fazlan bu konuda Oğuzlar için der ki: "Cenabetten ve diğer hususlardan dolayı yıkanmazlar. Bilhassa kışın su ile hiç bir ilişkileri yoktur." (İbn Fazlan 1995: 35).

İbn Fazlan Oğuzlarla ilgili görüşlerine şunları da eklemektedir: "Tüccarlar ve diğer yabancılar onların yanında cünüplükten yıkanamazlar. Sadece, geceleyin onların gözünden uzak olarak yıkanabilirler. Zira, onlar böyle bir harekette bulunan birini görürlerse kızarlar ve 'Bu adam bize sihir yapmak istiyor. Çünkü, suya giriyor' derler. Ondan bu hareketine karşılık tazminat alırlar." (İbn Fazlan 1995:36).

Ayrıca Oğuzların âdetine göre bir adam üzerine giydiği iç elbisesini parça parça olup dökülmedikçe üzerinden çıkarmazmış. (İbn Fazlan 1995: 42).

İşte Oğuzların suya girmedikleri ve yıkanmadıkları hakkındaki bilgiler hep su kültürü ile ilgilidir. Bu âdet XIII. yüzyıl Moğollarında da çok yaygındı. Özellikle Cengiz Han, bu âdeti kanunlaştırmıştı. (İbn Fazlan 1995:42).

Bu bilginin, Rubruk'un aşağıda Moğol kadınlarıyla ilgili anlattıklarıyla karşılaştırılmasında yarar var: "Giysilerini hiç yıkamazlar, çünkü ıslak giysilerini kurutmak için astıkları takdirde, Tanrı'nın kızarak güreleceğine inanırlar. Bir kimse eşyalarını yıkarsa onu döverek çamaşırlarını elinden alırlar, zira gök gürültüsünden her şeyden fazla korkarlar.

Gök gürlediği takdirde, her yabancıyı çadırlarından çıkarır, gök gürlemesi bitene kadar, siyah keçelerin içine sığınırırlar." (Rubruk 2001: 40).

Moğol erkekleri de ellerini ve başlarını yıkamak istediklerinde ağızlarına su doldururlar ve bunu yavaşça ellerine doğru akıtırlar, sonra da saçlarını ıslatır ve başlarını yıkarlar. (Rubruk 2001:41). Ayrıca Moğol kadınları da yedikleri kapları hiç yıkamazlar. (Rubruk 2001:40).Şunu da belirtmek gerekir ki, Moğollar saf su içmekten kendilerini korurlar. (Rubruk 2001:37).

Oğuzlarda ve Moğollarda görülen bu âdet, İslamiyet'in kabulünden sonra varlığını sürdürememiştir. Aslında bu âdet, sanıldığı gibi, temiz olmaya karşı olduklarını ya da tembel insanlar olduklarını gösteren bir davranış değildir. Bu âdetin derinliklerinde arı ve kutlu bir ruhun olduğu ve bu ruhun da makamına duydukları saygıdan dolayı suyu kirletmekten çekindikleri inancı vardır. Oğuzlar ve Moğollar, suyu ancak kurallarına uygun olarak kullanıyorlardı.

İbn Fazlan ise Bulgarların yıkandıklarını söyler ve bunu şöyle anlatır: “Kadınlar ve erkekler hep beraber nehre girip çınlıçıplak yıkanır. Birbirlerinden kaçmazlar. Bununla beraber, herhangi bir şekilde zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler. Kadın ve erkeği ikiye ayırdıktan sonra vücutlarının parçalarından her birini bir ağaca asarlar.” (İbn Fazlan 1995: 61).

Yukarıda verdiğimiz bilginin ilerleyen yıllarda Dungûzla yani Denizli yöresinde nasıl değişime uğradığını İbn Battûta şöyle anlatır: “Güzel Rum kadınlarının erkeklerle birlikte hamamlarda çekinmeden eğlendiklerini günaha daldıklarını işittim. Bana anlatılanlara göre yöre kadısının bile hamamlarda böyle ‘çalışan’ cariyeleri varmış!” (İbn Battûta I, 2004: 408).

Dolayısıyla iki seyyahın da, Türklerle ilgili belirttiği bilgiler birbirinin tam tersidir. Bu durum, bazı ahlaki değerlerin zamanla değişime uğradığını göstermektedir.

İbn Battûta Türkler için der ki:“Bişdağ denilen mıntıkada sıcak su kaynakları var. Türkler buralarda yıkanıyor ve bu sulara girenin her türlü hastalıktan korunacağına inanıyorlar.” (İbn Battûta I, 2004: 473).

İbn Battûta bunun ötesinde Türkler için şunları söyler: “Bursa şehrinin dışında sıcak akan bir menba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıca da şifa bulurlar.” (İbn Battûta I, 2004: 428).

Günümüzde de, bu inanış hâlâ varlığını sürdürmektedir. Kaplıca adını verdiğimiz bu yerlere, hasta olan insanlar giderek, şifa bulacaklarına inanmaktadırlar.

Moğolların içmek için toplandıklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırda yer alan diğer figürlere sundukları törenleri vardır. Rubruk bu töreni şöyle anlatır: “Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker. Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırda yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdâra getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tulum bulunur. Taslar da buradadır.” (Rubruk 2001: 34-35).

Rubruk’un verdiği bilgiye göre, suya duyulan saygıyı ve suyun da bir iyesi olduğunu bir kez daha görmekteyiz.

Bu bilgiyi onaylayan bir diğer bilgede İbn Fazlan tarafından verilmektedir. İbn Fazlan Başkurtlar için der ki: “Aralarından bazıları, on iki tane ilâhları olduğunu, kışın, yazın, yağmurun, rüzgârın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin ayrı ayrı ilâhları olduğunu söylerler. Gökte olan ilâh ise hepsinin en büyüğüdür. Fakat o, diğerleri ile anlaşarak hareket eder. Bunlardan her biri diğerinin yaptığına razı olur.” (İbn Fazlan 1995: 47).

Diyebiliriz ki, aynı inanış farklı farklı Türk kavimlerinde paralelliğini sürdürmüştür.

İbn Fazlan su ve testi arasındaki ilişkiyi Bulgarlarla ilgili yaptığı yorumunda şöyle anlatır: “Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kısas olarak onu da öldürürler. Hatâ ile öldürürse, öldüren için kayın ağacından bir sandık yaparlar. Kâtili bunun içine koyup, yanına üç somun, bir testi su bıraktıktan ve üzerini çiviledikten sonra, deve havudunun ağaçlarına benzer üç ağaç dikerek suçluyu bunların arasına asarlar. ‘Biz, onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur.’ derler. Zamanla çürüyünceye ve rüzgârlar götürünceye kadar bu şekilde asılı kalır.” (İbn Fazlan 1995: 60).

Günümüzde olduğu gibi, Bulgarlarda da içilecek su ile testi birbirlerinden ayrılmayan iki önemli unsurdur.

İbn Fazlan Bulgarlarla ilgili yaptığı yorumunda şunları da söyler: “Yanlarında bulunan bir Müslüman veya Harezmi biri ölürse Müslümanların ölülerini yıkadıkları gibi onu yıkarlar.” (İbn Fazlan 1995: 66).

İbn Fazlan’ın verdiği bu bilginin ışığı altında diyebiliriz ki, ölüyü yıkama âdeti eskiden beri var olan suyla ilgili bir inanıştır.

İbn Fazlan Hazarlarla ilgili de şunları söyler: “Âdet olduğu üzere Büyük Hâkân ölünce onun için, içinde yirmi oda bulunan büyük bir saray yapılır. Odalardan her birinde onun için bir mezar kazılır. Bundan sonra taşlar sürme tozu haline getirilinceye kadar kırılır. Kabrinin içi bununla döşenir. Bunun üzerine de sönmemiş kireç atılır. Evin altından akan büyük bir nehir vardır. Nehri bu kabirin üzerinden geçecek şekilde düzenlerler. Böylece ‘Şeytan, insan, kurt ve haşerât ona dokunmasın’ derler.

Hâkân gömüldükten sonra, kabirin hangi odada olduğu bilinmesin diye cenâzesini gömen kimselerin boynunu vururlar. Onun mezarına Cennet derler. Mezarına gömülünce ‘Cennet’e girdi’ derler. Ayrıca, bütün odalar altınla karışık dokunmuş dîbâc ile döşenir.” (İbn Fazlan 1995:81).

Unutmamak gerekir ki, su ayağı ya da kavşağı eskiden olduğu gibi günümüzde de kutlu olarak kabul edilmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla, Türklerin ve Moğolların su kültürüyle ilgili inanışlarının bazıları günümüzdeki inanışlarla paralellik göstermektedir. Su kültü ile ilgili inanışların renkli ve zengin olması, bu kültürün ne ölçüde geniş bir coğrafyaya yayıldığını gözler önüne sermektedir.

2. GÖK

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan gök ve Tanrı ilişkisi, gök kavramı ve göğün birer parçası olan güneş, ay ve yıldızlar ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

“Göktürk yazıtlarında, yaygın bir mana olarak gök deniliyordu. Ancak gök ile yeri ve insanoğlunu, kimin yarattığı, pek söylenmiyordu. Göktürk yazıtları ‘büyük devlet inanışları’nın bir göstergesidir. Bu yazıtlarda, her şeyin üzerinde olan, gök idi. Tonyukuk yazıtında ise, biraz daha halk düşüncesine girilmiş ve ‘insanların idaresine’, Umay ile ‘yer ve sular’ da karışmıştı. Göktürk yazıtları, yaratılış ile birlikte söze başlıyorlardı:

- 1- Yukarıda, mavi gök (Kök Tengri),
- 2- Aşağıda yağız yer yaratıldığında,
- 3- İkisi arasında, kişiöğlü (insanoğlu yaratılmış!) İnsan oğlunun üzerine de,
- 4- Atalarım, Bumin Kağan, İstemi Kağan (kağan olarak, tahta) oturmuşlar.

Dış tesirlerden uzak, Altay ve Kırgız destanlarında da, ‘önce gök yaratılıyor; sonra da yer yaratılıyor.’ (Ögel II, 2002: 145). Mitolojik ve göklerde geçen destanlarda bir yiğit: ‘Gök ile yer yaratıldığında, ben de vardım!’ diyordu. Yaratılışta, ‘gök + yer + insan’ üçlüsü, birlikte görünüyordu.

‘Gök-yer’, yani önceleri ‘gök’ söylenirken, 11. yüzyıldan sonra-belki de Önasya tesirleriyle-**Kutadgu Bilig**’de, ‘yerni kökni yaratkan’ yani ‘yeri göğü yaratan’ denme yoluyla, ‘yer’ öne geçiyordu. Ancak Uygur yazılarında, yücelerde olan gök, üstünlüğünü koruyordu.” (Ögel II, 2002: 145).

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel “gök”, yıldızlar ile arşı, güneş ile ayı da içine alan geniş bir deyim ifadesini verdikten sonra sözlerine şöyle devam eder: “Türk tarihi ile düşüncesi, çok uzun bir süre içinde oluşmuştur. Herhalde gök Göktürk çağında da, böyle geniş bir manayı kapsıyordu. Sonradan, ‘gökler’ deyimini de görülmeğe başlandı. Bu anlayış, İslam inanışlarındaki, ‘Semavât’ deyimini hatırlatır. Daha bir gelişme ile de, kuşların uçuştuğu ve canlıların yaşadığı havaya, ‘kök kalıg’, denmeye başlanmıştır. Belki de bu anlayış, başlangıçtan beri vardı da, elimizde belge olmadığı için bilmiyoruz.” (Ögel II, 2002: 146).

Türkler için göğün ve yerin yalnızca bir tane yaratıcısı vardır.

Gök ile Tanrı’nın birbirini tamamladığı düşüncesi de çok yaygın bir inanıştır. “Çin’de de, gök, yani (T’ien) denince, Tanrı da içinde idi. Özellikle eski Türk düşüncesin-

de, ikisi arasında kesin bir ayrılık göstermek çok güçtür. Ancak Uygur yazılarında ‘Tengri’, Budist tanrıların yerine geçmişti. Bir 11. yüz yıl kaynağı ise, şöyle diyordu:

‘Kâfirler göğe, Tengri derlerdi. Yine bu adamlar, büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi, gözlerine büyük görünen şeylere de, hep Tengri adını verirlerdi. Bu yüzden, bu gibi şeylere tapınır ve secde ederlerdi. Yine bu kimseler, bilgin kişilere de, Tenrigen derlerdi.’ (Mahmud III, 1333: 389’dan Ögel II, 2002: 147).

“Kaşgarlı Mahmud, böyle demesine ve Müslüman olmasına rağmen, ‘Tengri oğlu verdi’, ‘Tengri yağmur yağdırdı’ gibi örnekler veriyordu. Bu anlayış, Anadolu’ya kadar devam ede gelmişti.” (Ögel II, 2002: 147).

Hem İslamiyet’ten önceki, hem de İslamiyet’ten sonraki Türklerde yer ile gök bir bütün hâlinde düşünülmüştür. “Türk düşüncesinde, eski İran mitolojisinde olduğu gibi, gök ile yer, ayrı bir âlem olarak görülmüyordu. Çin düşüncesinde yer ‘Göğün altı’ (T’ienhsia) olarak yorumlanıyordu. Bunun için ırmaklara, dağlara, tarlalara kurban verilebiliyordu. Böylece pek çok tanrılar ortaya çıkıyordu. Türkler ise, mukaddes yer ve sular diye, bir birliğe götürüyorlardı:

‘Yerlerin göklerin binasın düzen,

Ak üstünde kara yazılar yazan,

Engûr şerbetini Kırklara ezen,

Hünkâr Hacı Bektaş Veli Kendidir!’ (Aşık Hasan)

Burada ‘kader’den de, söz açılıyor.” (Ögel II, 2002: 148).

Türklerin düşüncesine göre, Tanrı’nın şekli yoktur ve Tanrı kendisine ve göğe benzer. Gök, bir sonsuzluk olduğuna göre, Tanrı’nın da böyle düşünülmesi kaçınılmazdır.

“Türklerin düşüncesinde güneş, her zaman birinci sırayı almıştır. Çünkü Türkler her çağda, güneşli yerlerde yaşamışlardır. Çin ve Hindistan’da olduğu gibi gökleri, bulutlarla kaplı değildi. M. S. 763’te Uygurlar, Mani dinini alınca ay, daha çok önem kazanmıştı. Çünkü bu din, Önasya kökenlidir.” (Ögel II, 2002: 187).

Hunlar için güneşin yönü doğu, ayın yönü ise batıdır. Fakat, bu düşünce Altay destanlarında biraz daha değişikliğe uğrayarak güneş güneyin, ay ise kuzeyin sembolü olmuştur. Ayrıca Türklerde ay solda, güneş ise sağdadır. Özellikle Türk düşüncesinde ve destanlarında güneş dişi, ay ise erkek olarak düşünülmüştür. Türkler gündüzleri sıcaktan yandıkları için güneş sıcaklığın, geceleri üşüdükleri için de ay soğukluğun sembolü olmuştur.

“Türklerde yıldız bilgisi, çok önemli bir rol oynamıştır. Geceleri, vakti öğrenmede yıldız bilgisi, tek yol ve çaredir. Eski Anadolu köylerinde, yıldız bilgisi ile saati bile tesbit etme, mümkündü. ‘Kervan Kıran’ Türküsünde, suçu kendilerinin yıldız bilgisine değil; kervan yıldızının vakitsiz çıkmasında buluyorlardı.

Yönleri ve yolu bulma da, ancak yıldızları iyi bilme ile mümkündür. Özellikle savaşçı kavimler için, bu çok önemli idi. Ayrıca yıldızlar, kendi başlarına bir âlem ve güzeldir. Bundan dolayı insanoğlunun gönlünü çalmışlardır.” (Ögel II, 2002: 205).

Bu bilgilerden sonra şimdi de çalışmamızda yer alan dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerinden söz edebiliriz:

Marko Polo Tatarlar için der ki: “Bir tek Ulu Tanrı olduğunu kabul ediyorlar. Gökyüzünde olduğuna inanıyorlar ve hergün dua ediyorlar.

Bunun yanı sıra Natigay dedikleri herkesin evinde ayrı bir yer işgal eden bir Tanrı var. Onlara göre, bu, dünyevî bir Tanrı; evdekilerin çocuklarına, hayvanlara ve mahsüle göz kulak oluyor. Ev halkı da O’na ayrı bir itina gösteriyor, saygıda kusur etmemeye çalışıyor.

Neler mi yapıyorlar? Bakın anlatayım.

Her gün, evdeki Tanrı’ya saygı duruşunda bulunuyorlar. Yemek yemeden önce sofradaki yemekten bir parça alıp, Tanrı’nın ağzına sürüyorlar. Sonra bir bardak et suyu alıp kapının önüne döküyorlar. İnanışlarına göre Tanrı onların yiyeceklerinden payı alıyormuş.

İşte bundan sonradır ki, sofraya oturup yemek yiyorlar.” (Marko Polo I, ty. 70).

Marko Polo bunun ötesinde Tatarlar için şunları da söyler: “Tanrıların adı Natigay’dır. Natigay’ın eşi de vardır. Natigay ve eşi, Tatarların hayatlarına kumanda eder, mahsulün bol olmasını sağlar ve hayvanlarını, sürülerini korur.

İşte Tatarlar, Natigay ile eşine taparlar.

Yemeklerinin en iyi parçasını, Natigay ile eşine verirler. Oysa kendilerini görse-niz, vahşi hayvandan farksız yaşarlar.” (Marko Polo II, ty. 217).

Marko Polo, başka bir yerde bakşiler hakkında bilgi verirken, bakşilerin Tanrıları-na çoğunlukla kadın isimleri verdiklerini söyler. (Marko Polo I, ty.80).

Bu bilgilerin, İbn Fazlan’ın aşağıda Başkurtlar için anlattıklarıyla karşılaştırılma-sında yarar var: “Her biri bir ağaç parçasını zeker (erkeklik uzvu) şeklinde yontup üzerine asar. Bir yolculuğa çıkacak veya bir düşmanla karşılaşacak olursa onu öper ve önünde sec-de eder. ‘Ey rabbim! Benim için şöyle şöyle yap.’ der. Tercümana, ‘İçlerinden birine sor.

Bu konudaki delilleri nedir? Niçin onu (tenâsül uzvunu) yaratan tanıyorlar?’ dedim. Sorulan kimse cevaben, ‘Zira, ben onun benzerinden çıktım. Ondan başka beni yaratan bir şey tanımıyorum.’ dedi.

Aralarından bazıları, on iki tane ilâhları olduğunu, kışın, yazın, yağmurun, rüzgârın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin ayrı ayrı ilâhları olduğunu söylerler. Gökte olan ilâh ise hepsinin en büyüğüdür. Fakat o, diğerleri ile anlaşarak hareket eder. Bunlardan her biri diğerinin yaptığına razı olur. ‘Allah, kafirlerin zannettiklerinden bambaşkadır.’ (İsrâ suresi, âyet 42).

İçlerinde yılanlara tapanları, balıklara tapanları gördük. Bir kısmı turna kuşuna tapıyorlar. Bana anlattıklarına göre, turna kuşuna tapanlar, bir gün düşmanlarından bir kavimle harbederken mağlup olmuşlar. Bu sırada düşmanlarının arkasından turnalar bağırmağa başlamış, onlar da bundan dehşete düşüp galip durumda iken kaçıp mağlup olmuşlar. Bunun üzerine, turnalara ibâdet etmeye başlamışlar. ‘Bunlar bizim ilâhlarımızdır. İşte yaptıkları meydanda. Düşmanlarımızı mağlûp ettiler.’ demişler. İşte, turnalara ibâdet etmelerinin sebebi bu imiş.” (İbn Fazlan 1995:46-47).

İbn Fazlan, Oğuzların da bir dine inanmadıklarını söylemekte ve şöyle devam etmektedir: “Hiç bir şeye ibâdet etmezler. Aksine büyüklerine rab derler. İçlerinden biri reisine bir şey danışır, ona ‘Ey rabbim, şu hususta ne yapayım?’ der. Aralarındaki işleri meşveretle hallederler. Bununla beraber bir şeyde ittifak edip onu yapmaya karar verirlerse, içlerinden en aşağı ve en değersiz olan biri gelip ittifaklarını bozabilir. Allah’a inandıkları için değil de, sırf yurtlarından geçen Müslümanlara yaranmak için aralarında ‘Lâ ilâhe illâ Allah’ diyenleri gördüm. İçlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını semaya kaldırıp ‘Bir Tanrı!’ der. Bu Türkçe ‘Bir Allah’ demektir. Zira, Türkçe’de ‘bir’ vâhid ve ‘Tengri’ ise Allah demektir.” (İbn Fazlan 1995:35).

Rubruk da Uygurlar hakkında şunları anlatır: “Mabede girip de büyük ve küçük bütün putlarını ziyaret etmek için rahibin yanına oturduğumda, ona Tanrı olarak neye inandıklarını sordum.

Cevap verdiler: ‘Biz sadece bir Tanrı’ya inanırız.’

Devam ettim: ‘O’nun maddî mi manevî mi olduğuna inanıyorsunuz?’

Karşılık verdiler: ‘O’nun manevî olduğuna inanırız.’

Tekrar sordum: ‘Herhangi bir zaman onun insan suretine girmiş olduğuna inanır mısınız?’

‘Hiçbir şekilde’ dediler.

Bunun üzerine şunları söyledim: ‘Tanrı’nın bir ve maddî olmadığına inanıyorsanız, niçin ona atfen çok sayıda resimler yapıyorsunuz? Eğer insan suretinde olmadığına inanıyorsanız, neden onu bir insan veya başka bir canlı suretinde tasvir ediyorsunuz?’

Bu sorulara karşılık şu cevabı verdiler: “Bizim bu resimleri Tanrı olarak kabul ettiğimiz doğru değildir. Daha çok, onlarla ilgili olan husus şudur: Aramızdan zengin birisi öldüğünde oğlu, karısı veya yakın akrabalarından birisi onun bir suretini hazırlar ve buraya koyar. Biz de hatırasına saygı duyarız.’

Dedim ki: ‘Öyleyse, bunu sırf insanlara yağcılık yapmak için bunu yapıyorsunuz.’

‘Hayır’ dediler, ‘Biz bunu onun anısına yapıyoruz.’

Benimle alay etmek için bazı sorular yönelttiler:

‘Tanrı nerededir?’ Ben tekrar sordum: ‘Sizin aklınız nerededir? Onlar: ‘Vücudumuzdadır.’ Bunun üzerine ben: ‘Vücudun her yerinde, bütünüyle onu yönetmekte ve görülemez değil midir?’ Aynı şekilde Tanrı da her yerde, her şeyi yönetmekte olan ruh ve bilgidir.” (Rubruk 2001: 73-74).

Rubruk, Moğolların kendilerini yaratan ve öldüren tek bir Tanrı’ya inandıklarını ve bütün kalpleriyle ona yöneldiklerini söylemektedir. Tanrı onlar için kâhinleri vermiştir ve onlar ne söylerlerse öyle yaparlar ve barış içinde yaşarlar. (Rubruk 2001: 121). Ayrıca Moğolların düşüncesine göre, Cengiz Han Tanrı’nın oğlu olan bir demircidir. (Rubruk 2001: 127).

İbn Fazlan, halifenin gönderdiği mektubu Bulgar hükümdarına okurken konumuzla ilgili olarak şunları söyler: “Mektubu okumaya başladım. Giriş kısmını okuyup, ‘Sana selâm olsun. Seninle beraber, kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a hamdederim.’ cümlesine gelince ‘Emîr el Mü’minîn (Halife)nin selâmını al (iâde et).’ dedim. O ve yanındaki-ler hep birlikte selâmı aldılar. Ben mektubu okuyorum, tercüman harfi harfine tercüme ediyordu. Mektubun okunmasını bitirince, oradakiler hep bir ağızdan tekbir getirdiler. Yerler sarsıldı.” (İbn Fazlan 1995: 48-49).

Marko Polo da, Tatarların en büyük bayramı olan Beyaz Bayram töreninde herkesin rütbesine göre yerini aldıktan sonra bir din adamının konumuzla ilgili söylediklerini şöyle anlatmaktadır: “‘Eğiliniz ve Allah’a dua ediniz.’ Bunun üzerine herkes secde eder ve duâ’ya başlar. Bu dinî tören bir hayli uzar gider. Din adamı duâ eder, sonra ‘Allah hükümdarımızı korusun’ diye yüksek sesle bağırır. Buna karşılık olarak törende bulunanlar yüksek sesle cevap verirler:

‘Allah hükümdarımızı korusun. Topraklarını korusun, tebasına huzur ve sükun versin.’

Bu birkaç kere tekrarlanır.” (Marko Polo I, ty. 109).

Görüldüğü gibi, seyyahlar Türk - Moğol dini inancında çelişkili gibi görünen haberler vermektedir. Aslında bu haberlerde herhangi bir çelişki olmayabilir; çünkü incele-miş olduğumuz kaynaklarda Tanrı inancının varlığına şahit olmaktayız. Bu sebepten, burada çelişki yaratan nokta için tek tip bir Tanrı inancının olmayışı diyebiliriz.

Eski Türk dinlerinin en önemli unsurlarından birini Tanrı’ya sunulan kurbanlar oluşturur. Kurban kanlı veya kansız olabilir. “Kansız kurbanların en önemlisi ruhlara ba-ğışlanarak başı boş salıverilen hayvanlardır. Bu türlü kurbana Eski Türkler (ıdı) yahut (ıduk) demişlerdir. Harfi harfine ‘salıverilmiş’, ‘gönderilmiş’ anlamını ifade eder; terim olarak ‘tanrıya gönderilmiş, tanrıya bağışlanarak salıverilmiş hayvan’ demektir.” (İnan 2000:98). Kaşgarlı Mahmud da ‘ıduk’ kelimesini şöyle açıklamaktadır: “Iduk-kutlu ve mübarek olan nesne; bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz. Sahibinin yaptığı bir adak için saklanır.” (Mahmud I, 1333:163’ten İnan 2000:98).

“Idık hayvanlara kadınların dokunması kesin olarak yasaktır.” (İnan 2000:99).

Kansız kurbanların içine saç, ağaçlara bez bağlama ve ateşe yağ atma gibi tören-ler de girer.

Kanlı kurbanların en önemlisi ise attır. Attan sonra koyun, öküz, deve gelir.

“Kurban edilen hayvanların kemikleri kırılmaz, köpeklere verilmez; ateşte yakılır veya yere gömülür. Bazı özel âyinlerden sonra kurban kemikleri toplanıp bir kaba konula-rak kayın ağacına asılır. At kurbanlarının kafatası bir sırk üzerine konulur. Bu görenek çok yaygındır.” (İnan 2000: 101).

Bu bilgilerden sonra, şimdi de çalışmamızda yer alan dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerine geçmek istiyoruz:

Marko Polo bakşiler hakkında bilgi verirken konumuzla ilgili olarak şunları söy-ler: “Taptıkları Tanrıları’nın bayramı yaklaşırken Kubilay Han’a çıkıyor ve diyorlar ki:

‘Büyük bayramımız yaklaşıyor. İnançlarımıza göre Tanrıya bazı şeyler adamalı-yız. O bizden bazı şeyler ister, onların isteklerini yerine getirmeliyiz. Tanrı, yağmur istiyor, kötü hava istiyor, fırtına patlasın istiyor. Bir de şunları şunları istiyor Tanrımız. Yüzü kara koyun, odun, sığır istiyor. Bize bunları vermelisiniz.’

Bakşiler bu sözleri Kubilay Han'ın huzurunda söylüyorlar, Kubilay Han'ın huzurunda da sarayın ileri gelenleri bulunuyor.

Bunun üzerine Kubilay Han, yanındaki ileri gelenlerle konuşuyor ve Bakşiler'e istedikleri şeylerin verilmesini buyuruyor.

Bundan sonra Bakşiler dinî ayin ve törenler yapıyorlar; şarkı söylüyor, dans ediyorlar. Kubilay Han'ın verdiği hayvanları kesip pişiriyorlar, bir parçasını Tanrıları'na veriyor, gerisini yiyorlar.” (Marko Polo I, ty. 79).

Bu bilginin, Rubruk'un Möngke Han ile birlikte yolculuk yaparken gördükleri arasında bir benzerlik vardır. Rubruk şöyle der: “Bol miktarda kar yağdı. Bunun üzerine gece yarısı bize bir adam gönderdi. Tanrı'ya bu rüzgârı ve soğuğu hafifletmesi için dua etmemizi istemekteydi. Çünkü, kervandaki bütün hayvanlar, özellikle dişiler gebe olduklarından tehlike içerisindeydiler. Rahip ona buhur gönderdi ve bunu közün içine koymasını ve Tanrı'ya kurban sunmasını tavsiye etti. Onun bunu yapıp yapmadığını bilmiyorum. Her halükârda iki gün süren fırtına durdu. Böylece üçüncü gün başladı.” (Rubruk, 2001: 105).

Şunu da belirtmek gerekirse, seyyahların yaptığı bu kısa derlemelerin çoğu günümüzde artık varlığını sürdürmemektedir. Tanrı'ya sunulan bu kurban törenlerinde kesin bir bütünlük oluşturmadığını ve özellikle seyyahlar tarafından eski klasik şekilleriyle aktarılmadığını düşünmekteyiz.

Türkler ve Moğollar arasında insan kurbanlara da rastlanmaktadır. Bu inanışa göre, insan kurbanlar buradan öbür dünyaya hizmetçi olarak giderlerdi.

Ayrıca, zeki ve çabuk kavrayışlı insanların da Tanrıya kurban olarak sunulduğu görülmektedir.

İbn Fazlan da Bulgarlarla ilgili yaptığı yorumda şunları söyler: “Cevvâl zekâlî ve bilgili bir adam gördüler mi ‘Bunun rabbımıza hizmet etmesi gerekir’ derler. Onu yakalayıp boynuna bir ip geçirdikten sonra ağaca asarlar. Parça parça olup yere düşünceye kadar bu şekilde kalır.

Hükümdarın tercümanı bana şunu anlattı:

‘Sindli (İndus nehri havzasından) bir adam tesadüfen buralara geldi. Bir müddet hükümdarın hizmetinde çalıştı. Kâbiliyetli ve zeki biri idi. Bir ara yerli halktan bazıları ticaret, için bir yere gitmek istediler. Sindli onlarla beraber gitmek için hükümdardan izin istedi. Hükümdar önce buna razı olmadı. Fakat, Sindlinin ısrarı üzerine gitmesine izin verdi. Gemidekiler onun cevval zekâlî, akıllı bir adam olduğunu görünce birbirleri ile konuşup ‘Bu rabbımızın hizmetine lâyıktır. Ona gönderelim’ dediler. Yolları üzerindeki bir orman-

dan geçerken adamı gemiden indirip boynuna bir ip geçirdiler. Adamı, bu şekilde yüksek bir ağacın başına astıktan sonra bırakıp gittiler.” (İbn Fazlan 1995: 60).

Bu örnek, ilahların iyi kimseleri kendilerine çektiklerine dair yaygın olan inancın açık bir ifadesidir.

“Yıldırım ve şimşek, insanları korku ve dehşet içinde bırakan, en önemli tabiat olaylarından sayılırlar. Türkler de, yıldırım ile şimşek ve korkunç gök gürültüleri hakkında pek çok düşünmüş ve çok şey de söylemişlerdir.” (Ögel II, 2002: 279).

Şimdi de seyyahların yıldırım ve şimşek ile ilgili verdikleri bazı bilgileri Tanrı ile birleştirerek, Türklerin ve Moğolların bu konu hakkında neler düşündüklerini belirtmeye çalışacağız.

Bulgarların ülkesinde en çok görülen şeylerden biri de yıldırımdır. İbn Fazlan Bulgarlar için der ki: “Bir eve (çadıra) yıldırım düşünce ona yaklaşmayıp, içinde bulunan insan, eşya ve diğer şeylerle kendi haline bırakırlar. Bunlar zamanla mahvolurlar. Ve ‘Bu ev sâkinleri Allah’ın gazabına uğramış kimselerdir’ derler.” (İbn Fazlan 1995:59).

İbn Fazlan’ın verdiği bu bilginin bir benzerini de Rubruk Moğolları anlatırken yer vermiştir. Rubruk da Moğollar için şöyle der: “Giysilerini hiç yıkamazlar, çünkü ıslak giysilerini kurutmak için astıkları taktirde, Tanrı’nın kızarak güreleyeceğine inanırlar. Bir kimse eşyalarını yıkarsa onu döverek çamaşırlarını elinden alırlar, zira gök gürültüsünden her şeyden fazla korkarlar. Gök gürelediği takdirde, her yabancıyı çadırlarından çıkarır, gök gürelemesi bitene kadar, siyah keçelerin içine sığınır.” (Rubruk 2001: 40).

Görebildiğimiz kadarıyla, hem Türklerde, hem de Moğollarda yıldırım Tanrı tarafından gönderilen bir ceza unsuru olarak düşünülmüştür.

Şimdi de çalışmamızda yer alan dört Orta Çağ seyyahının gök ve göğün birer parçası olan güneş, ay ve yıldızlar hakkında derledikleri bilgileri dile getirmeye çalışacağız.

İbn Fazlan, Bulgar hükümdarının ülkesinde sayılamayacak kadar çok acayip şeyler gördüğünü söyler ve sözlerine şöyle devam eder: “Onun ülkesinde ilk kaldığımız gece güneş batmadan tam bir saat önce semanın iyice kızardığını gördüm. Gökten şiddetli sesler ve büyük bir gürültü geldiğini işittim. Başımı kaldırdım. Yakınımda ateş gibi kırmızı bir bulut vardı. Bu gürültü ve sesler ondan geliyordu. Dikkatle baktım. Bulutun içinde insana ve hayvana benzeyen hayaller, bunların ellerinde yaylar, mızraklar ve kılıçlar bulunuyordu. Bu karaltılara dikkatle bakıyor, iyice farketmeye çalışıyordum. Tam bu sırada, bu buluta benzer başka bir bulut ortaya çıktı. Onda da insanlar, hayvanlar ve silâhlar görünüyordu. Bir süvari birliğinin diğerine hücum ettiği gibi bu birliklerden biri, diğerinin üzerine sal-

dırmaya başladı. Biz, bu durumdan çok korktuk. Allah’a yalvarmaya ve dua etmeye başladık. Yerliler ise bize gülüyorlar ve bu halimize hayret ediyorlardı.

İbn Fazlan der ki: Biz, bir birliğin diğerine hücumuna bakıyorduk. İki birlik birbirlerine giriyorlar, bir müddet sonra ayrılıyorlardı. Bu hal gecenin epey bir kısmında devam etti. Sonra her iki birlik de kayboldular. Hükümdara bunun ne olduğunu sorduk. Cevâben, ‘Bunlar cinlerin mü’minleri ile kâfirleridir.’ dediklerini, çok eski zamanlardan beri her akşam bu şekilde çarpıştıklarını söyledi.

İbn Fazlan şöyle der:

Sonra, hükümdarın aslen Bağdad’tan olup tesadüfen bu taraflara gelmiş olan terzisi ile konuşmak için kubbeli çadırıma girdik. Kur’ân’dan yarım sübu okuyacak kadar zaman geçmemişti. Konuşuyor, yatsı ezanının okunmasını bekliyorduk. Ezanın okunduğunu duyduk. Çadırdan çıktık. Bir de ne göreyim. Sabah olmuş. Bunun üzerine müezzine ‘Sen ne ezanı okudun?’ dedim. Müezzin ‘Sabah ezanı’ dedi. ‘Yatsı ezanı ne oldu?’ dedim. ‘Onu akşam namazının arkasından kılarız’ dedi. ‘Ya gece ne oldu?’ diye sordum. Cevâben, ‘Gördüğün gibi. Sen gelmeden önce bundan daha kısaydı. Bu günlerde uzamaya başladı’ dedi. Ayrıca, sabah namazını kaçırdım korkusuyla bir aydır geceleyin uyumadığını söyledi. Öyle ki, akşamleyin tencereyi ateşe koyan bir kimse, tencerenin içindeki yemek pişmeden sabah namazını kılar.

İbn Fazlan şöyle der:

Onların ülkesinde gündüzlerin çok uzun olduğunu gördüm. Senenin bir kısmında gündüzler çok uzar, geceler çok kısılır. Sonra geceler çok uzar, gündüzler çok kısılır. Vardığımın ikinci gecesini kubbeli çadırımın dışında oturup semayı (göğü) seyrettim. Pek az yıldız görebildim. Zannederim şurada burada on beş kadar yıldız vardı. Akşamdan önceki kırmızı şafak hiç kaybolmuyor. Gece ise pek karanlık değil. Geceleyin insan, bir ok atımlık mesafeden daha uzaktaki adamı tanıyabiliyor.

İbn Fazlan der ki: Aya baktım. Göğün ortasına gelmiyor. Aksine bir müddet semanın ufka yakın kesiminde göründükten sonra sabah olup gözden kayboluyor. Hükümdar, ülkesinin yaya yürüyüşüyle üç aylık kuzeyinde Vîsû denen bir kavim bulunduğunu, onların ülkesinde gecenin bir saatten daha kısa olduğunu söyledi.

İbn Fazlan şöyle der:

Orada, güneş doğarken her yer, dağlar ve gözün görebildiği her şey kıvılcık bir renk alıyor. Güneş ise büyük bir bulut halinde doğuyor. Göğün ortasına gelinceye kadar kıvılcık devam ediyor. Memleket halkı bana, ‘Kışın burada geceler gündüzler kadar uzar, gündüz-

ler de geceler kadar kısadır. Hattâ, bizden bir adam bir fersahtan daha az mesafede bulunan Etil nehrine gitmek için sabahleyin yola çıksa, oraya varmadan akşam karanlığı basar, bütün yıldızlar doğup gökyüzünü kaplar' dediler. Biz oradan ayrıldığımızda ise geceler uzamış, gündüzler kısalmıştı." (İbn Fazlan 1995: 54-56).

"Burada güneş batmadan biraz önce semanın kızardığından ve kırmızı bulutlar içinde cinlerin çarpıştığından bahsedilmektedir. Bu husus güneşin yüksekliğinin maksimum dereceye vardığı zaman vukubulan bir kuzey şafağından başka bir şey değildir. Estonya destanında ve kuzey efsanelerinde kuzey şafağı gökteki orduların muharebesine benzetilmektedir. Bu husus Cermen efsanelerinde pek yaygın bir temadır. Burada muharebenin mü'min ve kâfir cinler arasında geçtiği söylenmekle olay İslâmîleştirilmektedir. Bu temaya biraz değişik olarak Binbir Gece Masalları'ndaki Bûlûkiyye ve Şâh-mârân masallarında da rastlanmaktadır. Bu masallarda büyük bir toz bulutu içinde bir vâdide mü'min ve kâfir cinlerden meydana gelen iki ordunun çarpıştığı görülür." (Şeşen 1995: 54).

Çalışmamızda yer alan diğer seyyahlar, İbn Fazlan'dan öğrendiğimiz bu bilginin bir benzerinden söz etmemişlerdir.

Marko Polo, Kubilay Han'ın ülkesindeki falcıların, kâhinlerin neler yaptıklarını, nasıl kehanette bulunduklarını yaptığı yorumda şöyle anlatır: "Han-balık'ta aşağı yukarı beş bin kâhin ve falcı var. Daha doğrusu bu rakamı Han-balık'taki bir yüksek rütbeli memur söyledi. Bu beş bin kâhin veya diğer bir deyimle falcı sadece budist değil; Müslümanı var, Hristiyanı var; herkes kendi dinine göre yıldız falına bakıyor. Gökyüzünü gözlüyor.

Bu kâhinler bütün yıl yıldızla bakıyorlar. Hem de gün gün, saat saat hatta dakika dakika. Öyle garip ve bizim bildiğimiz usullerin dışında yıldız falına bakıyorlar ki, neler yaptıklarını bir türlü anlıyamıyorum.

Bu kâhinlerin işi bu zaten: Yıldızlara veya aya bakmak. Hatta güneşe bile bakanlar var. Böylece güneşi, ayı, yıldızları onların hareketlerini takip ederek ileride neler olabileceğini tahmin etmeye çalışıyorlar.

Her yıl Müslüman, Hristiyan ve Budist kâhinler, bir yerde toplanıyorlar. Bütün yıl içinde yıldızlara, aya ve güneşe bakarak buldukları şeyleri müzakere ediyorlar.

Bu müzakereleri bir hayli sürüyor. Uzun uzun tartışıyorlar, konuşuyorlar. O yılın hangi ayında hangi gününde büyük hakana veya halka veya imparatorluğa neler olabilecek onları tesbite uğraşıyorlar.

Bunda ne kadar başarılı olduklarını bir kâhine sordum:

‘Yıldızları ayı ve güneşi bütün yıl, gün be gün takip ediyorsunuz. Neler buluyorsunuz?’ diye sordum.

Budist kâhin ciddi ciddi anlattı:

‘Her saat ayı ve yıldızları takip ederiz. Onların kendilerine göre bir yolu vardır.’

‘Nasıl takip ediyorsunuz bu yıldızların yollarını?’

‘Bizim atalarımızdan kalma bazı usullerimiz vardır.’

‘Doğrusu çok ilgi çekici, değil mi?’

Budist rahip-ki aslında kâhin dediğim kişi bir rahip idi - gayet ciddi karşılık verdi:

‘Biz gözümüzü gökyüzünden ayırmayız. Onları bir kitapta toplarız. Yani bulduklarımızı takip edebildiklerimizi. Sonra işin bir muhasebesini yaparız. Böylece, ayın hangi günü bizim için uğurlu olacak, Büyük hükümdarımız hangi gün ve saatte bir işe girişecek hep bildiririz kendisine.’

Doğrusu merak çekici bir durum.

‘Peki ne gibi şeyler söylüyorsunuz?’ diye sordum.

‘Mesela hangi gün büyük bir fırtına çıkacak, ortalığı kasıp kavuracak.’

‘Demek daha çok gökyüzü olaylarını takip ediyorsunuz?’

‘Evet. Yahut büyük bir kasırga çıkacak, seller köyleri kasabaları basacak, halk ve evler sular altında kalacak.’

‘Ya, zelzeleyi de önceden bildirebilir misiniz?’

‘Elbette. Gökyüzünü, yıldızları, güneşi iyi takip ederseniz siz de zelzelenin ne zamanlar olacağını iyi bilebilirsiniz.’

İşte böyle aziz okuyucularım. Bu ülkede bizim memlekette pek rastlanmayan işler oluyor. Kâhinler yıldıza bakıyorlar, önceden nelerin olabileceğini tahmin edip bir deftere yazıyorlar hepsini.

Bu deftere, takvim, diyorlar. İsteyen parayla satın alıyor. İleride ay be ay, gün be gün neler olacağını öğreniyor. Yalnız şunu da belirtiyim ki, Allah’ın takdiri hepsini değiştirebilir. Yani fırtına kuvvetli hasar da yapar, şöyle bir zarar da verebilir. Böyle diyorlar kâhinler. Halk da onlara inanmış.

Bu beşbin kâhinin zaman zaman çıkardığı takvim, başta hükümdar olmak üzere halk tarafından büyük ilgi ile karşılanıyor. Yıldıza bakma ilmi çok ilerlemiş bu ülkede; neler neler yazılmıyor bu takvimlerde.

Bir de şu var:

Bu takvimleri yazıp hazırlayan ve çıkaran kâhinler arasında gizli bir rekâbet oluyormuş.

Halk bilhassa Büyük Hükümdar, hangi takvimdeki olaylar tahminler daha doğru çıkarsa ona rağbet ediyormuş. Bu bakımdan aralarında gizli bir çekişme de sürüp gidiyormuş.

Kâhinlerin gökyüzünü, yıldızları, ayı ve güneşi takip ederken kullandıkları usuller de bir hayli acayip.

Adeta bu işleri bir sanat haline getirmişler. Bu sanattan da öyle gurur duyuyorlar ki, anlatamam sizlere.

Bu kâhinlerin bir başka vazifeleri daha var ki, bize oldukça acayip geliyor. Bakın onu da size anlatayım.

Bir tüccar bir işe girecek, yahut bir iş için mesela bir mal alış veriş için, uzak bir yere gidecek. Hemen bir kâhine koşuyor. Ne gibi bir seyahate çıkacağını neler yapmak istediğini anlatıyor ona.

Kâhin de onun yıldız falına bakıyor. Eğer tâcirin yıldız falı iyi çıkarsa, kalkıp iş için seyahate çıkıyor adam. Yoksa kâhinin dedikleri iyi çıkmazsa tâcir seyahate çıkmıyor.

Bu en basit bir misal. Bunun yanı sıra neler neler soruyor kâhine tâcir.

Bir iş gezisine çıkacak olan yahut bir ticarî teşebbüse girişecek olan bir kimse kâhine gidiyor ve doğduğu günü ve saati söylüyor.

Bunun üzerine kâhin, o kimsenin yıldız falına bakıyor. Bura halkı kâhinlerin söyleyeceği, şeylere öylesine inanıyor ki... Şu gün şuraya gidebilirsin, çünkü yıldızın o gün senin için iyi şeyler söylüyor, dedi mi bir kâhin, o adam yalnız o gün o işi yapıyor.

Yani, herhangi bir iş adamı, bir tüccar, kâhinlerle danışmadan hiç bir işe kalkışmıyor.

Gelelim takvimlerine. Bir yılı oniki aya bölmüşler. Her bir ay, bir hayvan ile temsil ediliyor.

İlk ay aslan, ikincisi öküz, üçüncüsü canavar, dördüncüsü ay köpek, falan diye gidiyor.

Biri, herhangi birine:

‘Sen ne zaman doğdun?’ diye sordu mu, o şöyle diyor:

‘Aslan ayında doğdum, şu gün ve saatte dünyaya geldim. Ayın durumu şöyle idi.’

Böylece kâhin, tüccarın yıldız falına bakarken onun seyahati boyunca ne gibi olaylarla karşılaşacağını ve işlerinin nasıl gideceğini söylüyor.

Takvim de her yıl aynı biçimde devrî olarak devam ediyor. Yani, bir oniki ay bittikten sonra gene aslan ayı geliyor.

Bazen bir yıldız o kişinin işlerini aksatacak şekilde yolunu kesiyor. Yani, adamın yıldızının önüne kimi zaman bir engel çıkıyor. Mesela falan yıldız.

İşte o zaman kâhin, o adama:

‘Yıldızının önünde hafif bir karanlık görünüyor. Onun için o işi falan zamanda yap, yahut yapma.’ diyor.

Bunun üzerine o kimse mesela bir tâcir, önceden tasarladığı teşebbüse girişmek istemiyor. Yahut zamanını beklemeyi tercih ediyor.

Kısaca şunu belirtmek istiyorum: Halk kâhinlerinin ve falcıların hemen hepsi rahip veya din adamı. Halk dediklerinden bir adım bile dışarı çıkmıyor.

Kâhinlerin söyledikleri şeylere çok inançları var, dedim. Bir şehirden başka bir şehre gidecek olsalar bile gene bir din adamına gidip, seyahatlerinin nasıl olacağını soruyorlar.

Bir rahip anlattı. Rahip de aslında kâhinlerden biri.

‘Bir kimse bize sormadan şurdan şuraya gitmez. Biz o kişinin yıldızına bakarız, başına neler gelecek söyleriz.’

‘Nasıl olur bu ?’ diye sordum.

‘Yolda başına bir iş gelecek veya bir tüccar mal yüklü kervanla bir şehre gidecek. Biz onun falına bakarız, yani yıldızına bakarız. Yolda haydutlar tarafından soyulup soyulmayacağını söyleriz.’

Gerçekten, tüccar, sadece işinin iyi veya kötü gideceğini öğrenmek için kâhinlere başvurmuyor; üstelik yolda başına bir felaket gelecek mi gelmiyecek mi onu da öğrenmek için rahiplere yıldız falı baktırıyor.’ (Marko Polo I, ty.143-148).

Rubruk da Moğolların ülkesinde astronomiden anlayan kâhinlerin bulunduğunu belirtir ve yaptığı yorumda da şunları söyler: “Güneş ve Ay tutulmalarını söylerler. Böyle bir olay olacağı zaman bütün halk, çadırından dışarı çıkmasına gerek kalmayacak şekilde, yiyecek maddesi hazırlar. Tutulma olunca, davul ve trompetlerini çalarak, büyük bir gürültü yaparlar. Tutulma geçince, içkili yemekli büyük şölenler yaparlar. Rahipler, niyetler için hangi günlerin müsait olup olmadığını söylerler.” (Rubruk 2001: 123).

Şüphesiz Rubruk, Moğolların en iyi gözlemcisidir ve Rubruk’un Moğollarla ilgili anlattığı şeyler de bütünüyle kabul edilebilir niteliktedir.

Günümüzde de, biz Türkler güneş ve ay tutulması sırasında kötü ruhları kovmak için tenekelerle gürültü çıkarır, yine kötü ruhları korkutmak için tüfeklerle göğe doğru ateş ederiz.

Ayrıca, Kungurat bölgesinin halkı herkesin bir yıldızla sahip olduğunu düşünmektedir. Marko Polo bu inancı şöyle anlatır: “Bir inanışa göre, kızlarını neden Kubilay Han’a odalık olarak veriyorlar, biliyor musunuz? Anlatayım.

Kungurat bölgesinde şöyle düşünürlermiş aile babaları:

‘Eğer benim kızım şanlı olarak dünyaya gelmişse, yıldızı iyi ise, demek Han sülalesinden birinin ilgisini çekecek ve böylece hayatı parlak geçecek. Ben kızıma bir Han kadar muhteşem bir hayat temin edemem. Belki de Han, kızımı asil bir kimseyle evlendirir, bu bakımdan kızımın Han’a odalık olmasında fayda görürüm.” (Marko Polo I, ty. 88).

Hem Rubruk’un, hem de Marko Polo’nun verdikleri bilgilere göre, Türkler ve Moğollar yıldız falına baktırıyor ve yıldız falına da inanıyorlar. Unutmamak gerekir ki, bugün Anadolu’da da yıldız kaydığı zaman kayan yıldızın sahibinin öldüğü düşünülmektedir. Bu da bu inanışın hâlâ devam ettiğini gösteren önemli bir pratiktir.

Türk ve Moğol hükümdarları, soylarını mukaddes köklere bağlarlar. Kubilay Han’da bu inanıştan hareketle bayrağının ay ve güneşi temsil ettiğini söyler (Marko Polo I, ty. 84).

Bu bilginin doğru olduğunu düşünüyoruz; çünkü Türk kabilelerinin sancaklarında da özel işaretler olduğunu çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Türklerden ve Moğollardan bahseden kaynaklarda güneşe duyulan saygıya dair pek çok belgeye sahibiz.

Marko Polo’nun da seyahatnamesinde bu konu hakkında bir bilgi yer almaktadır. Marko Polo şunları söyler: “Kubilay Han, Nayan’ın esir edildiğini öğrenince önce sevinir, sonra da hemen başının vurulması için emir verir. Bunun üzerine Nayan’ı bir halıya iyice sararlar, adeta bir paket haline getirirler onu. Sonra bir grup asker ellerindeki kılıçlarla onu delik deşik ederler.

İnanışlarına göre Cengiz Han’ın ahfadından gelen herhangi bir kimsenin kanı yere akmamalı, güneş onun üstüne doğmamalı.” (Marko Polo I, ty. 86).

Diyebiliriz ki, Kubilay Han’ın ülkesinde güneşe saygı gösterilmektedir.

Türkler bazen güneşe insanı öldürme gücünü de vermişlerdir. İbn Fazlan bu konuda Bulgarlarla ilgili şöyle der: “Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kisas olarak onu da öldürürler. Hatâ ile öldürürse, öldüren için kayın ağacından bir sandık yapar-

lar. Kâtîli bunun içine koyup, yanına üç somun, bir testi su bıraktıktan ve üzerini çiviledikten sonra, deve havudunun ağaçlarına benzer üç ağaç dikerek suçluyu bunların arasına asarlar. ‘Biz; onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur’ derler. Zamanla çürüyünceye ve rüzgârlar götürünceye kadar bu şekilde asılı kalır.” (İbn Fazlan 1995: 60).

İbn Fazlan’ın Bulgarlar hakkında verdiği bu bilgisi hemen hemen benzersizdir.

Netice olarak diyebiliriz ki, seyyahların verdiği bilgilerin arasında hem benzerlikler, hem de farklılıklar vardır. Şunu da belirtmek gerekirse, çalışmamızın bu bölümünde incelediğimiz pratiklerin bazılarının izlerinin hâlâ biz Türklerin yaşamında bir yere sahip olduğu görülmektedir.

3. AĞAÇ KÜLTÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan ağaç kültürüyle ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Potansiyel olarak ağaç kültürü her dönem Türklerin yaşamında yer edinmiştir. Bugün elimizdeki materyallerde de doğrudan doğruya ağaçla ilgili veya içlerinde ağaç motifini içeren bilgilere sahibiz.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de, her evin önünde veya bahçesinde bir ağaç vardır; ama bu ağaçlar artık bizim için din ve mitoloji anlamı taşımazlar. “Ancak bu ağaçlar bizim, ailemizin, evimizin, soyumuzun en değerli hatıralarıdır. Anadolu’da da bu ağaçlar kesilmez. Ancak bir felâket sonunda, kesilir veya yok olurlar. Her köyün de, kovuklu ve yaşlı bir ağacı bulunur.” (Ögel II, 2002: 468).

Konumuz olan ağaç kültürü ile ilgili bu düşüncelerimizin ardından, şimdi de çalışmamızda yer alan seyyahların gözlemlerine geçmek istiyoruz:

Rubruk’tan öğrendiğimize göre, Moğollar çadırlarının girişi önüne renkli nakışlarla süslenmiş bir keçe asarlar. Bu nakışların arasında asma kütüğünün ve ağaçların figürleri de yer almaktadır. (Rubruk 2001: 32).

Marko Polo da, Kubilay Han’ın Han-balık’taki sarayının bahçesinin büyük bir alanına çam ağaçları diktirmiş olduğunu söylemektedir. Marko Polo’ya göre burası küçük bir çam ormanına benzemektedir. (Marko Polo I, ty. 91).

Hem Rubruk’tan, hem de Marko Polo’dan öğrendiğimiz bu bilgilerin benzerini, çalışmamızda yer alan diğer iki seyyahın seyahatnamesinde göremedik.

Eski Türkler ve Moğollar varlığın kaynağının ağaçtan geldiğine inanmışlardır. Bu varlık kaynağının da en bilineni, Uygurların efsanelerinde birkaç kez dile getirilmiştir. Şüphesiz ki, buradaki pratiğin amacı da ağaçların yaşam kaynağını bünyesinde toplamasıdır.

Ağaç, tüm yaşamı boyunca insana bağlı kalır. Hatta ağaçla insanın kılık-kıyafeti arasında da bir ilişki vardır. Rubruk anılarında aşağıdaki şekilde bir açıklama yaparak konuyu genelleştirir: “Moğollar, boctac (bokka) adı verilen bir baş süsü takarlar. Bu takı ağaç kabuğundan veya buna benzer bir maddeden yapılır. Bir dirsek boyunda yuvarlak olup, yukarıda bir kolon gibi dört köşedir. Bunu değerli ipeklerle kaplarlar, fakat içi boştur. Yukarıda dört köşe kısma, bir dirsek boyunda bir tüy ya da kamıştan çubuk sokarlar. Üst kısmın sonunda bu çubuğu tavus kuşu tüyü ile süslerler ve etrafını vahşi hayvan kuyruğu

tüyleri ve değerli taşlarla çevirirler. Zengin kadınlar bu süsü tepelerinde taşırlar. Üstü açık deriden bir kukuleta'yı da üstüne çekerler. Saçlarını başlarının arkasında bir toka ile birbirine iliştirirler ve boctacın içine koyarlar. Eğer birkaç kadın birlikte at sürmekteyseler, uzak-tan adeta miğferli ve mızraklı kalkık süvarileri andırırlar. Çünkü bu boctac bir miğfere benzemekte ve üzerindeki çubuk bir mızrak gibi durmaktadır.” (Rubruk 2001: 39).

Moğolların, ağacı takı sanatında kullanmaları ile ilgili bilgiyi sadece Rubruk'un seyahatnamesinde görebildik. Fakat İbn Battûta da Macar ülkesinin esnafının ve satıcılarının eşlerini anlatırken, Türk kadınlarının başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve “buğtâk.” adı verilen bir hotoz taktıklarını söyler. (İbn Battûta I, 2004:472). İbn Battûta, bu bilgisinde her ne kadar bu süsün neden yapılmış olduğunu belirtmese de, biz boctac ve buğtâk arasında bir benzerlik olduğunu düşünmekteyiz.

Rubruk seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında da, yukarıda belirttiğimiz son bilginin sanatsal yönden bir benzerini şöyle anlatmaktadır: “Karakurum şehrinin surlarından çok uzakta olmayan bir yerde Möngke Han'ın bir sarayı vardır. Bizdeki duvarları tuğladan yapılma manastırları andırır. Orada büyük bir saray bulunur. Han orada yılda iki defa içki ziyafeti verir. Bir defa Paskalya'da, o bölgeye göç ettiği zaman, ikinci defa da yazın geri dönerken. Bu ziyafette bütün ileri gelenler sarayda toplanırlar. İki aylık uzak mesafede oturanlar da gelirler. Han, orada onlara giysiler ve hediyeler dağıtır ve bütün ihtişamını gösterir. Orada yiyeceklerin ve hazinenin muhafaza edildiği depo gibi uzunlamasına binalar vardır.

Süt ve diğer içecek tulumları taşındığı zaman sarayın girişi hoş bir görüntü arz etmediğinden, Parisli Wilhelm Usta büyük bir gümüşlü kütük yaptı. Köklerinde gümüşten dört aslan bulunuyordu. İçinde beyaz kısırak sütünün dökülebilmesi için bir boru bulunuyordu. Dışarıya doğru nihayetlerinde yeniden aşağıya doğru bükülmüşlerdi. Bu boruların her birinin sonlarında aynı şekilde, kuyrukları ağacın gövdesine sarılmış bir altın yılan bulunuyordu. Bu borulardan birinden şarap, birinden mayasız kısırak sütü, üçüncüsünden bal içkisi, dördüncüsünden de pirinç şarabı akıyordu. Her içkiyi almak için kütüğün ayağında gümüş bir alet yapılmıştı. Kütüğün yukarıdaki ucunda sanatkâr, elinde trompet tutan bir melek heykeli yapmıştı. Kütüğün altında bir insanın kalabileceği genişlikte kovuk bırakmış. Buradan, meleğe giden boru çıkmaktadır. Usta önce yeterli rüzgâr sağlayamayan körük kullanmış. Sarayın dışında içeceklerin saklandığı bir stok odası vardır. Orada, meleklerin çaldığını duyunca içkileri dökmeye başlayan hizmetçiler görev yaparlar. Kütüğün dalları, yaprakları ve meyvaları gümüşten dir.

En büyük saki, bir içkiye ihtiyacı olduğu zaman meleğe seslenir, bunun üzerine melek trompeti çalar. Bunu kovukta yerleşmiş olan adam duyar ve kuvvetlice meleğe giden boruya üfler. Melek trompeti ağzına götürür ve çok kuvvetli çalar. Bunu depolarda bulunan hizmetkârlar duyarlar ve her biri kendi içkisini ilgili boruya döker. İçki önce yukarı doğru sonra da aşağı doğru kendi haznesine akar. Sonra oradan alarak saraydaki kadınlara ve erkeklere götürürler.

Saray bir kilise gibi yapılmıştır. Ortada bir kilise bölmesi ve arkada iki yan bölümü, ayrıca güney tarafında üç kapısı vardır. Ortadaki girişin önünde bu kütük durur. Kuzeyde Han'ın oturduğu ve herkesi görebileceği yüksek mevki bulunur. Buraya iki merdiven çıkar. Sakilerin biri inerken diğeri bu merdivenin birine çıkar. Kütük ile merdivenler arasındaki alan boştur. Çünkü orada baş saki ve hediye getiren elçiler durur. Han yukarıda Tanrı gibi durur. Sağında yani batıya doğru erkekler, solunda ise kadınlar oturur. Çünkü saray kuzeyden güneye doğru yapılmıştır. Sağ taraftaki sütunların sırası boyunca teras cinsi yükseltilmiş yerlere, oğulları ve çocukları alınırlar. Aynı surette sol tarafta da kadınlar ve kızlar yer alırlar. Onunla beraber yüksekte sadece bir Hatun oturur ama biraz alçakta.” (Rubruk 2001: 104-105).

Yukarıda hem Rubruk'un, hem de İbn Battûta'nın verdiği bilgilere göre diyebiliriz ki, Türkler ve Moğollar ince zevkli sanatkâr insanlardır.

Marko Polo'dan öğrendiğimize göre, Kubilay Han'ın yemek masası kestane ağacından yapılmıştır.(Marko Polo I,ty.101).

Şunu da unutmadan belirtmek gerekirse, Moğolların sanatkârlığı ile ilgili olarak Kubilay Han'ın para uzmanlarının sikke yapmak için dut ağacını kullanmalarını da ekleyebiliriz. Marko Polo bu konuda şunları söyler: “Dut ağacının kabuğu ile hemen odunu arasında ince bir tabaka var, işte bu tabakayı çıkartıyorlar. İpince ama sağlam bir tabaka elde ediyorlar.

Dut ağacının kabuğu ile odunu arasından çıkarılan bu ince tabaka kağıt gibi bir şeye benziyor. İşte bu ince, ama sağlam tabakayı, bazı kimyevî ameliyelerden geçiriyorlar.

Dut ağacından çıkardıkları tabakayı dümdüz hale getiriyorlar, hatta daha da yumuşatıyorlar. Böylece sağlam, ince ve yumuşak bir nevi kağıt tabaka elde ediliyor.

Sonra bu ince ve yumuşak tabakayı çeşitli büyüklükte kesiyorlar. Ama biçimleri dikdörtgen hepsinin.

Artık dikdörtgen kesilmiş ince-yumuşak kağıtlar, para olmak için hazırdır. Bunun üzerine, uzmanlar kendi hesaplarına göre kestikleri bu dikdörtgen kağıt parçalarını ayırmıyorlar, tasnif ediyorlar.” (Marko Polo I, ty. 121).

Şüphesiz ki, Marko Polo Kubilay Han’ın ülkesinde kaldığı süreyi iyi değerlendirmiş ve bizlere de bu konu hakkında araştırma yaparken Kubilay Han’ın ülkesinin kapılarını açmıştır. Bizi de, bu kapının ardında karşılayan sanata düşkün bir hükümdarın sanatçılarının ağacı ince zevkleriyle işledikleri eserleridir.

Türk - Moğol inanışlarına göre ağaç diken bir insan sevap kazanır. “Bu Türklerin, İslâmiyetten önce de, yaygın bir gelenekleri idi. Elbette ki bunun, sembolik din, inanış ve en eski Türk mitolojisinden gelen, neden ve sebepleri vardı. Osmanlı devletinin kuruluşu ile ilgili söylentilerde de, bu inanışın izleri vardır. ‘*Geyikli Baba, Orhan Gazi’nin bahçesine kavak diyor*’ ve yeşeriyor. Bu örnekler, çok daha genişletilebilir. ‘*Ahmed Yesevî’nin ağaç atıp, yeşermesi gibi*’...”(Ögel II, 2002:469).

Kubilay Han da ağaç diktiren bir hükümdardır. Marko Polo bu konuda şunları söyler: “Yol boyunca belirli yerlere ağaç diktiriyor. Ağaçların cinsi veya dikilme tarzından yolun hangi istikamette gittiği anlaşıyor. Bu emri öyle katıyetle vermiş ve tatbik edilmesini istemiş ki, Halk, bunu biliyor ve harfi harfine büyük hükümdarın emrine uymaya çalışıyor.

Eğer yol çöl gibi boş ve çorak bir araziden geçiyorsa ve buraya da ağaç dikmek pek mümkün değilse, Kubilay Han böyle arazide de yolcuların yollarını şaşırmaması için işaret konulmasını buyurmuş.

Bu işlere çok önem veriyor Kubilay Han. Hatta bunun için bazı kişileri vazifelendirmiş. Onların görevleri de zaman zaman yollardaki işaretleri veya ağaçları kontrol etmek. Eğer bir tarafta aksaklık falan varsa hemen adamlarına haber veriyor, onlar da düzeltiyorlar.

Şunu da ilave edeyim de bu konuyu keseyim.

Kâhinlerinden bazıları hükümdara şöyle demiş:

‘Kim bir ağaç diker veya yetiştirirse, uzun yaşayacaktır.’

Bunun üzerine büyük hükümdar, ülkesinde ağaç yetiştirmekle ömrünün uzun olacağına inanıyormuş.” (Marko Polo I, ty. 138-139).

Az sayıdaki gözlemcinin doğruladığı bu inançtan Orta Asya metinlerinde söz edilmez. Buradaki pratik, insanın dünyadaki yaşam süresi arasındaki ilişkiyle ilgilidir. İşte

Dede Korkut da yıllar sonra bir dileğinde şöyle der: “Gölge veren tıknaz ağacın kesilmesin.” (Ergin 1958:94).

Yukarıda Marko Polo’nun verdiği bilginin benzerine çalışmamızda yer alan diğer üç seyyahın seyahatnamesinde rastlayamadık.

İbn Fazlan’ın anılarında Başkurtlar ile ilgili ilginç bir gelenek vardır ve İbn Fazlan yaptığı yorumda da şunları söyler: “Her biri bir ağaç parçasını zeker (erkeklik uzvu) şeklinde yontup üzerine asar. Bir yolculuğa çıkacak veya bir düşmanla karşılaşacak olursa onu öper ve önünde secde eder. ‘Ey rabbim! Benim için şöyle şöyle yap’ der. Tercümana, ‘İçlerinden birine sor. Bu konudaki delilleri nedir? Niçin onu (tenâsül uzvunu) yaratan tanıyorlar?’ dedim. Sorulan kimse cevaben, ‘Zira, ben onun benzerinden çıktım. Ondan başka beni yaratan bir şey tanımıyorum.’ dedi.

Aralarından bazıları, on iki tane ilâhları olduğunu, kışın, yazın, yağmurun, rüzgârın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin ayrı ayrı ilâhları olduğunu söylerler. Gökte olan ilâh ise hepsinin en büyüğüdür. Fakat o, diğerleri ile anlaşarak hareket eder. Bunlardan her biri diğerinin yaptığına razı olur. ‘Allah kâfirlerin zannettiklerinden bambaşkadır.’ ” (İsrâ suresi, âyet 42). (İbn Fazlan 1995: 46-47).

Yukarıda verdiğimiz bu bilgi için diyebiliriz ki, Başkurtlar ağaç parçasına erkeklik uzvu şeklini verip, bu şekle Tanrı fonksiyonunu ve bir nevi de ana motifini yüklemektedirler.

Bulgarların, şarap sirkesinden daha ekşi olan yeşil elmaları vardır. İbn Fazlan bunu şöyle anlatır: “Bu elmayı kızlar yer. Yeyince semizleşirler. Onların ülkesinde fındık ağacından daha çok ağaç görmedim. O kadar ki, 40 x 40 fersah genişliğinde fındık ormanları gördüm.

Orada adını bilmediğim bir ağaç daha gördüm. Çok yüksek olup gövdesi yapraksızdı. Başı hurma ağacının başı gibi, yaprakları ise ince hurma yaprağına benzer, fakat toplu bir haldeydi. Onlar bu ağacın gövdesinin bir yerini delip, bu kısmın altına bir kap yerleştiriyorlar. Bu delikten kabın içine baldan daha tatlı bir mâyi akıyor. İnsan bundan çok miktarda içerse şarap gibi sarhoş ediyor.” (İbn Fazlan 1995: 57).

Anlaşıyor ki, Türkler elma ve fındık ağacını çok erken çağlardan beri tanıyorlardı.

İbn Fazlan, sözlerine şöyle devam eder: “Bir gün hükümdar ile bir yere indik. Ben ve arkadaşlarım; Tegîn, Sevsen, Bâris ve yanımızda bulunan hükümdarın adamlarından

biriyle ağaçlar arasına girdik. İğ kadar ince ve daha uzun, yeşil ve küçük bir ağaç gördük. İçinde yeşil bir damar, bu damarın ucunda geniş ve yere yayılmış, âdetâ yerde bitmiş gibi bir yaprak, bunun içinde taneler var. Bu taneden yiyen kimse onun ‘emlîsî narı’ olduğunda tereddüt bile etmez. Bundan yedik. Tadı çok güzeldi. Durmadan ondan arayıp yiyorduk.” (İbn Fazlan 1995: 57).

İbn Fazlan, bu bilgisinde adını bilmediğimiz değişik bir ağaç türünden bahsetmektedir.

Eski Türkler nehirleri geçebilmek için ağaçtan ulaşım araçları yapmışlardır. Bugün de bu araçlar sal, kayak gibi adlarla Türklerin yaşamında yerini almaktadır.

Oğuzların nehri geçmek için neler yaptıklarını İbn Fazlan şöyle anlatır: “Kafildekiler, deve derisinden yapılmış keleklerin çıkararak yaydılar. Yuvarlak olan eşyalarını Türk develerinin üzerinden alarak kelekler açılınsın diye içlerini bunlarla doldurdular. Sonra elbiselerini ve diğer eşyalarını da bunlara koydular. Bundan sonra her keleğin üzerine dörder, beşer, altışar, daha az veya daha çok kişilik gruplar halinde bindiler. Elleri kayın ağacı parçaları olarak bunları kürek gibi kullandılar. Durmadan kürek çekiyorlar, daire şeklindeki keleş su götürüyordu.” (İbn Fazlan 1995:44).

Bu bilginin İbn Battûta’nın aşağıda anlattıklarıyla karşılaştırılmasında yarar var: “Türkler Sakarya nehrini sal adı verilen bir araçla geçiyorlar. Bu araç, halatlarla birbirine bağlanmış, dört odundan ibarettir. Üzerine hayvanların semerlerini ve eşyalarını koyuyorlar, karşı kıyıda bir grup adam çekiyor onu! İnsanlar salın sırtında, hayvanlar ise yüzerek geçerler nehri.” (İbn Battûta I, 2004: 432).

“Kayın ağacının Türk mitolojisi ile masallarındaki yeri, çok bambaşkadır. Yalnız Ortaasya’daki kayın ile, Anadolu’da *kayın* denilen ağaç arasında ayrılık vardır. Ancak her ikisi de birbirine benzerler. Orta ve Kuzey Asya’daki kayın, (al. Birke), Anadolu’da yoktur. Anadolu’da *karaağaç* adı ile anılan ağaca, (a. Buche), kayın denilir. Bunları bilmede, bir yarar vardır. Ancak, ‘*kayın geleneğinin Orta asya’dan Anadolu’ya nasıl gelmiş olduğunu göstermesi bakımından da*’ bu örnek, Türk kültür tarihi bakımından büyük bir değer taşır.” (Ögel II, 2002:478).

İbn Fazlan ağacın kutsallığını kesin bir şekilde şöyle anlatmaktadır: “Hazar Hâkân’ının âdetlerinden biri de sarayında dâima yirmi beş tane kadın bulundurmaktır. Bunların her biri, komşu ülkeler hükümdarlarından birinin kızıdır. Kimini rıza ile, kimini zorla almıştır. Ayrıca, odalık olarak gâyet güzel altmış câriyesi vardır. Hür ve câriye olan bu kadınlardan her birinin ayrı bir köşk, sâc ağacıyla kaplı kubbeli bir çadırı vardır. Her kub-

beli çadırın etrafında başka bir âdî çadır vardır. Bunlardan başka, her cariye'nin muhafızlığını yapan bir hadım bulunur. Hâkân bu câriyelerden biri ile cinsî münâsebette bulunmak isterse, onun muhafızlığını yapan hadıma haber gönderir. Göz açıp kapayınca kadar hadım, câriyeyi Hâkân'ın döşegine getirir. Kubbeli çadırının kapısı önünde bekler. Hâkân işini bitirince, câriye'nin elinden tutup hemen acele olarak kubbeli çadırına götürür.” (İbn Fazlan 1995: 81-82).

Yukarıdaki bilgiye göre diyebiliriz ki, Hazarlar saç ağacının kutsal olduğunu düşündükleri için hükümdar çadırını bu ağaçla kaplamıştır.

Eski Türkler ölüm ve ağaç arasında bir bağlantı kurmuşlardır. İbn Fazlan, bu bağlantı ile ilgili aşağıdaki şekilde bir açıklama yaparak konuyu genelleştirir: “Oğuzlardan biri hastalanınca, o kimsenin câriyeleri ve köleleri kendisine hizmet ederler. Ev halkından, başka hiçbir kimse ona yaklaşamaz. Çadır evlerinden uzakta onun için bir çadır kurarlar. Ölünceye veya iyi oluncaya kadar onu çadırdan bırakırlar. Eğer, bu kimse fakir veya köle olursa onu sahraya atıp giderler.

Aralarından biri ölürse onun için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Bundan sonra cesedini alıp hırkasını (elbisesini) giydirir, kuşağını ve yayını kuşandırır. Eline, içinde nebîz olan ağaçtan bir kadeh verip, önüne içinde nebîz bulunan ağaçtan bir kap koyarlar. Sonra bütün şahsî eşyasını getirip onunla birlikte bu oda gibi çukura koyarlar. Daha sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerinde çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerinde çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya ikiyüze kadarını kurban olarak öldürürler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını ve derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp, bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ‘Ölünün Cennet’e giderken bineceği hayvanlardır.’ derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş kahraman biriyse öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan sûret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. ‘Bunlar onun hizmetçileridir. Cennet’te ona hizmet edecekler.’ derler.

Bazan hayvanları kurban etmeyi bir-iki gün geciktirirler. Bunun üzerine, aralarındaki büyüklerden bir ihtiyar (şaman) onları, kurbanları çabuk öldürmeye teşvik eder. ‘Ölüyü rüyamda gördüm. Bana ‘Görüyorsun, arkadaşlarım beni geçtiler. Onları takip etmekten ayaklarımın altı yara oldu. Onlara yetişemiyorum. İşte, tek başıma kaldım’ dedi’ der. Bunun üzerine ölünün hayvanlarına varıp bir miktarını öldürürler ve kabrinin yanına asarlar. Bir veya iki gün geçtikten sonra ihtiyar tekrar onlara gelir. ‘Falanı (ölüyü) rüyamda gör-

düm. Bana ‘Aileme ve arkadaşlarıma haber ver. Beni geçenlere yetiştirdim. Yorgunluğum geçti’ dedi.” der.

Görebildiğimiz kadarıyla, bu bilgi ağacın ölüm sonrası yaşam üzerindeki etkisini çok daha net tanımlamaktadır.

Ağacın ebediliği temsil eden bir yaşam kaynağı olduğu konusunda hemen herkes aynı fikirdedir. Ayrıca ölüyü bir ağaca asmak ona ölümsüz ilahi bir güç ve ebedi bir yaşam sağlamak demektir; fakat aşağıda İbn Fazlan’ın anlattığı hikâyede Bulgar hükümdarı cezalandırdığı bir adamı ağaca asmıştır. İbn Fazlan bu hikâyeyi şöyle anlatmaktadır: “Daha önce, Tegîn bana hükümdarın ülkesinde gayet iri yapılı bir adam bulunduğunu söylemişti. Oraya varınca hükümdara bu adamı sordum. Hükümdar, ‘Evet. Ülkemizde böyle bir adam vardı. Fakat öldü. Bu adam memleket halkından ve normal insanlardan değildi.’ Onun hikâyesi şöyledir:

Her zaman olduğu gibi, bazı yerli tüccarlar buraya bir günlük mesafede olan Etil nehrine gitmişlerdi. Bu sırada nehrin suları kabarmış ve taşmıştı. Bir gün âniden bir grup tüccar gelip ‘Ey hükümdar! Nehrin suları içinde şöyle bir adam durmuş. Eğer, yakınımızdaki bir millete mensup ise bu diyarda kalmamız imkânsız. Yerimizi değiştirmekten başka çare yok’ dediler.

Bunun üzerine, hayvanıma binip onlarla beraber nehre gittim. Bir de ne göreyim! Benim zıramla oniki zira [= uzunluk birimi] uzunluğunda boyu, kocaman bir kazan kadar başı, bir karıştan daha büyük burnu, iki büyük gözü ve birer karıştan daha uzun parmakları olan bir adam! Manzarası beni dehşete düşürdü. Onların içine düşen korku benim içime de düştü. Ona bir şeyler söylemeye başladık. Fakat, hiçbir cevap vermiyor, sadece yüzümüze bakıyordu. Onu alıp getirdim. Bizden üç aylık mesafede bulunan Vîsû halkına mektup yazarak onun hakkında bilgi istedim. Mektupla şu bilgiyi verdiler:

‘Bu adam Ye’cûc ve Me’cûc kavmindendir. Onlar, bizden üç aylık mesafede olup çıplaktırlar. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Onlar denizin öbür kıyısında yaşarlar. Hayvan gibi birbirleri ile çiftleşirler. Her gün, Allah onlar için denizden bir balık çıkarır. Her biri gelip bu balıktan, bıçakla kendisine ve ailesine yetecek kadar bir parça keser. Eğer lüzumundan fazla et alırsa onun ve ailesinin karınları ağrır. Bazen adam ve ailesi hep si ölürler. Herkes balıktan ihtiyaçları olan eti aldıktan sonra balık tekrar denize döner. Her gün bu şekilde geçinirler. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Diğer taraflardan ise dağlarla çevrilidirler. Eskiden dışarı çıkmakta oldukları kapı ile aralarında bugün Ye’cûc ve

Me'cûc Seddi bulunmaktadır. Allah onların meskûn ülkelere çıkmalarını isterse seddin açılması için bir sebep ortaya çıkarır. Aramızdaki deniz kurur ve balıkların gelmesi kesilir.'

İbn Fazlan şöyle der:

Bu adamın ne olduğunu hükümdara sordum. Cevâben 'Bir müddet yanımızda oturdu. Fakat, onu gören her çocuk ölüyor, her hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa onu öldürünceye kadar sıkıyordu. Bu hareketlerini görünce onu yüksek bir ağaca astım, orada öldü. Eğer, kemiklerini ve başını görmek istiyorsan, gel beraber gidelim, gör' dedi. 'Vallahi, görmeyi arzu ediyorum' dedim. Beraberce ata binerek kocaman ağaçlar bulunan büyük bir ormana gittik. Beni bir ağacın altına götürdü. Adamın kemikleri ve kafatası ağacın dibindeydi. Başına baktım, kocaman bir kazan (arı kovanı) gibiydi. Kaburga kemikleri ise büyük hurma dalları kadardı. Kol ve bacak kemikleri de aynı nisbette büyüktü. Hayret içinde kaldım ve geri döndüm." (İbn Fazlan 1995: 62-64).

Görebildiğimiz kadarıyla, Bulgarlarda ve Hazarlarda cezalandırılan insanlar ağaca asılmaktadır. Aslında buradaki hareketin amacı ,bedeni göğe doğru yükselterek göğe sunmak ya da bedeni yaşamın kaynağıyla temasa geçirmektedir.

Bulgarlarda zina etmek kesinlikle yasaktır. İbn Fazlan da yaptığı yorumda şunları söyler: "Kadınlar ve erkekler hep beraber nehre girip çırlıçıplak yıkanır. Birbirlerinden kaçmazlar. Bununla beraber, herhangi bir şekilde zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler. Kadın ve erkeği ikiye ayırdıktan sonra vücutlarının parçalarından her birini bir ağaca asarlar." (İbn Fazlan 1995: 61).

İbn Fazlan seyahatnamesinin bir başka yerinde de Hazarlarda cezalandırılan insanların ağaca asılması hakkında şunları söylemektedir: "Hâkân bir yere asker gönderirse, bu askerler herhangi bir şekilde ve hiçbir sebeple muharebeden kaçmazlar. Mağlûp olurlarsa, dönenlerin hepsi öldürülürler. Onun kumandanları ve vekili (Hâkân Beh) mağlûp olup geri dönerlerse, onları, kadınlarını ve çocuklarını huzuruna getirtir. Onların gözleri önünde kadınlarını ve çocuklarını başkalarına hibe eder. Aynı şekilde, hayvanlarını, silâhlarını ve evlerini de başkalarına verir. Bazen, onları ikiye parçaya bölerek cesedlerini çarmıha gerer. Bazen de, boyunlarından ağaca astırır. Nâdiren affederek onları seyis yapar." (İbn Fazlan 1995: 82-83).

İbn Fazlan'ın seyahatnamesinde Bulgarlarla ilgili yer alan bir başka hikâyede de yine bir adamın ağaca asılması anlatılmaktadır.

İbn Fazlan, bu hikâyeyi de şöyle anlatır: “Cevvâl zekâlı ve bilgili bir adam gördüler mi ‘Bunun rabbımıza hizmet etmesi gerekir’ derler. Onu yakalayıp boynuna bir ip geçirdikten sonra ağaca asarlar. Parça parça olup yere düşünceye kadar bu şekilde kalır.

Hükümdarın tercümanı bana şunu anlattı:

‘Sindli (İndus nehri havzasından) bir adam tesadüfen buralara geldi. Bir müddet hükümdarın hizmetinde çalıştı. Kâbiliyetli ve zeki biri idi. Bir ara yerli halktan bazıları ticâret, için bir yere gitmek istediler. Sindli onlarla beraber gitmek için hükümdardan izin istedi. Hükümdar önce buna razı olmadı. Fakat, Sindlinin ısrarı üzerine gitmesine izin verdi. Gemidekiler onun cevvâl zekâlı, akıllı bir adam olduğunu görünce birbirleri ile konuşup ‘Bu rabbımızın hizmetine lâyıktır. Ona gönderelim’ dediler.

Yolları üzerindeki bir ormandan geçerken adamı gemiden indirip boynuna bir ip geçirdiler. Adamı, bu şekilde yüksek bir ağacın başına astıktan sonra bırakıp gittiler.” (İbn Fazlan 1995: 60).

İbn Fazlan’dan öğrendiğimiz bu hikâyede de, bir insanın Tanrı’ya kurban olarak sunulurken iple ağaca asıldığını görmekteyiz.

Konumuzla ilgili olarak vereceğimiz sonuncu bilgide de, kasten adam öldüren Bulgarlı kayın ağacından yapılan sandığa konur. İbn Fazlan bu olayı şöyle anlatır: “Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kisas olarak onu da öldürürler. Hata ile öldürürse, öldüren için kayın ağacından bir sandık yaparlar. Kâtili bunun içine koyup, yanına üç somun, bir testi su bıraktıktan ve üzerini çiviledikten sonra, deve havudunun ağaçlarına benzer üç ağaç dikerek suçluyu bunların arasına asarlar. ‘Biz, onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur’ derler. Zamanla çürüyünceye ve rüzgârlar götürünceye kadar bu şekilde asılı kalır.” (İbn Fazlan 1995: 60).

Aslında ölüyü tabuta koymanın amacı, ölü bedeni yaşamın temel kaynağıyla teması geçirmektir; fakat burada insan diri diri tabuta konuluyor. Aslında ebediliği temsil eden bir kaynağın içine bir insanı ölmesi için bırakmak çelişki yaratıyor.

Çalışmamızın bu bölümünün sonunda gördük ki, ağaç kültü her dönem Türklerin ve Moğolların hayatında yer bulmuştur; fakat günümüze gelinceye kadar bazı pratikler unutulup gitmiştir.

4. ATEŞ KÜLTÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerine göre, Türk-Moğol gelenekleri içerisinde yer alan ateş kültürüyle ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Ateş, hayatın temelidir ve insanoğlunun hayatını sürdürebilmesi için gereksinim duyduğu en önemli varlığıdır. Bu sebepten de, bütün insanlar ateşe saygı göstermişler ve ateş hakkında bazı inanışları dile getirmişlerdir.

“Verbitski tarafından tesbit edilen bir Altay efsanesine göre ilk kişi Arûn-südün'den kovulup yer yüzüne indikten sonra Tanrı Ülgen ona otları ve meyvaları gösterek ‘bunları tecrübe et, hoşuna gidenlerini ye!’ demiştir. Targın Neme adını taşıyan ilk kişi otları ve meyvaları tecrübe etti, hepsinin besleyici gıdalar olduğunu anladı. İlk yazını ot ve meyve yemekle geçirdi, sağlam ve dinç idi. Yaz geçip kış geldiği zaman Targın Neme çok sıkıntı çekti; güçbelâ yaza çıktı. Bundan sonra kış için erzak hazırlamayı öğrendi. Fakat kışın, topladığı erzağa türlü hayvanlar musallat olup rahatsız ettiler. Kişi bunları sopa ile kovuyordu. Hayvanlar Ülgen’e şikâyet ettiler. Ülgen şu yargısını ilân etti: ‘Hayvanlar ot yesinler. Kişi onların etini yesin, derisinden elbise yapsın.’

İlk insanlar meyva ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç hasıl oldu. Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı.” (İnan 2000: 66). Daha sonra da Ülgen insanlara ilk defa ateş yakmasını öğretmiştir. “Bundan dolayıdır ki Altaylılar’da ve Yakutlar’da ancak çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır. Kuzey Altaylar’da bulunan oymaklarda güvey ve gelin gerdeklerinde ilk defa yaktıkları ateşi çakmak taşıyla yakmaları gerektir. Üç gece ve gündüz bu ateşin yanında bulunurlar. Yakut şamanistleri âyin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe ‘ayî out’ (yani mukaddes ateş) derler; kibritle yakılan ateş ise ‘nûçça out’ (yani Rus ateşi) tesmiye olunur ve âyinlerde kullanılmaz. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır.” (İnan 2000: 66).

“Türklerde ateş, bir tanrı değildir. Türklerin, Türk adlı bir atası tarafından keşfedilmiş veya Tanrı tarafından gönderilmiştir. Türk düşüncesinde insan ruhu, ateşten yaratılmıştır. Ne de insanın yaratılışında, en üstün vasıflı unsur, ateştir.” (Ögel II, 2002: 496).

Konumuz hakkında verdiğimiz bu ön bilgidен sonra şimdi de çalışmamızda yer alan seyyahların anılarına doğru bir yolculuğa çıkmak istiyoruz:

Marko Polo anılarında aşağıdaki şekilde bir açıklama yapar: “Pamir yaylası uçsuz bucaksız bir yayladır. İklimi çok sert, hava da adeta dondurucu, çok soğuk. Pamir yaylasında ne bir Allah’ın kulu yaşıyor, ne de bir barınağa rastladık. Çok yüksek olduğu için de kuş bile yaşamıyor burada. Bir uçan kuş bile görmedim. Bir de şu dikkatimi çekti; yayla çok yüksek olduğundan ateş parlak ve canlı kızıl renkte alevlerle yanmıyor, hafiften soluk. Sonra pişirdiğiniz yiyeceklerde garip bir tat oluyor.” (Marko Polo II, ty. 60).

Elbette, bu yayla çok yüksek olduğu için ateş soluk renkte yanacaktır. Ne de olsa, göğe yakın bir tepede yanan ateşti.

Marko Polo seyahatnamesinde bakşiler için “Kimi zaman da ateşe tapıyorlar.” Demektedir; fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkler için ateş bir Tanrı değildir.

Marko Polo’nun bu anılarının benzerini, çalışmamızda yer verdiğimiz diğer üç seyyahın seyahatnamesinde göremedik.

Rubruk, Möngke Han’ın çadırıyla ilgili yaptığı yorumunda şunları söyler: “Ortada küçük bir ocakta, dikenlikler, kökler ve orada çok miktarda bulunan öküz tezekleri ile beslenen ateş yanmaktaydı.” (Rubruk 2001: 85).

İbn Battûta’da Bôlî (=Bolu)’daki tekkelerde gördüğü bir âdetten şöyle bahseder: “Âdet gereği tekkenin bütün bölümlerinde ocaklar kış boyunca aralıksız yanar. Dergâhın her kısmına ayrı ayrı ocak yapılmıştır. Hepsinin bacası var, duman çıkıp gidiyor, tekke içine yayılmıyor; bu yüzden sıkıntı yok. Onlara ‘bahârî’ ismini vermişler. Bu kelimenin tekili ‘bahîrî’ dir.” (İbn Battûta I, 2004: 437)

Rubruk’un ve İbn Battûta’nın verdiği bu bilgilerin üzerine diyebiliriz ki, Möngke Han’ın çadırında ve Bolu’daki tekkelerde bulunan bu ateş mukaddes ateştir, yani aile ocağıdır.

Türk inanışlarına göre, başlangıçta her ailenin bir ateşi veya ocağı vardır. “Anadolu’da da bu inanış, devam etmektedir. ‘Ata ocağı, baba ocağı’ gibi sözlerimiz de, bu çok eski inanışlarımızın, bu güne gelen izleridir. ‘Ocak ve yuva’, ata ve baba ocaklarına dayanmakla, değerlendirilirdi.

‘Ocağın devamı’ da, ayrı bir önem taşıyordu. ‘Ocağın sönmesi’, ailenin bitmesi demektir. Anadolu’da, ‘ya evlad bir, ya ocak kör’, atasözünde, ‘bir evladın yok ise, o zaman ocağın kör’, demek isteniyordu. ‘Odsuz, ocaksız’ sözleri de, hem yoksulluğu ve hem de, yuvasız ve ailesiz olmayı anlatan atasözleriydi.” (Ögel II, 2002: 502).

Çalışmamızda yer verdiğimiz diğer iki seyyahın seyahatnamesinde böyle bir bilgiyi açıkça göremesek bile, seyyahların verdiği bilgilerden aile ocağı ile ilgili biraz da olsa fikir sahibi olmaktadır.

Moğollar içmek için toplandıklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırda yer alan diğer figürlere sunarlar. Sözlerimize Rubruk'un verdiği şu bilgiyle devam etmek istiyoruz: “Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker. Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırda yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdâra getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tulum bulunur. Taslar da buradadır.” (Rubruk 2001: 34-35).

İbn Fazlan da yaptığı yorumda şunları söyler: “Hazarların hükümdarına Hâkân denir. Gezinti için ancak dört ayda bir dışarı çıkar. Buna büyük Hâkân, vekiline ise Hâkân Beh derler. Orduyu kumanda ve sevkeden, memleketin işlerini yürüten, halk arasına çıkan ve harbe giden Hâkân Beh'dir. Etraftaki hükümdarlar bağlılıklarını ona arzederler. Her gün mütevâzî, sakın ve mahcup, yalın ayak bir vaziyette, elinde bir sopa olduğu halde Büyük Hâkân'ın huzuruna çıkar. İçeri girip selâm verince önünde bu sopayı yakar. Bunu yaktıktan sonra Hâkân'ın sağına tahtın üzerine oturur. Hâkân Beh'e de Kündür Hâkân denen biri vekâlet eder. Kündür Hâkân'a ise Câvşîgir denen bir adam vekâlet eder.” (İbn Fazlan 1995: 80-81).

Yukarıda hem Rubruk'tan, hem de İbn Fazlan'dan verdiğimiz metinlerde aile ocağı pratiği bulunmaktadır.

Moğollarda gidilen yoldan geri dönmek batıl bir inançtır. Bu konuda Rubruk şöyle der: “Bu nedenden dolayı hiç kimse bir kampın kaldırılmasından sonra, kullanılmış olan ateş henüz sönmeden oraya gitmeye cesaret edemez.” (Rubruk 2001: 113).

Yukarıda verilen metinde uygulanan pratiği Hocamız Abdülkadir İnan'ın şu sözleriyle açıklamak istiyoruz: “Ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesin olarak yasaktır.” (İnan 2000: 67).

Rubruk'un, Moğollarla ilgili olarak verdiği bu bilginin benzerini, çalışmamızda yer alan diğer seyyahların seyahatnamesinde bulamadık.

Türk-Moğol kültüründe çok yaygın olan bir gelenekte özellikle koyun küreğiyle fala bakmaktır. Möngke Han, kömür karası gibi yanmış koyun kürek kemiklerine sormadan dünyada hiçbir işe girişmezmiş. Bu konuda Rubruk şunları söylemektedir: “Bu nedenle bu kemiklere sorulmadan, yurtuna girmesi için kimseye izin vermezmiş. Bu soruşturma aşağıdaki gibi cereyan eder: Bir şeyler yapmayı amaç edindi mi, üç tane yanmamış kemik getirtir. Onları elinde sıkıca tuttukça, amaçladığı şeyi yapıp yapmamayı düşünür. Sonra kemikleri yakmak üzere hizmetçiye verir. Yurtunun yanında bu kemiklerin yanması için iki küçük yurt daha vardır. Bunlar bütün hizmetkârları tarafından günlük olarak büyük bir dikkatle kontrol edilir. Az kömürleşseler, geri getirilirler. Kendisi bizzat kemiklerin ateşin ısıyla bir süre sonra gerçekten mi yarılmış olduklarını kontrol eder. Böyle ise ona teşebbüsün yolu açıktır. Eğer kemikler enine patlamış ve yuvarlak kıymıklar halinde parçalanmışlarsa hiçbir şeye teşebbüs etmez. Yüksek ısıda kemikler kendiliğinden parçalanır veya en azından üzerini örten tabaka parçalanır. Eğer üç kemikten sadece bir tanesi bile doğrudan yarılsa Han planını tatbik eder.” (Rubruk 2001: 94).

Bu gelenek hakkındaki bilgiyi de sadece Rubruk'un seyahatnamesinde görebilmekteyiz. Çalışmamızda yer alan diğer seyyahlar bu konuda bilgi vermemişlerdir.

“Şamanistler'in inançlarına göre ateş herşeyi temizler, kötü ruhları kovar. VI. yüzyılda Batı Gök Türk hakanına gelen Bizans elçilerini ateşler arasından geçirmişlerdi. Moğol saraylarında da bu âdet vardı. Bu tören elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhları kovmak için yapıldı. Bu inancın izlerine müslüman Türkler'de de rastlıyoruz. Başkurtlar ve Kazaklar bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde ‘alas, alas’ diye dolaştırırlar. Buna ‘alaslama’ derler. Bu kelime Anadolu Türkçesi'nde ‘alazlama’ şeklinde muhafaza edilmiştir, ateşte temizleme anlamını ifade eder. ‘Alas’ kelimesi Altay şaman dualarında çok geçer. Yakut oyun-kamları ateşle kötü ruhları kovmak için okudukları afsunlarda ‘alias, alias’ diye bağırırlar. Yakutça ‘aliasta-’ (=alazla) yanan paçavra ile âyin yaparak kötü ruhları kovmak demektir. Yakutlar bu töreni yapan hakkında ‘oyun aal uotanan aalastır’ (şaman kutlu ot-ateş ile alazlıyor) derler.” (İnan 2000: 68).

“Yabancı, konumu dolayısıyla bir şey bilmemesi ve kolayca hata işleyebilmesi nedeniyle saf olmayana karşı duyulan sürekli korku ve bulaşma tehlikesi karşısında duyulan çekingenlik, devamlı olarak arınma işlemlerini gerekli kılar.” (Roux 2002:233).

Rubruk bunu şöyle ifade etmektedir: “ Moğollarda kâhinler Saraya ne gönderilir veya getirilirse ateşin arasından geçirirler. Bununla birlikte hediyelerden kendilerine düşen payı alırlar.” (Rubruk 2001: 123). Daha sonra da, Rubruk bunu aşağıdaki olayla doğrulamaktadır: “Bir seferinde cidden çok değerli kürkler hediye olarak verilmiş. Bunlar, benim öğrendiğime göre Hristiyan olan Hatun’un meskenine konulmuşlar. Kâhinler kürkleri alıp, giyerek mutad bir şekilde ateşin arasından geçmişler. Bununla birlikte haklarından fazla pay almayı becermişler.” (Rubruk 2001: 124).

Ölümle ilgili her şey de, savuşturulması gereken büyük bir tehlike içermektedir. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Ölen kişinin bütün ev eşyasını iki ateş arasından geçirerek temizlemiş olurlar. Bir kişi öldüğünde ona ait olan her şey ayrılır. Kamptan hiç kimsenin eline, ateşle temizlenmeden önce hiçbir parça verilmez. Ben bunu, oradaki ikametim sırasında Hatun’un ölümü sırasında onun çadırında gördüm.” (Rubruk 2001: 123). Daha sonra da Rubruk sözlerine şöyle devam eder: “Böylece Birader Andreas’ın ve yoldaşlarının iki ateş arasından geçirilmelerinin çifte sebebi ortaya çıkıyor: birincisi hediye getirmişler ikincisi ise, bu hediyeler ölmüş bulunan Güyük Han’a aitti. Ben şahsen bir şey getirmediğim için, bu geleneğe uymak zorunda kalmadım.” (Rubruk 2001: 123).

Demek ki, bu uygulama herkese yapılmamakta ve bu uygulamaya göre de insanlardan daha çok eşyalardan korkulduğu anlaşılmaktadır.

Ateşle arınma, temizlenme geleneğini de sadece Rubruk’un anılarında görebildik.

Bu geleneğin kalıntıları Anadolu’da da hâlâ yaşamaktadır. Türkler bazı hastaları iki ateş arasından geçirirler ve birtakım tehlikelerden korunmak için de özel olarak yakılan bir ateşin üzerinden atlarlar.

Rubruk, Uygurlar için de şunları demektedir: “Eski geleneğe göre ölülerini yakarlar ve küllerini de bir piramide defnederler.” (Rubruk 2001: 73).

Yukarıda belirttiğimiz bilgi de Türklere ait olup sadece Rubruk’un seyahatnamesinde yer almaktadır. Ayrıca, böyle bir durum bugün Türkiye’de yaşayan biz Türkler için söz konusu değildir.

Çalışmamızın bu bölümünün sonunda gördük ki, Türkler ve Moğollar için ateşin önemi o denli büyüktür ki, bunun için de adı geçen bu topluluklarda ateş kutsal bir varlık olmuştur.

5. YAĞMUR ve YILDIRIM

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan yağmur ve yıldırım ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Türkler ve Moğollar göğe, buluta ve yağmura tıpkı birer canlı kişilermiş gibi kişilik vermişlerdir. Ayrıca Türkler, gök gürlemesini de bulutların naraları ve kükremeleri gibi düşünmüşlerdir. “Bulutlar sanki bir arslan, azgın bir deve gibi görülmüş ve öyle tasvir edilmek istenmiştir.” (Ögel II, 2002: 268).

Yağmur, yıldırım ve bulutlar birbirinden ayrılmayan tabiat unsurlarıdır. Türkler için yağmur bütün tabiata hayat veren bir tabiat vergisi gibidir. Çünkü yağmur yeryüzünün yeşillik ve çiçeklerle donanmasını sağlar. Bu yüzden yağmur için bütün suların annesi veya ilk maddesi diyebiliriz.

Eskiden Türkler ve Moğollar için otların yeşermesi ve gök gürültüsü ile şimşeklerin başlaması yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Başka bir inanışa göre de, yağmur yağarken gök ısırap içinde olduğundan gözlelerinden yaşlar akarmış.

Yıldırım, Tanrı'nın kızmasının ve yeryüzüne felaketler yağdırmak istemesinin bir işaretidir. Elimizde bulunan malzemelerden öğrendiğimize göre de, Altay dağlarına yakın oturanlar yılın ilk yıldırımları başladığı zaman göğün dört yanına süt ile saçtıklarını söylemişlerdir.

Türk mitolojisinin önemli motifleri arasında yağmur yağdırma motifi de vardır. Yağmur yağdırma, yada taşı ile yapılmaktadır. Türkler yada taşını canlı bir varlık olarak kabul etmişlerdir. Yada taşının kendine has özellikleri vardır. Kendine göre şekillenir, canlanır ve ölür.

Anadolu'nun bazı bölgelerinde, yağmur yağdırma ile ilgili gelenekler arasında kırk bir taşa dua okuyup suya atma âdeti de vardır. Ayrıca yine yağmur yağdırma ile ilgili görülen bir gelenekte çocukların büyük bir tahta kepçeyi giydirip, bir ağacın ortasına bağlayıp ev ev gezerek dua söyleyip, daha sonra da her evden bir kadının çıkarak kepçe gelinin başına su dökmesi ve çocuklara bir şeyler vermesidir. Böylece, kuraklık zamanında Anadolu insanı yağmur yağacağına inanmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra şimdi de çalışmamızda yer alan seyyahların yağmur ile ilgili derledikleri bilgileri sunmak istiyoruz:

Moğollar, çadırlarını kurarken ince çubukları soyduktan sonra dört köşe şeklinde sandığa benzeyen kaplar yaparlardı. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Aynı çubuklardan bir koru-

yucu tavan gererler ve ön tarafta küçük bir giriş yaparlar. Bu sandık veya kulübeciği siyah keçe ile kaplarlar. Bunu içyağı veya koyun sütü ile sıvayarak, yağmura karşı korunmayı sağlarlar ve ayrıca figürlerle süslerler. İçine değerli ev eşyalarını koydukları bu sandıkları, develerin çektiği ve dereleri de geçebilecekleri yüksek arabalara yerleştirirler. Bu sandıkları asla arabalardan aşağı indirmezler.” (Rubruk 2001: 33).

Kubilay Han’ın Kaçar Modun’daki büyük çadırının dış kısmı da beyaz, siyah ve turuncu renkteki kaplan postlarıyla kaplıdır. Marko Polo bu konuda şunları söyler: “Kapan postlarını da öylesine birbirlerine eklemişler ki, ne yağmur ne fırtına tesir ediyor. İçeri su falan sızıyor, hatta en fırtınalı havalarda ve yağmurlu günlerde bile bozulmuyor bu postlar.” (Marko Polo I, ty. 116).

Marko Polo bunun ötesinde Kubilay Han’ın Şang-tu şehrindeki sarayı için şunları söyler: “Sarayın damı da ahşap; kimi yerleri de üstü vernikli kamışla kaplı. Öyle ustalıkla kamışları birbirlerine bağlamışlar ki, aralarından yağmur sızıyor. Sarayın bazı kısımları da bu tür kamışlardan yapılmış; yalnız şiddetli rüzgârda bozulmasın diye özel çivilerle rap-tedilmiş.” (Marko Polo I, ty. 77).

Ayrıca, Tatarların çadırları ve evleri yağmurdan içlerinin ıslanmaması için keçe ile kaplıdır. Tatarların ülkesinde ordu sefere çıkarken yağmurdan korunmak için yanlarına tente alıyorlar ve Tatarlar bu tenteyle portatif bir çadır kuruyorlar.

Her iki seyyahın da verdiği bilgilere göre, Moğollar ve Tatarlar evlerini yağmurdan korumak için özen göstermektedirler.

Moğollarda görülen başka bir âdet de yağmurdan korunmak için keçeleri yağmurluk olarak kullanmalarıdır.

Marko Polo konumuzla ilgili bir olayı şöyle anlatır: “Kubilay Han’ın süt beyazı on bir atı vardır. Atlarına ve kısraklarına çok düşkündür. Kubilay Han, hele bu süt beyazı kısrak sütünden yapılan kımızı da, kutsal olduğu için içer. Bu süt beyaz kısrak sütünden yapılmış kımızı yalnız Kubilay Han’ın akrabası ve ailesi içebilir, başka kimse içemez. Bu büyük bir emirdir ve Cengiz Han’dan beri bu böyledir. Bu süt beyazı atlara kısraklara herkes saygı göstermek zorundadır. Falcılarımız günün birinde Kubilay Han’a şöyle dedi: her yıl ağustos ayının 28’inde bu kımızı içeceksin ve yere serpeceksin. Bu bizim ülkemizdeki bolluk ve bereketi sağlayacak, çoluğumuzu çocuğumuzu koruyacak, hayvanlarımızı şerden kurtaracak. İşte her yıl o gün Kubilay Han, törenle, kımızı içer ve Şang-tu şehrinden gider.

Şimdi size, unutmadan söyleyeyim. Kubilay Han, henüz Şang-tu şehrinden gitmeden önce, yani haziran temmuz aylarında hava bozar ve yağmur yağarsa, hemen falcı ve Budistlerini çağırır onlardan bu yağmur bulutlarını dağıtmalarını ister.

Sarayında Tibetli ve Keşmirli üstün güçte kişiler, Budist rahipler var, bunlar da şeytanî usullerle yağmur bulutlarını dağıtırlarmış, hatta gene biri anlattı, civarda yağmur yağar, bulutlar oraya doğru kayarmış da Kubilay Han'ın sarayının bulunduğu yer güneşli olurmuş.” (Marko Polo I,ty. 77-78).

Görebildiğimiz kadarıyla, burada kâhinlerden yağmur yağdırmalarını istemek yerine yağmur bulutlarını dağıtmaları istenmektedir.

Marko Polo'nun bu bilgisi hemen hemen benzersizdir.

İbn Fazlan Başkurtlar için der ki: “Aralarından bazıları, on iki tane ilâhları olduğunu, kışın, yazın, yağmurun, rüzgârın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin ayrı ayrı ilâhları olduğunu söylerler. Gökte olan ilâh ise hepsinin en büyüğüdür. Fakat o, diğerleri ile anlaşarak hareket eder. Bunlardan her biri diğerinin yaptığına razı olur.” (İbn Fazlan 1995: 47).

Demek ki, Türkler yağmurun da bir ilahı olduğunu düşünmüşlerdir.

Marko Polo Moğollardaki bakşilerin konumuzla ilgili söylediklerini şöyle anlatır: “Taptıkları Tanrıları'nın bayramı yaklaşırken Kubilay Han'a çıkıyor ve diyorlar ki:

‘Büyük bayramımız yaklaşıyor. İnançlarımıza göre Tanrıya bazı şeyler adamalıyız, o bizden bazı şeyler ister, onların isteklerini yerine getirmeliyiz. Tanrı, yağmur istiyor, kötü hava istiyor, fırtına patlasın istiyor. Bir de şunları şunları istiyor Tanrımız. Yüzü kara koyun, odun, sığır istiyor. Bize bunları vermelisiniz.’ ” (Marko Polo I,ty.79).

Son iki alıntıda gerek İbn Fazlan, gerekse Marko Polo Türkler ve Moğollar arasında yağmurun farklı bir özelliğini belirtmişlerdir. Bazen yağmurun bir ilahı olduğunu düşünmüşler, bazende yağmuru bir kurban (ıduk) olarak görmüşlerdir.

Türkler ve Moğollar gök gürlemesini ve yıldırım Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olarak düşünmüşlerdir.

Rubruk bu konuda Moğol kadınları için der ki: “Giysilerini hiç yıkamazlar, çünkü ıslak giysilerini kurutmak için astıkları taktirde, Tanrı'nın kızarak gürleyeceğine inanırlar. Bir kimse eşyalarını yıkarsa onu döverek çamaşırlarını elinden alırlar, zira gök gürültüsünden her şeyden fazla korkarlar. Gök gürlediği taktirde, her yabancıyı çadırlarından çıkarır, gök gürlemesi bitene kadar, siyah keçelerin içine sığınır.” (Rubruk 2001: 40).

Ayrıca, Moğollar gök gürlemesine ve yıldırıma karşı korunmak için değerli taşlarla süslenmiş kemer takarlar.

Marko Polo'da Rubruk'un bu sözlerini onaylarcasına Kubilay Han'ın ülkesinde duyduklarını şöyle anlatır: "Tebasına ait bir sürüye yıldırım isabet etse de sürü mahvolursa, Kubilay Han, bunu duyarsa hemen o adamın yardımına koşarmış.

Yalnız dediler ki, Büyük hükümdar, bir tüccarın malı fırtınadan bozulur yahut yıldırım düşmesiyle kullanılmaz hale gelirse, asla o tüccarın yardımına koşmaz.

Merak etmiştim, 'Peki neden yardım etmez?' diye sordum.

'Çünkü, bir tüccarın malına yıldırım isabet eder de o malı bozarsa, Kubilay Han, o kimsenin kötülük yaptığına inanır ve bunun içinde ona yardım etmez.'

Hatta kendisine hediye getiren bir tüccarın malına yıldırım çarpsa, kervandaki bir iki deve yükü telef olsa, o kervanı olduğu gibi reddedermiş.

Sebebi de şu:

'O adam lânetli bir insan. Malının bir kısmı bozuldu, Allah'ın lâneti üzerindedir. Böyle lânetli bir malı hazineme sokmam.' " (Marko Polo I, ty. 138).

Ayrıca, Bulgarların ülkesinde en çok görülen şeylerden biri de yıldırımdır. "Bir eve (çadira) yıldırım düşünce ona yaklaşmayıp, içinde bulunan insan, eşya ve diğer şeylerle kendi haline bırakırlar. Bunlar zamanla mahvolurlar. Ve 'Bu ev sâkinleri Allah'ın gazasına uğramış kimselerdir.' derler." (İbn Fazlan 1995: 59).

İbn Fazlan bunun ötesinde Bulgarlarla ilgili şunları söyler: "Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kisas olarak onu da öldürürler. Hatâ ile öldürürse, öldüren için kayın ağacından bir sandık yaparlar. Kâtili bunun içine koyup, yanına üç somun, bir testi su bıraktıktan ve üzerini çiviledikten sonra, deve havudunun ağaçlarına benzer üç ağaç dikerek suçluyu bunların arasına asarlar. 'Biz, onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur.' derler. Zamanla çürüyünceye ve rüzgârlar götürünceye kadar bu şekilde asılı kalır." (İbn Fazlan 1995:60).

Türkler ve Moğollar yıldırımı Tanrı'nın bir kızgınlığı olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca, yağmuru yıldırımdan ayrı bir şey olarak görmemişlerdir. Onlar, yağmurun bulutlar tarafından getirilip saçıldığını, yıldırımın da Tanrı'nın sinirlendiği zaman yeryüzüne fırlattığı oklar olduğunu düşünmüşlerdir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türkler ve Moğollar arasında yağmurun, bulutların ve yıldırımın ayrı ayrı özellikleri vardır. Günümüzde de, bu özelliklerin bir kısmı unutulup

gitmiş, bir kısmı da varlığını sürdürmektedir. Aslında günümüzdeki inanışlar da bunların bir prototipidir.

Ç. MADDİ UNSURLAR

1. YİYECEK KÜLTÜRÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türklerin ve Moğolların yemek kültürü ve ziyafet gelenekleri ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Rubruk, Moğollar için der ki: “Yiyecekleri ile ilgili hususlar hakkında bilmelisiniz ki istisnasız hepsi et tüketirler ve büyük-küçük baş hayvanlarından geçinirler. Yazın kımız içtikleri sürece, diğer yiyeceklerle ilgilenmezler. Bu zaman zarfında bir öküz ya da at öldüğünde, etini kuruturlar, küçük parçalar halinde keserler ve güneşin altında duvara asarlar. Tuzlanmayınca derhal kurur ve kötü kokmaz. Barsaklardan sucuk yaparlar, en lezzetlisi domuz sucuğudur. Bunu taze iken yerler. Diğer etleri kışa kadar saklarlar.

Öküz derilerinden tulumlar yaparak, bunları buharla kuruturlar. At derisinin arka kısmından çok zarif ayakkabılar yaparlar. Bir koyunun etinden elli, yüz kişiye yedirirler. Bunu ince parçalara ayırıp, su ve tuzla birlikte bir kaba koyarlar. Bu hazırladıkları yegâne et suyudur. Yemeğe katılanlar sayılarına göre bir iki parça eti, bıçak ucuyla ya da bizim şarap içerisinde pişirdiğimiz armut veya diğer meyvaları yerken yaptığımız gibi, çatallarla alıp yerler. Koyunun eti bölünmeden önce evin reisi beğendiği parçayı alır. O, birisine özel bir parça verdiği zaman, o kişi bunu, hiç kimseye vermeden tek başına bitirmelidir. Şayet yiyip bitiremezse, o zaman bu et parçasını eğer yanında hizmetçisi varsa saklaması için ona verir. Ya da bu parçayı captorgayında muhafaza eder. Captorgay, böyle şeyler için beraberlerinde taşıdıkları dört köşe bir çantadır. Kemikleri de bunları kemirmeye vakitleri olmadığı zaman söz konusu çantaların içine atarlar. Kemikleri sonradan kemirirler, çünkü onlarda hiçbir yiyecek maddesi israf edilmemelidir.” (Rubruk 2001: 35-36).

Rubruk bunun ötesinde Moğollar için şunları da söylemektedir: “At ve kısrak sütünden kımızı aşağıdaki gibi hazırlarlar. Yere saplanmış iki ok üzerinde zemine bir şerit gererler. Yaklaşık saat dokuza doğru tayları bunlara bağlarlar. Onların yanına kısrakları koyarak sağlarlar. Bir ana at şayet azarsa, bir kişi tayı alarak onun altına koyar ve biraz emzirtir sonra tekrar geri getirir. Şimdi inek sütü gibi tatlı çok miktarda at sütü elde edilmiştir. Böylece süt tazeyken büyük bir tulumun veya buna benzer bir şeyin içine dökülür ve özel olarak yapılmış bir tokmakla yağı çıkarılır. Bu odun, alt kısmında bir insan başı kadar büyük olup, içi oyulmuştur. Süt şimdi, şarap gibi ekşiyip mayalanana kadar öylece kuvvetli dövülür. Geri alındığında yağ da elde edilmiş olur. Sonra sütü denerler ve olmuşsa içerler.

Tıpkı üzüm şarabı gibi insanın çenesini buruklaştırır ve geriye badem sütü gibi bir tad bırakır. İnsanın içinde bir rahatlık uyandırır ama bunu kaldırmayanların da başına vurur. Ayrıca, çok kuvvetli bir şekilde idrar söktürür.

Hükümdârları için de kara kımız yaparlar. Kısarak sütü bilindiği gibi koyulaşmaz. Bu yüzden öyle çalkalarlar ki, sütün kalın kısmı dibe çöker, tıpkı şarabın mayasının dibe çöküp, geri kalanının süt kesığının suyu şeklinde üste çıkması gibi. Dibe çöken kısım hizmetçilere verilir ve iyi bir uyku ilacıdır. Hükümdârlar açık sıvı kısmı içerler; bu pratikte çok hafif ve uyarıcı bir içkidir.

Batu'nun kendi karargâhına bir günlük uzaklıkta otuz hizmetçi adamı vardır. Bunlardan her biri ona günlük olarak yüz kısarak sütü gönderirler, yani günlük üç bin kısarak sütü. Bundan başka diğerlerinden de beyaz süt alır. Tıpkı Suriye'deki çiftçilerin ürünlerinin üçte birini göndermeleri gibi, buraya hükümdârın karargâhına da her üç günde bir kısarak sütü ürünlerini göndermelidirler.

İnek sütünden de öncelikle yağ elde ederler ve iyice pişirirler. Tuzlanmış ve kuvvetli pişirilmiş yağ bozulmaz ve bunu kış için saklarlar. Yağı alındıktan sonra kalan sütü daha sonra pişirmek üzere ekşitirler. Pişirildikten sonra elde edilen loru, demir gibi sertleşinceye kadar güneşte kuruturlar. Bu da kış için torbalarda muhafaza edilir. Kışın sütleri eksik olunca, gruit (muhtemelen gurut) dedikleri peyniri bir tuluma koyarak, çözülmesi için üzerine sıcak su dökerler. Bu şekilde elde edilen sıvı da ekşimsi olur ve süt niyetine içilir [Moğollar] saf su içmekten kendilerini korurlar.” (Rubruk 2001: 36-37).

Marko Polo'nun belirttiğine göre, Tatarlarda ordu sefere çıkarken yanlarına kurutulmuş süt gibi gıdalar alıyor. Kurutulmuş süt de pastaya benzemektedir. (Marko Polo I, ty. 72).

Rubruk'un ve Marko Polo'nun kurutulmuş süt yani kurut hakkında verdikleri bilgileri birbirine benzemektedir.

Bugün Anadolu'da yaşayan biz Türkler at eti yemiyoruz ve kımız içmiyoruz. Özellik de domuz etinin yenmesi dinimizce yasaktır.

“Bazı peynir çeşitleri eski İran'da da görülüyordu. Fakat kurut ile çökelek, Türklerle ait yiyeceklerdir. Bunlar, bir nevi kışlık ve yolluk gibi azık cinsindendirler. Gerçi eski Türk ordularının peşinden, kesilip yenmeleri için hayvan sürüleri de giderdi. Fakat her cinsten kurut, bir ordunun aylarca sıkıntı çekmeden savaşmasına imkân verirdi. Bugün Anadolu'da kurut denince daha çok hatıra ‘çökelek kurusu’ gelir.” Aslında çökelek veya

peynir de değildir. Yağı alınmış yoğurdun kurusudur. Tabîi olarak her bölgeye göre, bunlar arasında ufak farklar vardır.

Kanaatimize göre kurut eskiden, yalnızca yağsız yoğurdun kurusuna verilen bir ad değil idi. Kurut sözü ile, bozulmayacak bir şekilde kurutulmuş bütün süt çeşitleri anlatılmak isteniyordu. Kaynaklarımızdan böyle anlıyoruz. Kurut sözü ‘kurumak, kurutmak’ kökünden gelen Türkçe bir sözdür. Moğollar da bu deyişi Türklerden alarak kullanmışlardır. Hatta XIII. yüzyılda Ortaasya’da seyahat eden Avrupalı elçiler, kendi kitaplarında da kurutu, grut şeklinde yazmışlardır. Moğol dilinin eski kaynaklarında kurut sözüne rastlayamıyoruz. Harezmi şahlar çağına ait Türk dili kaynaklarında ise, türkçe kurut sözü, ‘kuru peynir’ anlayışı ile açıklanmaktadır. Bunların karşılarında verilmiş olan moğolca deyişler ise, yine gurût olarak yazılmıştır. Bu moğolca ilâveler, oldukça geç çağlarda yapılmıştır. Pallas, Timkovski ve Radlof gibi Ortaasya’da uzun araştırma gezilerine çıkmış olan bilgiler, kurut deyişinin iki manaya geldiğini söylemişlerdir:

1) Onlara göre yağı alınmış süte de kurut deniyordu. Kanaatimize göre bu bir yanlış anlamadır.

2) Asıl önemli olan ikinci anlayış ise, bu deyişin ‘savaş azığı’ için söylenmiş olması idi. Aslında ise bu, tam anlamı ile bir ‘kış azığı’ demek idi. Kaşgarlı Mahmud’un açıklamalarından, kurut’un ne çeşit bir peynir olduğu, açık olarak anlaşılamıyor. Besim Atalay ise, daha çok Anadolu’dan edindiği bilgilerle, ‘Keş, çökelek, yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri’ gibi geniş bir tercüme yapmak eğilişini göstermişti. Aslında lor peyniri ile çökelek, aynı şeyler değildir. Zamaşarı, kara-kurut maddesinde, bu deyişi sadece ‘peynir’ karşılığı ile tercüme etmiştir. Kara-kurut deyişine, Mısır Memlûk Türklerinde de rastlıyoruz. Sözlükler bu deyişi daha çok ‘siyah peynir’ diye tercüme etmişlerdir. Aslında kurut, bir peynir değildi. Fakat Arap dillerinde bunun bir karşılığı olmadığı için, herhalde böyle tercüme etmek zorunda kalınmıştı. Eski Anadolu sözlüklerin de ise, kurut sözü genel olarak farsça ‘terf, keş’ karşılımları ile açıklanmıştır.” (Ögel IV, 1991: 32-34).

Kubilay Han’ın halkı pirinç, tahıl gibi basit yemekler pişiriyorlar. Marko Polo da yaptığı yorumda şunları söyler: “Tahılı, alıp suda haşlıyorlar. İçine süt, ve et parçaları koyuyorlar, bir güzel pişiriyor, sonra da yiyorlar.

Bir de bizde pasta gibi hamur işleri var ya; işte onun gibi hamurumsu şeyleri de seviyorlar. Hemen her sofrada bunlardan bulunduruyorlar.” (Marko Polo I, ty. 132).

Marko Polo seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında Tatarlar için der ki: “Başlıca meşgaleleri hayvancılık. Büyük sürüleri var, onları yetiştiriyorlar. Zaten yedikleri et, bol bol da süt içiyorlar.

Göçebe oldukları için de bir yerde buğday veya hububat yetiştirmiyorlar. Eti öylece, ekmeksiz falan yiyorlar. Çok sayıda deve, koyun, inek, sığır sürüleri var.

Başka hayvanlar da yaşıyor bu bölgelerde, çok iri bembeyaz ayılar, kocaman siyah tilkiler, yabanî eşekler... Bunların kürklerinden de istifade ediyorlar. Kendileri kullanıyor veya satıyorlar.” (Marko Polo II, ty. 218).

Marko Polo bunun ötesinde şunları söylemektedir: “Yiyecekleri de çok yalın, et ve süt yiyorlar. Bir de av hayvanlarını tercih ediyorlar. Etin her cinsini de serbestçe yiyorlar. At eti, köpek eti gibi.” (Marko Polo I, ty. 69).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, biz Türkler bugün ne at eti, ne de köpek eti yiyoruz. Zaten köpek motifi de Moğol mitolojisinde yer almaktadır.

İbn Fazlan da Bulgarlarla ilgili yaptığı yorumda şunları söyler: “Buğday ve arpanın bol olmasına rağmen en çok darı ve at eti yerler. Bir kimse birşey ekerse onu kendisi için hasad eder. Hükümdarın bundan hissesi yoktur. Yalnız, her ev senede bir, hükümdara bir samur kürk verir. Hükümdar askerlerini herhangi bir yere akın yapmak için gönderir ve askerleri ganimet elde ederlerse bundan muayyen bir hisse alır. Düğün yapan veya dâvet tertip eden herkesin, verdiği ziyâfete göre, hükümdara bir hisse ayırması, bir sâhrec bal nebîzi ve bir miktar bozulmuş buğday vermesi mecburîdir. Zira, onların ülkesi rutubetli ve havası ağırdır. Yiyeceklerini saklayacak yerleri de yoktur. Ancak, yerde kuyular kazıp yiyeceklerini bunlara koyabilirler. O da birkaç gün geçtikten sonra kokar ve bozulur. İstifâde edilemeyecek hale gelir.

Zeytinyağı, susamyağı ve tereyağı kullanmazlar. Bütün bunların yerine balıkyağı kullanırlar. Bu sebeple, kullandıkları bütün eşya fena kokar. Arpadan bir çeşit çorba yaparlar. Bunu genç erkekler ve kızlar içerler. Bazen arpayı etle pişirirler. Erkekler bunun etini, kızlar ise arpasını yerler. Yalnız, çorba teke başıyla pişirilirse bunun etinden kızlar da yerler.” (İbn Fazlan 1995: 57-58).

İbn Battûta Türkler için der ki: “Türkler ekmek ve katı yiyecek yemezler; ‘dûkî’ [= düğ, düği; bulgur] adını verdikleri, bizim ‘anlî’ ye benzeyen bir yemek yaparlar. Önce suyu ateşin üzerine koyarlar. Kaynayınca dûkîden bir parça içine atarlar. Yanlarında et varsa onu lime lime edip tencereye koyarlar ve beraber pişirirler. Yemek pişince herkesin payını tabaklara koyup servis yaparlar. Ve nihayet tabaklardaki yemeğin üzerine yoğurt

dökerler. Yemekten sonra kısırak sütünden yapılan ve ‘kımız’ [= kımız] adı verilen nesneyi içerler.

Türkler iyi karakterli, kuvvetli ve cesur insanlardır. Bazı vakitlerde ‘burhani’ [= borani] denilen hamur işini yerler. Bu yemek, küçük küçük kesilmiş hamur parçalarıdır aslında. Bunlar, ortalarından birer delik açılarak tencereye oturtulur. Pişirildikten sonra üzerine yoğurt dökülüp içilir. Ayrıca bir çeşit şıraları daha vardır ki demin bahsettiğimiz dūk tanelerinden yapılıyor.

Tatlı yemek, onlar nezdinde ayıp karşılanır! Ramazan ayı içinde Sultan Uzbek’in huzurunda bulunuyordum. Sık sık yenmekte olan kısırak ve koyun eti vardı sofrada. Ayrıca ‘riştâ’ [= erişte] denilen ve şehriyeye benzeyen; piştikten sonra sütle karıştırılarak bir çorba da hazırlanmıştı.

O gece arkadaşlarımın yaptıkları tatlıdan bir tabak sundum sultana. Sultan sadece parmağıyla dokunup tutmakla yetindi, bir daha elini sürmedi! Tülük Tümü’r’un anlattığına göre sultan bir gün çocuk ve torunlarının sayısı kırkı bulan saygın bir kapıkuluna şöyle demiş:

‘Bu tatlıyı yersen cümlelerinizi azat ederim!’ Ama adam şu cevabı vermiş:

‘Beni öldürsen de yemem!’ ” (İbn Battûta I, 2004: 466-467).

“Dūk (= düğ) kelimesi, Anadolu ağzlarında hâlâ yaşayan bir kelimedir. Dövülüp inceltilmiş manasındadır. Tokat’ta ince dövülmüş buğdaya, yani ince bulgura ‘düg’ dendiğini biliyorum. Herhalde Oğuz lehçesinin tesiriyle kelimenin başı d’ye; son tarafı ise yumuşayıp eriyerek ‘ğ’ harfine dönüştü. Ancak başta ve sonda sert ve patlayıcı harfleri muhafaza eden Kıpçak lehçesinde bu kelimenin ‘tukı’ veya ‘duki’ şeklinde telâffuz edilmesi tabîidir. Bu kelimeye, **Derleme Sözlüğü**’nde hem ‘döğü’ şeklinde hem de ‘düg’ şeklinde rastlıyoruz. Döğü, Samsun-Çarşamba civarında değirmende çekilerek; yani dövülerek kırılmış, un ufak edilmiş mısır anlamında kullanılıyor. Döğü ve düğ ise Tokat, Amasya, Sivas, Niğde ve Karaman’da ‘elendikten sonra geriye kalan ince bulgur’ manasında kullanılıyor.” (Aykut I, 2004: 489).

“Şemseddîn Samî, pirinçle karışık ıspanak vs. sebze yemeğine ‘boranî’ dendiğini belirtiyor. Diğer sözlüklerde ‘üzerine yoğurt dökülen’ ifadesi var. Öte yandan Tatar böreği tarifinde parça parça hamur hazırlanarak ortalarına kıyma konulması; ardından su dolu tencerede kaynatılarak üstüne yoğurt dökülmesinden bahsediliyor. Demek ki en yakın anlamı ‘Tatar böreği’ veya ‘mantı’. Burhani, Farsça kebab anlamında ‘büryan’ kelimesinin

farklı bir söylenişi de olabilir. Burada bahsedilen tarife en yakın yerel yemekleri Kastamonu mutfağında bulmak mümkündür.” (Aykut I, 2004: 489).

“Erişte Anadolu köylerinde hâlen kullanılır. Tokat’ta erişte, biraz kalın açılan yufkanın ince ince kesilip kurutulmasıyla elde edilir; hammadde olan hamura, maksada göre yumurta veya yağ gibi katkı maddeleri konabilir. Ortaya çıkan ürün sadece makarna olarak veya pilâvı güzelleştirici esmer madde şeklinde kullanılmaz; kurutulmuş erikle beraber pişirilerek mayhoş amma nefis bir çorbası yapılır ki benim zihnimdeki ‘erişte’ imajı tam da bu mahallî çorba anlamındadır. Kelimenin aslı ‘rişte’ olmalı; zira rişte Farsçada iplik, ipliğimsi şey manasındadır.” (Aykut I, 2004: 489).

“Eski Türklerle ilgili araştırmalarda çeşitli tatlı türlerinden bahsedilmektedir; özellikle düğün, doğum gibi hâllerde helva ve şerbet takdimi yapılmakta imiş. Ancak henüz sekere alışmamış göçebe kültüründe, medenî ortama geçememiş Türk kabilelerinde ve Moğollarda şeker hoş karşılanmıyor olabilir. Türklerde nesiller boyu en çok yenilen maddeler et, süt ve tahıldır.” (Aykut I, 2004: 490).

Rubruk, Moğollarla ilgili şunları söyler: “Moğollar balık avıyla pek meşgul olmazlar. Onlar, sadece yakaladıkları zaman koyun eti gibi yiyebilecekleri büyük balıklarla ilgilenirler.” (Rubruk 2001: 50).

Rubruk ve yoldaşları seyahat ederlerken, Don nehrinin kıyısında üç gün oturmak zorunda kaldıklarında çeşitli yiyecekler yemişlerdir. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Birinci gün yeni tutulmuş büyükçe bir yılan balığı, ikinci gün yerleşim yerindeki çadırlardan kapı kapı dolaşarak çavdar ekmeği ve et aldık. Üçüncü gün, orada çok miktarda bulunan kurutulmuş balık yedik.” (Rubruk 2001: 50).

Rubruk’un yukarıda verdiği son iki bilgi de hemen hemen birbirine benzemektedir.

Rubruk, Moğol kadınlarıyla ilgili şu bilgileri de vermektedir: “Et piştiği zaman, suyu ile birlikte onu koymak istedikleri kaselere koyarlar, sonra da yeniden kazana dökerler.” (Rubruk 2001: 40). Ayrıca, Moğol kadınları yağ ve peynir yaparlar. (Rubruk 2001: 40).

Bulgarların şarap sirkesinden daha ekşi olan yeşil elmaları vardır. İbn Fazlan da yaptığı yorumda şunları söyler: “Bu elmayı kızlar yer. Yeyince semizleşirler. Onların ülkesinde fındık ağacından daha çok ağaç görmedim. O kadar ki, 40 x 40 fersah genişliğinde fındık ormanları gördüm.

Orada adını bilmediğim bir ağaç daha gördüm. Çok yüksek olup gövdesi yapraksızdı. Başı hurma ağacının başı gibi, yaprakları ise ince hurma yaprağına benzer, fakat toplu bir haldeydi. Onlar bu ağacın gövdesinin bir yerini delip, bu kısmın altına bir kap yerleştiriyorlar. Bu delikten kabın içine baldan daha tatlı bir mâyi akıyor. İnsan bundan çok miktarda içerse şarap gibi sarhoş ediyor.” (İbn Fazlan 1995: 57).

İbn Fazlan bunun ötesinde Bulgarlarla ilgili şunları eklemektedir: “Bir gün hükümdar ile bir yere indik. Ben ve arkadaşlarım; Tegîn, Sevsen, Bâris ve yanımızda bulunan hükümdarın adamlarından biriyle ağaçlar arasına girdik. İğ kadar ince ve daha uzun, yeşil ve küçük bir ağaç gördük. İçinde yeşil bir damar, bu damarın ucunda geniş ve yere yayılmış, âdeta yerde bitmiş gibi bir yaprak, bunun içinde taneler var. Bu taneden yiyen kimse onun ‘emlîsî narı’ olduğunda tereddüt bile etmez. Bundan yedik. Tadı çok güzeldi. Durmadan ondan arayıp yiyorduk.” (İbn Fazlan 1995: 57).

İbn Fazlan yine Bulgarlar için der ki: “Ormanlarındaki arı yuvalarında bol miktarda bal bulunur. Onlar, bu yuvaları tanırlar, ballarını almak için ormana girerler. Bazan bu esnada düşmanlarının baskınına uğrayıp, onlar tarafından öldürüldükleri de olur.” (İbn Fazlan 1995: 61).

“Bal en geri insanların bile tanıdığı ve faydalandığı bir yiyecek maddesi idi. Herhalde onbinlerce yıl önce bile, insanlar balı arıyor, buluyor ve büyük bir istekle yiyorlardı. Çünkü bal, bakım istemeyen, ağaç ve kaya kovuklarında, arıların çalışmaları ile meydana geliyor ve hazır bir gıda olarak, onu tanıyan ve arayanları bekliyordu. Aslında balı, hayvanlar bile tanıyorlardır.” (Ögel II, 1978: 427).

Rubruk, Möngke Han’ın sıvı toprak yediğini belirttikten sonra, sözlerine şöyle devam eder: “Bu kafayı kuvvetlendiren bir hamurdur.” (Rubruk 2001: 98).

Rubruk bunun ötesinde şunları söylemektedir: “Moğollara bağlı olan ülkelerde Batu’nun ve Möngke Han’ın elçilerine yiyecek ve içecek sunmak âdettir.” (Rubruk 2001: 69).

Batu Han’da, Rubruk’a kendi kısırak sütünden ikram etmiştir. Rubruk’a göre, Moğollar “Herhangi birisinin kendi çadırlarında kısırak sütü içmesini büyük şeref kabul ederler.” (Rubruk 2001: 64).

İbn Battûta da buna benzer bir bilgide, Muhammed Uzbek Han’ın büyük hatunun kendi eliyle süslü tahta kadehlerden kırmızı sunmasının en yüksek taltif olarak görüldüğünü belirtmektedir. (İbn Battûta I, 2004: 478).

Rubruk'tan öğrendiğimize göre, Sertak'ın otağının girişinde sıra sıra konmuş olan kısarak sütü ve kaplar vardır. (Rubruk 2001: 54). Yine aynı şekilde Batu'nun çadırının girişinde de kısarak sütü vardır. (Rubruk 2001: 63). Möngke Han'ın çadırının girişinde de kısarak sütü olduğunu görmekteyiz. (Rubruk 2001: 85).

Görebildiğimiz kadarıyla, Moğollarda çadırın girişine kısarak sütü koymak bir Moğol âdetiydi.

Möngke Han'ın kışın kullandığı içkiler ise şarap, terracina (pirinç içkisi), karakosmas (açık kırmızı) ve bal içkileridir. Pirinç içkisinin açık bir rengi vardır ve beyaz şarap tadındadır. (Rubruk 2001: 85). Kubilay Han'ın sofrasında da şarap, çeşitli hayvan sütleri; örneğin kırmızı, deve sütü gibi içecekler bulunmaktadır. (Marko Polo I, ty. 101).

Ayrıca, Moğollar yağı alınmış inek sütüne çıra (ayran) diyorlar. (Rubruk 2001: 44).

“Ayran sözü, Ortaasya ve Anadolu Türk lehçelerinde gerek anlayış ve gerekse söyleniş bakımından, en az ayrılıklar gösteren, eski bir Türk deyişidir. Ayran sözü, her Türk bölgesinde yine ayran şeklinde söylenir. Çuvaş lehçesi gibi, diğer Türk lehçelerinden büyük ayrılıklar gösteren bölgelerde bile, ayran ancak, oyran veya oren şeklinde değişebilmiştir. Vladimirtsov, **Moğolların İctimaî Tarihi**'ni yazarken, ayrana büyük bir önem vermiş ve Moğolların da buna airan dediklerini ileri sürmüştü. Fakat Radlof ise, **Büyük Türkçe Sözlüğü**'nde, Moğolların ayran sözüne bir soru işareti koymuştur. **Moğolların Gizli Tarihi**'nde, bu sözü bulamıyoruz. Ayrıca **Mukaddimet ül-Edeb** de, türkçe ayran sözünün karşısına moğolca olarak, unda'an sözü konmuştur. Bu moğolca söz, Moğol dilinin en eski kaynağı olan **Moğolların Gizli Tarihi**'nde, yalnızca 'içki' anlayışı ile geçmektedir. Ayrıca bu eski kaynakta, ayran sözü de yoktur. Fakat bu, Moğolların ayranı tanımadıklarını gösteren bir delil olamaz. Aslında bir çok seyyahlar, Moğolların yoğurdu sulandırarak bir içki yaptıklarını ve bunu içtiklerini ısrarla yazmaktadırlar.” (Ögel IV, 1991: 27-28).

İbn Battûta da Tülük Tümü'r'un otağında gördüklerini şöyle anlatır: “Kırem'den çıktıktan sonra Tülük Tümü'r'un otağının bulunduğu Sicicân'a [= Sığan] indik. Tülük Tümü'r adam göndererek beni huzuruna çağırdı. Arabacının yedeğinde her zaman hazır binek bulunduğundan hemen atlandım ve otağa gittim. Bey, çeşit çeşit yemekler hazırlamıştı. Bunlar arasında ekmek de vardı. Servis yaparken önce küçük kâselerde beyaz bir su getirdiler, herkes onu içti. Şeyh Muzafferüddîn, Tülük Tümü'r Bey'in ön tarafına oturmuş, ben de onun yanında yer almıştım.

‘Bu içilen nedir?’ diye sordum. Cevap verdi:

‘Dühn suyudur!’ Ama onun söylediğinden hiçbir şey anlamamıştım. Tattığımda ekşilik hissettiğim için hemen bıraktım. Yemekten çıktığım zaman bunun ne olduğunu araştırdım; anlattılar:

‘Dûkî [= düğ] tanelerinden yapılan bir ‘nebîz’ dir bu. Onlar Hanefî mezhebindedir ve nebîz onlar nezdinde helâldir’. Buralılar dûkîden yapılmış bu nebîze ‘bûza’ [= boza] adını veriyorlar. Şeyh Muzafferüddîn bana ‘mâiddühn’ [= dühn suyu] dediğinde dilinde biraz tutukluk ve yabancılık bulunduğu için ‘yağ suyu’ demek istediğini sanmıştım! [Dühn, Arapça yağ demektir].” (İbn Battûta I, 2004: 467-468).

İbn Battûta’dan öğrendiğimize göre, Bıkrî Sultan’ın ülkesinde limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbet içilmektedir. (İbn Battûta I, 2004: 422).

Günümüzde de, bu içilen şerbete limonata denmektedir.

Eğridir halkı özellikle Ramazan ayında şeker ve yağla ezilmiş, mercimekten yapılma ‘serîd’ [= tirit] yiyorlar. İbn Battûta onların bu âdetini şöyle anlatır: “Onlar ‘uğurlu olur’ diyerek oruçlarını tiritle açarlar. Bu iftarlığın Peygamberimiz-Allah’ın selâmı ve rahmeti onu kuşatsın- tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini ileri sürerek şöyle diyorlar:

‘Biz onun güzel âdetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz!’

Bunun arkasından öteki yemeklere geçerler. Ramazan ayının bütün geceleri böyledir.” (İbn Battûta I, 2004: 407).

“Tirid sözünün kökleri, Arapça serîd deyiminden gelir. Fakat bu söz, Arap ve Fars kültüründe epey değişikliklere uğramış ve sonra da, Ortaasya’ya kadar yayılmıştır. Türkler tirid sözünü, bir yemek adı olarak Anadolu’ya gelmeden önce de biliyorlardı. Herhalde bu söz Türkler arasında, daha çok saray mutfakları yolu ile yayılmış olmalıydı.” (Ögel IV, 1991: 401).

Günümüzde de, tirit Türk mutfağında yeri olan bir yemek çeşididir.

İbn Battûta’dan öğrendiğimize göre, Alanya’da ekmek haftada bir gün pişirilmektedir. (İbn Battûta I, 2004: 400).

Şüphesiz ki, ekmek yiyeceklerin başında gelen bir beslenme maddesi olmuştur.

İznik şehrinde meyvenin her türlü ve ceviz bulunuyor. İbn Battûta bu konuda şunları söyler: “Kestane gayet bol ve ucuz. Onlar kestaneyi ‘n’ harfiyle telâffuz ediyorlar. [= Araplar gibi ‘kastal’ demiyorlar]. Cevize de ‘k’ harfiyle ‘kôz’ diyorlar [= Araplar gibi

côz yahut cevz demiyorlar]. Oradaki bekâr üzümünün benzerini başka yerde görmedim, kocaman ve çok tatlı! Rengi açık, kabuğu ince. Bir üzüm tanesinin tek çekirdeği var.” (İbn Battûta I, 2004: 431).

Ayrıca, Antalya’nın da bağ ve bahçeleri çoktur. İbn Battûta burada yetişen bir kayısı çeşidini şöyle anlatır: “Ahalinin ‘kamaruddîn’ adını verdikleri bir çeşit kayısı çok nefistir. Bademi lezzetli olduğu için kurutulur, Mısır’a gönderilir, nadir ve pahalı kuruyemişlerden biri olarak saygın yerini bulur Kahire çarşılarında. Sıcak yaz günlerinde bile soğuk ve lezzetli olan gözeleri ise herkes tarafından bilinmektedir.” (İbn Battûta I, 2004: 403).

Ayrıca, Konya’da da kamaruddîn adı verilen bu kayısı türünden yetiştirilmektedir. (İbn Battûta I, 2004: 412).

Diyebiliriz ki, Türkler eskiden beri bu tür meyveleri biliyorlardı.

İbn Battûta’dan öğrendiğimize göre, Anadolu halkı esrar yemekten hiçbir sakınca görmüyordu .(İbn Battûta I, 2004: 443). Ama bugün Türkler için esrar yemek doğru bir davranış değildir.

Muhammed Uzbek Han’ın halkı ise gelen yabancıları nasıl ağırlayacaklarını ve onlara ne gibi yiyecekler sunacaklarını bilmiyorlarmış. İbn Battûta, bu konuda şunları söyler: “Kesip yemeleri için koyunlar ve atlar; içecek olarak da kırmızı tulumları gönderiyorlar! İkramları budur işte! Birkaç gün geçmişti, ikindi namazını sultanla beraber kıldık; ben çadırıma gitmek için kalktığımda derhal oturmamı emretti. Önce ‘dûkî’ den yapılma meşrubat [= boza] sonra haşlama at ve koyun etinden oluşan bir yemek çıkarıldı. Ben o gün sultana bir tabak tatlı götürmüştüm; sadece parmağını tatlıya değdirip ağzına götürdü, hiç yemedi!” (İbn Battûta I, 2004: 476).

Şimdi de seyyahların verdiği bilgilere göre, Türklerin ve Moğolların yiyecek ve içeceklerle ilgili uyguladıkları pratikleri inceleyelim.

İbn Fazlan, Oğuzlarla ilgili der ki: “Bir müslüman, bir Türke nebîz (şarap) içirir ve bunun neticesi Türk damdan düşerek ölürse, ona nebîz (şarap) içiren Müslümanı öldürürler. Eğer o Müslüman kafilisinde bulunmazsa, kafilide bulunan en büyük kimseyi yakalayıp onun yerine öldürürler.” (İbn Fazlan 1995: 38).

İbn Fazlan yine Oğuzlarla ilgili şunları söyler: “Herhangi bir Müslümanın, misafir olacak bir dost edinmeden, İslâm ülkesinden bu dostuna bir elbise ve karısına bir başörtüsü, bir miktar kara biber, darı, kuru üzüm ve ceviz hediye götürmekten onların ülkesinden geçemez. Müslüman, bu şekilde Türk arkadaşının yanına gelince, arkadaşı onun için kubbeli bir çadır kurar, imkânı elverdiği nisbette ona koyun takdim eder. Müslüman bunları

keser. Zira, Türkler hayvanları kesmezler. Koyunları başlarına vurmak suretiyle öldürürler.” (İbn Fazlan 1995: 36-37).

Başkurtlar, Türklerin en zararlıları ve insan öldürmeye en düşkün olanlarıdır. İbn Fazlan da yaptığı yorumda Başkurtlarla ilgili çok ilginç bir olaydan söz eder: “Onlardan biri bir adama rastlarsa onun boynunu vurur, vücudunu bırakarak başını alıp götürür. Onlar sakallarını tıraş ederler ve bitkileri yerler. Hırkalarının (iç elbiselerinin) dikiş yerlerini araştırıp buldukları bitleri dişleriyle ısırarak yerler. Yanımızda onlardan bize hizmet eden Müslüman olmuş biri vardı. Bir gün onu gördüm; elbisesinden bir bit aldı. Tırnakları ile onu ezdikten sonra yaladı. Benim, kendisine baktığımı görünce ‘Çok tatlı’ dedi.” (İbn Fazlan 1995: 46).

İbn Fazlan’ın Başkurtlarla ilgili verdiği bu bilgisi hemen hemen benzersizdir.

Eski Türkler ölümden sonraki hayata inandıkları için ölünün yanına orada yiyip içmesi için gerekli şeyleri koyarlardı. İbn Fazlan’da bu konuda Bulgarlarla ilgili şunları söyler: “Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kısas olarak onu da öldürürler. Hatâ ile öldürürse, öldüren için kayın ağacından bir sandık yaparlar. Kâtili bunun içine koyup, yanına üç somun, bir testi su bıraktıktan ve üzerini çiviledikten sonra, deve havudunun ağaçlarına benzer üç ağaç dikerek suçluyu bunların arasına asarlar. ‘Biz, onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur’ derler. Zamanla çürüyünceye ve rüzgârlar götürünceye kadar bu şekilde asılı kalır.” (İbn Fazlan 1995: 60).

Marko Polo, Kubilay Han ile ilgili şunları söyler: “Kubilay Han, hasat mevsiminde bol mahsülü stok edince bunun bir kısmını kendi ihtiyacı için kullanıyor, tüketiyor, bir kısmını da ihtiyaç zamanı için saklıyor.

Duyup öğreniyor ki, bir aile şu veya bu sebepten yoksul düştü, yiyecek ekmeği bile yok. Hemen, hazinesinden o aileye yardıma koşturuyor. Asıl maksat tabii muhtaç düşmüş insanlara yardım etmek.” (Marko Polo I, ty. 141).

Marko Polo bunun ötesinde Kubilay Han ile ilgili şunları anlatır: “Kubilay Han özellikle halkının aç kalmamasına çok dikkat ediyor. Dedğim gibi, mahsülün, ucuz ve bol zamanında parayla satın alıp stok yapıyor, sonra kıt ve pahalılandığı zaman ihtiyacı olana hibe ediyor.” (Marko Polo I, ty. 141).

Görebildiğimiz kadarıyla, Kubilay Han halkını her konuda düşünen bir hükümdardır.

Marko Polo, Tatarlar için aşağıdaki şekilde bir açıklama yapar: “Tanrıların adı Natigay’dır. Natigay’ın eşi de vardır. Natigay ve eşi, Tatarların hayatlarına kumanda eder, mahsulün bol olmasını sağlar ve hayvanlarını sürülerini korur.

İşte Tatarlar, Natigay ile eşine taparlar.

Yemeklerinin en iyi parçasını, Natigay ile eşine verirler. Oysa kendilerini görse-niz, vahşi hayvandan farksız yaşarlar.” (Marko Polo II, ty. 217).

Moğollar, kışın ve yazın farklı içkiler içerler. İçkilerini içerlerken de büyük bir zi-yafet şöleni düzenlerler. Rubruk bunu şöyle anlatmaktadır: “Kışın pirinçten, darıdan, buğ-daydan ve baldan şarap gibi çok güzel bir içki imal ederler. Bunun dışında uzak yerlerden şarap getirirler. Yazın sadece kısrak sütünden yapılan ve daima çadırın girişinin yanında bulunan kosmos (kırmızı) içerler. Bunun yanında çalgısıyla bir çalgıcı durur. Bizim bildiği-miz büyük kanun veya kemandan orada görmedim; fakat bizim bilmediğimiz bir çok ens-trümanları vardır. Hükümdâr içmeğe başladığında, çalgıcı çalgısına dokunur dokunmaz hizmetçi şöyle bağırır: ‘Ha!’. Büyük bir ziyafet şöleninde herkes alkış tutar ve melodiye göre dans ederler; erkekler hükümdârın ve kadınlar hatunun önünde. Hükümdâr sarhoş olursa, hizmetçi bir önceki gibi bağırır ve çalgıcılar susar. Müteakiben kadınlı erkekli toplu olarak içerler ve bazen ölçsüz ve amaçsız bir şekilde bahislere tutuşurlar.” (Rubruk, 2001: 35).

Rubruk’un belirttiğine göre Moğolların içkiyle ilgili bir başka gelenekleri de şöy-ledir: “Herhangi birini içmeye davet ettikleri zaman, onu kulaklarından yakalayıp, ağzını açmak üzere kuvvetlice çekerler ve sonra alkış tutarak etrafında dönmeye başlarlar. Birisi-ne özel bir şaka hazırlamak istediklerinde, birisi dolu bir tas alır ve diğer iki kişi de sağında ve solunda olur. Şarkı söyleyip, dans ederek tası götürmek istedikleri kişiye doğru harekete geçerler. Buna karşılık o şahıs tası almak üzere elini kaldırıncı sıcırayarak geri dönerler ve sonra tekrar gelirler. Bu şekilde aynı şakayı, içkiye davet edilen kişi, son derece susayınca-ya kadar devam ettirirler. Sonra ona tası verirler. Şarkı söyleyip, dans ederken, içen kişi sarhoş oluncaya kadar ayaklarıyla tempo tutarlar.” (Rubruk 2001: 35).

Moğollar içmek için toplandıklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırda yer alan diğer figürlere sunarlar. Rubruk, bunun ötesinde şunları söylemektedir: “Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker.

Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırda yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdâra getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tulum bulunur. Taslar da buradadır.” (Rubruk 2001: 34-35).

Şimdi de Türklerin ve Moğolların sofra düzeninden söz etmek istiyoruz:

Marko Polo, Kubilay Han’ın sofrasını şöyle anlatır: “ Kubilay Han’ın sofrası da çok ilgi çekicidir. Anlatayım.

Kubilay Han, muazzam salonun kuzey tarafındaki yüksek masaya oturur; O’nun masası diğer bütün masalardan daha yüksektir. Yüzünü güneye doğru çevirir.

İlk karısı solunda oturur; sağ tarafında azıcık alçak bir masada oğulları yer alır, yalnız oğulları yaş sırasına göre otururlar masaya.

Oğullarının eşleri yahut saraya mensup asil kişilerin karıları da Kubilay Han’ın sol tarafında otururlar, yalnız onların masası yüksek değildir. Zaten hemen herkes bu esasa göre oturur masaya ve artık bütün saray mensupları tarafından kimin nerede oturacağı belirlenmiş.

Sofra öyle hazırlanır ki, Kubilay Han oturduğu yerden hemen herkesin yüzünü görebilir. Şunu da ekliyeyim. Bu olağan zamanlarda kurulan sofradır. Her hangi bir nişan veya düğünde veya verilen önemli bir davette bu sofra muazzam olur.

Mesela düğünde büyük hole de sofralar kurulur, ama o zaman yere halılar döşenir ve misafirler burada otururlar. Bir söylentiye göre çok önemli bir düğün de bu holde 40 bin kişiye yakın misafire hizmet edilmiş.

Bir de düğün veya nişan töreni olmadığı zamanlarda böyle büyük sofralar kuruluyor. Yine Kubilay Han herkesten, herkesin oturduğu yerden daha yüksek bir yerde masasının başına geçiyor, birinci karısı solunda yer alıyor, oğulları da sağ tarafında oturuyorlar. Zaman zaman böyle sofralara rastladım.

Şimdi size Kubilay Han’ın oturduğu koltuğu ve masasını anlatayım:

Kestane ağacından yapılmış nefis bir masa. Çok büyük ve kare biçiminde. Kenarları ve ayakları oymalı, adeta bir sanat eseri diyebilirim. Şöyle böyle kenarları on metre falan.

Masanın kenarlarında işlemeler var, dedim. Daha çok hayvan başları şekilleri oyulmuş, bazı oymalar da altından, som altını hayvan başı şeklinde oymuşlar ve masanın kenarlarına ve ayaklarına raptetmişler.

Bu hayvan şekillerine pek çok masada rastlıyorsunuz. Kubilay Han'ın masasının yanındaki masalarda oğullarının oturduğu sofrada da böyle hayvan biçimleri var.

Bu muazzam kare biçimdeki masanın tam ortasında büyük bir kap var ama kap masanın içine gömülü ve altından yapılmış. Masanın ortasında gömülü bu büyük altın kaba şarap koyuyorlar.

Kubilay Han'ın kenarları onar metre genişlikte olan masasının dört köşesinde de birer kap duruyor. Bu kaplarda çeşitli hayvan sütleri var, mesela birinde kımız, birinde deve sütü, birinde başka bir içki gibi.

Masaların üstünde irili ufaklı içki kapları duruyor. Hemen hepsi altından yapılmış bu içki kaplarının; her biri de bir hayli içki alır hani; bir de bunlardan daha ufak olanları var ki, bunlar gümüşten yapılmış.

İçki bu altın veya gümüş kaba boşalınca hizmetkârlar hemen dolduruyor. Bir de her iki adamın arasında büyük bir altın kap koyuyorlar; bunların içinde de şarap oluyor.

Kadınların kullandığı içki kapları ötekilerine nisbetle daha ufak; hizmetkarlar sık sık dolaşüyor masanın etrafında ve içkisi biten misafirin içki kabına ne isterse dolduruyorlar.

Yalnız şuna oldukça şaşdım diyebilirim. Bu kadar yer gezdim dolaştım, bu kadar davetlerde bulundum. Kubilay Han'ın sofrasındaki kadar çok ve büyük altın kap görmedim, diyebilirim.

Bir şey daha dikkatimi çekti. Kubilay Han'a sofrada hizmet eden uşaklar, ağız kısımlarını ince tülbentle örtüyorlar. Tülbent de çok ince simden dokunmuş. Sebebini sordum, şöyle dediler:

'Efendim, hükümdarımız yemek yerken veya O'na hizmet ederken uşaklar aksırabilir veya nefesi O'nu rahatsız edebilir. Bu yüzden uşaklar ağız kısımlarını ince bir tülbentle örterler.'

Davet sırasında Saraya mensup kişiler gelen gidene bakıyorlar. Yol iz bilmeyen varsa onlara anlatıyorlar, yahut kılık kıyafetleri bakımından davete gelmeleri uygun değilse geri çeviriyorlar. Yani sizin anlayacağınız bir nevi mihmandarlık yapıyorlar. Yahut teşrifatçılık.

Kubilay Han bilhassa, kılık kıyafet ile etikete çok meraklı imiş, bu yüzden pek çok kişiyi ve misafiri geri çevirmiş. Sofrada tatsız bir durum olmaması için bu teşrifatçılar bütün davet boyunca kapıda ve salonda dolaşıp duruyorlar.

Bu teşrifatçıların bir başka vazifesi de misafirlere hizmet eden uşaklara hatırlatmak, ‘Bak falan misafirin içkisi bitti, falanın önündeki tabağı kaldır’ gibisine. Yahut misafirlere yaklaşip ‘Efendim başka bir arzunuz var mı?’ diye soruyorlar.

Bu arada bir garip adete daha rastladım bu davetlerde.

Salonun bütün giriş çıkış kapılarında iri yarı adam duruyor. Bu iki adamın ellerinde birer kalın urgan (kırbaç) bulunuyor. Görevleri de şu:

Kubilay Hanın bulunduğu salonun eşiğine kimsenin ayak basmaması şart. İşte salona girerken bu kaideyi bilmeyenlere yabancılara bunu hatırlatıyorlar. Bir de dikkat etmeyip eşiğe basan olursa ceza diye üstündeki elbiseyi çıkartıyorlar. O kişi de ceza olarak bir miktar para veriyor. Yahut elbisesini çıkartmıyorlar da ellerindeki kalın urganlarla birkaç defa vuruyorlar.

Yalnız bu davete girerken oluyor. Davet bittikten sonra hemen herkes sarhoş vaziyette olduğu için pek kimse bu kurala uymuyor. Yahut aldırın olmuyor.

Bunun sebebini sordum, şöyle anlattılar:

‘Eşiğe basmak iyi sayılmaz. Hele Kubilay Han’ın bulunduğu bir yerde bir kimsenin kapının eşiğine basması uğursuz telakki edilir. Bu bakımdan, bu hizmetkarlar bir kimsenin eşiğe basmamasına dikkat ederler.’

Yemek sırasında da şöyle adetleri var:

Holde çeşit çeşit müzik aleti var, daha doğrusu müzikle pek ilgili olmayan aletler de var. Kubilay Han içkisini içmek üzere iken adamlar bu aletleri birbirine vuruyorlar, ortalığı da garip bir ses kakafonisi (gürültüsü) kaplıyor. Bir gürültüdür gidiyor. Bu sırada bir uşak hürmetle Kubilay Han’a yaklaşıyor ve bardağını uzatıyor.

Kubilay Han bardağı alıp bir iki yudum içiyor içkisini. O içkisini yudumlarken herkes diz çöküyor uşak da üç adım geri çekilip diz çöküyor. İşte bütün gürültü de o sırada oluyor.

Bu öyle garip bir adet ki, Kubilay Han ne zaman ; içkisini yudumlamak isterse hep böyle oluyor, gürültüdür kıyamettir kopuyor, herkes diz çöküp O’nun içkisini içmesini bekliyor.

Bakın, yemek yerken mesela et yahut başka bir yemek yenirken, bu adete uymuyorlar, sadece Kubilay Han içkisini içerken böyle hürmetle onu bekliyorlar.

Yemekten sonra da oldukça ilgi çekici adetleri var, onları da anlatayım sizlere:

Yemek bittikten ve sofralar kaldırıldıktan sonra hole hokkabazlar, akrobatlar, türlü hünerbâzlar geliyor. Yemekler yenmiş, içkiler içilmiştir, keyif zamanıdır artık. Eğlence zamanıdır.

Misafirler, Saray ileri gelenleri, tabii başta Kubilay Han, eğlenecektir.

Akrobatlar, hünerbâzlar çeşit çeşit hünerlerini göstermeye başlarlar. Hele yabancı misafirler ve elçiler oldu mu büyük itina ile seçilir bu kişiler, içlerinde en usta olanları saraya çağırılır.

Derken, eğlence başlar. Usta akrobatlar akıllara durgunluk veren hünerlerini gösterirler. Onların ardından, hokkabazlar çıkar, onlar da bizde birçok kişinin aklının alamıyacağı oyunlarını gösterir. Sonra da hünerbazlar çıkar hole. Küme küme gelirler, hükümdarlarını, misafirleri eğlendirmeye çalışırlar.

Gecenin geç saatlerine kadar sürer bu eğlenceler. Sonra herkes dağılır evlerine gider.” (Marko Polo I, ty. 100-104).

İbn Fazlan da, Bulgar hükümdarının sofrasını şöyle anlatır: “Üzerinde sadece kıztırılmış et bulunan sofrayı, getirip önüne koydular. Bir bıçak aldı. Bir lokma kesip yedi. İkinci ve üçüncü defa da aynı şeyi tekrarladi. Sonra bir parça kesti. Elçi Sevsen’e verdi. Sevsen bunu alınca ona küçük bir sofraya geldi. Önüne kondu.

Âdetleri böyledir. Hükümdar, kendisine bir lokma vermedikçe hiç bir kimse yemeğe elini uzatmaz. Hükümdarın verdiği lokmayı alana bir sofraya gelir.

Sonra, bana bir lokma verdi. Bana da bir sofraya geldi. Bir parça daha kesip sağındaki beye verdi. Ona da bir sofraya geldi. Sonra, ikinci beye bir lokma verdi. Ona da bir sofraya geldi. Sonra üçüncü beye bir lokma kesip verdi. Ona da bir sofraya geldi.

Sonra, dördüncü beye bir lokma verdi. Ona da bir sofraya geldi. Sonra, çocuklarına birer parça verdi. Onlara da sofralar geldi. Her birimiz kendi sofrasından yemek yiyor, başkasının sofrasına el uzatmıyordu. Ve yemeğini yeyince sofrasından arta kalanı kendi evine (çadırına) götürdü.

Yemeğimizi yedikten sonra, hükümdar bir gün ve bir gece (24 saat) önce yapılmış bal şerbeti istedi. Onlar buna sücüvv diyorlar. O ve biz bundan birer kadeh içtik. Sonra ayağa kalkıp ‘Allah, Efendim Emîr el-Mü’minîn’e uzun ömürler versin. Bu, ona olan memnuniyetimin ifadesidir’ dedi. Onun ayağa kalkması üzerine sağındaki dört bey ve çocukları da ayağa kalktılar. Biz de ayağa kalktık. Hükümdar bu hareketi üç defa tekrarladi. Sonra yanından ayrıldık.” (İbn Fazlan 1995: 50).

“Burada sarhoş edici bir içkiden ziyade bir nebîzden (şıradan) bahsedilmiş olmalıdır. Bal ve darı içkisi, hafifletilmiş kırmızı eski Müslüman Türkler tarafından nebîz gibi telâkkî edilirdi. Hazreti Ömer de Suriyelilere bal sırası içmeyi müsâade etmiştir.” (Şeşen 1995: 50).

Ayrıca hem Marko Polo’nun, hem de İbn Fazlan’ın verdiği bilgilere göre hanın meclisinde bulunan herkesin ayrı bir masası ve sofrası vardır.

İbn Battûta Türklerin bayram ziyafetlerini de şöyle anlatır: “Bayram sabahı olunca sultan beraberinde kalabalık bir asker topluluğu ile ata bindi. Bütün hatunlar yanlarındaki askerle beraber arabalarına çıktılar. Sultanın kızı başına bir taç koyarak arabasına çıkmıştı; çünkü o asıl melikeydi; anasından miras almıştı bu makamı. Hükümdarın tüm evlâtları yanlarındaki askerlerle atlarına bindiler. Kadı Şihâbeddîn Sâyîlî, yanında üstatlar ve fıkıh bilginleriyle at sırtında bayram namazına gelmişti. Kadı Hamza, İmâm Bedreddîn Kıvâmî ve Seyyid Şerif İbn Abdülhamîd de atlara binip geldiler. Fakihlerden oluşan bu atlı grubu, sultanın veliahdı Tîn Bekle yan yanaydı. Yanlarında davullar ve bayraklar vardı.

Namazı Kadı Şihâbeddîn kıldırır ve güzel bir hutbe verdi. Namazdan sonra sultan ata binerek ‘köşk’ dedikleri yüksek bir ahşap yapıya girdi, kadınlarıyla sohbet ederdi. İkinci bir köşk de bunun hemen alt tarafına kurulmuştu. Veliaht Tîn Bek’le taç sahibi İt Küçücük buraya oturmuşlardı. Onun alt ucunda sağlı sollu kurulan iki köşkte hükümdarın öteki çocukları ve akrabaları yerlerini almışlardı. İleri gelen kumandanlar ve onların çocukları için bu son köşkün her iki yanına ‘sandaliye’ denilen oturaklar konmuş, herkes rütbesine göre kendi oturağına çökmüştü. Davetliler bu tarzda yerlerini aldıktan sonra ortaya nişan tahtaları konuldu. ‘Emir-i Tûmân’, [= tümen beyi] rütbesine sahip her kumandanın kendine ait bir nişan tahtası vardı. Türkler nezdinde onbin atlıyı yöneten kumandana Emir-i Tûmân denilir. Bu merasimde hazır bulunan onyediyedi emir, yüz yetmişbin atlı savaşçının kumandanları idiler. Fakat sultanın ordusu bundan daha kalabalıktır.

Her emir için minber benzeri bir oturak getirildi; askerler yeteneklerini gösterirken onlar da yerlerinde oturarak seyrettiler. Sonra hil’atler [=özel giysiler] getirildi ve bütün kumandanlara dağıtıldı. Her emir bu giysileri giydikçe sultan köşkünün alt tarafına geliyor, sağ dizinin üstüne çökerek ayağını uzatıyor, sol dizini ise dik tutarak bağlılığını arz ediyordu. Sonra eğerli ve dizginli bir at getirilerek toynağı kaldırılmakta, emir bu toynağı öperek atı oturduğu yere götürmekte, sonra da orada at sırtında askerleriyle beraber dikilmektedir. Bu törene bütün kumandanlar katılırlar.

Merasim bitince sultan, köşkten inip atına bindi; sağ tarafında veliaht oğlu ile İt Küçük Hatun, sol tarafında ikinci oğlu, önünde ise sırmalı ipek örtülere bürülü atların çektiği ve sırmalı ipek kumaşların süslediği arabalara binmiş dört hatunu ile otağına doğru yola koyuldu. Bu kafilenin önünde küçük ve büyük beyler, beyzâdeler, devlet ricali, vezirler, teşrifatçılar yayan gidiyorlardı. Nihayet ‘vîtâk’ [= otak; otağ] denen yere vardılar. Vîtâk etrafı çevreleyen tente demektir. Burada kocaman bir ‘bârka’ kurulmuştu. Bârka büyük bir çadır odadır. Altın kakmalı, gümüş kaplamalı dört ahşap direğe dayanmakta ve her direğin ucunda altın ve gümüşten mamul pırıl pırıl parlayan, çevresine ışık saçan bir nişan bulunmaktadır. Bârka uzaktan bakılınca bir tepeyi andırıyor; sağ ve sol yanında ise ya pamuk ya da ketenden yapılmış çardaklar bulunuyor. İçerde her yer ipek kumaşla örtülü. Bârkanın ortasına onların ‘taht’ dediği büyük bir sedir kondurulmuş. Gayet sanatkârane bezenmiş bu ahşap tahtın ayakları altın kakmalı, gümüş plakalarla kaplıydı; üzerine de muhteşem bir halı serilmişti. Tahtın ortasındaki minderlere sultanla büyük hatun oturdu. Sağ tarafta İt Küçük ile Urdücâ Hatun, soldaki mindere ise Beyelûn Hatun ile Kebek Hatun oturdular. Tahtın sağ tarafına konan iskemleye veliaht Tîn Bek, sol yandakine ikinci oğul Cânî Bek, bunların iki yanına dizilen iskemlelere ise emirler ve onların çocukları oturmuşlardı. Onların ardında küçük rütbeli beyler yer alıyordu. Bunlara ‘Ümerâyı Hezâre’ denilir. Yani bin kişilik birliklerin kumandanlarıdır. Bu şekilde protokole göre herkes yerini aldıktan sonra altın ve gümüş sofralar üzerinde yemekler sunuldu. Her sofrayı dört veya dörtten fazla kişi taşıyordu.

Buranın yemeği ya haşlanmış at, yahut koyun etidir. Her emirin önüne bir sofraya getirilir. İpekli elbiseler giyen, ipekli bir önlük takan, belindeki kında koca bıçaklar ve satırlar taşıyan ‘Bârûcî’ [= barıcı; parçalayıcı] gelir. Bârûcî, et parçalayan demektir. Her emirin bir bârûcîsı var. Sofralar kurulunca evvelâ onlar hücum ederek efendileri önünde yerlerini alırlar; arkalarında tuzlu su ile dolu altın yahut gümüşten mamul minik kaplar getirilir. Bârûcîlar eti küçük parçalara bölerler; kemikle karışık eti ayıklamada ustalık kazanmışlardır. Buralılar kemikle yan yana pişmiş eti tercih ederler yemeklerinde.

Onların ardından yine altın ve gümüş kaplarda içecekler getirilir. Meşrubatın büyük bir kısmını ballı şıralar oluşturuyor. Hanefî mezhebinde olduklarından dolayı ‘nebîz’i [= hurma, arpa, üzüm vs.nin küpe basılarak yapılan ve sarhoş etmeyen şırası] helâl sayıyorlar. Sultan sıra içmek isteyince kızı ayağa kalkar, kadehi alır, dizini yere koyup babasına sunar nazikçe; babası içtikten sonra kız ikinci bir kadeh alarak büyük hatuna sunar. Büyük hatun içtikten sonra diğer hatunlara sırayla uzatır. Onların ardından veliaht kadehi alır ve babasına sunar; aynı şekilde o da içtikten sonra hatunlara ve kızkardeşine sunar. Hepsinin

önünde reveransla yapar bu işi. Onun ardından ikinci oğul kalkar, kadehi alır, kardeşine sunar. Onların ardından büyük beyler kalkar. Her biri veliahda sakilik ederler.

Nihayet bey çocukları kalkar, bu ikinci oğula kadeh sunarlar, önünde eğilirler. Bu arada şarkı söylemektedirler. Ben mescidin avlusunda kadı, hatip, şeyh ve fakihler için kurulan çadırdaki bulunuyordum. Bize de her birini Türklerin ileri gelenlerinden dört beyin taşıdığı altın ve gümüş kaplamalı sofralar çıkarıldı. Bugün huzurda sadece nüfuzlu beyler hizmetkârlık yaptığından hükümdar kim ne arzu ediyorsa bu beylere emrediyordu, hizmeti görülsün diye. Şeyhlerin bir kısmı altın ve gümüş sofralardan yemek yedi. Bir kısmı ise bunları kullanmaktan sakınarak yemek yemedi.

Sağım ve solumda kımız tulumlarıyla dolu göz alabildiğine uzanan arabalar gördüm. Hükümdar yemek sonunda bu içkilerin orada bulunanlara dağıtılmasını emretti. Bundan bana tam bir araba düştü ama komşum olan Türklere hediye ettim!

Cuma namazını kılmak üzere câmie gittiğimizde vakit gelmişti lâkin sultan gecikmişti. Cemaatten bir kısmı onun sarhoş olduğunu ileri sürerek namaza gelemeyeceğini, diğer bir kısmı da ne olursa olsun namazda hazır bulunacağını savundular.

Vakit epeyce ilerledikten sonra hükümdar sallana sallana gelmeye başladı. Seyyid Şerif'e gülerek selâm verdi. Ona 'Atâ' diye hitap ediyordu. Türk dilindeki atânın Arapça karşılığı 'eb'dir [=baba]. Cumayı kıldık. Herkes yerine gitti. Sultan bârkaya dönerek ikinciye kadar orada kaldı. Tören son bulunca insanlar kendi çadırlarına döndüler; sultan o geceyi kızı ve hatunlarıyla geçirdi." (İbn Battûta I, 2004: 482-485).

Rubruk da Möngke Han'ın sarayında verilen ziyafetleri şöyle anlatır: "Karakurum şehrinin surlarından çok uzakta olmayan bir yerde Möngke Han'ın bir sarayı vardır. Bizdeki duvarları tuğladan yapılma manastırları andırır. Orada büyük bir saray bulunur. Han orada yılda iki defa içki ziyafeti verir. Bir defa Paskalya'da, o bölgeye göç ettiği zaman, ikinci defa da yazın geri dönerken. Bu ziyafette bütün ileri gelenler sarayda toplanırlar. İki aylık uzak mesafede oturanlar da gelirler. Han, orada onlara giysiler ve hediyeler dağıtır ve bütün ihtişamını gösterir. Orada yiyeceklerin ve hazinenin muhafaza edildiği depo gibi uzunlamasına binalar vardır.

Süt ve diğer içecek tulumları taşındığı zaman sarayın girişi hoş bir görüntü arz etmediğinden, Parisli Wilhelm Usta büyük bir gümüşlü kütük yaptı. Köklerinde gümüşten dört aslan bulunuyordu. İçinde beyaz kısırak sütünün dökülebilmesi için bir boru bulunuyordu. Ağacın içinde yukarıya doğru dört boru bulunuyordu. Dışarıya doğru nihayetlerinde yeniden aşağıya doğru bükülmüşlerdi. Bu boruların her birinin sonlarında aynı şekilde,

kuyrukları ağacın gövdesine sarılmış bir altın yılan bulunuyordu. Bu borulardan birinden şarap, birinden mayasız kısrak sütü, üçüncüsünden bal içkisi, dördüncüsünden de piring şarabı akıyordu. Her içkiyi almak için kütüğün ayağında gümüş bir alet yapılmıştı. Kütüğün yukarıdaki ucunda sanatkâr, elinde trompet tutan bir melek heykeli yapmıştı. Kütüğün altında bir insanın kalabileceği genişlikte kovuk bırakmış. Buradan, meleğe giden boru çıkmaktadır. Usta önce yeterli rüzgâr sağlayamayan körük kullanmış. Sarayın dışında içeceklerin saklandığı bir stok odası vardır. Orada, meleklerin çaldığını duyunca içkileri dökmeye başlayan hizmetçiler görev yaparlar. Kütüğün dalları, yapraklan ve meyvaları gümüştedir.

En büyük saki, bir içkiye ihtiyacı olduğu zaman meleğe seslenir, bunun üzerine melek trompeti çalar. Bunu kovukta yerleşmiş olan adam duyar ve kuvvetlice meleğe giden boruya üfler. Melek trompeti ağzına götürür ve çok kuvvetli çalar. Bunu depolarda bulunan hizmetkârlar duyarlar ve her biri kendi içkisini ilgili boruya döker. İçki önce yukarı doğru sonra da aşağı doğru kendi haznesine akar. Sonra oradan alarak saraydaki kadınlara ve erkeklere götürürler.

Saray bir kilise gibi yapılmıştır. Ortada bir kilise bölmesi ve arkada iki yan bölmesi, ayrıca güney tarafında üç kapısı vardır. Ortadaki girişin önünde bu kütük durur. Kuzeyde Han'ın oturduğu ve herkesi görebileceği yüksek mevki bulunur. Buraya iki merdiven çıkar. Sakilerin biri inerken diğeri bu merdivenin birine çıkar. Kütük ile merdivenler arasındaki alan boştur. Çünkü orada baş saki ve hediye getiren elçiler durur. Han yukarıda Tanrı gibi durur. Sağında yani batıya doğru erkekler, solunda ise kadınlar oturur. Çünkü saray kuzeyden güneye doğru yapılmıştır. Sağ taraftaki sütunların sırası boyunca teras cinsi yükseltilmiş yerlere, oğulları ve çocukları alınırlar. Aynı surette sol tarafta da kadınlar ve kızlar yer alırlar. Onunla beraber yüksekte sadece bir Hatun oturur ama biraz alçakta.” (Rubruk 2001: 104-105).

Marko Polo, bakşilerle ilgili şöyle der: “Yılda sık sık da bayramları var; hele bu bayramlarında sadece buğday kabuğundan yapılmış bir bulamaç yiyorlar, başka bir şey yemiyorlar.” (Marko Polo I, ty. 80).

Marko Polo'nun bakşilerle ilgili bu bilgisi de hemen hemen benzersizdir.

İbn Battûta da katıldığı bir ziyafeti şöyle anlatır: “Azak şehrinde Bıçakçı Ahı şehrin nüfuz sahibi kişilerindendir. O, gelen giden yolcuya zaviyesinde yemek ikram eder. Tülük Tümûr Bey'in mektubu, Azak emiri olan Muhammed Havâce Huvârezmî'ye ulaşın-

ca yanında şehir kadısı ve öğrencileri ile bizi karşılamaya çıktı, ziyafet düzenledi. Onu selâmlayıp ziyafetin hazırlandığı yere yöneldik.

Yemekten sonra şehre yönelerek kale dışında Hıdr-İlyas'a [= Hızır İlyas] nispet edilen bir ribâtta konakladık. Azak halkından Şeyh Receb Nehr-i Melikî geldi, bizi aldı ve kendi tekkesinde hazırladığı mükellef bir ziyafete çağırdı. Nehr-i Melik aslında bir Irak kasabasıdır. Bizim Azak'a varışımızdan iki gün sonra Tülük Tümûr Bey şehre gelmişti. Azak Beyi Muhammed Havâce, yine yanında belde kadısı ve öğrencilerle onu karşılamaya çıktı, görülmemiş bir şekilde ağırladı. Birbiri peşine üç çadır kuruldu. Bunlardan biri parlak renklerle süslü ipekten, diğer ikisi de ketenden yapılmıştı. Çevresi 'serâçe' denilen çitlerle çevrilmişti." (İbn Battûta I, 2004: 468).

İbn Battûta sözlerine şöyle devam eder: "Bey otağ önünde atından inince yere serilen ipek yaygılar üzerinden yürüyerek çadıra girdi. Tülük Tümûr, -misafirperverliğinden olacak- kendi nezdinde ne kadar değerli olduğumu göstermek için beni önüne kattı. Böylece ilk çadıra girdik. Burası Tülük Tümûr Bey'e tahsis edilmişti. Ortasına, beyin oturması için altınla süslenmiş büyük bir ahşap taht kurulmuş, üzerine güzel bir minder kondurulmuştu. Bey beni ve Şeyh Muzafferüddîn'i ileri geçirdikten sonra kendisi ilerledi, ikimizin arasında tahta oturdu. Kendi kadısı, hatibi ve belde kadısı ile öğrencileri tahtın sol tarafında yere serili kıymetli yaygılara oturdular. Tülük Tümûr Bey'in oğluyla kardeşi, Azak beyi Muhammed Havâce ve çocukları hizmette bulunmak için ayakta kaldılar. Daha sonra at eti ve diğer etlerden yapılmış yemekler getirildi. Arkasından kısrak sütü ve boza sunuldu.

Yemek bitince güzel sesle okunan Kur'an dinlendi. Bir minber kurularak vâiz buraya çıktı. Hafızlar önde yerlerini aldılar. Bir cemaat olarak fevkalâde iyi hazırlanmış bir hutbe dinledik. Hatip, sultan ve Tülük Tümûr Bey için dua etti. Orada hazır bulunan cemaat için de ayrı ayrı dualarda bulundu. Vâiz duayı önce Arapça söylüyor, arkadan Türkçesini açıklıyordu. Onun sözlerinin ara yerlerinde ise hafızlar Kur'an'dan âyetler okuyorlar, bu âyetleri güzel bir nağme ile tekrarlıyorlardı. Sonra ilâhî söylemeye başladılar. Arapça söylediklerine 'kavâl' diyorlardı. Daha sonra Farsça ve Türkçe okumaya başladılar. Bu bölüme ise 'mülemma' adını veriyorlardı. Bunların ardından yine yemek getirildi, meclis böylece akşama kadar sürdü.

Oradan ayrılmak için ne zaman izin istesem bey razı olmuyordu. Tören sonunda beye, çocuklarına, kardeşine, bana ve Şeyh Muzafferüddîn'e birer takım elbise; beye on, çocukları ve kardeşlerine altışar, beyin ileri gelen adamlarıyla bana da birer at getirildi." (İbn Battûta I, 2004: 468-469).

Moğollarda düğün öncesi verilen bir ziyafet vardır; fakat Rubruk ziyafetin nasıl düzenlendiğine dair bir bilgi vermemiştir. Rubruk, bunu kısaca şöyle anlatır: “Herhangi bir kimse bir evlilik anlaşması yaptığında, kızın babası ziyafet düzenler. Gelin kan akrabalarına kaçır ve onlarda gizlenir. Baba damada şunları açıklar: ‘Şimdi kızım sana aittir; her zaman bulabileceğin yerden onu al!’. Bunun üzerine damat arkadaşlarıyla gelini bulana kadar arar. Onu zorla tutup, yine zorla kendi yurtuna getirmelidir.” (Rubruk 2001: 41).

Türklerin ve Moğolların ziyafetleri böyle işte...

İbn Battûta, konumuzla ilgili olarak aşağıdaki hikâyeyi nakletmektedir: “Anlatılanlara göre Şeyh Şihâbeddîn evvelce zevkine düşkün, şarap seven bir adammış. Altmışa yakın can dostu varmış onun; her gün birinin evinde toplanarak âlem yaparlarmış! Bir kişiye iki ayda sıra gelirmiş. Bir gün yine Şihâbeddîn’e sıra geldiğinde o Hak Teâlâ’ya tövbe ediyor, hâlini düzeltmeye niyetleniyor; şöyle söylenmekten de kendini alamıyor:

‘Arkadaşlarım evde toplanmadan tövbe ettiğimi söylersem ziyafetin külfetinden kaçtığımı sanırlar!’ Bu tedirginlik onu sarmışken şölen için gerekli yiyecekleri hazırlıyor ve şarabı tulumlara dolduruyor! Dostlar gelip şarap içmek isteyince tulumun birini açıyorlar ama şarap değil şerbet çıkıyor! İkinci ve üçüncü tulumu da açıyorlar; hepsi şerbet! Bu nedir diye merakla soruyorlar. Şihâbeddîn meseleyi anlatıyor, tövbe ettiğini söyleyerek ekliyor:

‘Allah’a andolsun; bu içtiğiniz şerbet sizin daha önce kafanıza diktiğiniz şaraptan başka bir şey değil.’ Bu olaydan sonra hepsi Hak Teâlâ’ya tövbe ediyor ve bu zaviyeyi yaptırıyorlar. Ömürlerinin geri kalan kısmını ibadetle geçiriyorlar, Şihâbeddîn’in daha nice kerameti ve keşfi zahir olmuştur.” (İbn Battûta I,2004: 364).

Netice olarak diyebiliriz ki, Türklerin ve Moğolların yemek kültürü birbirine benzemekle beraber genellikle günümüzün Türk yemekleriyle de aralarında çok sıkı bağlar vardır. Türklerin ve Moğolların davetlerine gelince, onlarda günümüzün davetlerinin bir uzantısı gibidir.

2. GİYECEK KÜLTÜRÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan giyecek kültürü ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Rubruk Moğollar için şöyle der: “Giyim kuşamları ile ilgili olarak bilmelisiniz ki yazın Çin’den, İran’dan ve güney ülkelerinden gelen ipekli ve pamuklu dokumaları giyerler. Kışın, benim kendi memleketimizde hiç görmediğim cinslerde deriden yapılma elbiseler giyerler. Bunlar onlara Rusya, Moksel, Büyük Bulgarya, Başkird ülkesi (burası Büyük Macaristan’dır), Kırgız ülkesinden gelir. Bütün bu ülkeler onların tâbii olup, kuzeyin zengin orman bölgeleridir. Kışın daima iki kürk taşırlar; bunlardan birisini içten, birini de rüzgar ve kara karşı dıştan giyerler. Genellikle kurt, tilki ve vaşak derisi giyerler. Çadırlarında kaldıkları zaman farklı giysiler giyerler. Fakirlerin dıştan giydikleri ceketler köpek veya keçi derisindendir. Deriden ayrıca pantolon da yaparlar. Zenginler, giysilerini son derece hafif, yumuşak ve sıcak ipeklilerle, buna karşılık fakirler ise pamuklu veya yün artığı bezlerle beslerler. Büyük yünlülerden yurtları ve stok kablaları için keçeler imal ederler. Üçte birini atların yeleriyle karıştırdıkları yünlerden örgülerini yaparlar. Keçeleri, örtü, eyer altlığı ve yağmurluk olarak da kullanırlar. Yün bir çok işlerine yarar. Böylece erkeklerin giysileri hakkında bir fikir sahibi oldunuz.” (Rubruk 2001: 38-39).

Rubruk bunun ötesinde Moğollar için şunları da söyler: “Kızların giysileri erkeklerinkinden sadece biraz daha uzun olmalarıyla ayrılır. Düğünden sonraki gün kafataslarının ön yarısını kazırlar ve rahibe kisvesine benzer uzun bir manto giyerler. Bu üst giysinin ön kısmı ayrı olup, sağ tarafı birbiri üzerine iliklenir. Böylelikle sağ tarafa ilikleyen Moğollarla Türkler biri birinden ayırt edilir. Moğollar, boctac (bokka) adı verilen bir baş süsü takarlar. Bu takı ağaç kabuğundan veya buna benzer bir maddeden yapılır. Bir dirsek boyunda yuvarlak olup, yukarıda bir kolon gibi dört köşedir. Bunu değerli ipeklerle kaplarlar, fakat içi boştur. Yukarıda dört köşe kısma, bir dirsek boyunda bir tüy ya da kamıştan çubuk sokarlar. Üst kısmın sonunda bu çubuğu tavus kuşu tüyü ile süslerler ve etrafını vahşi hayvan kuyruğu tüyleri ve değerli taşlarla çevirirler. Zengin kadınlar bu süsü tepelerinde taşırlar. Üstü açık deriden bir kukuletaı da üstüne çekerler. Saçlarını başlarının arkasında bir toka ile birbirine ilıştırırlar ve boctacın içine koyarlar. Eğer birkaç kadın birlikte at sürmekteyseler, uzaktan adeta miğferli ve mızrakları kalkık süvarileri andırırlar. Çünkü bu boctac bir miğfere benzemekte ve üzerindeki çubuk bir mızrak gibi durmaktadır.

Kadınlar, tıpkı erkekler gibi atların üzerinde apışık otururlar. Kalçalarının üzerinde giysilerine gök mavisi bir mendil bağlarlar. Başka bir bandı da göğüslerinin üzerine koyarlar ve gözlerinin altına da göğüslerine kadar uzanan beyaz bir mendil bağlarlar. Kadınlar oldukça hantaldır ve küçük bir burun bilhassa onlara güzellik sağlar. Bunun yanında yüzlerini boyadıklarında güzellik formları bozularak çirkinleşirler.” (Rubruk 2001: 39-40).

Ayrıca, Moğol kadınları at derisinin arka kısmından ayakkabılar yaparlar ve ayakkabı, çorap gibi diğer giysileri dikerler.” (Rubruk 2001: 40).

Marko Polo da Tatarlarla ilgili şunları söyler: “Giyimlerine gelince; varlıklılar iyi cins kumaştan elbise giyiyor, hatta sim ve zer (altın iplik) işlemeli kumaşları tercih ediyorlar. Pahalı kürk takıyorlar yakalarına. Elbiselerin yaka ve kollarına taktıkları süsler de çok pahalı.” (Marko Polo I, ty. 70-71).

İbn Battûta, Macar halkının giyim kuşamını şöyle anlatır: “Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kırem’den çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltiye Bey’in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmişim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalâde güzel dört cariyе bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşınca o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariyе de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde [kuşağımsı] uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kırmızı tulumlarından bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kırmızı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun ki-barca huzurdan çıktı. Beylerin hatunlarına gösterdikleri ilgi burada böyle!” (İbn Battûta I, 2004: 472).

İbn Battûta bunun ötesinde şunları söyler: “Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince, bunların da durumu diğerlerinden aşağı değil! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç-dört cariyе vardı; başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve ‘buğtâk’ adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açık olduğu gibi kadının yüzü de örtülmemişti.

Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yandaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu.

Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız da ‘Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!’ dersiniz. Zira kocası, koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun ‘külâ’ [= külâh] denilen şapkadan başka bir şey taşımamaktadır!’ (İbn Battûta I, 2004: 472-473).

Dûngûzla yani Denizli’de de dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiseler dokunur. İbn Battûta bunu şöyle anlatır: “Yöre pamuğunun kaliteli oluşu ve iyi eğirilmesi uzun süre dayanmasını sağlıyor. Bu kumaşlar buranın adıyla Ladikî, Dûngûzlî şeklinde tanınmıştır. Şehirde Hristiyan nüfusun çokluğu nedeniyle bu işi yapanların ekseriyeti Rum kadınlarından oluşuyor. Bunlar sultana cizye ve benzeri adlarla vergiler veriyorlar. Rum erkekleri, beyaz veya kırmızı renkteki uzun külâhları, kadınları da başlarına doladıkları koca koca sargılarla tanınırlar.” (İbn Battûta I, 2004: 408).

İbn Battûta, Muhammed Uzbek Han’ın ülkesinde konumuzla ilgili gördüklerini de şöyle anlatır: “Her hatun bir arabaya biner. Hatunun araba içindeki odası, altın havası veren gümüşten veya mücevheratla bezeli ahşaptan mamul bir kubbedir. Arabayı çeken atlar, sırmalı ipekten mamul perdelerle örtülüdür. Koşî [= Koşıcı] denilen genç sürücü atlardan birinin üstüne binerek arabayı sürer. Hatun arabada yerine oturduğu vakit, veziri gibi olan kocamış bir kadını sağ tarafına alır. Bu kadına ‘Ulû Hatun’ denilir. Yine yaşlı olup teşrifatçılık ve perdedarlık yapan ‘Küçük Hatun’u sol tarafına oturtur. Ön tarafta zarafet ve güzellikte eşsiz altı cariyeye vardır. Onlara ‘benât’ [= kızlar] deniliyor. Arkada da bu kızlardan ikisi durur; hatun onlara dayanır ve başına ‘buğtâk’ denilen, mücevherlerle bezeli küçük bir hotoz takar. Bunun üzerine tavus tüyünden bir sorguç kondurur. Sırtında Rum prenseslerinin giydikleri tarzda inciyle bezenmiş ‘minut’a [=manto] benzer bir elbise vardır. Ulu ve küçük hatunların başlarında da kenarları inci ve altınla işlenmiş yazmalar vardır. Kızlara gelince; ‘külâ’ [=külâh] denilen hotozlar vardır başlarında... Bu başlığın tepesine mücevherle süslü altın bir halkayla tavus tüyünden sorguçlar takılmıştır. Her birinin elbisesi ‘nah’ adı verilen bir ipek cinsinden mamuldür.

Hatunun önünde Rum yahut Hint asıllı on onbeş hizmetkâr bulunur. Bunlar da altın ve mücevher işlemeli ipek elbise giyerler, yanlarında altın yahut gümüşle kaplı değnekler bulunur. Hatunun bindiği arabanın arkasında yüz kadar araba ilerlemektedir; her birinde küçüklü büyüklü üç dört cariyeye vardır. Bunlar da aynı şekilde ipek elbise ve külâhlarıyla olaya katılmışlardır. Onların ardında deve yahut öküzlerle çekilen üçyüz kadar arabada ise

hatunun hazinesi, süs eşyası, elbiseleri ve yiyecekleri taşınmaktadır. Her araba demin bahsettığımız cariyelerden biriyle evlendirilmiş bulunan bir genç kölenin zimmetindedir. Çünkü böyle bir evlilik yapmamış kölelerin cariyelere yaklaşmaları; onların işlerini görmeleri yasaktır! Hatunların düzenleri böyledir işte....” (İbn Battûta I, 2004: 476-477).

Yukarıda verdiğimiz bilgiler arasında Moğol kadınlarının başlarına boctac, Türk kadınlarının da buğtak adı verilen bir baş süsü taktığını görmekteyiz. Türklerde ve Moğollarda başa tüy takılması âdetini, tüye bir nazarlık niteliği vermelerine bağlayabiliriz.

Rubruk, Çağatay’ın karısını da şöyle anlatır: “Kadının dümdüz bir yüze sahip olmak için adeta burnunu kesmiş bulunduğunu zannettim. Burnu yok gibiydi. Bunun için gözlerinin arasını siyah bir madde ile boyamıştı ve bize iğrenç bir bakış fırlattı.” (Rubruk 2001: 45).

İbn Fazlan Bulgarların giyimini şöyle tasvir eder: “Hepsi kalpak giyerler. Hükümdar ata seyissiz, tek başına biner. Gezerken yanında muhafız bulunmaz. Sokaklardan ve çarşıdan geçerken herkes ayağa kalkar. Kalpaklarını çıkarıp koltuklarının altına alırlar. Hükümdar geçince tekrar başlarına giyerler. Aynı şekilde, hükümdarın huzûruna giren herkes; küçük veya büyük, hattâ çocukları ve kardeşleri bile, onu gördükleri zaman kalpaklarını çıkarıp koltuklarının altına alırlar. Sonra, başlariyle selâm verip otururlar. Daha sonra kalkıp, hükümdar oturmayı emredinceye kadar ayakta dururlar. Onun önünde oturan herkes diz çökerek oturur. Kalpağını koltuğundan çıkarmaz. Huzurundan çıkıncaya kadar saklar. Yanından ayrıldıktan sonra tekrar giyer.” (İbn Fazlan 1995: 58).

Ayrıca Bulgarlarda hatuna hilat giydirilince, kadınlar onun üzerine gümüş paralarla saçı saçarlar. (İbn Fazlan 1995: 49). Bulgarlarda görülen bu âdet de saçı saçma geleneğinin bir izini taşımaktadır.

Marko Polo, Kubilay Han’ın ve ordusunun ava giderken giydikleri elbiseleri şöyle anlatır: “Büyük bir kalabalık halinde ava gider hükümdar. İki kardeşini de alır. Hepsi de tantanalı ve süslü av elbiselerini giyerler.

Yanlarında en az onbin kişilik bir ordu, daha doğrusu hizmetkârlar ordusu vardır. Kubilay Han’ın adamları ve yanındakiler hepsi bir renkte elbise giymişlerdir.

Giydikleri elbisenin rengi de al ve açık mavidir. Al ve açık mavi elbise içinde onbin kişinin yürüyüşü görülecek şeydir doğrusu.

Kubilay Han, bu onbin kişilik av ordusunun başında pırl pırl elbisesi ile ilerler, her iki yanında da tazılar, diğer ehli hayvanlar vardır. Kubilay Han’ın ardından kardeşleri

ve diğerk adamları gelirler. Hepsi de pırıl pırıl giyinmişlerdir. Dedim ya, Kubilay Han'ın av partileri görülecek şeydir doğrusu.” (Marko Polo I, ty. 113).

Ayrıca, Kubilay Han savaşa giderken de üzeri sim ve altın işlemeli deri bir savaş elbisesi giymektedir. (Marko Polo I, ty. 84).

Moğolların bakışileri arasında Sieng-seng adında bir grup vardır. Sien-sengler başlarını iyece kazıtıp, sakal bırakmazlar. Marko Polo bunların giyimlerini şöyle anlatır: “Elbiseleri siyah ve mavi renkte; ara sıra da ipekli kumaştan elbise giyiyorlar.” (Marko Polo I, ty. 80).

Rubruk, Uygurların rahiplerinin kıyafetlerini de şöyle tasvir eder: “Daima dar biçilmiş, safran sarısı pantolon ve üzerinde Franklar gibi kemer. Üst giysilerinin sağ kolunu aşağıya doğru uzatırlar, bu adeta bir ayin elbisesi gibi göğüslerini ve sırtlarını kapatır. Bu nedenle bir diyakonun oruç elbisesine benzer.” (Rubruk 2001: 73).

“Kaynaklarımızdan öğrendiğimiz kadarı ile bir gerçek varsa, ‘İslâmiyetten önceki Türklerin sakalı sevmedikleri’ idi. ‘Türkler ve Ortaasya kavimleri, sakallarını kesiyorlar; fakat bıyıklarına değer veriyorlardı.’ Bu gerçeği söylerken, şu mühim ırk hususiyetleri üzerinde durmak da gerekmektedir. Bilindiği üzere, Çinlilerin sakalları çok az ve seyrek. Bu sebeple onların arasında sakallarını uzatabilenler veyahut da güzel bir sakala sahip olanların sayısı çok azdır. Az olan bir şeyin, değerli olması da, tabiat ve insanlığın bir kanunudur. Ayrıca sakal, filozofluk ile büyüklüğün de, bir sembolü idi. Herhalde efsanelerde anlatılan Konfüçyüs ile diğerk filozofların uzun sakalları, bir Çinli olmaları sebebiyle, gür bir sakalı özleyiş ve bunun doğurduğu bir inanıştan başka bir şey olmasa gerekti.

İşte yukarıdaki sebeplerden dolayı, Çinliler gibi sakalı az olan Moğollar ile, bunlarla karışmış mongoloid Türklerde, sakal bırakma moda ve isteğinin, zaman zaman kendini gösterip ve yayılmış olması, normal görülebilirdi.

‘Gür saçlı ve sakallı Batı Türklerinde’ ise, durum ayrıdır. Bu sebeple aynı kültüre sahip olmalarına rağmen Türklerin de, -bazı fizyolojik sebeplerden dolayı-, aralarında farklılıkların bulunabileceğini, gözden uzak tutmamak gereklidir.” (Ögel V, 1978: 305-306).

“Sakalları pek fazla bitmeyen bazı Moğolların, bazen sakal bıraktıklarını söylemiştik. Çünkü, gür bir sakala sahip olmak, yaşlı ve rahip olan Moğollar için, bir üstünlük sebebi sayılıyordu. Fakat genç ve savaşçı Moğollar, yaygın olarak sakallarını kesiyorlardı. Kaynaklarımızın az olmasına rağmen, ‘Türklerde sakal bir müslümanlık sembolü’ olarak, kendini göstermeğe başlamıştı. Nitekim **Dede Korkut Kitabı**’nda da, ‘Sakalı uzun Tat eri banladukda’ yani ‘Türk olmayan sakalı uzun Tacik, ezan okuduğunda’ deniyordu. Tacikle-

rin Türklerden uzun sakalları ile ayrıldığını, açık olarak görüyoruz. Yalnız Türkler değil, Tibet kavimleri de, sakal bırakmıyorlar ve kesiyorlardı.

Manas Destanında, Müslüman olmayan Türkler ile Moğolların sakal bırakmadıklarını, açık olarak gösteren bazı bölümler vardır. Müslüman Kırgızlar, sakal bırakıyorlar ve bunu İslâmiyetin bir sembolü olarak kabul ediyorlardı. ‘Alman-Bet Destanı’nda, Alman Bet adlı bir alp kişi, müslüman olarak Kırgızların içine girmek istemişti. Kırgızlar ise ona, ilk şart olarak, ‘Sakalını koyuver, bıyığını kesiver’, teklifinde bulunmuşlardı. Öyle anlaşıyor ki, Müslüman Kırgız mollaları, sakalın üzerinde Türklerin ‘pala veya uzun burma bıyıklarının’ bile bulunamayacağı düşüncesinde idiler.” (Ögel V, 1978: 306-307).

“Türk kültüründe bıyık, çok mühim bir yer tutar. Ortaasya’da yapılan kazılarda ele geçen insan resimlerinin hemen hemen hepsinde, ‘burulmuş bıyıklara’ rastlanır. Sayıları dördü veya beşi geçmeyen bu resimlerdeki bıyıklı kişilerin çenelerinde, ayrıca bırakılmış bir sakal da görülmemektedir.” (Ögel V, 1978: 310).

İbn Fazlan, bu konuda Oğuzlar için der ki: “Bütün Türkler sakallarını yolup bıyıklarını bırakırlar. Bazen, onlar arasında sakalını yolmuş, çenesinin altında birkaç tüy bırakmış, sırtına post almış ihtiyar bir adam görürsün. Uzaktan ona bakınca keçi olduğundan tereddüt etmezsin.” (İbn Fazlan 1995: 41).

Örneğin, El Katağan oğlu Etrak da sakal ve bıyıklarının hepsini yolmuş ve hadım kılığına girmiştir. (İbn Fazlan 1995: 42).

Görebildiğimiz kadarıyla, Oğuzlar bıyığa büyük bir önem vermişlerdir.

Ayrıca, Peçenekler ve Başkurtlar da sakallarını tıraş etmektedirler. (İbn Fazlan 1995: 45-46) .

Rubruk da Moğol erkekleri için şunları söyler: “Erkekler, kafalarının üzerini bir dört köşe traş ederler. Bunlardan ön taraftaki köşelerden şakaklarına kadar saçlarını kazırırlar. Aynı şekilde şakaklarının üzerindeki saçlarını da traş ederler. Enselerinden kafalarının arkasına kadar ve alınlarının ön tarafını kafalarının ön kısmında kaşlarına kadar uzanan bir tutam saç kalmak üzere kazırırlar. Kafa arkalarındaki köşelerde saçlarını bırakır ve bunlardan örgü örerek kulaklarına kadar düğümlerler.” (Rubruk 2001:39).

Rubruk, Moğol kadınları ile ilgili şunları söyler: “Giysilerini hiç yıkamazlar, çünkü ıslak giysilerini kurutmak için astıkları taktirde, Tanrı’nın kızarak güreleyeceğine inanırlar. Bir kimse eşyalarını yıkarsa onu döverek çamaşırlarını elinden alırlar, zira gök gürültüsünden her şeyden fazla korkarlar. Gök gürelediği taktirde, her yabancıyı çadırlarından çıkarır, gök gürelemesi bitene kadar, siyah keçelerin içine sığınır.” (Rubruk 2001: 40).

İbn Fazlan da el-Katağan oğlu Etrak'ın elbisesinin altındaki hırkanın kirden parça parça olduğunu görmüştür ve bunun sebebini de şöyle anlatır: “Zira, onların âdetine göre bir adam, üzerine giydiği iç elbisesini parça parça olup dökülmedikçe çıkarmaz.” (İbn Fazlan 1995:42).

Aslında Türklerin ve Moğolların elbiselerini yıkamamalarının sebebi tembellik değildir. Buradaki pratik saf olan suyun kirletilmemesi gerektiğidir.

İbn Fazlan'ın Oğuzların ülkesinde kadınlarla ilgili derlediği şu bilgide çok ilginçtir: “Kadınları yerli ve yabancı erkeklerden kaçırmazlar. Aynı şekilde, kadın, vücudunun hiçbir yerini insanlardan gizlemez.

Bir gün bir adamın evine misafir olmuştuk. Adam ve karısıyla beraber oturuyorduk. Kadın bizimle konuşurken bir aralık gözümümüzün önünde avret yerini (fercini) açıp kaşımaya başladı. Biz utancımızdan yüzlerimizi kapayıp ‘Estağfirullah!’ dedik. Kocası güldü. Tercümana, ‘Onlara söyle: Bu kadın onu sizin huzûrunuzda açıyor. Siz onu görüyorsunuz ve koruyorsunuz. Sizden ona hiçbir zarar gelmiyor. Bu hareket, kadının onu örtüp de başkalarına müsâade etmesinden daha iyidir.’ dedi.” (İbn Fazlan 1995: 35).

Aslında İbn Fazlan'ın Oğuzlarla ilgili verdiği bu bilgisi Türklerle ilgili ahlaki kurallara ters düşmektedir.

Marko Polo, Tatarların özel günlerde giydikleri kıyafetleri şöyle tasvir eder: “Bütün Tatarlar doğum günlerini büyük bayramlarla kutlamayı seviyorlar. Önce Kubilay Han'dan başlayayım.

Kubilay Han, eylül ayının yirmi sekizinci günü dünyaya gelmiş. İşte o gün, en büyük bayramdır Tatarlar için. Bir de dinî en büyük bayramları vardır, bu iki gün onlar için çok önemlidir, büyük şenliklerle kutlar bu iki olayı.

O gün, eylülün yirmi sekizinde Kubilay Han döğme altından yapılmış bir libas giyer; pırıl pırıl parlar libası, uzaktan tıpkı güneşe benzer.

O gün, saraya mensup oniki bin asil de tıpkı onun gibi giyinir. Yalnız Kubilay Han'ın libası kadar pahalı değildir hiçbirinki; kimininki ipekliden, kimininki yarısı altından yarısı ipeklidendir, ama renk ve biçimleri aynıdır, bellerinde de birer altın kemer takarlar.

Söylendiğine göre, bu libasları asillere, hükümdar bizzat verirmiş ve her birinin değeri epey para tutarmış. Kiminin üstü kıymetli taşlarla, yakut inci, zümrütlerle işlenmiş, bunların değeri onbin altın imiş. Öyle dediler.

Bu libasların bir özelliği de şu:

Uzun etekli, belleri dar, kolları ve yenleri de bir hayli bol. Ama en ilgi çekici tarafları renkleri; düşünün bir kerre, oniki bin asil, hepsi bir örnek ve renkte, tıpkı güneş renginde pırıl pırıl libaslarını giymiş, salonda holde hükümdarlarını bekliyor.

Sonra şu da var; dünyada böyle bir hükümdar var mıdır bilmem. Yanındaki saraya mensup oniki bin asile her yıl altından yahut altın ve ipekliden üzerleri kıymetli taşlarla işlenmiş libas verecek bir hükümdar ben pek düşünemiyorum. Bu kadar büyük bir işin ve külfetin altına girmek bile mesele.

İçlerinde bazan bir libasın onbin altına çıktığını söylemiştim. Artık siz şöyle bir hesap edin, her yıl Kubilay Han, doğum gününü kutlamak için nasıl masrafa giriyor.” (Marko Polo I, ty. 104-105).

Marko Polo bunun ötesinde Tatarlar için şunları söyler:

“Yeni yıl şubat ayında başlar. Diyebilirim ki, en büyük ve mukaddes bayram yeni yıl bayramıdır. Daha doğrusu yeni yılın girdiği gün yapılan bayramdır.

O gün, başta Kubilay Han ve sarayın en önde gelen kişileri, beyaz libaslarını giyerler. Kim olursa olsun o gün beyaz elbise giyer, bayram töreninde.

Kadınlar da erkekler de bembeyaz yeni elbiselerini giyerler. Bu elbiseleri, Kubilay Han’ın yaş günü olan eylül ayının yirmisekizinde giyilen altın sarısı elbiseden oldukça değişiktir.

Beyaz renkte elbise giymelerinin sebebi de şu: İnanişâ göre, beyaz renk bolluk bereket ve nezaket demektir. Beyaz elbise de bolluk ve bereket taşımak anlamına gelir. Böylece yeni yıl bayramında beyaz elbise giyerek o yılın bolluk ve bereket içinde geçeceğini temenni ederler.

Yeni yılın girdiği gün de Kubilay Han’a ülkenin hemen her yerinden kıymetli hediyeler gelir. Ülkedeki eyalet ve bölge hakimleri, idarecileri, hükümdarlarına çok kıymetli hediyeler getirirler. Hediyelerin hemen hepsi altın ve gümüşten dir. Bu arada inci ve yakut işlemeli elbiseler de hediye olarak sunulur.

Bir de bütün bunların yanında beyaz ipekli kumaştan yapılmış elbiseler de sunulur Kubilay Han’a. Böylece hükümdarın o yıl boyunca mesut yaşaması, temenni edilir. Kubilay Han’ın hazinesi hep dolu olsun istenir, beyaz elbisenin anlamı budur.” (Marko Polo I, ty. 106-107).

Marko Polo konumuzla ilgili bir de şu bilgiyi vermektedir: “Kubilay Han’ın en gözde, kendisine en yakın 12 bin adamı var ya; işte bu yakın adamları için Kubilay Han bir yılda onüç bayram tesid eder, kutlar.

Bu onikibin adamı, kendisine en yakın savaşçıdır. O kadar ki Kubilay Han, herbirine birer elbise vermiştir. Öyle elbise deyip de geçmeyin; her elbise fevkalade güzel yapılmıştır; pırıl pırıl renktedir.

Bir de herbirine birer kemer vermiştir Kubilay Han. Kemerlerin hem rengi güzeldir hem de üzerleri inci ve kıymetli taşlarla bezenmiştir.

Bu oniki bin adamı var ya, en gözde adamları olması dolayısıyla ayrıca onlara nefis birer ayakkabı da verir Kubilay Han.

Bu ayakkabıları biraz genişçe anlatayım: Önce çok nefis deriden yapılmıştır bu ayakkabılar. Sonra üzerleri işlemelidir ve çok pahalıdır.

Bütün bu pahalı kıyafetleri Kubilay Han'ın oniki bin adamı yılda onüç kere yapılan bayramlarda giyerler. Aslında bu kıyafetleri giyenleri uzaktan görseniz, herbirini kral sanırsınız. Tâ uzaktan pırıldar üstlerindeki elbiseler.

Kubilay Han'ın da adamlarının giydiği elbiseye benzer, süslü elbiseleri vardır.

Renk bakımından aynıdır diyebilirim. Yani aynı parlaklıktadır ama adamlarının giydiği elbiselerden daha pahalıdır, daha zengindir, daha güzel süslenmiştir. Yalnız ne var ki, adamlarının giydiği elbiselerin rengindedir Kubilay Han'ın giydiği elbise, hepsi bu işte.

Sayı olarak bilmiyorum, hatta kaç malolduğunu da hesaplamadım fakat epey pahalıya malolduğunu tahmin edebilirim. Kubilay Han bu kadar masrafa neden katlanır, onu bilmem ama şunu söyleyebilirim:

Kubilay Han, kutladığı bayramları tantanalı ve şaşısalı geçsin istiyor. Bu eskiden beri fikridir ve ne zaman bir dinî bayram ve tören olsa, Kubilay Han, adamlarının, saraya mensup yakınlarının fevkalade giyinmesini ister.” (Marko Polo I, ty.109-110).

Marko Polo'nun verdiği bu son iki bilgiden öğrendiğimize göre, Kubilay Han törenlerde giyilen kıyafetlere çok önem vermiştir ve bu kıyafetler için de hiçbir masraftan kaçınmamıştır.

Muhammed Uzbek Han da bayram günü kumandanlarına özel giysiler dağıtmaktadır.(İbn Battûta I,2004:483).

İbn Battûta seyahatnamesinde konumuzla ilgili ilginç bir hikâyeye yer vermiştir. Şimdi de bu hikâyeyi bilginize sunmak istiyoruz:

İbn Battûta şöyle der: “Tarihten anlayanların bana söylediğine göre Belh Mescidi'ni bir kadın yaptırmış. Onun kocası Abbâsîoğullarının Belh valisi Davud b. Ali imiş. Herkesin söz birliği ederek aktardığına göre halife, yöre halkının kalkıştığı bir eyleme öfkeleniyor; onlardan ağır vergi alınması için memurunu gönderiyor. Adam şehre varınca

kadınlar ve çocuklar mescidi yaptıran kadının yanına varıyorlar. Bu kadın onların emirinin eşidir. Çoluk-çocuk hep beraber şikâyetlerini bildiriyor, halifeden gelen ağır para cezasından dem vuruyorlar. Kadın, mücevherlerle süslü paha biçilmez elbisesini halifenin memuruna göndererek:

‘Bunu halifeye götür! Belh ahalisinin yoksulluğundan ötürü onların yerine ben bu giysiyi veriyorum!’ diyor. Zaten giysinin değeri görevlinin halktan toplayacağı vergiden daha büyükmüş! Memur, halifeye gidip elbiseyi takdim ediyor ve olayı anlatıyor. Halife yüzü kızarmış bir vaziyette:

‘Bu kadın bizden de mi cömert?’ diyerek Belhlilerden söz konusu ağır verginin kaldırılmasını ve elbisenin kadına geri verilmesini emrediyor. Ayrıca o yöre halkından her sene aldığı haracı bu sefer bağışladığını söylüyor. Tekrar Belh’e dönen görevli, cömert kadının evine giderek halifenin sözlerini naklediyor, elbiseyi iade ediyor. Fakat kadın:

‘Yüce halifenin gözü bu elbiseye düştü mü?’ diye sorunca memur:

‘Evet, bu giysiyi gördü [ve beğendi!]’ cevabını veriyor. Kadın:

‘Namahremin gözünün düştüğü elbiseyi asla giymem!’ diyerek satılmasını emrediyor elbisenin...Elde edilen parayla bu mescidi, zaviyeyi ve tam karşısında küfeki taşından mamul ribâtı inşa ettiriyor. Şu anda bu ribât hâlâ ayaktadır. Harcamalardan sonra yine de üçte bir oranında para artınca bu miktarın mescidin sütunlarından birinin altına gömülmesini emretmiş, ihtiyaç olursa kolayca bulunup kullanılсын diye... İşte Tinkîz bu hikâyeyi duyunca mescitteki sütunların yıkılmasını emrediyor. Bütün sütunların üçte biri yıkıldıktan sonra hiçbir şey bulamayınca geri kalanları bırakıyor.” (İbn Battûta I, 2004: 555-557).

Çalışmamızın bu bölümünün sonucunda diyebiliriz ki, Türkler ve Moğollar giysilerine her zaman önem vermişlerdir. Günümüzde ise Türkler, seyyahların verdikleri bilgilere göre giyinmiyorlar; ama her yöre halkı geleneksel kıyafetlerini korumaya çalışıyor. İnanıyoruz ki, bu gelenek hayat devam ettikçe varlığını sürdürecektir.

3. HAYVAN KÜLTÜRÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol inanış ve gelenekleri içerisinde yer alan hayvanlar ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

“Ancak konuya girmeden önce, Dede Korkut’un hayvanlar ile ilgili şu muhteşem girişini sunmak istiyoruz:

Yedi yerin otlakların, geyik bilir!

Göğez yerler çemenlerin, kulan bilir!

Ayrı yollar izin, deve bilir!

Yedi dere kokuların, tilki bilir!

Oğul kimden olduğun, ana bilir!

Dünle kervan göçtüğün, turgay bilir!

Erin ağrın, yeğnisin, at bilir!

Ağır yekler zahmetin, katır bilir!

Ne yerde sızılar var ise, çeken bilir!

Gafil başın ağrısın, beyni bilir!” (Ögel II, 2002: 533.)

“Hayatı at sırtında geçen bir topluluğun insanların gözünde, at ve Türklük birbirinin tamamlayıcı gibi görünür.

Cahiz’in yazdığına göre: ‘Türkün hayatı, daha çok at sırtında geçer.’ Bu yaşam tarzı, eski Türklerin düşüncelerinde çok sayıda görüşün ortaya çıkmasını da sağlamıştır. At hakkındaki eski görüşlerin izleri, halk inanışları şeklinde hâlâ da yaşamaktadır. Azerbaycan Türklerinin inanışına göre, rüyada at görmek, uzun boyluluk göstergesi ve murada ermenin işareti olarak yorumlanır. Anadolu halk inançlarına göre, eğer birisi güneş doğmadan, boz ata binip, bir dere-den yedi kez geçerse ona hiçbir sihir etki etmez.

Atın uğur getireceğine olan inanç, kendisiyle beraber başka inançların doğmasına da vesile olmuştur. Örneğin at, evin önünde, başı eve doğru bağlanırsa, o eve bereket getireceğine, atın nefesinin hastalıkları gidereceğine ve at olan eve Şeytan’ın girmeyeceğine inanılırdı. Bu inançların etkisiyle, nazardan korunmak için, bazı evlerin çatısına atın kafa tası asılırdı. Atın kuyruğunu kesmek Türklerde matem işareti sayılmıştır. Türk destan geleneğine göre, uykuda birinin bindiği atın kuyruğunu eksik veya kesik olarak görmek, ata binen adamın öleceğinin habercisi gibi yorumlurdu. Atlar, ruhlar dünyasıyla bağlantıda bir araç olarak düşünülmüştür. Ve şamanların deflerine bazen, ‘şaman atı’ denilmiştir. Atların

ölenlerin ruhunu öbür dünyaya götürdüklerine inanılmıştır. Kara Kalpaklarda tabuta, ‘Ağaç At’ denilmesi, bu inancın bir izidir.

Çelimsiz atın mitolojik kökenli olduğuna dair görüşler de kaynağını eski Türk inanışlarından alır. Altay inanışlarına göre, görünüş itibarıyla çelimsiz olan atlar, normal atlarla, öbür dünyadaki şeytanî varlıklara has atın çiftleşmesinden dünyaya gelir. Bu inanış Köroğlu destanında da kendi yerini bulmuştur. Kırat ve Dürat, deniz aygırı ile normal atın çiftleşmesinden dünyaya gelmişlerdir. Bu atlar doğuştan beri çelimsizdirler ve bu, onların kökenleriyle ilgili bir konudur. Onların güzel atlara çevrilmeleri ise belli bir sınavdan geçtikten sonra mümkün olacaktır. At bu sınavda, kırk gün karanlık bir ahırda beslenecek ve gün ışığı görmeyecektir. İnsan gözü de onu görmeyecektir. At sınavdan geçtikten sonra ise bulunduğu kötü görüntüden kurtulup, Kırat ve benzeri isimler alacaktır. At, destan kahramanı ile birlikte şeytanî mekana yol aldığı için, bu mekana özgü görünüşü de kabul edip, çelimsiz bir görünüm almalıdır. Orada tanınmamak için bu şarttır. Şeytanî kökenli atın çelimsiz olması, şeytanî dünyaya mensup olmasının şartıdır. Böyle atlar asimetrik olabilirler. Bu hikâyelerde geçen atlar, genelde asimetriklerdir. Hikâyelere göre, kahraman, denizde yaşayan üç ayaklı bir at ile denizin öbür tarafına veya aslında, öbür âleme yol alabilir. Sihirli bir hikâyenin kahramanı olan şeytanın üç ayaklı bir atı olur. Cennet Atı’na emir verildiğinde, üç ayaklı ata dönüşür. Ve buna benzer şeyler. Bu şekilde geçen üç ayaklı at motifi, Türk halklarında bir çoğunun kültürlerinde ve hikâyelerinde vardır.

Normal ölümlüler dünyasına özgü anlayıştan habersiz olan destan kahramanları da görünüş itibarıyla çelimsiz atları seçerler. Atın denizle olan bağılılığı da mitolojide yerini bulmuştur. Altaylar, kahramanın atının göklerden gönderildiğine ve dağ yahut su ruhu tarafından beslendiğine inanırlardı. Şamanlar, âyin zamanında dua ederken, ne yapılması gerektiğini öğrenmek için, atlardan yardım isterler. Ural Batır’ın, kuş şekline dönebilen karısı Huma’nın yolunmuş kanatları, sihirli ak-boz atın ağzından alınan köpük sayesinde düzelir.

İnanışa göre, Yakut destan kahramanlarının atları, ‘at sürüsü koruyucusu’ tarafından, güneş diyarından gönderilmiştir. Ebülğazi Bahadır Han, Cengiz’in hanlığa çıktığı zaman, Gökçe’nin göklerden gelen bir ata binip, Tanrı katına çıktığını yazar. Şorların destan kahramanı için, ‘Hudaylar’ adı verilen ilâhî varlıklar, beyaz kanatlı bir at yaratırlar.

İslam geleneklerine göre ise Allah şimdiki atları, Hazreti Adem’in Kâbe toprağından yaratmıştır. İbn Hordadbeh, gölden çıkan atlardan, El Biruni de dağdan çıkan ilâhî kökenli aygırlardan dünyaya gelen atlardan söz etmişler.” (Beydili 2005: 71-73).

Çalışmamızın bu bölümünde atla ilgili bu kadar ayrıntılı bilgi vermemizin sebebi, hem Türklerin, hem de Moğolların hayatında atın önemli bir yere sahip olmasıdır. Çalışmamızda yer alan diğer hayvanlarla ilgili bu kadar ayrıntılı bilgi vermeyeceğiz.

Şimdi de verdiğimiz bu bilgilerden sonra seyyahların hayvanlarla ilgili gözlemlerine geçmek istiyoruz:

Marko Polo, Türkiye'ye yaptığı seyahati sırasında Türkiye'de üç grup insan yaşıyordu ve bunlardan birisi de Türkmenlerdi. Marko Polo bu konuda şöyle der: "Müslüman ve çoğunluğu dağlık bölgelerde ve ovalarda yaşıyor. Zaten zengin yaylak ve mer'alar var Anadolu'da. Hayvancılık ve tarımla geçiniyorlar. Çok güzel at yetiştiriyorlar, sığırları da besili ve iyi evsafta." (Marko Polo I, ty. 20).

Marko Polo Erzurum, Trabzon ve Bayburt civarında yaşayan göçebe Türk obalarının da yaz aylarında Erzincan taraflarına geldiğini belirttikten sonra sözlerine şöyle devam eder: "İklim yazları çok güzel, hayvanlar için de yemyeşil ovalar ve mer'alar var. Türkler, çoğunlukla yazı bu bölgede geçiriyorlar. Kışın ise iklim çok sert olduğu için Türkler güneye daha ılık bölgelere göç ediyorlar. Kışları çok karlı geçiyor, dondurucu soğuk oluyor. İşte bu yüzden Türkler kış başında hayvanlarını alıp bol mer'alı ve yumuşak iklimli yerlere çekiliyorlar." (Marko Polo I, ty. 21).

Marko Polo, Tatarlarla ilgili yaptığı yorumda da şöyle der. "Tatarlar kışın soğuk havalarda, steplere gidiyorlar, yahut iklimi daha mutedil yerlere göçüyorlar. Bir de kışları hayvanları için bol otlu çayır, sulak yerler ve otlakları tercih ediyorlar.

Yazları ise serin dağlık bölgelere çıkıyorlar yahut yaylaları tercih ediyorlar. Bu bölgelerin havası hayvanları için çok elverişli oluyormuş. Yalnız bir bölgede öyle uzun zaman kalmıyorlarmış. Sebebini de şöyle anlattılar:

"Soğuk bölgeye göçersek burada en çok 2 yahut üç ay kalıyoruz. Üç ay sonra da gene öyle bir yaylaya göçüyoruz. Aynı yaylada uzun zaman kalmak otlakların tahrip olması bakımından mahzurlu oluyor. Bir daha ki yıl hayvanlarımız için çayır ve otlak bulabilmek için uzun zaman aynı yerde kalmıyoruz." (Marko Polo I, ty. 68).

Marko Polo seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında yine Tatarlar için şunları söyler: "Başlıca meşgaleleri hayvancılık. Büyük sürüleri var, onları yetiştiriyorlar. Zaten yedikleri et, bol bol da süt içiyorlar.

Göçebe oldukları için de bir yerde buğday veya hububat yetiştirmiyorlar. Eti öylece ekmeksiz falan yiyorlar. Çok sayıda, deve, koyun, inek sığır sürüleri var.

Başka hayvanlar da yaşıyor bu bölgelerde, çok iri bembeyaz ayılar, kocaman siyah tilkiler yabanî eşekler.... Bunların kürklerinden de istifade ediyorlar. Kendileri kullanıyor veya satıyorlar.” (Marko Polo II, ty. 218).

Görebildiğimiz kadarıyla, Türkler ve Moğollar eskiden beri hayvancılığa önem veren milletlerdir.

Bazı Türk boyları birden çok ilahları olduğunu düşünmüşlerdir. Bu konuda İbn Fazlan, Başkurtlarla ilgili şunları söyler: “Aralarından bazıları on iki tane ilâhları olduğunu, kışın, yazın, yağmurun, rüzgârın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin ayrı ayrı ilâhları olduğunu söylerler. Gökte olan ilâh ise hepsinin en büyüğüdür. Fakat o, diğerleri ile anlaşarak hareket eder. Bunlardan her biri diğerinin yaptığına razı olur. ‘Allah, kâfirlerin zannettiklerinden bambaşkadır.’ (İsrâ suresi, âyet 42).

İçlerinde yılanlara tapanları, balıklara tapanları gördük. Bir kısmı turna kuşuna tapıyorlar. Bana anlattıklarına göre, turna kuşuna tapanlar, bir gün düşmanlarından bir kavimle harbederken mağlûp olmuşlar. Bu sırada düşmanlarının arkasından turnalar bağır-maya başlamış, onlar da bundan dehşete düşüp galip durumda iken kaçıp mağlûp olmuşlar. Bunun üzerine, turnalara ibâdet etmeye başlamışlar. ‘Bunlar bizim ilâhlarımızdır. İşte yaptıkları meydanda. Düşmanlarımızı mağlûp ettiler.’ demişler. İşte, turnalara ibâdet etmelerinin sebebi bu imiş.” (İbn Fazlan 1995: 47).

İbn Fazlan’ın Başkurtlarla ilgili verdiği bu bilgisi hemen hemen benzersizdir.

Bu bilginin temel bir önemi vardır; çünkü hayvan kültü burada hayvan ataları temsil ediyor. Koruyucu hayvanın ve atanın özleşmesi de hayvan soyundan atanın anısına ve en çok da hayvana saygı duyulduğunu göstermektedir.

Marko Polo da Tatarların inançları hakkında şöyle der: “Tanrılarının adı Natigay’dır. Natigay’ın eşi de vardır. Natigay ve eşi, Tatarların hayatlarına kumanda eder, mahsulün bol olmasını sağlar ve hayvanlarını sürülerini korur.

İşte Tatarlar, Natigay ile eşine taparlar.

Yemeklerinin en iyi parçasını, Natigay ile eşine verirler. Oysa kendilerini görse-niz, vahşi hayvandan farksız yaşarlar.” (Marko Polo II, ty. 217).

Moğol kadınları da çadırlarının çeşitli yerlerine maketler koyarlar. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Kadın kendi sağ tarafında, çadırın zemininde biraz yükseltilmiş bir yere, yün veya benzeri şeylerle doldurulmuş küçük bir keçi derisi koyar. Bunun yanına, hizmetçilere ve diğer kadınlara bakan küçük bir maket bebek yerleştirir. Kadınlar tarafındaki girişin

yanında ayrıca inek derisinden bir maket bulunur. Bu, kadınlara görevlerinin inekleri sağlamak olduğunu gösterir.” (Rubruk 2001: 34).

Bu bilgiler farklı kaynaklardan olup aynı şeyi kanıtlamaya yarayabilecek olan belgelerdir; çünkü hem Tatarların tanrısı Natigay, hem de Moğolların çeşitli maketleri ruhların toplanma yeri olduğunu gösteren nesnelerdir. Şüphesiz ki, bunların da hayvan kültürüyle bir ilişkisi vardır.

Ayrıca Moğollar içmek için toplandıklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırda yer alan diğer figürlere sunarlar. Rubruk, bunun ötesinde şunları söyler: “Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker. Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırda yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdâra getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tulum bulunur. Taslar da buradadır.” (Rubruk 2001: 34-35).

Rubruk’un yukarıdaki bilgisi, Moğolların ata ne kadar önem verdiklerinin bir belgesidir.

Türkler ve Moğollar çadırlarını taşıırken her zaman hayvan gücüne ihtiyaç duymuşlardır. Çalışmamızda yer alan seyyahlarda göçebelerin göç düzenlerini ayrıntılı bir şekilde tasvir ederler. Şimdi de seyyahların kaleminden bu göç tablosunu sunmak istiyoruz:

Kıpçaklar arabaya Arapça tekerlekli araç anlamına gelen acala veya araba diyorlar. İbn Battûda bu arabayı şöyle anlatır: “Bu araçların her birinin dört tekerleği olup iki veya daha fazla atla çekiliyor. Ağırlığına göre bazen öküz veya develer koşuluyor önüne. Arabacı, hayvanlar arasında semerli olana biner, elindeki kamçıyla hayvanları idare eder. Eğer yoldan ayrıldıklarını görürse büyük bir övendere ile onları yola sokar. Arabanın üzerine ince ağaç çubuklarından yapılmış ve birbirlerine kayışlarla kenetlendirilmiş kubbeyi andıran hafif bir iskele bindirilir. Bunun üzerine keçe veya çadır bezinden mamul bir örtü konulur. Kubbenin kafesli pencereleri vardır; içeride bulunanlar etrafı seyrederek ama dı-

şarıdan görülmezler. Arabanın içi uyumaya, yemek yapmaya, kitap okumaya elverişlidir seyahat boyunca! Yiyecek, içecek, eşya ve yüklerin taşındığı arabalar da üzerindeki evceğizlerden dolayı yolcu arabalarına benziyor ama onların kapısına kilit asılmıştır.” (İbn Battûta I, 2004: 465).

Muhammed Uzbek Han’ın arabası da atlar, develer veya öküzlerle taşınmaktadır. (İbn Battûta I, 2004: 476-477). Aynı şekilde Moğolların çadırının da develer veya öküzler tarafından çekildiğini görmekteyiz. (Rubruk 2001: 33).

Görebildiğimiz kadarıyla, hem Türkler, hem de Moğollar çadırlarını aynı hayvanlarla taşımaktadırlar.

İbn Fazlan, Oğuzların nehirde geçmek için neler yaptıklarını şöyle anlatır: “Kafiledekiler, deve derisinden yapılmış keleklerin çıkararak yaydılar. Yuvarlak olan eşyalarını Türk develerinin üzerinden alarak kelekler açılıns diye içlerini bunlarla doldurdular. Sonra elbiselerini ve diğer eşyalarını da bunlara koydular. Bundan sonra her keleğin üzerine dörder, beşer, altışar, daha az veya daha çok kişilik gruplar halinde bindiler. Ellerine kayın ağacı parçaları alarak bunları kürek gibi kullandılar. Durmadan kürek çekiyorlar, daire şeklindeki keleş su götürüyordu.” (İbn Fazlan 1995: 44).

İbn Battûta da Muhammed Uzbek Han’ın nehir seyahati hakkında şunları söyler: “Sultan, soğuk bastırıp nehir donuncaya kadar Hacı Tarhan’da kalır, nehrin bitişiğindeki sular [=delta; denize kavuştuğu yer]dondduğunda emreder; ahali binlerce yük saman getirerek donmuş ırmağın üstüne döker. Burada hayvanlar saman yemiyor! Çünkü saman onlara zarar veriyor, Hint diyarında da böyle! Sürülerin yiyeceği yeşil çayırlardır. Ülke bereketli ve otlanmaya elverişlidir. Halk bu donmuş nehir ve ona bitişik suların üzerinde üç konak gider arabayla! Kış mevsiminin sonunda bazı kafileler bu yolu tercih ederse boğulurlar, buzlar çözüldüğü için.” (İbn Battûta I, 2004: 485-486).

Tatarlar da buz ve karlı yerleri geçebilmek için köpeklerle biniyorlar. (Marko Polo II, ty. 218).

Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre, gerek nehirde geçmek için, gerekse tehlikeli olduğu düşünülen buz ve karla kaplı yerlerden geçmek için Türkler imkânlarının elverdiği şekilde bir yöntem kullanmaya çalışmışlardır.

İbn Battûta, Kırım’daki Türklerin seyahat düzenini şöyle anlatır: “Hacılar Hicaz yolunda nasıl seyahat ederlerse Türkler de bu bozkırda öyle yolculuk ediyorlar; sabah namazından sonra yola çıkıp kuşluk vaktinde konaklıyorlar. Öğleden sonra tekrar yola koyulup akşamüzeri istirahat veriyorlar. Bir menzile varıldığında at, deve ve öküzler arabaların-

dan çözümlere otlamak için bırakılıyor. Sultan veya bir başkası; hiç kimse hayvanına yem yedirmez. Zira yeşil mera, sabah akşam hayvanlar için yem ve arpa yerine geçer. Böyle gür ota başka bir ülkede rastlanmaz. Bu yüzden bölgede pek çok yük hayvanı beslenmektedir.” (İbn Battûta I; 2004: 466).

Kubilay Han’ın çok sistemli bir posta teşkilâtı vardır. Marko Polo konumuzla ilgili olan kısmı için şöyle der: “Hükümdarın postacılarından biri yola koyuldu mu, ancak otuz kilometre kadar gidiyor atıyla. Sonra bir at değiştirme yeri veya konağına geliyor. Yani en çok postacılar, 30 kilometre kadar yol alıyorlar atla.

Yamp, diyorlar bu at değiştirme yerlerine. Bu at değiştirme yerlerinde en az üç yüz hatta dört yüz at bulunuyormuş.” (Marko Polo I, ty. 129).

İbn Battûta da, Türklerin at ile ilgili bir geleneğini şöyle anlatır: “Kadınların bindikleri arabaların bir köşesine bir arşın boyunda ince bir değnek asılıyor. Ucuna da bir karış uzunlukta keçe parçası bağlanıyor ve her bin at için tek parça bağlıyorlar. Ben gezi sırasında on civarında keçe asılmış arabaya tesadüf ettim. Yetiştirilen atların çoğu Hindistan’a gönderiliyor. Her at kervanı altıbinden az ya da çok attan oluşuyor. Her tüccarın yüz - ikiyüz civarında atı var. Tacirler her elli at için bir sürücü tutarlar; sürücülür atları koyun sürüleri gibi meralara salarlar. Sürücüye [=çobana] ‘kaşî’ adı veriliyor. Elinde ucuna ip bağlanmış uzun bir değnekle at üstünde görevini yapar. Eğer bir atın yakalanması isteniyorsa hemen koşturmaya başlar, elindeki ipi [=kemendi] atın boynuna atarak yakalar. Çevik bir hareketle tuttuğu hayvanın sırtına geçerek ötekini çayıra bırakır! At sürüleri ancak Sint arazisine girdikten sonra yemle beslenirler. Çünkü bu ülkedeki çayırlar arpanın yerini tutacak kalitede değildir. Sürülerdeki hayvanların çoğu Sint’te çalınır ya da telef olur. Burada Şışnkar denilen yere ulaşıldıkta at başına yedi gümüş dirhem ödenir. Sint’in merkezi Multân’a geldiği vakit ise ayrı bir vergi verilir. Daha önce at sürülerinin dörtte biri haraç alındığı hâlde Hint sultanı Muhammed Şah bu vergiyi kaldırmış ve Müslüman tacirlerden zekât, Müslüman olmayanlardan da öşür [=onda bir] alınmasını emretmiştir. Her şeye rağmen tacirler iyi kazanıyor. Zira onlar bu atlardan en ucuza sattıklarını yüz dinara vermektedirler! Bu para bizim Mağrip altını ile yirmibeş dinar ediyor. Çoğu kez bunun iki katı fiyata satmaları da imkân dahilindedir. Hâtta bir at demin verdiğimiz rakamın dört katı fazlasına bile gidebilir! ‘Ciyâd’ tabir edilen kaliteli küheylânlar ise beşyüz dinara gider. Hindistanlılar yük taşıma veya yarış için bu taraftan at satın almazlar; savaşta hem kendilerini hem de hayvanları zırha büründüğünden dayanıklılığa ve adımların genişliğine önem verirler. Yarış hayvanlarına gelince; bunları Yemen, Umân ve Fars eyaletinden getirirler ki bu cins hayvanların biri bin ilâ dörtbin dinar arasında alıcı bulur!

Diyebiliriz ki, Türklerin ve Moğolların hayatının her döneminde özellikle seyahatleri sırasında hayvanların önemli bir yeri vardır.

İbn Fazlan, Hazar hükümdarının atıyla dolaşmasını şöyle tasvir eder: “Büyük Hâkân atına binip maiyyeti ile bir yere hareket ederse, diğer askerler de hayvanlarına binip onunla birlikte hareket ederler. Yürüyüşü esnasında, onunla birlikleri arasında bir millik mesafe bulunur. Tabaâsından onu gören herkes hemen önünde secdeye kapılır. O geçinceye kadar secdeden başını kaldırmaz.” (İbn Fazlan 1995: 82).

Moğolların hükümdarının ata binişi ile Hazarların hükümdarının ata binişi arasında benzerlikler vardır. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Ben Batu’yu maiyetiyle bir çok defalar at sürerken gördüm. Ailenin bütün büyükleri onunla birlikte giderler. Tahminime göre, hepsi beşyüz kişiyi bulmaz.” (Rubruk 2001: 66).

Bulgarlarda da hükümdar ata seyissiz tek başına binmektedir. (İbn Fazlan 1995: 58).

Hükümdarın ata binişi Türkler arasında farklılık göstermesine rağmen, Moğollarla hemen hemen aynıdır.

Rubruk, Moğol kadınlarının ata biniş şekilleri için de şöyle der: “Kadınlar, tıpkı erkekler gibi atların üzerinde apışık otururlar. Kalçalarının üzerinde giysilerine gök mavisi bir mendil bağlarlar. Başka bir bandı da göğüslerinin üzerine koyarlar ve gözlerinin altına da göğüslerine kadar uzanan beyaz bir mendil bağlarlar.” (Rubruk 2001: 40).

Çalışmamızda yer alan diğer seyyahlar ise Türk hanımlarının ata nasıl bindikleri hususunda bir bilgi vermemişlerdir.

Moğollar, çadırlarını ve eşyalarını hayvan figürleri ve postlarıyla süslerler.

Moğollar, çadırlarının girişi önüne renkli nakışlarla süslenmiş bir keçe asarlar. Bu nakışların arasında kuşların ve vahşi hayvanların figürleri de yer almaktadır. (Rubruk 2001: 32).

Ayrıca, Moğollar ince çubukları soyduktan sonra dört köşe şeklinde sandığa benzeyen kaplar yaparlar. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Aynı çubuklardan bir koruyucu tavan gererler ve ön tarafta küçük bir giriş yaparlar. Bu sandık veya kulübeciği siyah keçe ile kaplarlar. Bunu içyağı veya koyun sütü ile sıvayarak, yağmura karşı korunmayı sağlarlar ve ayrıca figürlerle süslerler. İçine değerli ev eşyalarını koydukları bu sandıkları, develerin çektiği ve dereleri de geçebilecekleri yüksek arabalara yerleştirirler. Bu sandıkları asla arabalardan aşağı indirmezler.” (Rubruk 2001: 33).

Kubilay Han'ın Han-balıktaki sarayının duvarlarında da büyük canavar resimleri ve tasvirleri yer almaktadır. Ayrıca, resimlerin arasında savaş sahneleri, atlılar, kuşlar, vahşi hayvanlar da vardır. (Marko Polo I, ty. 90).

Kubilay Han'ın Kaçar Modun şehrindeki büyük çadırını da Marko Polo şöyle anlatır. “Çadırın hemen girişinde büyük bir hol bulunuyor daima. Bu holün iki yanında ağaç sütunlar var. Ağaç sütunlar oymalı, kimi yerleri de işlemeli kumaşlarla kaplı.

Bu büyük çadırın dış kısmı kaplan postlarıyla kaplanmış. Beyaz siyah ve turuncu renkteki kaplan postları dışarıdan çadıra garip bir görüntü veriyor. Öylesine güzel ve nefis ki bu kaplan postları, açık havada pırl pırl parlıyor doğrusu.

Kaplan postlarını da öylesine birbirlerine eklemişler ki, ne yağmur ne fırtına tesir ediyor. İçeri şu falan sızıyor, hatta en fırtınalı havalarda ve yağmurlu günlerde bile bozulmuyor bu postlar.

Çadırın bazı iç kısımları ise çok kıymetli kürklerle kaplanmış. Hele hükümdarın oturduğu taht salonunda bu kıymetli hermin kürklerin en büyüklerini duvarlara örtmüşler. Her birinin kıymetini en aşağı ikibin altın tahmin ederim.

Bu kıymetli kürkleri de öyle mahir biçimde ve ustalıklarla birbirlerine eklemişler ki, ek yerlerini güçlkle seçebiliyorsunuz. Bu da Tatarlar'ın dikiş alanındaki ustalıklarını gösteriyor.

Kubilay Han'ın uyuduğu ve çok özel ziyaretçilerini kabul ettiği iç çadırın arka tarafındaki odada ise yerde kaplan postları bulunuyor, duvarlar gene en kıymetli hermin kürklerle kaplanmış.

Hol ile Kubilay Han'ın özel odasını ayıran büyük bir perde var ki, nefis bir ipekli. İnsan bu nefis ipekliyi görünce önce şaşırıyor, hele hükümdarın odasına girince bunca kıymetli kürkleri ve zenginliği görünce büsbütün şaşkına dönüyor.” (Marko Polo I, ty. 116-117).

Marko Polo, Kubilay Han'ın sofrada oturduğu koltuğu ve masayı da şöyle anlatır: “Kestane ağacından yapılmış nefis bir masa. Çok büyük ve kare biçiminde. Kenarları ve ayakları oymalı, adeta bir sanat eseri diyebilirim. Şöyle böyle kenarları on metre falan.

Masanın kenarlarında işlemler var, dedim. Daha çok hayvan başları şekilleri oyulmuş, bazı oymalar da altından, sonra altını hayvan başı şeklinde oymuşlar ve masanın kenarlarına ve ayaklarına raptetmişler.

Bu hayvan şekillerine pek çok masada rastlıyorsunuz. Kubilay Han'ın masasının yanındaki masalarda oğullarının oturduğu sofrada da böyle hayvan biçimleri var.

Bu muazzam kare biçimdeki masanın tam ortasında büyük bir kap var ama kap masanın içine gömülü ve altından yapılmış. Masanın ortasında gömülü bu büyük altın kaba şarap koyuyorlar.

Kubilay Han'ın kenarları onar metre genişlikte olan masasının dört köşesinde de birer kap duruyor. Bu kaplarda çeşitli hayvan sütleri var, mesela birinde kımız, birinde deve sütü, birinde başka bir içki gibi.” (Marko Polo I, ty.101).

Rubruk da Möngke Han'ın sarayının konumuzla ilgili olan kısmını şöyle anlatır:“Karakurum şehrinin surlarından çok uzakta olmayan bir yerde Möngke Han'ın bir sarayı vardır. Bizdeki duvarları tuğladan yapılma manastırları andırır. Orada büyük bir saray bulunur. Han orada yılda iki defa içki ziyafeti verir. Bir defa Paskalya'da, o bölgeye göç ettiği zaman, ikinci defa da yazın geri dönerken. Bu ziyarette bütün ileri gelenler sarayda toplanırlar. İki aylık uzak mesafede oturanlar da gelirler. Han, orada onlara giysiler ve hediyeler dağıtır ve bütün ihtişamını gösterir. Orada yiyeceklerin ve hazinenin muhafaza edildiği depo gibi uzunlamasına binalar vardır.

Süt ve diğer içecek tulumları taşındığı zaman sarayın girişi hoş bir görüntü arz etmediğinden, Parisli Wilhelm Usta büyük bir gümüşlü kütük yaptı. Köklerinde gümüşten dört aslan bulunuyordu. İçinde beyaz kısrak sütünün dökülebilmesi için bir boru bulunuyordu. Ağacın içinde yukarıya doğru dört boru bulunuyordu. Dışarıya doğru nihayetlerinde yeniden aşağıya doğru bükülmüşlerdi. Bu boruların her birinin sonlarında aynı şekilde, kuyrukları ağacın gövdesine sarılmış bir altın yılan bulunuyordu. Bu borulardan birinden şarap, birinden mayasız kısrak sütü, üçüncüsünden bal içkisi, dördüncüsünden de piring şarabı akıyordu. Her içkiyi almak için kütüğün ayağında gümüş bir alet yapılmıştı. Kütüğün yukarıdaki ucunda sanatkâr, elinde trompet tutan bir melek heykeli yapmıştı. Kütüğün altında bir insanın kalabileceği genişlikte kovuk bırakmış. Buradan, meleğe giden boru çıkmaktadır. Usta önce yeterli rüzgâr sağlayamayan körük kullanmış. Sarayın dışında içeceklerin saklandığı bir stok odası vardır. Orada meleklerin çaldığını duyunca içkileri dökmeye başlayan hizmetçiler görev yaparlar. Kütüğün dalları, yaprakları ve meyvaları gümüştedir.

En büyük saki, bir içkiye ihtiyacı olduğu zaman meleğe seslenir, bunun üzerine melek trompeti çalar. Bu kovukta yerleşmiş olan adam duyar ve kuvvetlice meleğe giden boruya üfler. Melek trompeti ağzına götürür ve çok kuvvetli çalar. Bunu depolarda bulunan hizmetkârlar duyarlar ve her biri kendi içkisini ilgili boruya döker. İçki önce yukarı doğru

sonra da aşağı doğru kendi haznesine akar. Sonra oradan alarak saraydaki kadınlara ve erkeklere götürürler.

Saray bir kilise gibi yapılmıştır. Ortada bir kilise bölmesi ve arkada iki yan bölmesi, ayrıca güney tarafında üç kapısı vardır. Ortadaki girişin önünde bu kütük durur. Kuzeyde Han'ın oturduğu ve herkesi görebileceği yüksek mevki bulunur. Buraya iki merdiven çıkar. Sakilerin biri inerken diğeri bu merdivenin birine çıkar. Kütük ile merdivenler arasındaki alan boştur. Çünkü orada baş saki ve hediye getiren elçiler durur. Han yukarıda Tanrı gibi durur. Sağında yani batıya doğru erkekler, solunda ise kadınlar oturur. Çünkü saray kuzeyden güneye doğru yapılmıştır. Sağ taraftaki sütunların sırası boyunca teras cinsi yükseltilmiş yerlere, oğulları ve çocukları alınırlar. Aynı surette sol tarafta da kadınlar ve kızlar yer alırlar. Onunla beraber yüksekte sadece bir Hatun oturur ama biraz alçakta.” (Rubruk 2001: 104-105).

Görebildiğimiz kadarıyla, Moğol hükümdarlarının sarayında her zaman hayvan figürleri ve postları yer almaktadır. Şüphesiz ki, bunlar bir şaheser niteliğindedir.

Kubilay Han'ın kumandanlarının veya ileri gelenlerinin kaldığı çadırlarda kürk vardır; ama bu kürkler çok fazla kıymetli değildir; fakat hükümdarın hareminin çadırı nefis kürklerle kaplıdır. (Marko Polo I, ty. 117).

Macar ülkesinde pazar esnafı ve satıcıları koyun postundan bir kürk ile başına da buna uygun “külâ” yani külah denilen şapka takıyorlar. (İbn Battûta I, 2004: 473).

Ayrıca Macar ülkesindeki Pazar esnafının ve satıcıların eşleri de mücevherlerle donatılmış, ön tarafında da tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve “buğtak” adı verilen bir hotoz takarlar. (İbn Battûta I, 2004: 472).

Rubruk da Moğolların hayvanlardan yararlanarak yaptıkları bir baş süsünü şöyle anlatır: “Moğollar, boctac (bokka) adı verilen bir baş süsü takarlar. Bu takı ağaç kabuğundan veya buna benzer bir maddeden yapılır. Bir dirsek boyunda yuvarlak olup, yukarıda bir kolon gibi dört köşedir. Bunu değerli ipeklerle kaplarlar, fakat içi boştur. Yukarıda dört köşe kısma, bir dirsek boyunda bir tüy ya da kamıştan çubuk sokarlar. Üst kısmın sonunda bu çubuğu tavus kuşu tüyü ile süslerler ve etrafını vahşi hayvan kuyruğu tüyleri ve değerli taşlarla çevirirler. Zengin kadınlar bu süsü tepelerinde taşırlar. Üstü açık deriden bir kukuletayı da üstüne çekerler. Saçlarını başlarının arkasında bir toka ile birbirine iştirirler ve boctacın içine koyarlar. Eğer birkaç kadın birlikte at sürmekteyseler, uzaktan adeta miğferli ve mızrakları kalkık süvarileri andırırlar. Çünkü bu boctac bir miğfere benzemekte ve üzerindeki çubuk bir mızrak gibi durmaktadır.” (Rubruk 2001: 39).

Macar ve Moğol ülkesindeki hanımların baş süslerine tavus tüyünü de takmalarının sebebini nazardan korunmak istemelerine bağlayabiliriz.

Rubruk, Moğollarla ilgili şunları da söylemektedir: “Kışın daima iki kürk taşırlar; bunlardan birisini içten, birini de rüzgar ve kara karşı dıştan giyerler. Genellikle kurt, tilki ve vaşak derisi giyerler. Çadırlarında kaldıkları zaman farklı giysiler giyerler. Fakirlerin dıştan giydikleri ceketler köpek veya keçi derisindendir. Deriden ayrıca pantolon da yaparlar. Zenginler, giysilerini son derece hafif, yumuşak ve sıcak ipeklilerle, buna karşılık fakirler ise pamuklu veya yün artığı bezlerle beslerler. Büyük yünlülerden yurtları ve stok kablaları için keçeler imal ederler. Üçte birini atların yeleleriyle karıştırdıkları yünlerden örgülerini yaparlar. Keçeleri, örtü, eyer altlığı ve yağmurluk olarak da kullanırlar. Yün bir çok işlerine yarar.” (Rubruk 2001: 38-39).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerde Türklerin ve Moğolların estetik zevklerinde hayvanlardan yararlandıklarını görmekteyiz.

Ayrıca, hem Türkler için, hem de Moğollar için söyleyebileceğimiz bir başka ortak konuda hayvanların hediye olarak verilmesidir.

Marko Polo, Kubilay Han’a aslanın hediye olarak verilmesini şöyle anlatır: “Saraya mensup yakınlarından biri Kubilay Han’a bir aslan hediye eder. Aslan da bir hayli iri ve besilidir.

Kubilay Han, taht salonunda otururken, kendisine aslan hediye eden ‘Adam’ salona girer ve:

‘Büyük hükümdarım, size bir aslan hediye ediyorum’ der. Sonra da hürmetle eğilir.

Tam o sırada, salona aslanı getirirler. Aslan salona girer girmez birden silkinir. Sonra homurdanarak, kükreyerek Kubilay Han’ın tahtına yaklaşır. Herkes korkuyla ne oluyor diye bakar, kimi de iyice tedirgin olmuştur.

Aslan tahta yaklaşır, sonra birden diz çöküp homurdanır. Salonda bulunan bütün kumandanlar, asiller şaşırıp kalırlar. Bakar görürler ki, aslan büyük hükümdarın önünde eğilmiş O’na secde ediyor.” (Marko Polo I, ty. 110 – 111).

Hediye edilen aslanın hükümdara secde etmesinin nedeni nedir? Belki de aslanın Moğolların ülkesinin, işareti olması nedeniyle koruyucu bir güce sahip olması ve belki de toplum ruhunu yansıtmışından ileri gelmektedir.

Marko Polo seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında da şunları anlatır: “Yeni yıla girerken Kubilay Han’a en çok beyaz at hediye olarak verilirmiş. En azından yüzbin beyaz at verilir, dediler. Hem de olur olmaz cinsten beyaz at değil, hepsi kıymetli atlarmış.

Kubilay Han’a hediyeler şöyle veriliyor. O gün dini törenden sonra Kubilay Han’ın, önünden fil yüklü kervanlar geçit yapıyor. Her filin sırtında ikişer büyük sanduka bulunuyor, sandukaların içinde de hediyeler.

Öyle sanduka yüklü fillerin geçişini küçümsemeyin. Şöyle böyle beş bin kadar fil geçiyor, hepsi de kıymetli hediye yüklü hani.

Bundan sonra da deve yüklü kervanlar geçiyor hükümdarın önünden. İpekliler, sim ve zer işlemeli kumaşlar, inciler, ipek halılar, yakut – zümrüt gibi kıymetli taşlar, daha niceleri hükümdara hediye ediliyor.

Hepsi Kubilay Han’ın önünden adeta törendeki askerler gibi geçiyorlar. Bu geçit töreni de şimdiye kadar gördüklerimin içinde en muhteşemidir diyebilirim.” (Marko Polo I, ty. 107 – 108).

İbn Fazlan, Oğuzlarla ilgili şöyle bir gelenekten bahseder: “Herhangi bir Müslümanın, misafir olacak bir dost edinmeden, İslâm ülkesinden bu dostuna bir elbise ve karısına bir başörtüsü, bir miktar kara biber, darı, kuru üzüm ve ceviz hediye götürmeden onların ülkesinden geçemez. Müslüman, bu şekilde Türk arkadaşının yanına gelince, arkadaşının onun için kubbeli bir çadır kurar, imkânı elverdiği nisbette ona koyun takdim eder. Müslüman bunları keser. Zira, Türkler hayvanları kesmezler. Koyunları başlarına vurmak suretiyle öldürürler.

Misafir olan Müslüman yoluna devam etmek isteyince, hayvanlarından yola tahammül edemeyecekler bulunur veya bir şeye ihtiyacı olursa, yola tahammül edemeyecek hayvanları Türk arkadaşının yanında bırakır, onun develerinden, hayvanlarından ve malından ihtiyacı olanı alıp yoluna devam eder. Gittiği yerden döndüğü zaman ona mallarını, develerini ve hayvanlarını iade eder.

Aynı şekilde, bir Türk’ün yurdundan tanımadığı bir kimse geçip ona ‘Ben senin misafiriminim. Develerinden, hayvanlarından ve parandan (dirhemlerinden) şu miktara ihtiyacım var.’ derse, Türk istediklerini ona verir. Eğer tâcir bu yolculuğu esnasında ölür ve kafiye geri dönerse, Türk, kafiledakilere, ‘Benim misafirimin nerede?’ diye sorar. ‘Öldü’ derlerse kafilenin yüklerini indirtir. İçlerinde en akıllı tanıdığı tâcire vararak yüklerini onun gözü önünde çözer. Bir zerre fazlasız, ölen tâcire verdiği kadar, bu tâcirin paralarından alır. Aynı şekilde, bu tâcirin develerinden ve hayvanlarından, verdiği miktarı da alır. Bu tâcire,

‘O senin amcanın oğlu (yakının). Onun borcunu senin ödemen en münasibidir’ der. Kendi-sinden emânet alan adam firar ederse de aynı hareketi yapar. Emâneti geri aldığı tâcire ‘O da senin gibi Müslüman’dı. Sen bu miktarı ondan al.’ der. Eğer Türk, Müslüman misafirine kervan yolu üzerinde dönerken rastlayamazsa onun nereye gittiğini sorar, ‘O nerede?’ der. Gittiği yer hakkında bilgi edinirse, onu buluncaya, ona verdiklerini ve hediye ettiklerini geri alıncaya kadar arar.

Şu da Türklerin âdetlerindendir:

Bir Türk, Cürcâniyye’ye girince misafir ettiği müslümanın nerede olduğunu sorar. Onu bulunca geri dönünceye kadar evinde misafir kalır. Bir Türk, Müslüman arkadaşının yanında misafir iken ölür, bu Müslümanın bulunduğu kabile ölen Türk’ün kabilesinin bulunduğu yerden geçerse onun kabilesi bu Müslümanı öldürürler. Ona, ‘Sen, onu hapsedip öldürdün. Hapsetmesen, o ölmezdi.’ derler. Aynı şekilde, bir müslüman, bir Türke nebîz (şarap) içirir ve bunun neticesi Türk damdan düşerek ölürse, ona nebîz (şarap) içiren Müslümanı öldürürler. Eğer o Müslüman kabilede bulunmazsa, kabilede bulunan en büyük kimseyi yakalayıp onun yerine öldürürler.” (İbn Fazlan 1995: 36–38).

Ayrıca, yukarıda İbn Fazlan’ın verdiği bilgide, Eski Türklerin hayvanları boğazlamadan, kanlarını yere akıtmadan öldürdüklerini ve kurban ettiklerini görmekteyiz.

Hayvan kurbanlar içinde en yaygın olanları at, koyun, öküz ve devedir. Kurban edilen hayvanlar arasında en çok yer alan ise ölen kişinin hayatında bindiği atıdır.

Moğallar ise hayvanı, kalbini sökerek öldürürlerdi.

Rubruk, bu konuda Moğallarla ilgili şöyle der: “Bir cenazede, 16 at postunu mezarın etrafındaki 4 kazık arasında astıklarını gördüm. Ayrıca buna içmek için at sütü ve yemek için et ilâve ettiler ve vaftiz edileceğini söylediler.” (Rubruk 2001: 43).

Rubruk, burada kurban edilen atın başı ve ayakları hariç, eti yendikten sonra derisinin ölünün mezarının etrafındaki kazıklara asıldığını söylemektedir.

Marko Polo’da bu konuda şunları söyler: “ Eski bir geleneğe göre, Cengiz Han’dan bu yana, sarayın en ileri gelen kişileri, Cengiz Han’a en yakın olanlar, öldükleri zaman, Altay dağına gömülürler.

Ne kadar uzakta ölürlerse ölsünler, isterse 100 günlük mesafede olsunlar, büyük bir törenle Altay dağına cenazeleri götürülür ve burada gömülür.

Burada oldukça garip görünen bir inanışı nakletmek isterim: Bir Han ölürse, cenazesi törenle gömülmek için Altay dağına götürülürken yolda karşılarına çıkan kim olursa onu hemen kılıktan geçiriyorlar.

İnanışlarının esasları da şu: Öteki dünyada Hanlarına hizmet edecekler. Hatta, Han ölünce onun en iyi cins atlarını da öldürüyorlar. Atları da Han'a öteki dünyada hizmet edermiş.

Bir söylentiye göre, Mongu Han ölmüş, cenazesi Altay dağına naklediliyormuş, yolda karşılarına çıkanları hemen kılıçtan geçirmişler. Mongu Han'ın cenazesi Altay dağına varıncaya kadar 20 bin kişinin kafasının uçurulduğunu tahmin etmişler.” (Marko Polo I, ty. 67 – 68).

Tatarlar, Hanları ölünce onun en iyi cins atlarını da öldürüyorlar. Sebebi de, atların öteki dünyada hanlarına hizmet edeceğine inanmalarıdır. (Marko Polo I, ty. 68).

Oğuzlar da ölülerini gömdükten sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya iki yüze kadarını kurban olarak öldürürler. İbn Fazlan bunu şöyle anlatır: “Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını ve derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp, bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ‘Ölünün Cennet’e giderken bineceği hayvanlardır.’ derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş kahraman biriye öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan sûret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. ‘Bunlar onun hizmetçileridir. Cennet’te ona hizmet edecekler.’ derler.

Bazan hayvanları kurban etmeyi bir-iki gün geciktirirler. Bunun üzerine, aralarındaki büyüklerden bir ihtiyar (şaman) onları, kurbanları çabuk öldürmeye teşvik eder. ‘Ölüyü rüyamda gördüm. Bana görüyorsun, arkadaşlarım beni geçtiler. Onları takip etmekten ayaklarımın altı yara oldu. Onlara yetişemiyorum. İşte, tek başıma kaldım’ dedi.’ der. Bunun üzerine ölünün hayvanlarına varıp bir miktarını öldürürler ve kabrinin yanına asarlar. Bir veya iki gün geçtikten sonra ihtiyar tekrar onlara gelir. ‘Falanı (ölüyü) rüyamda gördüm. Bana ‘Aileme ve arkadaşlarıma haber ver. Beni geçenlere yetiştin. Yorgunluğum geçti’ dedi.’ der.” (İbn Fazlan 1995: 40 – 41).

“Şüphesiz bu kurbanların çeşitli sebepleri vardı. Ölümünden sonra bir savaş atının kurban edilmesi ölenin hemen öbür dünyaya yolculuk yapması içindi. Diğer taraftan yağ esnasında ve daha sonra kurban edilen atlar ve hayvanlar, ölümünden sonraki hayatta ölünün atları ve sürüleri olması içindi.” (Şeşen 1995: 131).

Hayvan kurbanları ile ilgili ayrıntılı bilgiye kurbanlar bölümünde yer verdiğimiz için, bu bölümde hayvan kurbanlarından kısaca söz ettik.

Ayrıca, hem Türklerde, hem de Moğollarda hayvan hırsızlığı hoş karşılanmamaktadır. Şimdi de seyyahların bu konu hakkındaki görüşlerine yer vermek istiyoruz:

İbn Battûta Türkler için der ki: “Türklerin hırsızlıkla ilgili cezaları çok ağır. Hayvan sürüleri bekçisiz çobansız otlayabilmekte. Yanında çalınmış bir hayvan bulunan, onu iade etmeye ve çalınan hayvanın türünden dokuz adet bulup sahibine vermeye mecburdur! Eğer bunu ödeyecek gücü yoksa çocukları alınır!Çocuğu da yoksa koyun boğazlanır gibi öldürürler!” (İbn Battûta I, 2004: 466).

İbn Battûta seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında da şöyle der: “Türkler hayvan çalanın cezasını şöyle belirlemişler; hırsız ya çaldığı gibi dokuz adet getirecek yahut evlâtlarını teslim edecek davalıya! Eğer evlâdı da yoksa hırsızı koyun gibi boğazlıyorlar! Burada herkes hayvanının uyluklarına özel bir nişan vuruyor sonra çobansız salıyor otlağa! Biz de öyle yaptık. Buraya gelişimizden on gün sonra hayvanlarımızı saydığımızda üç eksik çıktı. Aradan onbeş gün geçmişti ki bir grup Tatar gelip hayvanlarımızı teslim etti bize! Demek ki hayvanlarımızı aldysalar da Türklerin sert kanunlarından korktukları için geri getirmişlerdi.

Geceleyin, gerektiğinde kullanılmak üzere çadırlarımızın karşısına iki at bağladık. Bir gece bu şekilde bağladığımız iki at kayboldu. Hareket ettikten yirmi iki gece sonra atlarımız bize, yolda geri verildi!” (İbn Battûta I, 2004: 567).

Tatarlarda da herkes kendi markasını veya bir işareti hayvana vuruyor. Marko Polo bunu şöyle anlatır: “Sığır, at, deve sürüleri mer’ada otlarken öyle ortalıkta çoban falan görülmüyor bile. Hatta kimsecikler hayvanlara bakmıyor. Eğer hayvanlar otlarken başkasının sürüsüne karışırsa sonradan sahipleri işi düzeltiyorlar.” (Marko Polo I, ty. 73).

Marko Polo bunun ötesinde şunları söyler: “Eğer bir kimse başkasının atını çalarsa yahut buna benzer ağır bir cürüm işlerse hemen kafasını uçuruyorlar.” (Marko Polo I, ty. 73).

Rubruk da Moğollar hakkında şunları söyler: “Daha ufak hırsızlıklarda, meselâ bir koyun hırsızlığında, bir daha tekerrür etmemek üzere değnek cezası verilir. Yüz darbe için yüz değnek gereklidir.” (Rubruk 2001: 42).

Demek ki, hem Türklerde, hem de Moğollarda hayvan hırsızlığı hoş karşılanmıyordu.

Marko Polo, Kubilay Hanın ülkesinde on iki aya bölünmüş bir hayvan takvimini şöyle anlatır: “Bir yılı on iki aya bölmüşler. Her bir ay, bir hayvan ile temsil ediliyor.

İlk ay aslan, ikincisi öküz, üçüncüsü canavar, dördüncüsü ay köpek, falan diye gidiyor.

Biri herhangi birine:

‘Sen ne zaman doğdun?’ diye sordu mu, o şöyle diyor:

‘Aslan ayında doğdum, şu gün ve saatte dünyaya geldim. Ayın durumu şöyle idi.’

Her on iki ay bittikten sonra takvim aynı biçimde devrî olarak devam etmektedir.”

(Marko Polo I, ty. 147).

Böyle bir bilgiyi, çalışmamızda yer alan diğer seyyahların seyahatnamesinde bulamadık.

İbn Fazlan’ın belirttiğine göre, Bulgarlar köpeklerin havlamasını çok uğurlu sayıyorlar ve böyle bir şey duyduklarında seviniyorlar ve o senenin bolluk ve bereket içinde geçeceğine inanıyorlar. (İbn Fazlan 1995: 56).

Kanaatimizce, buradaki pratik hayvanların sezgileriyle ilgilidir. Çünkü Eski Türklerin ve Moğolların inanışına göre, hayvanlar Tanrı ile bir iletişim içerisindedir. Günümüzde ise, Anadolu halkı köpek ulumasını pek iyi yorumlamaz.

İbn Fazlan, Bulgarların ülkesinde gördüğü ilginç bir olayı şöyle anlatır:“Bulgar ülkesinde pek çok yılan vardır. Hatta, ağacın bir dalına on veya daha çok yılan dolandır. Bununla beraber yılanları öldürmezler. Yılanlar da onlara bir şey yapmaz. O kadar ki, bir yerde hemen hemen yüz zirâdan [= uzunluk birimi] daha uzun, yere yıkılmış bir ağaç gördüm. Gövdesi de gayet kalındı. Ayakta durmuş ona bakıyordum. Bir aralık ağacın gövdesi hareket etmeye başladı, irkildim. Dikkatle baktım. Bir de ne göreyim, üzerinde hemen hemen ağacın kalınlığına ve uzunluğuna yakın büyüklükte bir yılan var. Beni görünce ağacın üzerinden yere inip ormanın içinde kayboldu. Dehşet içinde dönüp, hadiseyi hükümdara ve meclisindekilere anlattım. Buna aldırış bile etmediler. Hükümdar, ‘Korkma, sana bir şey yapmaz!’ dedi.” (İbn Fazlan 1995: 56).

Bulgarların ülkesinde bu kadar çok yılanın olmasını ve yılanların Bulgarlara zarar vermemesini köken kimliği ile ilişkilendirebilir miyiz? Gerçekten bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz. İbn Fazlan’ın verdiği bu bilgiden yola çıkarak ata tapımının olduğu sonucunu çıkarmak hayal kurmaktan başka bir şey olmayacaktır.

Türklerin ve Moğolların besin gıdalarının içerisinde hayvanlar önemli bir yer tutmaktadır. Göçebe bir hayatın etkisiyle de temel gıdalarını genellikle hayvanlardan sağlarlar.

Rubruk da, bu konu hakkında Moğollarla ilgili aşağıdaki şekilde bir açıklama yapar: “[Moğolların] yiyecekleri ile ilgili hususlar hakkında bilmelisiniz ki istisnasız hepsi et tüketirler ve büyük-küçük baş hayvanlarından geçinirler. Yazın kımız içtikleri sürece, diğer yiyeceklerle ilgilenmezler. Bu zaman zarfında bir öküz ya da at öldüğünde, etini kurutur-

lar, küçük parçalar halinde keserler ve güneşin altında duvara asarlar. Tuzlanmayınca derhal kurur ve kötü kokmaz. Barsaklardan sucuk yaparlar, en lezzetlisi domuz sucuğudur. Bunu taze iken yerler. Diğer etleri kışa kadar saklarlar.

Öküz derilerinden tulumlar yaparak, bunları buharla kuruturlar. At derisinin arka kısmından çok zarif ayakkabılar yaparlar. Bir koyunun etinden elli, yüz kişiye yedirirler. Bunu ince parçalara ayırıp, su ve tuzla birlikte bir kaba koyarlar. Bu hazırladıkları yegâne et suyudur. Yemeğe katılanlar sayılarına göre bir iki parça eti, bıçak ucuyla ya da bizim şarap içerisinde pişirdiğimiz armut veya diğer meyvaları yerken yaptığımız gibi, çatallarla alıp yerler. Koyunun eti bölünmeden önce evin reisi beğendiği parçayı alır. O, birisine özel bir parça verdiği zaman, o kişi bunu, hiç kimseye vermeden tek başına bitirmelidir. Şayet yiyip bitiremezse, o zaman bu et parçasını eğer yanında hizmetçisi varsa saklaması için ona verir. Ya da bu parçayı captorgayında muhafaza eder. Captorgay, böyle şeyler için beraberlerinde taşıdıkları dört köşe bir çantadır. Kemikleri de bunları kemirmeye vakitleri olmadığı zaman söz konusu çantaların içine atarlar. Kemikleri sonradan kemirirler, çünkü onlarda hiçbir yiyecek maddesi israf edilmemelidir.

At ve kısrak sütünden kımızı aşağıdaki gibi hazırlarlar. Yere saplanmış iki ok üzerinde zemine bir şerit gererler. Yaklaşık saat dokuza doğru tayları bunlara bağlarlar. Onların yanına kısrakları koyarak sağlarlar. Bir ana at şayet azarsa, bir kişi tayı alarak onun altına koyar ve biraz emzirtir sonra tekrar geri getirir. Şimdi inek sütü gibi tatlı çok miktarda at sütü elde edilmiştir. Böylece süt tazeyken büyük bir tulumun veya buna benzer bir şeyin içine dökülür ve özel olarak yapılmış bir tokmakla yağı çıkarılır. Bu odun, alt kısmında bir insan başı kadar büyük olup, içi oyulmuştur. Süt şimdi, şarap gibi ekşiyip mayalanana kadar öylece kuvvetli dövülür. Geri alındığında yağ da elde edilmiş olur. Sonra sütü denerler ve olmuşsa içerler. Tıpkı üzüm şarabı gibi insanın çenesini buruklaştırır ve geriye badem sütü gibi bir tad bırakır. İnsanın içinde bir rahatlık uyandırır ama bunu kaldırmayanların da başına vurur. Ayrıca, çok kuvvetli bir şekilde idrar söktürür.

Hükümdârları için de kara kımız yaparlar. Kısrak sütü bilindiği gibi koyulaşmaz. Bu yüzden öyle çalkalarlar ki, sütün kalın kısmı dibe çöker, tıpkı şarabın mayasının dibe çöküp, geri kalanının süt kesiğinin suyu şeklinde üste çıkması gibi. Dibe çöken kısım hizmetçilere verilir ve iyi bir uyku ilacıdır. Hükümdârlar açık sıvı kısmı içerler; bu pratikte çok hafif ve uyarıcı bir içkidir.

Batu'nun kendi karargâhına bir günlük uzaklıkta otuz hizmetçi adamı vardır. Bunlardan her biri ona günlük olarak yüz kısrak sütü gönderirler, yani günlük üç bin kısrak

sütü. Bundan başka diğerlerinden de beyaz süt alır. Tıpkı Suriye'deki çiftçilerin ürünlerinin üçte birini göndermeleri gibi, buraya hükümdârın karargâhına da her üç günde bir kısrak sütü ürünlerini göndermelidirler.

İnek sütünden de öncelikle yağ elde ederler ve iyice pişirirler. Tuzlanmamış ve kuvvetli pişirilmiş yağ bozulmaz ve bunu kış için saklarlar. Yağı alındıktan sonra kalan sütü daha sonra pişirmek üzere ekşitirler. Pişirildikten sonra elde edilen loru, demir gibi sertleşinceye kadar güneşte kuruturlar. Bu da kış için torbalarda muhafaza edilir. Kışın sütleri eksik olunca, gruit (muhtemelen gurut) dedikleri peyniri bir tuluma koyarak, çözülmesi için üzerine sıcak su dökerler. Bu şekilde elde edilen sıvı da ekşimsi olur ve süt niyetine içilir. [Moğollar] saf su içmekten kendilerini korurlar.” (Rubruk 2001: 35-37).

Rubruk yukarıdaki bilgisinde Moğolların domuz yediğinden bahsetmektedir. “Bilindiği üzere Türkler başlangıçtan beri domuz yemiyorlardır. Dolayısıyla, Türklerin geleneklerinde de domuz iyi bir yer tutmuyordu. Domuz kültü daha çok doğuya gidildikçe Proto-Moğollarda çoğalır.” (Ögel II, 2002: 541).

Marko Polo da yaptığı yorumda şunları söyler: “Kubilay Han'ın süt beyazı on bir atı vardır. Atlarına ve kısraklarına çok düşkündür Kubilay Han, hele bu süt beyazı kısrak sütünden yapılan kımız da, kutsal olduğu için içer. Bu süt beyaz kısrak sütünden yapılmış kımız yalnız Kubilay Han'ın akrabası ve ailesi içebilir, başka kimse içemez. Bu büyük bir emirdir ve Cengiz Han'dan beri bu böyledir. Bu süt beyazı atlara kısraklara herkes saygı göstermek zorundadır. Falcılarımız günün birinde Kubilay Han'a şöyle dedi: her yıl ağustos ayının 28'inde bu kımız içeceksin ve yere serpeceksin. Bu bizim ülkemizdeki bolluk ve bereketi sağlayacak, çoluğumuzu çocuğumuzu koruyacak, hayvanlarımızı şerden kurtaracak. İşte her yıl o gün Kubilay Han, törenle, kımız içer ve Şang-tu şehrinden gider.” (Marko Polo I, ty. 77 – 78).

İbn Battûta da Türkler için der ki: “Yemekten sonra kısrak sütünden yapılan ve ‘kımız’ [=kımız] adı verilen nesneyi içerler.” (İbn Battûta I, 2004: 466).

Kımız, Türklerin en meşhur olan bir içkisinin adıdır. Görebildiğimiz kadarıyla da, kımız hem Türkler tarafından, hem de Moğollar tarafından içilmektedir.

Rubruk yine seyahatnamesinin başka başka yerlerinde Moğollar için şöyle der: “Yazın sadece kısrak sütünden yapılan ve daima çadırın girişinin yanında bulunan kosmos (kımız) içerler.” (Rubruk 2001: 35).

Ayrıca Rubruk, Batu'nun çadırının girişinde kısrak sütü olduğunu (Rubruk 2001: 63) ve Batu'nun kendisine bu kısrak sütünden ikram ettiğini belirtir. Moğollar, herhangi

birisinin kendi çadırlarında kısırak sütü içmesini şeref olarak kabul ederler. (Rubruk 2001: 64). Rubruk, Möngke Han'ın çadırının girişinde de kısırak sütü olduğunu belirttikten sonra sözlerine şöyle devam eder. "Ortada küçük bir ocakta, dikenlikler, kökler ve orada çok miktarda bulunan öküz tezekleri ile beslenen ateş yanmaktaydı." (Rubruk 2001: 85).

İbn Battûta da yaptığı yorumda şöyle der: "Deşt-i Kafcak (Deşt-i Kıpçak) ülkesinde kuru gübre yakarlar. Buna 'tezek' diyorlar. İşin ilginç yanı ileri gelen, saygıdeğer kimselerin dahi etekleri gübre doludur; tezek toplamaya çıkarlar daima! Yolculuk arabayla yapılır." (İbn Battûta I, 2004: 463).

Demek ki, hem Türklerde, hem de Moğollarda ateş tezekle yanmaktaydı.

İbn Fazlan Bulgarlar için der ki: "Zeytinyağı, susamyağı ve tereyağı kullanmazlar. Bütün bunların yerine balıkyacağı kullanırlar." (İbn Fazlan 1995: 58).

Yukarıda İbn Fazlan'ın belirttiği yağ çeşitlerinin hemen hemen hepsi günümüzde biz Türklerin mutfağında kullanılmaktadır.

Rubruk, Moğol erkekleri için der ki: "Çadır ve araba yapar, atlara bakar, kısırakları sağlar, tulumlara koydukları at sütünü çalkalarlar. Develeri güder ve yüklemelerini yaparlar. Koyunlarla keçileri karışık güderler. Bu hayvanlar bazen kadınlar, bazen de erkekler tarafından sağılırlar. Tuzlanmış yağlı koyun sütü için deri dabaklarlar." (Rubruk 2001: 40).

Ayrıca, Moğol kadınları da hayvan derilerini dabaklıyorlar ve birbirine dikiyorlar. Rubruk bunu da şöyle anlatır: "Bu işi hayvan sinirlerinden elde ettikleri ipliklerle yaparlar. Sinirleri çok ince ipliklere bölerler ve uzun bir ipliğe dönüştürürler." (Rubruk 2001: 40).

Rubruk'un bu bilgisinin benzerine diğer seyyahların seyahatnamesinde rastlayamadık.

Netice olarak diyebiliriz ki, hayvanlar eskiden olduğu gibi günümüzde de insanların yaşamını sürdürebilmeleri için gerekli olan varlıklardır.

Şimdi de hem Türklerin, hem de Moğolların av törenlerinden ve avcılığa verdikleri önemden söz etmek istiyoruz:

Marko Polo, Kubilay Han'ın av gezilerinden birini şöyle anlatır: "Kubilay Han, Han-balık'ta kaldığı üç ay içinde şöyle emir verir:

'Herkes ava çıksın, av uzun sürsün, en azından altı gün avlanın.'

Bu emri üzerine Kubilay Han'ın Han-balık'ta kaldığı aralık, ocak ve şubat aylarında şehrin ileri gelenleri av takımlarını toplayıp ava çıkarlarmış.

Çıkarlarmış, çünkü bana öyle anlattılar, ben de aynen sizlere naklediyorum.

Kubilay Han'ın emrini alan idareciler, bölge kumandanları hemen o bölgedeki iletir gelen kişileri toplar ve sürekle avı düzenlerlermiş.

Sürekle avında, yabani hayvanlar, ayılar, yaban atları kurt falan avlıyorlarmış. Bu av partilerine de oldukça önem veriyorlar. Rehberim idareci ve kumandanların, Kubilay Han'ın Han-balık'da kaldığı üç ay içinde sürekle avı düzenlemeyi ihmal etmediklerini söyledi.

Avcılar, o bölgenin kumandanı veya büyük rütbeli idarecisi ile ava çıkıyor. Büyük bir düzen içinde yabani hayvanları avlıyorlar, sonra kullandıkları tek silâh da ok.

Avladıkları hayvanları yüklüyorlar hayvanlarının sırtına, yahut arabalarına, geri dönüyorlar. Yalnız Kubilay Han'a hediye edecekleri avları itina ile saklıyorlar ve bunları kendisine hediye ediyorlar.

Eğer Kubilay Han'ın yaşadığı Han-balık'tan epey uzakta iseler, mesela bir ay veya iki aylık mesafede iseler, o zaman Kubilay Han'a avladıkları hayvanların etini götürmüyorlar. Ne de olsa bu kadar uzun yolculuğa, avladıkları hayvanın eti dayanmaz kokar diye, hayvanın derisini saklıyorlar.

Kubilay Han da av hayvanlarının derisini, postunu, ordusunda işe yarar diye kumandanlarına verdiriyor.

Kubilay Han'ın av merakı oldukça ilgi çekici hani. Bakın nasıl olduğunu anlatayım.

Kubilay Han sırf av için bazı hayvanları besliyor. Mesela aslan, kaplan, leopar, çeşitli kuşlar..

Kocaman aslanları var Kubilay Han'ın; hepsi de özel olarak yetiştirilmiş. Tıpkı Mısır'da gördüğüm aslanlar kadar iri ve besili hayvanlar.

Hepsinin pırıl pırıl tüyleri var; kaplanların derilerini de görmeyin. Siyah, beyaz ve turuncu çizgili kaplanlar iri mi iri.

Bu hayvanlar, kaplanlar, aslanlar hepsi de vahşi hayvan avı için özel olarak yetiştirilmiş. Kimi ayı, kimi yabani eşek, kimi de diğer yabani hayvan avı için eğitilmiş adeta.

Bir aslan veya kaplanı ava götürmek isterlerse hayvanı özel bir kafese koyuyorlar. Kafesi de bir arabaya yüklüyorlar. Sonra şuna dikkat ediyorlar; kaplan yahut aslanı özellikle canlı tutmayı, yani her an istem üstünde tutmayı ihmal etmiyorlar.

Kubilay Han'ın özel bir av partisinden söz etmişim. Aynı zamanda hükümdarın özel eğitilmiş kartal veya bazı cins kuşları da var.

Hükümdar veya adamları kurt veya tilki avına çıkmak istedikleri zaman, yanlarına eğitilmiş hayvanları alıyorlar. Hele kurt avı için olarak büyütülmüş kuşları kullanıyorlar.

Kubilay Han'ın ava gidişini de görmek çok ilgi çekici

Büyük bir kalabalık halinde ava gider hükümdar. İki kardeşini de alır. Hepsi de tantanalı ve süslü av elbiselerini giyerler.

Yanlarında en az onbin kişilik bir ordu, daha doğrusu hizmetkârlar ordusu vardır. Kubilay Han'ın adamları ve yanındakiler hepsi bir renkte elbise giymişlerdir.

Giydikleri elbisenin rengide al ve açık mavidir. Al ve açık mavi elbise içinde onbin kişinin yürüyüşü görülecek şeydir doğrusu.

Kubilay Han, bu onbin kişilik av ordusunun başında pırıl pırıl elbisesi ile ilerler, her iki yanında da tazılar, diğer ehli hayvanlar vardır. Kubilay Han'ın ardından kardeşleri ve diğer adamları gelirler. Hepsi de pırıl pırıl giyinmişlerdir. Dedim ya, Kubilay Han'ın av partileri görülecek şeydir doğrusu.

Kubilay Han aralık ocak ve şubat aylarını Han-balık'ta geçirir, sonra güneye gitmek üzere buradan ayrılır.

Seyahat mart ayında olur; aslında bu seyahat büyük bir av partisi olarak kabul edilebilir. Nasıl mı? Bakın anlatayım.

Kubilay Han, Han-balık'a iki gün mesafede bulunan okyanusa doğru bir gezi tertipler. Yanına kendisine en yakın adamlarını alır, bir yığın da av için yetiştirilmiş hayvan alır. Böylece iki gün uzaklıktaki okyanusa doğru hareket edilir.

Bu büyük av partisinin öyle teferruatı var ki, hangi birini anlatayım. Onun için kısıdan geçmeyi uygun buldum. Kubilay Han, ardında binlerce adamı, yanlarında hayvanlar ava gidilir.

Yalnız şunu ekleyeyim.

Kubilay Han, bu güney gezisine dört fil üzerindeki hususi yapılmış barınağında çıkar. Bu barınak tahtadan yapılmıştır, portatif bir şeydir, içi de ipekli, sim ve altın işlemeli kumaşla kaplanmıştır.

Bu tahtadan yapılmış barınağın dış kısmı da tamamiyle kaplan postuyla kaplanmıştır. Yalnız şunu belirteyim, gerek bu kumaşlar, gerekse kaplan postu en iyi kalite kumaş ve posttan seçilmiştir.

Kubilay Han, dört filin üstündeki tahta barınağında seyahat ederken, saraya mensup yakınları ve adamları da yanından ayrılmazlar. Onların görevi etrafı kollamak, gerekirse ilgi çekici bir av sahnesini hazırlamaktır.

Mesela bir turna sürüsü havada dalgalanarak açarken görülürse, Kubilay Han'ın adamları hemen hükümdara haber verirler:

‘Hükümdarımız, bir turna sürüsü yakında uçuyor.’

Kubilay Han meraklıdır, havada uçan av hayvanlarına; hemen tahta sarınağın damını kaldırtır ve turna sürüsüne bakar.

Sonra hemen emir verir:

‘Derhal en iyi cins kartallarımı salıverin, turnaları nasıl tutuyorlar göreyim.’

Hemen kartallar salıverilir, kartallar zaten bu işler için eğitilmiştir. Kafeslerinden ok gibi fırlarlar, turna sürüsü üzerine atılırlar.

İşte bu, Kubilay Han için büyük bir eğlencedir. Adeta bir nevi spordur. Fakat şunu da sanmıyorum ki, hiç kimse bu kadar imkanla ava çıkabilsin ve hiç kimse avdan bu derece hoşlansın.” (Marko Polo I, ty. 111-114).

Kubilay Han, Kaçar Modun şehrindeki çadırında kaldığı sürede de ava gitmeyi ihmal etmiyor. Marko Polo bunu da şöyle anlatır:“Konak yerinin yakınında küçük bir göz var, göle de akan bir ırmak var. Bunları çok seviyor. Sık sık göle ve ırmağın kıyısındaki küçük ormana gidiyor.

Kubilay Han'ın ava meraklı olduğunu söyledim ya; yanındakiler de yani sarayın ileri gelenleri, oğulları kumandanlar hep birlikte büyük sürekle avına çıkıyorlar.

Kubilay Han daha çok turna avlamasını seviyor. Özel yetiştirilmiş atmacaları var, onları salıyor, atmacalar da epey ehlileştirilmiş bu işler için, ok gibi fırlıyorlar, tâ uzaktan görüyorlar turnayı. Üzerlerine bir atıldılar mı turnanın işi tamam oluyor.

Kubilay Han'ın yanındakiler de tıpkı hükümdarları gibi ava meraklılar. Onların da kendilerine mahsus yetiştirilmiş av hayvanları, atmacaları var. Ama ne olursa olsun, Kubilay Han'ın atmacaları en üstün.

Kubilay Han kadar av meraklısı bir hükümdar görmedim diyebilirim. Diğer hükümdarlar ve prensler de ava meraklıdır, ama Kubilay Han'ı görmeyenler, onun bir av partisini yakından takip etmeyenler buna inanmazlar.

Hele kendisinin bu sürekle avlarından ne derece memnun olduğunu anlatabilmem için iyice tasvir yapmam gerekir. Kısaca O'nun bir sürekle avında bulunacaksınız ve büyük hükümdarın bu sürekle avlarından nasıl memnun ve mesut kaldığını göreceksiniz.

Bakın bir önemli nokta da şu: onu da nakletmeden geçmiyeyim.

Kubilay Han'ın burada kaldığı müddet içinde hiç kimse bu bölgeye yaklaşamaz ve Kubilay Han'ın süre avına çıktığı bu zaman içinde de kimse ne bir kuş ne bir hayvan avlıyabilir.

Kubilay Han bu geçici konak yerine gelince zaten kumandanları, muhafızları belirli bir alanı kontrol altına alırlar. Buraya kimseyi sokmazlar, hatta yaklaştırmazlar bile.

Bununla birlikte bu bölgenin dışındaki yerlerde av avlamak serbesttir. Yalnız Tatarlar'da bu kanun var, Hükümdarın bulunduğu yere, kendi yakınları ve saraya mensup kimselerin dışında bir kişi yaklaşmıyor.

Bir de şu kanun önemli; bu kanun da hükümdarın ne büyük bir otoriteye sahip olduğunu gösteriyor.

Kubilay Han için av mevsimi mart ayı ile ekim ayları arasında; işte bu aylar arasında kimse av avlıyamıyor. Hatta ne bir kumandan, ne bir han, ne de saraya mensup bir kişi. Bu aylar içinde ülkede av avlamak sadece Kubilay Han'a ait.

Bu kanuna kimse karşı gelemiyor. Karşı geleni yakaladıkları zaman ağır ceza veriyorlar. Kubilay Han da bu kanunun bilhassa büyük titizlikle tatbik edilmesini istiyor; cezaların ağırlığı da birçok kişiyi ürkütüyor.

Bir şey dikkatimi çekti; Kubilay Han'ın avlamak için yasak ettiği hayvanlar veya kuşlar tesadüfen bile herhangi bir adama yaklaşırsa, veya onu görse bile hayvanın kılına dahi dokunamıyor. Kubilay Han'ın buyruklarına bu kadar itaat ediyorlar.” (Marko Polo I, ty. 118-120).

Marko Polo sözlerine şöyle devam eder: “Kubilay Han, Kaçar Modun şehrinden dönerken iyi bir av mevsimi geçirmişse, bunu iyi bir işaret olarak sayarmış. İşte bu sebepten Han-balık şehrine dönerken memnun ve mutlu olurmuş.” (Marko Polo I, ty. 120).

Marko Polo, Kubilay Hanla ilgili şunları da söyler: “Kubilay Han'ın av hayvanlarına ve kuşlara düşkün olduğunu söylemişim. İşte o kuşlar için, bilhassa kartal ve atmaca cinslerindeki kuşları için büyük bir çadır yapılmış. Bu çadır da hükümdarın çadırına çok yakın.” (Marko Polo I, ty. 117).

Ayrıca, Kubilay Han'ın Han-balık'taki sarayının bahçesinde iki havuz vardır. Her iki havuzda da cins cins balıklar yüzyüyor. Kubilay Han'ın canı bazen balık çekermiş, bazen de balık tutmak istermiş. Bu yüzden hizmetkarları balıkların yaşamasına büyük önem gösterirlermiş. (Marko Polo I, ty. 91).

Görebildiğimiz kadarıyla, Kubilay Han ava düşkün olan bir hükümdardır.

Rubruk da Moğolların avcılığı ile ilgili şunları söyler:“Büyük hükümdarlar, ülkenin güney kısmında kışın darı ve un elde edilen köylere sahiptirler. Buna karşılık fakir halk bu yiyecekleri koyun ve derilerini değişerek karşılar. Esirler karınlarını lapa ile doyururlar ve bununla mutludurlar. Ayrıca orada bir çok çeşitleri bulunan fareleri avlarlar. Çok uzun kuyruklu olanlarını yemez, av kuşlarına verirler. Fındık faresi gibi, kuyruğu kısa olanların hepsini yerler. Ayrıca sogur dedikleri bir çok dağ sıçanı bulunur. Bunlar yirmi otuz sürüler halinde bir mağarada kışlarlar ve altı ay boyunca uykuya yatarlar. Bunlardan çok miktarda yakalanır. Orada uzun kuyruklu kediler gibi, kuyrukları siyah beyaz olan tavşanlar vardır. Ayrıca kendilerinin çok iyi ayırt ettikleri bir çok küçük hayvan yiyecek olarak onlara hizmet eder.

Oralarda geyik bulamadım. Çok az tavşan gördüm ama çok miktarda ceylan ve bizdeki katırlara benzeyen dağ eşekleri vardır. Ayrıca, onların arcalı dedikleri ve koça benzeyen bir hayvan türü fark ettim. Bunun kıvrık boynuzu öyle büyüktür ki bir elimle kaldırmam mümkün olmadı. Bunlardan kendilerine büyük taslar yaparlar. Sağ ellerinde taşıdıkları av hayvanı olarak doğan, atmaca ve balıkçıl kuşu kullanırlar. Doğanın boynuna küçük bir halka takarak, göğüs hizasının ortasına kadar asılmasını sağlarlar. Bununla birlikte avın üzerine salmadan önce sol elleriyle onu kafa ile göğüs arasında çekerler ve rüzgarla savrulmasını önlerler. Böylece yiyeceklerinin büyük bir kısmını avdan sağlarlar.

Vahşi hayvan avına çıkmak istediklerinde, büyük bir kalabalık halinde hayvanların bulunduğu bildikleri arazide toplanırlar. Sonra birbirine yakın olmak üzere, hayvanın etrafını çevirir ve oklarla onu avlarlar.”(Rubruk 2001:37-38).

Oğuzların ordu kumandanı olan el-Katağan oğlu Etrak da iyi bir süvaridir. Atıyla giderken bile uçan bir ördeği görürse hemen yayını geriyor ve ördeği okla vurup yere düşürüyor. (İbn Fazlan 1995: 42).

Marko Polo Tatarların çok keskin bir avcı olduklarını belirttikten sonra sözlerine şöyle devam eder:“Hele kürkleri kıymetli hayvanları avlıyor ve epey para kazanıyorlar.

Kürkleri bizim memlekette çok para eden ermin, kara tilki, erkolin gibi hayvanları ustalıkla avlıyorlar. Avlarken de öyle silâhla falan vuruyor sanmayın, mükemmel tuzak usulleri var, tuzaklarla bu hayvanları tutuyorlar.”(Marko Polo II,ty. 218).

Rubruk Moğollar için der ki:“Moğollar balık avıyla pek meşgul olmazlar. Onlar, sadece yakaladıkları zaman koyun eti gibi yiyebilecekleri büyük balıklarla ilgilenirler.” (Rubruk 2001: 50).

Avlanma konusunu incelerken dikkatimizi geçen eski zamanlarda yapılan av törenleriyle günümüzde yapılan av törenlerinin farklılık göstermesidir.Günümüzdeki av törenleri bu kadar gösterişli olmamaktadır.

Eski Türkler ve Moğollar hayvanların sezgilerine inandıkları için kürek kemiğine bakarak gelecekte haber almak istiyorlardı.

Örneğın, Möngke Han kömür karası gibi yanmış koyun kürek kemiklerine sormadan dünyada hiçbir işe girişmezmiş. Rubruk bunu şöyle anlatır:“Bu nedenle bu kemiklere sorulmadan, yurtuna girmesi için kimseye izin vermezmiş. Bu soruşturma aşağıdaki gibi cereyan eder; Bir şeyler yapmayı amaç edindi mi, üç tane yanmamış kemik getirtir. Onları elinde sıkıca tuttuğ, amaçladığı şeyi yapıp yapmamayı düşünür. Sonra kemikleri yakmak üzere hizmetçiye verir. Yurtunun yanında bu kemiklerin yanması için iki küçük yurt daha vardır. Bunlar bütün hizmetkârları tarafından günlük olarak büyük bir dikkatle kontrol edilir. Az kmrleşirseler, geri getirilirler. Kendisi bizzat kemiklerin ateşin ısıısıyla bir süre sonra gerçekten mi yarılmış olduklarını kontrol eder. Böyle ise ona teşebbüsün yolu açıktır. Eğr kemikler enine patlamış ve yuvarlak kıymıklar halinde parçalanmışlarsa hiçbir şeye teşebbüs etmez. Yüksek ısıda kemikler kendiliğinden parçalanır veya en azından üzerini örten tabaka parçalanır. Eğr  kemikten sadece bir tanesi bile doğrudan yazılırsa Han planını tatbik eder.”(Rubruk 2001: 94).

Çalışmamızın bu bölümünün sonunda gördük ki, insanoğlunun her dönem hayvanlara ihtiyaı olmuştur. şüphesiz ki, göçebelikten yerleşik hayata geçişte hayvanların büyük rolü olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Ayrıca, bu gibi düşünceleri çoğaltarak hayvan dünyasının daha derinliklerine inilebilir.

D. HAYATA FARKLI BİR BAKIŞ

1. FALCILIK ve KEHANET

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerine göre, Türk-Moğol kültürü içerisinde yer alan kişisel inanca dayalı fal ve kehanet ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

İnsanoğlunun geleceğe olan merakı, onu bazı arayışların içerisine itmiştir. Fal genellikle niyet tutan kişinin gelecekle ilgili bilgilerini içerirken, kehanet ise niyet tutan kişinin yanında, toplumsal alanlara da yer verir. Ayrıca hem fal, hem de kehanet bazen geçmişin gizemi hakkında da insanı aydınlatabilir. Fal ve özellikle de kehanette bildirilen bilgiler, kişi veya durum üzerinde dönüp durmaktadır.

Şimdi de çalışmamızda yer alan dört Orta Çağ seyyahının kaleminden çıkan bilgilere geçmek istiyoruz:

Marko Polo konumuzla ilgili olarak şunları söyler: “Kubilay Han askerlerini göndermeden önce rahipleri ve falcıları toplar ve onlardan en elverişli zamanın ne olduğunu öğrenir.

Falcılar ve rahipler derler ki: ‘Ne zaman isterseniz hareket edin; çünkü alçak düşmanlarınızı yeneceksiniz.’” (Marko Polo I, ty. 84). Daha sonra Kubilay Han askerlerini savaş nizamına sokar ve “Kendisi de yüksek bir tepenin üstüne çıkar; tahta bir kulenin üstünde dimdik durur. Yanında okçuları, kumandanları ve falcıları vardır. Kubilay Han da üzeri sim ve altın işlemeli deri bir savaş elbisesi giymiştir.” (Marko Polo I, ty. 84).

Demek ki, Kubilay Han kâhinleri ve yıldız falına bakanları hep yanında bulunduyor.

Marko Polo, Kubilay Han’ın falcılarıyla ilgili yaptığı yorumda şunları söylemektedir: “Kubilay Han’ın süt beyazı on bir atı vardır. Atlarına ve kısıraklarına çok düşkündür Kubilay Han, hele bu süt beyazı kısırak sütünden yapılan kımız da, kutsal olduğu için içer. Bu süt beyaz kısırak sütünden yapılmış kımız yalnız Kubilay Han’ın akrabası ve ailesi içebilir, başka kimse içemez. Bu büyük bir emirdir ve Cengiz Han’dan beri bu böyledir. Bu süt beyazı atlara kısıraklara herkes saygı göstermek zorundadır. Falcılarımız günün birinde Kubilay Han’a şöyle dedi: her yıl ağustos ayının 28’inde bu kımız içeceksin ve yere serpeceksin. Bu bizim ülkemizdeki bolluk ve bereketi sağlayacak, çoğumuzu çocuğumuzu koruyacak, hayvanlarımızı şerden kurtaracak. İşte her yıl o gün Kubilay Han, törenle, kımız içer ve Şang-tu şehrinden gider.

Şimdi size, unutmadan söyleyeyim. Kubilay Han, henüz Şang-tu şehrinden gitmeden önce, yani haziran temmuz aylarında hava bozar ve yağmur yağarsa, hemen falcı ve budistlerini çağdırır onlardan bu yağmur bulutlarını dağıtmalarını ister.

Sarayında Tibetli ve Keşmirli üstün güçte kişiler, budist rahipler var, bunlar da şeytanî usullerle yağmur bulutlarını dağıtırlarmış, hatta gene biri anlattı, civarda yağmur yağar, bulutlar oraya doğru kayarmış da Kubilay Han'ın sarayının bulunduğu yer güneşli olurmuş.” (Marko Polo I, ty. 77-78).

Görebildiğimiz kadarıyla, Kubilay Han yanındaki falcı ve kâhinlerinin sözlerine çok güvenmektedir.

Marko Polo'nun Kubilay Han'ın falcı ve kâhinleriyle ilgili verdiği bilgilerden biri de şöyledir: “Günlerden bir gün, Kubilay Han'a, falcı ve kâhinler, Han-balık'ta imparatorluğuna karşı bir ayaklanma olacağını söylerler.

Kubilay Han bunun üzerine şöyle bir düşünür ve nehrin öte kıyısında yeni bir şehir kurulmasını emreder. Binbir emekle şehir kurulur ve halk buraya taşınır. Yalnız Kubilay Han, eski şehirde kendisine çok güvendiği ve ayaklanmaları ihtimali olmayan insanları bırakır.

Böylece Taydu denen şehir doğmuş olur.” (Marko Polo I, ty. 92).

Demek ki, falcı ve kâhinler yeni bir şehrin kurulmasını sağlayacak kadar güvenilir kimselerdir.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Han-balık şehrine giren çıkanlar sıkı bir kontrolden geçiriliyormuş. Marko Polo da bu konu hakkında şunları söyler: “Aslında, kâhinler Kubilay Han'a demişler ki: ‘Aman Katay halkını sıkı bir göz altında bulundur. Ne olur ne olmaz, baş kaldırmayı seven sert tabiatlı insanlardır, sıkı tedbir almayı ihmal etme.” (Marko Polo I, ty. 95).

Marko Polo, falcıların ve kâhinlerin neler yaptıklarını, nasıl kehanette bulunduklarını seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında şöyle anlatmıştır: “Han-balık'ta aşağı yukarı beş bin kâhin ve falcı var. Daha doğrusu bu rakamı Han-balık'taki bir yüksek rütbeli memur söyledi. Bu beş bin kâhin veya diğer bir deyimle falcı sadece budist değil; Müslümanı var, Hristiyanı var; herkes kendi dinine göre yıldız falına bakıyor. Gökyüzünü gözlüyor.

Bu kâhinler bütün yıl yıldız bakıyorlar. Hem de gün gün, saat saat hatta dakika dakika. Öyle garip ve bizim bildiğimiz usullerin dışında yıldız falına bakıyorlar ki, neler yaptıklarını bir türlü anlayamıyorum.

Bu kâhinlerin işi bu zaten: Yıldızlara veya aya bakmak. Hatta güneşe bile bakanlar var. Böylece güneşi, ayı, yıldızları onların hareketlerini takip ederek ileride neler olabileceğini tahmin etmeye çalışıyorlar.

Her yıl Müslüman, Hristiyan ve Budist kâhinler, bir yerde toplanıyorlar. Bütün yıl içinde yıldızlara, aya ve güneşe bakarak buldukları şeyleri müzakere ediyorlar.

Bu müzakereleri bir hayli sürüyor. Uzun uzun tartışıyorlar, konuşuyorlar. O yılın hangi ayında hangi gününde büyük hakana veya halka veya imparatorluğa neler olabilecek onları tesbite uğraşıyorlar.

Bunda ne kadar başarılı olduklarını bir kâhine sordum:

‘Yıldızları ayı ve güneşi bütün yıl, gün be gün takip ediyorsunuz. Neler buluyorsunuz?’ diye sordum.

Budist kâhin ciddi ciddi anlattı:

‘Her saat ayı ve yıldızları takip ederiz. Onların kendilerine göre bir yolu vardır.’

‘Nasıl takip ediyorsunuz bu yıldızların yollarını?’

‘Bizim atalarımızdan kalma bazı usullerimiz vardır.’

‘Doğrusu çok ilgi çekici, değil mi?’

Budist rahip-ki aslında kâhin dediğim kişi bir rahip idi- gayet ciddi karşılık verdi:

‘Biz gözümüzü gökyüzünden ayırmayız. Onları bir kitapta toplarız. Yani bulduklarımızı takip edebildiklerimizi. Sonra işin bir muhasebesini yaparız. Böylece, ayın hangi günü bizim için uğurlu olacak, Büyük hükümdarımız hangi gün ve saatte bir işe girişecek hep bildiririz kendisine.’

Doğrusu merak çekici bir durum.

‘Peki ne gibi şeyler söylüyorsunuz?’ diye sordum.

‘Mesela hangi gün büyük bir fırtına çıkacak, ortalığı kasıp kavuracak.’

‘Demek daha çok gökyüzü olaylarını takip ediyorsunuz?’

‘Evet. Yahut büyük bir kasırga çıkacak, seller köyleri kasabaları basacak, halk ve evler sular altında kalacak.’

‘Ya, zelzeleyi de önceden bildirebilir misiniz?’

‘Elbette. Gökyüzünü, yıldızları, güneşi iyi takip ederseniz siz de zelzelenin ne zamanlar olacağını iyi bilebilirsiniz.’

İşte böyle aziz okuyucularım. Bu ülkede bizim memlekette pek rastlanmayan işler oluyor. Kâhinler yıldızlara bakıyorlar, önceden nelerin olabileceğini tahmin edip bir deftere yazıyorlar hepsini.

Bu deftere, takvim, diyorlar. İsteyen parayla satın alıyor. İleride ay be ay, gün be gün neler olacağını öğreniyor. Yalnız şunu da belirteyim ki, Allah'ın takdiri hepsini değiştirebilir. Yani fırtına kuvvetli hasar da yapar, şöyle bir zarar da verebilir. Böyle diyorlar kâhinler. Halk da onlara inanmış.

Bu beşbin kâhinin zaman zaman çıkardığı takvim, başta hükümdar olmak üzere halk tarafından büyük ilgi ile karşılanıyor. Yıldıza bakma ilmi çok ilerlemiş bu ülkede; neler neler yazılmıyor bu takvimlerde.

Bir de şu var:

Bu takvimleri yazıp hazırlayan ve çıkaran kâhinler arasında gizli bir rekâbet oluyormuş.

Halk bilhassa Büyük Hükümdar, hangi takvimdeki olaylar tahminler daha doğru çıkarsa ona rağbet ediyormuş. Bu bakımdan aralarında gizli bir çekişme de sürüp gidiyormuş.

Kâhinlerin gökyüzünü, yıldızları, ayı ve güneşi takip ederken kullandıkları usuller de bir hayli acayip.

Adeta bu işleri bir sanat haline getirmişler. Bu sanattan da öyle gurur duyuyorlar ki, anlatamam sizlere.

Bu kâhinlerin bir başka vazifeleri daha var ki, bize oldukça acayip geliyor. Bakın onu da size anlatayım.

Bir tüccar bir işe girecek, yahut bir iş için mesela bir mal alış verişi için, uzak bir yere gidecek. Hemen bir kâhine koşuyor. Ne gibi bir seyahate çıkacağını neler yapmak istediğini anlatıyor ona.

Kâhin de onun yıldız falına bakıyor. Eğer tacirin yıldız falı iyi çıkarsa, kalkıp iş için seyahate çıkıyor adam. Yoksa kâhinin dedikleri iyi çıkmazsa tacir seyahate çıkmıyor.

Bu en basit bir misal. Bunun yanı sıra neler neler soruyor kâhine tacir.

Bir iş gezisine çıkacak olan yahut bir ticarî teşebbüse girişecek olan bir kimse kâhine gidiyor ve doğduğu günü ve saati söylüyor.

Bunun üzerine kâhin, o kimsenin yıldız falına bakıyor. Buna halkı kâhinlerin söyleyeceği, şeylere öylesine inanıyor ki... Şu gün şuraya gidebilirsin, çünkü yıldızın o gün senin için iyi şeyler söylüyor, dedi mi bir kâhin, o adam yalnız o gün o işi yapıyor.

Yani, herhangi bir iş adamı, bir tüccar, kâhinlerle danışmadan hiç bir işe kalkışmıyor.

Gelelim takvimlerine. Bir yılı oniki aya bölmüşler. Her bir ay, bir hayvan ile temsil ediliyor.

İlk ay, aslan, ikincisi öküz, üçüncüsü canavar, dördüncüsü ay köpek, falan diye gidiyor.

Biri, herhangi birine:

‘Sen ne zaman doğdun?’ diye sordu mu, o şöyle diyor:

‘Aslan ayında doğdum, şu gün ve saatte dünyaya geldim. Ayın durumu şöyle idi.’

Böylece kâhin, tüccarın yıldız falına bakarken onun seyahati boyunca ne gibi olaylarla karşılaşacağını ve işlerinin nasıl gideceğini söylüyor.

Takvim de her yıl aynı biçimde devrî olarak devam ediyor. Yani, bir oniki ay bittikten sonra gene aslan ayı geliyor.

Bazan bir yıldız o kişinin işlerini aksatacak şekilde yolunu kesiyor. Yani, adamın yıldızının önüne kimi zaman bir engel çıkıyor. Mesela falan yıldız.

İşte o zaman kâhin, o adama:

‘Yıldızının önünde hafif bir karanlık görünüyor. Onun için o işi falan zamanda yap, yahut yapma.’ diyor.

Bunun üzerine o kimse mesela bir tacir, önceden tasarladığı teşebbüse girişmek istemiyor. Yahut zamanını beklemeyi tercih ediyor.

Kısaca şunu belirtmek istiyorum: Halk kâhinlerinin ve falcıların hemen hepsi rahip veya din adamı. Halk dediklerinden bir adım bile dışarı çıkmıyor.

Kâhinlerin söyledikleri şeylere çok inançları var, dedim. Bir şehirden başka bir şehre gidecek olsalar bile gene bir din adamına gidip, seyahatlerinin nasıl olacağını soruyorlar.

Bir rahip anlattı. Rahip de aslında kâhinlerden biri.

‘Bir kimse bize sormadan şurdan şuraya gitmez. Biz o kişinin yıldızına bakarız, başına neler gelecek söyleriz.’

‘Nasıl olur bu?’ diye sordum.

‘Yolda başına bir iş gelecek veya bir tüccar mal yüklü kervanla bir şehre gidecek. Biz onun falına bakarız, yani yıldızına bakarız. Yolda haydutlar tarafından soyulup soyulmayacağını söyleriz.’

Gerçekten, tüccar, sadece işinin iyi veya kötü gideceğini öğrenmek için kâhinlere başvurmuyor; üstelik yolda başına bir felaket gelecek mi gelmiyecek mi onu da öğrenmek için rahiplere yıldız falı baktırıyor.” (Marko Polo I, ty. 143-148).

“İnsana kutsalını dahi fal ve kehanete araç ettiren merakın, geleceği öğrenme adına kullandığı bir diğer araç da Ay veya Güneş tutulması yeni Ay görünmesi, yıldız kayması, şiddetli yağmur veya dolu yağması ya da rüzgar esmesi, gök kuşağı, şimşek, yıldırım ve deprem gibi birtakım tabiat olaylarıdır. Başka bir deyişle merak hissi, insana tabiat olaylarını kullanarak gelecekte haber verme konusunda farklı bir yöntem oluşturmuştur ki buna ‘melheme’ adı verilmektedir.” (Boyras 2006: 3).

Diyebiliriz ki, Marko Polo’nun bahsettiği kitap da bir melheme örneği olabilir. Çünkü içerik olarak her iki kitap da birtakım tabiat olaylarından hareketle gelecekte haber vermektedir.

Şu ana kadar sadece Marko Polo’nun kaleminden çıkan bilgilere yer verdik. Bunun sebebi de, konumuzla ilgili ayrıntılı bilgileri sadece bu seyyahın seyahatnamesinde bulabilmemizdir. Böyle bir durum da seyyahların gözlemleri arasında mukayese yapamamıza neden olmuştur.

Aslında şunu da belirtmek gerekir ki, göksel görüngüleri incelemekten çok kendini onlara göre uyarlamak, izlenen olaylar arasında ayın dönemleri, güneş ve ay tutulması olan falcılığa ilişkin elimizde bulunan bir kanıt daha vardır, bu da şamanların yıldız falcılığıyla ilgili olup Rubruk’un kaleminden çıkmaktadır: “Bunlardan bazıları astronomiden anlar, özellikle de başkâhin. Güneş ve Ay tutulmalarını söylerler. Böyle bir olay olacağı zaman bütün halk, çadırından dışarı çıkmasına gerek kalmayacak şekilde, yiyecek maddesi hazırlar. Tutulma olunca, davul ve trompetlerini çalarak, büyük bir gürültü yaparlar. Tutulma geçince, içkili yemekli büyük şölenler yaparlar. Rahipler, niyetler için hangi günlerin müsait olup olmadığını söylerler. Onların kehâneti olmadan ordu sefere çıkarılmaz ve savaş yapılmaz. Çok önceden bir defa daha Macaristan’ı istilâ ettiklerinde kâhinler buna karşı çıkmamışlardı.” (Rubruk 2001:123).

Görebildiğimiz kadarıyla, her iki seyyahın da verdiği bilgi birbiriyle örtüşmekte ve işlenen pratik açısından da birbirine benzemektedir.

Rubruk, bunun ötesinde şunları da söylemektedir: “Bir çocuk doğduğunda, onun kaderini söyletmek üzere kâhin çağrılır. Aynı şekilde hastalıklarda da çağırılırlar.” (Rubruk 2001: 124). “Bu arada Möngke Han’ın ilk karısı bir oğlan dünyaya getirmiş. Kâhinler çağrılarak, oğlanın geleceği hakkında kehânette bulunmaları istenmiş. Herkes iyi şeyler söylemiş; çok uzun yaşayacak ve büyük bir hükümdâr olacak. Fakat, birkaç gün sonra çocuk aniden ölmüş. Üzgün anne kâhinleri çağırtmış ve onlara: ‘Sizler oğlumun yaşayacağını söylediğiniz halde, şurada ölü olarak yatıyor!’ demiş. Bunun üzerine onlar şöyle cevap

vermişler: ‘Hatun, daha yeni yargılanmış olan Cirina’nın sütannesini biliyoruz. Senin oğlunu o öldürdü. Önümüzde ruhta onu nasıl götürdüğünü görüyoruz.’ ” (Rubruk 2001: 125).

Rubruk’un verdiği bu bilgiye göre diyebiliriz ki, kâhinlerin gelecekle ilgili görüşleri her zaman doğru olmamaktadır.

Yukarıda Rubruk’tan öğrendiğimize göre Moğollarda çocuk doğduğunda geleceğini öğrenmek için kâhinler çağrılıyor. Pratik olarak hemen hemen birbirine benzeyen bir diğer geleneği de Türk hükümdarı olan Muhammed Uzbek Han’ın ülkesinde görmekteyiz. Bu hükümdarın halkı da çocuklarının ismini fal ile vermektedir. (İbn Battûta I, 2004: 479).

Şüphesiz fal ve kehanet dendiği zaman araştırmacıların ilk aklına gelen geleneklerden biri de kavrulmuş kürek kemiği ile kehanette bulunmaktır. “Kavrulmuş kürek kemiğinin okunması aracılığıyla kehanette bulunma anlamına gelen omoplatoskopi veya iskapülomanti, kuşkusuz Türk-Moğol kehanet yöntemlerinin en eskisi ve en sürekli uygulananıdır.” (Roux 2002:96-97).

Etnografya araştırmalarından anlaşıldığına göre, bu yöntem eskiden beri uygulanmaktadır. Hocamız Abdülkadir İnan’dan öğrendiğimize göre de hayvanların kürek kemiğine bakarak gelecekte haber verenlere “yağrancı” denmektedir. (İnan, 2000: 151).

Moğol saraylarında kürek kemiği falına çok önem verilirdi. Möngke Han da kömür karası gibi yanmış koyun kürek kemiklerine sormadan dünyada hiçbir işe girişmezmiş. Rubruk da yaptığı yorumda şunları söylemektedir: “Bu nedenle bu kemiklere sorulmadan, yurtuna girmesi için kimseye izin vermezmiş. Bu soruşturma aşağıdaki gibi cereyan eder: Bir şeyler yapmayı amaç edindi mi, üç tane yanmamış kemik getirtir. Onları elinde sıkıca tuttukça, amaçladığı şeyi yapıp yapmamayı düşünür. Sonra kemikleri yakmak üzere hizmetçiye verir. Yurtunun yanında bu kemiklerin yanması için iki küçük yurt daha vardır. Bunlar bütün hizmetkârları tarafından günlük olarak büyük bir dikkatle kontrol edilir. Az kömürleşirseler, geri getirilirler. Kendisi bizzat kemiklerin ateşin ısıyla bir süre sonra gerçekten mi yarılmış olduklarını kontrol eder. Böyle ise ona teşebbüsün yolu açıktır. Eğer kemikler enine patlamış ve yuvarlak kıymaklar halinde parçalanmışlarsa hiçbir şeye teşebbüs etmez. Yüksek ısıda kemikler kendiliğinden parçalanır veya en azından üzerini örten tabaka parçalanır. Eğer üç kemikten sadece bir tanesi bile doğrudan yarılırsa Han planını tatbik eder.”(Rubruk 2001: 94).

Yukarıda verdiğimiz bilgiye sadece Rubruk'un seyahatnamesinde rastlayabildik. Ayrıca, konumuzun geneli hakkında da İbn Fazlan'ın seyahatnamesinde herhangi bir bilgi göremedik.

Türk-Moğol gelenekleri arasında yer alan kürek kemiğine bakarak kehanette bulunmak aslında hayvan bedeninin içerdiği güçle ilgisi olan bir düşünce tarzı olsa gerek.

Fal baktırmak eskiden beri Türk gelenekleri arasında var olagelmıştır. Günümüzde de bu gelenek varlığını yaygın olarak kahve telvesi falı ile sürdürmektedir. Çünkü fal çeşitleri arasındaki tek fark maddedir, fal çeşitleri arasında anlam bakımından en ufak fark bile yoktur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, biz Türkler geleceğimizi öğrenme duygusunu taşıdıkça, fal baktırma pratiği de geleneklerimiz arasındaki yerini alacaktır.

2. KURBANLAR

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol inanış ve gelenekleri içerisinde yer alan kurbanlarla ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

“Kurbanda, büyü bir güç olarak, mitolojik düşünceyle yaşayan insanın ruhuna rahatlık getiren bir yön vardır. Coşkuya benzer bir duygu olan bu rahatlık, derinliklerden, evrenin ritmiyle uyum içinde olmaktan gelen bir duygudur. Fransız filozof ve toplumbilimci Jirar’ın görüşüne göre, arkaik cemiyette kurban verilmesi koruyucu bir işlev taşımıştır. Bu işlev, kötülüğün kaosa doğru sürükleyen adımlarının önüne geçmek ve dünya düzenini koruyup saklamaktan ibarettir. Bazı filozofların dediği gibi, kurban vermenin korku, tereddüt veya bir günahın verdiği utanma duygusuyla hiçbir ilgisi yoktur. En eski geleneklerin incelenmesi, kurban olayının evrensel olduğu fikrine ulaştırır. Onun doğanın mevsimlik yenilenmesiyle bağlantısı da doğanın üreme gücünü koruyup saklamasından ileri gelir. Bunun aracılığıyla toprak ve insan kutsal gizli güçlerle ilişkide olur.

Eskilerde kurbanın seçilme olayı rastgele olamazdı. Onu başkalarından ayıran üstün veya seçkin bir özelliği olmalıydı. Kurban getirildiğinde, aksilik çıkmasın diye çok dikkat edilirdi. Yoksa güçlerinin manevra gücü artardı ve bu da dünya düzeni için tehlike yaratabilirdi. Bir kabahat ortaya çıktığı zaman da kurban törenine bağlarlardı.

Kurban kesilmesinin ritüel anlamıyla ilgili değişik yorumlar var. Onun gizli ve açık dünyalar arasında ilişki kurduğuna dair de fikirler var. Saka Türkçesinde ‘kurban’ anlamına gelen ‘kerek’ sözcüğü vardır. Araştırmacılara göre eski Türk yazılarında bu, ‘ölüm’ anlamıyla ilişkilendirilen ‘kergek’ sözünden gelir. Kırgız-Kazaklar ise kurban töreni için ‘hudayi’ sözcüğü kullanırlardı. Birçok araştırmacı bu sözcüğün kökeninin Farsçadan geldiği konusunda fikir sahibidir.

Eski Türkler, kötü ruhlardan korunmak amacıyla kurbanlar keserlerdi. Hunlar çağında da kurbanlar atalara, gökyüzüne, yeryüzüne, ruhlara ve Tanrı’ya verilirdi. Kurban töreni, eski Türklerin bahar bayramlarının başlıca olayı sayılırdı. Dağlara, ırmaklara ve göllere kurban verme törenleri dua ile birlikte gerçekleştirilirdi. Türk halklarında kansız kurban vermeye, ‘saçı’ denilirdi. M. Kaşgarî, kurban verilen hayvandan söz ettiği zaman ‘yağış’ sözcüğünü kullanıyor. Kanlı kurban ise geleneksel Türk dinî dünya görüşünde ibadetin bir göstergesi olarak daha önemli yer tutmuştur.” (Beydili 2005: 348-349).

Şüphesiz ki, her ayın için kanlı veya kansız kurban bulunması gerekir. “Saçı (libation), ‘yalma’ (ağaçlara ve şaman davuluna bağlanan paçavralar), tös (ongon) ları ye-

dirme (ağızlarını yağlama), ateşe yağ atma ve şarap serpmeye gibi törenler bu kansız kurbanlar cümlesindendir. Kanser kurbanların en önemlisi ruhlara bağışlanarak başı boş salıverilen hayvanlardır. Bu türlü kurbanı eski Türkler (ıdık) yahut (ıduk) demişlerdir. Harfi harfine ‘salıverilmiş’, ‘gönderilmiş’ anlamını ifade eder; terim olarak ‘tanrıya gönderilmiş, tanrıya bağışlanarak salıverilmiş hayvan’ demektir.” (İnan 2000: 98). Ayrıca, ıduk hayvanlara kadınların dokunması kesinlikle yasaktır.

“Kanser kurbanlardan biri saç (libation) dur. Bu dinî terim bütün Türk boylarında müşterektir. Bu terim çok eski devirlerin mirası olacak ki Moğollarda dahi ‘saç’ şeklinde söylenir. Kanlı kurbanlara tayılga yahut hayılga denildiği gibi saç’ya da dinî terim olarak saçılga yahut kaçılga denir. Saçı her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olur. Göçebe kavimlerde süt, kımız, yağ, çiftçi, kavimlerde buğday, darı, şarap, tüccar, kavimlerde para vesaire saç olarak kullanılır.” (İnan 2000: 100).

“Şamanistlerde, yukarıda dediğimiz gibi, kurban sunulmadan âyin ve tören yapılmaz. Her âyin için kanlı veya kansız kurban sunulması gerektir. Kanlı kurbanların en önemlisi at kurbanıdır. Attan sonra koyun gelir. Sığır kurban edildiği hakkında ancak Kazak-Kırgızlar’ın ve Kırgızlar’ın destanlarında rastlanır. Her halde şamanistlerde sığır kurban etmek pek de yaygın olmadığına hükmetmek mümkündür.

Gerek bugünkü şamanistlerin kurban törenlerinden, gerek müslüman Türkler’in folklor materyallerinden anlaşıldığına göre eski devirlerde kurban için en makbul hayvan erkek hayvan olmuştur.” (İnan 2000: 100).

“Kurban edilen hayvanların kemikleri kırılmaz, köpeklere verilmez; ateşte yakılır veya yere gömülür. Bazı özel âyinlerden sonra kurban kemikleri toplanıp bir kaba konularak kayın ağacına asılır. At kurbanlarının kafatası bir sırayı üzerine konulur. Bu görenek çok yaygındır.” (İnan 2000: 101).

Şimdi de yukarıda verdiğimiz bilgilerin ışığı altında çalışmamızda yer alan seyyahların gözlemlerine geçmek istiyoruz:

İbn Fazlan, Bulgar hükümdarının memleketine bir gün ve bir gecelik mesafe kalınca, hükümdar idaresi altındaki dört beyi, kardeşlerini ve çocuklarını onları karşılamak için göndermiştir. Bunlar, yanlarında ekmek, et ve darı olduğu hâlde karşılamaya gitmişlerdir. İbn Fazlan bunun ötesinde şunları söyler: “Bizimle beraber yürüdüler. Hükümdarın bulunduğu yere iki fersah kalınca, bizzat onun tarafından karşılandık. Bizi görünce, Allah’a şükürler olsun diye secdeye kapandı. Yeninde sakladığı gümüş paraları (darâhim)

üzerimize saçtı. Bizim için kubbeli çadırlar kurdurdu. Bu çadırlara indik.” (İbn Fazlan 1995: 48).

İbn Fazlan’ın bu bilgisinin, Bulgar hükümdarına halifenin mektubunu okuduktan sonra gördüklerini anlattığı şu bilgisiyle karşılaştırılmasında yarar vardır: “Mektubun okunması tamamlanınca, adamları hükümdarın üzerine çok miktarda gümüş para saçtılar. Bundan sonra ona ve karısına getirdiğimiz ıtr, elbise, inci gibi kıymetli hediyeleri çıkar-
dım. Bunları birer birer ona ve karısına takdim ediyordum. Nihâyet, bu işi de bitirince hal-
kın huzurunda, hükümdarın karısına hilât giydirdim. Hâtun hükümdârın yanında oturuyor-
du. Bu onların âdetidir. Hâtuna hilât giydirince, kadınlar onun üzerine gümüş paralar saçtı-
lar.” (İbn Fazlan 1995: 49).

Eski Türkler, insanlardan daha çok yabancılarla beraber gelmesi mümkün olan kötü ruhlardan korkuyorlardı. Bunun için de, kötü ruhları etkisiz hâle getirebilmek için saç
saçıyorlardı.

Moğollar da içmek için toplandıklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırda yer alan diğer figürlere sunarlar. Rubruk bunu şöyle anlatır: “Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker. Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırda yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdâra getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tulum bulunur. Taslar da buradadır.” (Rubruk 2001: 34-35).

Marko Polo da, bu bilginin bir benzerini Tatarlar için şöyle anlatır: “Tanrıların adı Natigay’dır. Natigay’ın eşi de vardır. Natigay ve eşi, Tatarların hayatlarına kumanda eder, mahsulün bol olmasını sağlar ve hayvanlarını sürülerini korur.

İşte Tatarlar, Natigay ile eşine taparlar. Yemeklerinin en iyi parçasını, Natigay ile eşine verirler. Oysa kendilerini görseniz, vahşi hayvandan farksız yaşarlar.” (Marko Polo II, ty. 217).

Möngke Han, bir yolculuk sırasında yolu fırtınanın ve soğuğun hüküm sürdüğü bir dağdan geçmiştir. Rubruk bu olayı şöyle anlatır: “Bol miktarda kar yağdı. Bunun üzeri-

ne gece yarısı bize bir adam gönderdi. Tanrı'ya bu rüzgârı soğuğu hafifletmesi için dua etmemizi istemekteydi. Çünkü, kervandaki bütün hayvanlar, özellikle dişiler gebe olduklarından tehlike içerisindeydiler. Rahip ona buhur gönderdi ve bunu közün içine koymasını ve Tanrı'ya kurban sunmasını tavsiye etti. Onun bunu yapıp yapmadığını bilmiyorum. Her halükârda iki gün süren fırtına durdu. Böylece üçüncü gün başladı.” (Rubruk 2001: 105).

Yukarıda bahsettiğimiz ayinler, genellikle insanların şamana ihtiyaç duymadan kendilerinin kurbanlar ve saçılar sundukları âyinlerdir.

“Eski Türk dinlerinin en mühim unsurlarından birini ölümlere takdim edilen kurbanlar teşkil eder. Kurban insandan, hayvandan, yiyecek ve içeceklerden yapılabilirdi. Hayvan kurbanları içinde en yaygın olan at, koyun, öküz, deve ve ren geyiği kurbanlarıdır. Kurban edilen hayvanların sayısı ölenin ve ailesinin zenginliğine göre, bazen yüzleri, hatta binleri bulurdu. Kurbanları şamanlar ve kabilenin büyükleri idare ederlerdi. Bir kimse ölünce hemen çadırın yanında hayvan kurban edilirdi. Cenaze merasimlerinde ve ölümün dönüm günlerinde, yıl dönümünde kurbanlar takdim etmek ise çok yaygındı. Bugün bu kurbanlar, umumiyetle, ölümden üç, yedi, yirmi veya kırk gün sonra, ölümün yıl dönümü münasebetiyle icra edilmektedir. Takdim edilen kurbanların iki gayesi vardır: ölüden gelecek zararlardan kurtulmak, ölümden sonraki hayatında ölüye lüzumlu şeyleri göndermek.” (Şeşen 1995: 130-131).

“Kurban edilen hayvanlar arasında en çok yer alan, ölünün hayatında bindiği atıdır. Bazı kabilelerde bu at kurban edildiği halde bazılarında eğerli bir halde diri diri mezara konmaktadır.” (Şeşen 1995: 131).

Rubruk, Moğollar için der ki: “Bir cenazede, 16 at postunu mezarın etrafındaki 4 kazık arasında astıklarını gördüm. Ayrıca buna içmek için at sütü ve yemek için et ilâve ettiler ve vaftiz edileceğini söylediler.” (Rubruk 2001: 43).

Tatarlar da hanları ölünce onun en iyi cins atlarını öldürüyorlar. Sebebi de, atların öteki dünyada hanlarına hizmet edeceğine inanmalarıdır. (Marko Polo I, ty. 68).

“Şüphesiz bu kurbanların çeşitli sebepleri vardı. Ölümden sonra bir savaş atının kurban edilmesi ölenin hemen öbür dünyaya yolculuk yapması içindi. Diğer taraftan yağ esnasında ve daha sonra kurban edilen atlar ve hayvanlar, ölümden sonraki hayatta ölünün atları ve sürüleri olması içindi.” (Şeşen 1995: 131).

“Kurban edilen ve eti yenen hayvanlar, Oğuzlarda ve Kutluklarda olduğu gibi, başlarına darbe vurulmak suretiyle öldürülürlerdi.” (Şeşen 1995: 132). Moğollar ise hayvanın kalbini sökerek öldürürlerdi.

İbn Fazlan Oğuzlar için der ki: “Oğuzlardan biri hastalanınca, o kimsenin câriyeleri ve köleleri kendisine hizmet ederler. Ev halkından, başka hiçbir kimse ona yaklaşamaz. Çadır evlerinden uzakta onun için bir çadır kurarlar. Ölünceye veya iyi oluncaya kadar onu çadırdan bırakırlar. Eğer, bu kimse fakir veya köle olursa onu sahraya atıp giderler.

Aralarından biri ölürse onun için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Bundan sonra cesedini alıp hırkasını (elbisesini) giydirir, kuşağını ve yayını kuşandırır. Eline, içinde nebîz olan ağaçtan bir kadeh verip, önüne içinde nebîz bulunan ağaçtan bir kap koyarlar. Sonra bütün şahsî eşyasını getirip onunla birlikte bu oda gibi çukura koyarlar. Daha sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerinde çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya ikiyüze kadarını kurban olarak öldürürler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını ve derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp, bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ‘Ölünün Cennet’e giderken bineceği hayvanlardır’ derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş kahraman biriye öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan suret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. ‘Bunlar onun hizmetçileridir. Cennet’te ona hizmet edecekler’ derler.

Bazan hayvanları kurban etmeyi bir - iki gün geciktirirler. Bunun üzerine, aralarındaki büyüklerden bir ihtiyar (şaman) onları, kurbanları çabuk öldürmeye teşvik eder. ‘Ölüyü rüyamda gördüm. Bana ‘Görüyorsun, arkadaşlarım beni geçtiler. Onları takib etmekten ayaklarımın altı yara oldu. Onlara yetişemiyorum. İşte, tek başıma kaldım’ dedi.’ der. Bunun üzerine ölünün hayvanlarına varıp bir miktarını öldürürler ve kabrinin yanına asarlar. Bir veya iki gün geçtikten sonra ihtiyar tekrar onlara gelir. ‘Falanı (ölüyü) rüyamda gördüm. Bana ‘Aileme ve arkadaşlarıma haber ver. Beni geçenlere yetiştim. Yorgunluğum geçti’ dedi.’ der.” (İbn Fazlan 1995:40-41) .

Yukarıda yer verdiğimiz İbn Fazlan’ın bilgisinde ölünün mezarına kadeh ve kap konulduğunu görmekteyiz. Bunun sebebi, ölünün ölümden sonraki hayatında yiyeceklerle ve içkilere ihtiyaç duyduğunun düşünülmesidir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, yabancılar tarafından verilen hediyelerden ölümler için de bir hisse ayrıldığı görülmektedir. İbn Fazlan’ın belirttiğine göre, Oğuzların ordu kumandanı olan el-Katağan oğlu Etrak’ın karısı önceden babasının karısıymış. Bu kadın, Etrak’a gönderilen hediyelerden bir kısmını alıp kıra doğru gitmiş. Bir çukur kazıp getirdiği şeyleri bu çukura gömmüş. Bu el-Katağan’a verdikleri hediyedir. (İbn Fazlan 1995: 42).

“Bu yiyecek takdimlerinin, kurbanlara benzemekle beraber, aynı zamanda onlardan farklılaştığı sosyologların dikkatini çekmiştir. Onlara göre yiyecek takdiminde, özel deyimle, bir kurban mevzu bahis değildir. Bu yiyeceklerin takdimi ölüye ölümden sonraki hayatında yiyecek temin etmek içindir.” (Şeşen 1995: 133).

“Eski kavimlerde ölen büyüklere, ölümden sonraki hayatlarında hizmet etmesi maksadıyla, insan kurban etmek yaygın bir âdetti. Türkler arasında bu âdete rastlanmaktadır.” (Şeşen 1995: 128).

Ayrıca, Moğollarda bir hanın ölümü gerçekten bir insan kıymına benzemektedir. Onlarda hükümdar için öldürülenlerin ölümden sonraki hayatta hükümdarlarına hizmet edeceği düşüncesi vardı. Marko Polo Moğollar için şöyle der: “Eski bir geleneğe göre, Cengiz Han’dan bu yana, sarayın en ileri gelen kişileri, Cengiz Han’a en yakın olanlar, öldükleri zaman, Altay dağına gömülürler.

Ne kadar uzakta ölürlerse ölsünler, isterse 100 günlük mesafede olsunlar, büyük bir törenle Altay dağına cenazeleri götürülür ve burada gömülür.

Burada oldukça garip görünen bir inanışı nakletmek isterim: Bir Han ölürse, cenazesi törenle gömülmek için Altay dağına götürülürken yolda karşılarına çıkan kim olursa onu hemen kılıçtan geçiriyorlar.

İnanışlarının esası da şu: Öteki dünyada Han’larına hizmet edecekler. Hatta, Han ölünce onun en iyi cins atlarını da öldürüyorlar. Atları da Han’a öteki dünyada hizmet edermiş.

Bir söylentiye göre, Mongu Han ölmüş, cenazesi Altay dağına naklediliyormuş, yolda karşılarına çıkanları hemen kılıçtan geçirmişler. Mongu Han’ın cenazesi Altay dağına varıncaya kadar 20 bin kişinin kafasının uçurulduğunu tahmin etmişler.” (Marko Polo I, ty. 67-68).

Bu bilginin, İbn Fazlan’ın aşağıda Hazarlarla ilgili verdiği bilgisiyle karşılaştırılmasında yarar var: “Âdet olduğu üzere Büyük Hakân ölünce onun için, içinde yirmi oda bulunan büyük bir saray yapılır. Odalardan her birinde onun için bir mezar kazılır. Bundan sonra taşlar sürme tozu haline getirilinceye kadar kırılır. Kabrinin içi bununla döşenir. Bunun üzerine de sönmemiş kireç atılır. Evin altından akan büyük bir nehir vardır. Nehri bu kabirin üzerinden geçecek şekilde düzenlerler. Böylece ‘Şeytan, insan, kurt ve haşerât ona dokunamasın’ derler.

Hâkân gömüldükten sonra, kabirin hangi odada olduğu bilinmesin diye cenâzesini gömen kimselerin boynunu vururlar. Onun mezarına Cennet derler. Mezarına gömülünce

‘Cennet’e girdi’ derler. Ayrıca, bütün odalar altınla karışık dokunmuş dîbâc ile döşenir.” (İbn Fazlan 1995: 81).

Görebildiğimiz kadarıyla, hem Türklerde, hem de Moğollarda hükümdarın mezarının gizli kalması için yolda karşılarına çıkanları, hükümdarın mezarını yapanları ve hükümdarı gömenleri öldürmektedirler. Aslında bunda mezarın gizli kalması düşüncesi yanında öldürülenlerin öbür dünyada ölüye hizmet etmeleri düşüncesi de etkilidir.

Eski Türklerde zeki ve çabuk kavrayışlı insanların Tanrı’ya kurban olarak sunulduğu da görülmektedir. İbn Fazlan, Bulgarlarla ilgili yaptığı yorumda şunları söyler: “Cevvâl zekâlı ve bilgili bir adam gördüler mi ‘Bunun rabbımıza hizmet etmesi gerekir’ derler. Onu yakalayıp boynuna bir ip geçirdikten sonra ağaca asarlar. Parça parça olup yere düşünceye kadar bu şekilde kalır.

Hükümdarın tercümanı bana şunu anlattı:

‘Sindli (İndus nehri havzasından) bir adam tesadüfen buralara geldi. Bir müddet hükümdarın hizmetinde çalıştı. Kâbiliyetli ve zeki biri idi. Bir ara yerli halktan bazıları ticâret, için bir yere gitmek istediler. Sindli onlarla beraber gitmek için hükümdardan izin istedi. Hükümdar önce buna razı olmadı. Fakat, Sindlinin ısrarı üzerine gitmesine izin verdi. Gemidekiler onun cevval zekâlı, akıllı bir adam olduğunu görünce birbirleri ile konuşup ‘Bu rabbımızın hizmetine lâyıktır. Ona gönderelim’ dediler. Yolları üzerindeki bir ormandan geçerken adamı gemiden indirip boynuna bir ip geçirdiler. Adamı, bu şekilde yüksek bir ağacın başına astıktan sonra bırakıp gittiler.” (İbn Fazlan 1995: 60).

Burada ifade edilen, Tanrı’nın iyi kimseleri kendisine çekmesidir. İbn Fazlan’ın bu bilgisi de bu konu için güzel bir örnektir.

Marko Polo, bakşilerin Tanrı’ya kurban sunulması gerektiğini Kubilay Han’a hatırlatırken duyduklarını şöyle anlatır:“Taptıkları Tanrıları’nın bayramı yaklaşırken Kubilay Han’a çıkıyor ve diyorlar ki:

‘Büyük bayramımız yaklaşıyor. İnançlarımıza göre Tanrıya bazı şeyler adamalıyız, O bizden bazı şeyler ister, onların istediklerini yerine getirmeliyiz. Tanrı, yağmur istiyor, kötü hava istiyor, fırtına patlasın istiyor. Bir de şunları şunları istiyor Tanrımız. Yüzü kara koyun odun, sığır, istiyor. Bize bunları vermelisiniz.’

Bakşiler bu sözleri Kubilay Han’ın huzurunda söylüyorlar, Kubilay Han’ın huzurunda da sarayın ileri gelenleri bulunuyor.

Bunun üzerine Kubilay Han, yanındaki ileri gelenlerle konuşuyor ve Bakşiler’e istedikleri şeylerin verilmesini buyuruyor.

Bundan sonra Bakşiler dinî ayin ve törenler yapıyorlar; şarkı söylüyor, dans ediyorlar. Kubilay Han'ın verdiği hayvanları kesip pişiriyorlar, bir parçasını Tanrıları'na veriyor, gerisini yiyorlar.” (Marko Polo I, ty. 79).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, gerçek bir devamlılık göstermesine karşın kurbanla ilgili törenler kesin bir bütünlük oluşturmamaktadır. Kanaatimizce de, bu törenler eski klasik şekilleriyle tam olarak aktarılmamıştır. Ayrıca, kültlerle ilgili bilgilerimizin de yetersiz olduğunu düşünmekteyiz.

3. ŞAMAN-KAM ve GÖREVLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre Türk - Moğol inanış ve gelenekleri içerisinde yer alan şaman-kam ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Şaman dininin ayin ve törenlerini yapana, göze görünmeyen ruhlar dünyasıyla insan-şaman arasında aracılık eden gücün temsilcisine “şaman-kam” denir.

“Araştırmacıların çoğuna göre, şaman ya da baksı terimleri yerine kam terimini kullanmak daha doğrudur. Çünkü, Türkler ve Moğollar, şaman terimini bilmez. Bu terimi Rus araştırmacılar, XVIII. yy. sonlarında Kuzey Sibirya’da yaşayan Tunguzlar’dan öğrendi. Tunguzca’da şaman, coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya bir buraya sıçrayan kişi, anlamına gelir. Yani, koşullara karşı ‘isterik’ tepki gösteren bir kimliktir. Şaman teriminin Tunguzca’dan geldiği konusunda genel bir kabul olmakla birlikte, yine de terimin etimolojisi, bilim insanlarını bir hayli uğraştırdı: Kimi bilim adamları bu terimin kökeninin Pali dilinde bulunan ‘samna’ olduğunu ve Sanskritçe’de ‘rahip, zahit’ anlamlarına gelen ‘çramana’ ile aynı kökten geldiğini söylerler.

Kimileri terimin kökenini Mançuca’ya, kimileriye, Firdevsi döneminde Farsça’dan geçen ‘Buda rahibi’ anlamına gelen ‘şemen’ ya da ‘şamen’ terimlerinden hareket ederek Hint dillerine; yine kimileri Çince’den geçen ‘Chan-man’ terimini ölçü alıp Çince’ye bağlar. Son dönemlerde, Sogdca metinlerde ‘şeytan’ anlamına gelen ‘şaman’ terimine rastlandığını da burada belirtelim.” (Korkmaz 2003: 137).

“Şamanlar ‘ak-şamanlar’ ve ‘kara-şamanlar’ olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak üç grupta toplandığı da olur: Göksel güçlerle ilişki kurabilen şamanlar (ak-şamanlar); yer altı ruhlarıyla ilişki kurabilen şamanlar (kara-şamanlar) ve hem göksel ruhlarla hem de yeraltı ruhlarıyla ilişki kurabilen şamanlar (akkara-şamanlar).

Bu durum inançta şöyle anlatılır: Şaman olması kaçınılmaz duruma gelen kişi, insanlardan kaçır, ormana çekilir; çılgınlık belirtileri göstermeye başlar; ateşe ve suya dalar. Şaman adayının ailesi zaman yitirmeden yaşlı bir şamana başvurur: Yaşlı şaman ona gerekli şeyleri öğretir. Çılgınlık davranışlarının sürdüğü sırada ruhlar gelir, şamanın bedeninden canını çıkarır; ak-şaman olacaksa Doğu yönüne, kara şaman olacaksa Batı yönüne götürür. Daha sonra şamanın canı, tanrılar makamına kabul edilir. Tanrılar makamında bu yeni cana, ata-şamanlar, şamanlığın sırlarını öğretir. Sırları öğrenen can, ‘yenilenmiş’ olur; döner, bedenine girer ve bedeni ‘yeniler’.

Şamanın görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

- a) Her türlü hastılağa çare bulmak;
- b) Hastanın, hastalık sırasında kendisinden uzaklaşan koruyucu ruhunu geri getirmek;
- c) Kısırlık ve zor doğumlarda yardım etmek;
- d) Sunulan kurbanları tanrılara ulaştırmak;
- e) Dinsel törenleri yönetmek;
- f) Ruhları ait oldukları yere, yani ölümler âlemine göndermek;
- g) Kötü ruhlardan insanları korumak için ayinler düzenlemek ve
- h) Fal bakıp gelecekte haber vermek.” (Korkmaz 2003: 137).

Şimdi de yukarıda verdiğimiz bilgilerin ışığı altında çalışmamızda yer alan seyyahların görüşlerine yer vermek istiyoruz:

Möngke Han’ın ülkesinde kâhinlerin sayıları oldukça çoktur. Bu kâhinlerin başpapaz gibi bir başları vardır. Rubruk, bu kâhinlerin çadırlarının yerini şöyle anlatır: “Kâhinlerin başlarının yurtu, Möngke Han’ın büyük çadırına yakın, bir taş atımı mesafede kurulur. Put suretleri ile dolu olan araba onun himayesindedir. Diğer rahipler, şehzâdelerin çadırlarının arkasında kendilerine gösterilen yerde otururlar. Ülkelerin değişik kesimlerinden, onların sanatına inanan insanlar gelir.” (Rubruk 2001: 123).

Rubruk, kâhinler için şunları da söyler: “Bu kâhinler daima Möngke Han’ın ve diğer ileri gelenlerin yurtunun önünde yer alırlar. Fakirler kâhinlerle muhatap olamazlar, onlarla sadece Cengiz Han’ın ahfadından olan zenginler mesai yapabilir.” (Rubruk 2001:74).

Ayrıca, Möngke Han’ın yurdundaki kâhinler, en üst hatunun çadırının yanında da otururlar. (Rubruk 2001: 92).

Marko Polo, Kubilay Han’ın ülkesindeki kâhinlerin çadırının yerini de şöyle anlatır: “Kubilay Han’ın Kaçar Modun şehrindeki çadırının kapısı güneye bakıyor. Ayrıca bu çadırın içine girmiş ikinci bir çadır daha vardır. İşte Kubilay Han bu iç çadırda kalır.

İç çadırın kapısı batıya doğru bakıyor. Bunun sebebini sordum:

‘Kubilay Han’ın inançlarından biridir bu, kâhinlerinden biri öyle buyurmuş uğurlu olan O’nun için bu imiş. Kubilay Han da inançlarına bağlıdır’ diye anlattılar.” (Marko Polo I, ty. 115).

Ayrıca, Kubilay Han’ın kâhinleri ve yıldız falına bakanları hep yanında olurlar (Marko Polo I, ty. 117).

Demek ki, hem Tatarların, hem de Moğolların hükümdarlarının âdeti kâhinlerini yanlarında bulundurmalarıdır.

Moğollar kendilerini yaratan ve öldüren tek bir Tanrı'ya inanırlar ve bütün kalpleriyle ona yönelirler. Tanrı onlara kâhinleri vermiştir ve onlar ne söylerlerse öyle yaparlar ve barış içinde yaşarlar. (Rubruk 2001: 121).

“Bütün Asya'da, Kuzey Amerika'da, hatta Endonezya'da şaman tabib ve şifa verici (rukyeci) vazifesini görür. Teşhiste bulunur. Hastanın kaçan ruhunu arar, onu yakalar ve terkettiği vücuda iâde eder. Ölünün ruhunu öbür dünyaya o götürür. Zirâ, sadece şamanın ruhu bir zarar görmeksizin vücudunu terkedip çok uzaklara gidebilir. Cehennem'e girer. Göğe çıkar. O, vecdî tecrübeleriyle yer ötesi ülkelerin yollarını bulabilir. Yasak mıntıkalara giden yollar şamandan başkaları için tehlikelidir. Yapılan kurbanların ruhlarını öbür dünyadaki ölünün yanına götüren de şamandır.

Orta ve Kuzey Asya şamanının birinci vazifesi sihir ve rukya ile hastayı iyileştirmektir. Bu ülkeler halkları hastalığın sebebi hususunda bir çok telâkkîlere sahiptir. Bunlar arasında 'ruh kaçırma' telâkkîsi en yaygın olanıdır. Buna göre hastalığın sebebi ruhun yolunu şaşırması veya çalınmasıdır. Tedavisi ise ruhu arayıp yakalamak ve hastanın vücuduna iâde etmekle olur. Asya'nın bazı bölgelerinde hastalığın sebebi, belki de, sihrî bir şeyin vücuda girmesi veya vücudun fena bir ruh tarafından işgal edilmesidir. Bu takdirde, tedavi zararlı şeyi vücuttan dışarı atmak veya şeytanları vücuttan kovmak şeklinde olabilir. Bazen hastalığın çift sebebi vardır: Ruhun çalınması, fena ruhlar tarafından vücudun işgali. Bu takdirde şamanın tedavisi ruhu arayıp bulmak ve şeytanları kovmak şeklindedir.

Birçok defalar tedavî kurban etmeyi de gerektirir. Bu kurbanları ve yuğ esnasındaki kurbanları bizzat şaman icra eder. Altay Tatarlarında şamanın kurban merasimini icra eden bir din adamı olduğu görülür. İritş havzasındaki kabilelerin şamanları kurbanı bizzat yaparlar.

Türk - Moğol şamanizminde kayın ağacının ehemmiyeti malûmdur. Kayın ağacı, yedi veya dokuz kertikli direk (yupa) dünyanın merkezinde bulunduğu kabul edilen kozmik ağacı sembolize eder. Şaman onu merdiven gibi kullanarak göğün en yüksek noktasına, Bey Ülgen'in önüne çıkar. Aynı sembolizme Brahmanizm'de de rastlanır. Yupayı oduncu ile beraber ormana giden şaman seçer. O kesilirken ayin icrâ eden din adamı 'Başınla gökleri delme, merkezinle atmosferi yaralama!' der. Bu direk vasıtasıyla takdim edilen kurbanlar dumanın deliğinden göğe ulaştırılır. Ona bu esnada 'Ey ağaç ilâhlara doğru gitmesi için kurbanı bırak' denir.”(Şeşen 1995:139-140).

Rubruk da bu konu hakkında Moğollar için şunları söyler: “Birisi hasta olduğu zaman, çadırına yatar ve yurtuna içeride hasta bulunduğunu belirten bir işaret takarak, içeriye kimsenin girmemesi konusunda uyarılmış olur. Bu yüzden bir hasta, kendi hizmetçisinden başka hiç kimse tarafından ziyaret edilmez. Saraydan birisi hasta olduğunda, genişçe çevresine nöbetçiler yerleştirirler ve bunlar bölgeye kimseyi yaklaştırmazlar. Herhangi bir ziyaretçiyle birlikte, kötü bir ruh veya yelin gelmesinden çok korkarlar. Böyle durumlarda kâhin yani din adamlarını çağırırlar.” (Rubruk 2001: 43).

Rubruk seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında da Möngke Han’ın hatunu hastalandığı zaman kâhinlerin yaptıklarını şöyle anlatır: “Hastadan fazla uzakta olmayan kâhinleri çağırmışlar. Kızlardan birine elini ağrıyan yerin üzerine koymasını ve orada bulduğunu tutmasını emretmişler. Kız buna uyarak emredildiği gibi yapmış ve elinin altında küçük bir parça keçe veya böyle bir şey bulmuş. Bir emir üzerine bunu yere koymuş ve bu şey adeta bir canlı gibi kıvrılmaya başlamış. Bunun üzerine suyun içine atılmış ve bu şey bir sülüğe dönüşmüş.” (Rubruk 2001: 124).

Rubruk bunun ötesinde şunları söyler: “Möngke’nin cariyelerinden biri hasta oldu; uzun süredir çekmekteydi. Kâhinler, Alman kölelerden birine, onu üç gün boyunca uyutacak olan büyü formüllerini söylediler. Tekrar kendine geldiğinde, ona ne gördüğü soruldu. Bir çok kadınlar görmüş. Bunun üzerine kâhinler, onların çok geçmeden öleceğini ileri sürdüler. Fakat Hatun bu uykuda görülmediği için, onun ölmeyeceğine kanaat getirdiler. Ben bizzat o kızı gördüm. Sürekli uykudan sonra baş ağrısı vardı.” der. (Rubruk 2001: 125).

Görebildiğimiz kadarıyla, Moğollarda biri hastalandığı zaman kâhinden yardım istenmektedir.

Ayrıca, Moğollar zehir üreten büyücü ve cadıları öldürüyorlardı. (Rubruk 2001: 42).

Eski Türk dinlerinin en önemli unsurlarından biride ölümlere sunulan kurbanlardır. Kurban insandan, hayvandan, yiyecek ve içeceklerden olabilir. Kurbanları da şamanlar ve kabilenin büyükleri idare ederler. Eski Türkler ölümden sonra ölümlerine kurban keserlerdi.

İbn Fazlan Oğuzlarla ilgili şunları söyler: “Bazen hayvanları kurban etmeyi bir-iki gün geciktirirler. Bunun üzerine, aralarındaki büyüklerden bir ihtiyar (şaman) onları, kurbanları çabuk öldürmeye teşvik eder. ‘Ölüyü, rüyamda gördüm. Bana ‘Görüyorsun, arkadaşlarım beni geçtiler. Onları takip etmekten ayaklarımın altı yara oldu. Onlara yetişemiyorum. İşte, tek başıma kaldım’ dedi.’ der. Bunun üzerine ölünün hayvanlarına varıp bir

miktarını öldürürler ve kabrinin yanına asarlar. Bir veya iki gün geçtikten sonra ihtiyar tekrar onlara gelir. ‘Falanı (ölüyü) rüyamda gördüm. Bana ‘Aileme ve arkadaşlarıma haber ver. Beni geçenlere yetiştin. Yorgunluğum geçti’ der.” (İbn Fazlan 1995: 40-41).

Yukarıda verdiğimiz bilgi, Eski Türklerin ölümden sonra insanların bu dünyadaki benzer bir hayat yaşadıklarına inandıklarının bir kanıtıdır.

Şimdi de Kubilay Han’ın ülkesindeki kâhinlerin neler yaptıklarını, nasıl kehanette bulunduklarını Marko Polo şöyle anlatır: “Han-balık’ta aşağı yukarı beş bin kâhin ve falcı var. Daha doğrusu bu rakamı Han-balık’taki bir yüksek rütbeli memur söyledi. Bu beş bin kâhin veya diğer bir deyimle falcı sadece budist değil; Müslümanı var, Hristiyanı var; herkes kendi dinine göre yıldız falına bakıyor. Gökyüzünü gözlüyor.

Bu kâhinler bütün yıl yıldızla bakıyorlar. Hem de gün gün, saat saat hatta dakika dakika. Öyle garip ve bizim bildiğimiz usullerin dışında yıldız falına bakıyorlar ki, neler yaptıklarını bir türlü anlıyamıyorum.

Bu kâhinlerin işi bu zaten: Yıldızlara veya aya bakmak. Hatta güneşe bile bakanlar var. Böylece güneşi, ayı, yıldızları onların hareketlerini takip ederek ileride neler olabileceğini tahmin etmeye çalışıyorlar.

Her yıl Müslüman, Hristiyan ve Budist kâhinler, bir yerde toplanıyorlar. Bütün yıl içinde yıldızlara, aya ve güneşe bakarak buldukları şeyleri müzakere ediyorlar.

Bu müzakereleri bir hayli sürüyor. Uzun uzun tartışıyorlar, konuşuyorlar. O yılın hangi ayında hangi gününde büyük hakana veya halka veya imparatorluğa neler olabilecek onları tesbite uğraşıyorlar.

Bunda ne kadar başarılı olduklarını bir kâhine sordum:

‘Yıldızları ayı ve güneşi bütün yıl, gün be gün takip ediyorsunuz. Neler buluyorsunuz?’ diye sordum.

Budist kâhin ciddi ciddi anlattı:

‘Her saat ayı ve yıldızları takip ederiz. Onların kendilerine göre bir yolu vardır.’

‘Nasıl takip ediyorsunuz bu yıldızların yollarını?’

‘Bizim atalarımızdan kalma bazı usullerimiz vardır.’

‘Doğrusu çok ilgi çekici, değil mi?’

Budist rahip-ki aslında kâhin dediğim kişi bir rahip idi- gayet ciddi karşılık verdi:

‘Biz gözümüzü Gökyüzünden ayırmayız. Onları bir kitapta toplarız. Yani bulduklarımızı takip edebildiklerimizi. Sonra işin bir muhasebesini yaparız. Böylece, ayın hangi

günü bizim için uğurlu olacak, Büyük hükümdarımız hangi gün ve saatte bir işe girişecek hep bildiririz kendisine.’

Doğrusu merak çekici bir durum.

‘Peki ne gibi şeyler söylüyorsunuz?’ diye sordum.

‘Mesela hangi gün büyük bir fırtına çıkacak, ortalığı kasıp kavuracak.’

‘Demek daha çok gökyüzü olaylarını takip ediyorsunuz?’

‘Evet. Yahut büyük bir kasırga çıkacak, seller köyleri kasabaları basacak, halk ve evler sular altında kalacak.’

‘Ya, zelzeleyi de önceden bildirebilir misiniz?’

‘Elbette. Gökyüzünü, yıldızları, güneşi iyi takip ederseniz siz de zelzelenin ne zamanlar olacağını iyi bilebilirsiniz.’

İşte böyle aziz okuyucularım. Bu ülkede bizim memlekette pek rastlanmayan işler oluyor. Kâhinler yıldızla bakıyorlar, önceden nelerin olabileceğini tahmin edip bir deftere yazıyorlar hepsini.

Bu deftere, takvim diyorlar. İsteyen parayla satın alıyor. İleride ay be ay, gün be gün neler olacağını öğreniyor. Yalnız şunu da belirteyim ki, Allah’ın takdiri hepsini değiştirebilir. Yani fırtına kuvvetli hasar da yapar, şöyle bir zarar da verebilir. Böyle diyorlar kâhinler. Halk da onlara inanmış.

Bu beşbin kâhinin zaman zaman çıkardığı takvim, başta hükümdar olmak üzere halk tarafından büyük ilgi ile karşılanıyor. Yıldızla bakma ilmi çok ilerlemiş bu ülkede; neler neler yazılmıyor bu takvimlerde.

Bir de şu var:

Bu takvimleri yazıp hazırlayan ve çıkaran kâhinler arasında gizli bir rekâbet oluyormuş.

Halk bilhassa Büyük Hükümdar, hangi takvimdeki olaylar tahminler daha doğru çıkarsa ona rağbet ediyormuş. Bu bakımdan aralarında gizli bir çekişme de sürüp gidiyormuş.

Kâhinlerin gökyüzünü, yıldızları, ayı ve güneşi takip ederken kullandıkları usuller de bir hayli acayip.

Adeta bu işleri bir sanat haline getirmişler. Bu sanattan da öyle gurur duyuyorlar ki, anlatamam sizlere.

Bu kâhinlerin bir başka vazifeleri daha var ki, bize oldukça acayip geliyor. Bakın onu da size anlatayım.

Bir tüccar bir işe girecek, yahut bir iş için mesela bir mal alış verişi için, uzak bir yere gidecek. Hemen bir kâhine koşuyor. Ne gibi bir seyahate çıkacağını neler yapmak istediğini anlatıyor ona.

Kâhin de onun yıldız falına bakıyor. Eğer tacirin yıldız falı iyi çıkarsa, kalkıp iş için seyahate çıkıyor adam. Yoksa kâhinin dedikleri iyi çıkmazsa tacir seyahate çıkmıyor.

Bu en basit bir misal. Bunun yanı sıra neler neler soruyor kâhine tacir.

Bir iş gezisine çıkacak olan yahut bir ticarî teşebbüse girişecek olan bir kimse kâhine gidiyor ve doğduğu günü ve saati söylüyor.

Bunun üzerine kâhin, o kimsenin yıldız falına bakıyor. Bura halkı kâhinlerin söyleyeceği, şeylere öylesine inanıyor ki... Şu gün şuraya gidebilirsin, çünkü yıldızın o gün senin için iyi şeyler söylüyor, dedi mi bir kâhin, o adam yalnız o gün o işi yapıyor.

Yani, herhangi bir iş adamı, bir tüccar, kâhinlerle danışmadan hiç bir işe kalkışmıyor.

Gelelim takvimlerine. Bir yılı oniki aya bölmüşler. Her bir ay, bir hayvan ile temsil ediliyor.

İlk ay aslan, ikincisi öküz, üçüncüsü canavar, dördüncüsü ay köpek, falan diye gidiyor.

Biri, herhangi birine:

‘Sen ne zaman doğdun?’ diye sordu mu, o şöyle diyor:

‘Aslan ayında doğdum, şu gün ve saatte dünyaya geldim. Ayın durumu şöyle idi.’

Böylece kâhin, tüccarın yıldız falına bakarken onun seyahati boyunca ne gibi olaylarla karşılaşacağını ve işlerinin nasıl gideceğini söylüyor.

Takvim de her yıl aynı biçimde devrî olarak devam ediyor. Yani, bir oniki ay bittikten sonra gene aslan ayı geliyor.

Bazan bir yıldız o kişinin işlerini aksatacak şekilde yolunu kesiyor. Yani, adamın yıldızının önüne kimi zaman bir engel çıkıyor. Mesela falan yıldız.

İşte o zaman kâhin, o adama:

‘Yıldızının önünde hafif bir karanlık görünüyor. Onun için o işi falan zamanda yap, yahut yapma.’ diyor.

Bunun üzerine o kimse mesela bir tacir, önceden tasarladığı teşebbüse girişmek istemiyor. Yahut zamanını beklemeyi tercih ediyor.

Kısaca şunu belirtmek istiyorum: Halk kâhinlerinin ve falcıların hemen hepsi rahip, veya din adamı. Halk dediklerinden bir adım bile dışarı çıkmıyor.

Kâhinlerin söyledikleri şeylere çok inançları var dedim. Bir şehirden başka bir şehre gidecek olsalar bile gene bir din adamına gidip, seyahatlerinin nasıl olacağını soruyorlar.

Bir rahip anlattı. Rahip de aslında kâhinlerden biri.

‘Bir kimse bize sormadan surdan şuraya gitmez. Biz o kişinin yıldızına bakarız, başına neler gelecek söyleriz.’

‘Nasıl olur bu?’ diye sordum

‘Yolda başına bir iş gelecek veya bir tüccar mal yüklü kervanla bir şehre gidecek. Biz onun falına bakarız, yani yıldızına bakarız. Yolda haydutlar tarafından soyulup soyulmayacağını söyleriz.’

Gerçekten, tüccar sadece işinin iyi veya kötü gideceğini öğrenmek için kâhinlere başvurmuyor; üstelik yolda başına bir felaket gelecek mi gelmiyecek mi onu da öğrenmek için rahiplere yıldız falı baktırıyor.” (Marko Polo I, ty. 143-148).

Görebildiğimiz kadarıyla, kâhinlerin sözlerine önem verilmektedir.

Moğollar, arabalarıyla yola çıkmak zorunda olduklarında kâhinler ordugâh ararlar. Buraya gelince, çadırlarını arabadan alırlar ve bütün kabile onlardan sonra çadırlarını kurar. Ayın ilk günü veya bir şölen gününde daha önce tasvir edilmiş olan suretleri alırlar ve çadırlarına yerleştirirler. Sonra Moğollar gelir ve çadıra girerler, suretlerin önünde eğilerek, saygılarını gösterirler. Fakat, yabancı birisinin bu çadırlara girmesi katiyen yasaktır. (Rubruk 2001: 74-75).

Demek ki, Moğollarda kâhinlerin görevleri arasında yurt aramak ve suretleri çadırlara yerleştirmek de vardır.

Marko Polo, Kubilay Han’ın kâhinlere verdiği önemi şu sözlerle anlatmak istemektedir: “Han-balık şehrinin tam göbeğinde, büyük bir bina vardır, adeta saray hani. Burada kocaman bir çan bulunur. Akşam üstü olunca bu büyük çan üç defa çalınır. Bunun anlamı şudur: Çan çaldıktan sonra Han-balık’tan çıkmak yasaktır. Hiç kimse şehirden çıkıp civardaki kasabaya, köye falan gidemez.

Ancak çıkma izni olanlar akşam üstü çan çaldıktan sonra şehirden çıkabilirler. Şehrin etrafında muhafızlar devriye geçer, o saatten sonra çıkan var mı onları kontrol ederler. Atlılar sabaha kadar devriye gezerler şehrin çevresinde, eğer izinsiz birini şehirden çıkarken yakalarlarsa hemen tevkif ederler, ertesi gün de bir subayın karşısına çıkarılırlar, subay onu dinler, eğer haklı bulursa serbest bırakır, yoksa kırbaçlanır.

Şehrin büyük kapılarını en azından bine yakın asker koruyor. Bütün giren çıkanlar sıkı bir kontrolden geçiriliyor. Bu bir bakıma Kubilay Han'a giren ve çıkanların saygı göstermesi anlamına geliyormuş, bir bakıma da kötü veya şüpheli kişilerin şehre giriş ve çıkışını gözlüyorlar askerler. Aslında, kâhinler Kubilay Han'a demişler ki: 'Aman Katay halkını sıkı bir göz altında bulundur. Ne olur ne olmaz, baş kaldırmayı seven sert tabiatlı insanlardır, sıkı tedbir almayı ihmal etme.'" (Marko Polo I, ty. 94-95).

Marko Polo'nun bu bilgisi, Kubilay Han'ın ülkesindeki kâhinlere güvendiğini gösteren bir belgedir.

Kubilay Han'ın her yıl Ağustos ayının yirmisekizinde Şang-tu şehrinden gitmesinin sebebini de Marko Polo şöyle anlatır: "Kubilay Han'ın süt beyazı on bir atı vardır. Atlarına ve kısıraklarına çok düşkündür Kubilay Han, hele bu süt beyazı kısırak sütünden yapılan kımız da, kutsal olduğu için içer. Bu süt beyaz kısırak sütünden yapılmış kımız yalnız Kubilay Han'ın akrabası ve ailesi içebilir, başka kimse içemez. Bu büyük bir emirdir ve Cengiz Han'dan beri bu böyledir. Bu süt beyazı atlara kısıraklara herkes saygı göstermek zorundadır. Falcılarımız günün birinde Kubilay Han'a şöyle dedi: her yıl ağustos ayının 28'inde bu kımız içeceksin ve yere serpeceksin. Bu bizim ülkemizdeki bolluk ve bereketi sağlayacak, çocuğumuzu koruyacak, hayvanlarımızı şerden kurtaracak. İşte her yıl o gün Kubilay Han, törenle, kımız içer ve Şang-tu şehrinden gider.

Şimdi size, unutmadan söyleyeyim. Kubilay Han, henüz Şang-tu şehrinden gitmeden önce, yani haziran temmuz aylarında hava bozar ve yağmur yağarsa, hemen falcı ve budistlerini çağırır onlardan bu yağmur bulutlarını dağıtmalarını ister.

Sarayında Tibetli ve Keşmirli üstün güçte kişiler, budist rahipler var, bunlar da şeytanî usüllerle yağmur bulutlarını dağıtırlarmış, hatta gene biri anlattı, civarda yağmur yağar, bulutlar oraya doğru kayarmış da Kubilay Han'ın sarayının bulunduğu yer güneşli olurmuş.

Bu üstün güçteki rahipler onun için diledikleri gibi yaşıyorlar şehirde. Üstleri başları pislik ve kir içinde dolaşıyorlar. Yüzlerini ellerini yıkadıkları yok; kimse de onların da haline bir şey diyemiyor.

Bu insanlara burada Bakşı diyorlar. Büyücü gibi kimseler bunlar; insan aklının pek almıyacağı işler yapıyorlar. Meselâ Kubilay Han, yemek yerken muhteşem holde oturuyor, Kubilay Han'ın sofrası da epey büyük; bu Bakşiler on onbeş adım sofranın berisinde duruyorlar. Neler yapmıyor bu Bakşiler o sırada; kimi sofradaki tabakları oynatıyor, yani kimsenin eli değmeden tabaklar sofranın üstünde şuraya buraya kayıyor. Kimi Bakşı de hiç

el sürmeden boş bakraçları ve sürahileri dolduruyor. Pek olacak şey değil gibi geliyor insana görmeden kimse inanmaz.

Bakşiler bütün bu insan aklının alamıyacağı hünerleri öyle yalnız falan değil, belki de binlerce kişinin huzurunda yapıyorlar. Dedim ya inanmak için ancak görmek lâzım.

Sırası gelmişken size Bakşiler'e ait bir şey söyleyeyim.

Taptıkları Tanrıları'nın bayramı yaklaşırken Kubilay Han'a çıkıyor ve diyorlar ki:

'Büyük bayramımız yaklaşıyor. İnançlarımıza göre Tanrıya bazı şeyler adamalıyız, O bizden bazı şeyler ister, onların isteklerini yerine getirmeliyiz. Tanrı, yağmur istiyor, kötü hava istiyor, fırtına patlasın istiyor. Bir de şunları şunları istiyor Tanrımız. Yüzü kara koyun odun, sığır, istiyor. Bize bunları vermelisiniz.'

Bakşiler bu sözleri Kubilay Han'ın huzurunda söylüyorlar, Kubilay Han'ın huzurunda da sarayın ileri gelenleri bulunuyor.

Bunun üzerine Kubilay Han, yanındaki ileri gelenlerle konuşuyor ve Bakşiler'e istedikleri şeylerin verilmesini buyuruyor.

Bundan sonra Bakşiler dinî ayın ve törenler yapıyorlar; şarkı söylüyor, dans ediyorlar. Kubilay Han'ın verdiği hayvanları kesip pişiriyorlar, bir parçasını Tanrıları'na veriyor, gerisini yiyorlar.

Bizdeki mukaddes kişilerininki gibi burada Tanrıları'nın ayrı bayram günleri var. Buradaki gibi muhteşem mabetleri hemen hiç bir yerde görmedim. Adeta küçük bir kasaba kadar büyük. Kiminin içinde iki bine yakın rahip yaşıyor. Buradaki Budistler kendi âdetlerine göre giyiniyorlar, kumaşların renkleri de değişik.

Yalnız buradaki Budistler çok pahalı kumaştan elbise giyiyor; sakallarını ve saçlarını iyice kazıtıyorlar. Dinî törenleri de çok muhteşem oluyor.

Bakşiler için bir şey daha söyleyeyim: Evlenmede oldukça imtiyazları var, diledikleri kadar kadınla evlenebiliyorlar. Bu sebepten de hepsinin çok sayıda çocuğu oluyor.

Söz Bakşiler'e gelmişken bir hususu daha ilâve edeyim.

Bakşiler arasında bir grup var ki, hiç de diğerlerine benzemiyor. Bunlara Sien-seng diyorlar. Hayatları çok sert kaideler içinde geçiyor. Öylesine yasaklarla dolu ki günlük hayatları; pek çok şey yemiyorlar, içmiyorlar, inzivaya çekilmiş gibi yaşıyorlar.

Yılda sık sık da bayramları var; hele bu bayramlarında sadece buğday kabuğundan yapılmış bir bulamaç yiyorlar, başka bir şey yemiyorlar. İbadet ettikleri Tanrılarının heykelleri muazzam doğrusu. Kimi zaman da ateşe tapıyorlar.

Dinlerine göre çok sıkı kayıt ve şart içinde yaşamaları gerekirmiş. Sien-sengler de başlarını iyice kazıtıyorlar, sakal bırakmıyorlar.

Elbiseleri siyah ve mavi renkte; ara sıra da ipekli kumaştan elbise giyiyorlar. Yani bir kelimeyle şunu belirteyim ki, hayatları zor, sıkı kayıt içinde geçiyor.

Tanrılarına çoğunlukla kadın isimleri vermişler. Sebebini sordum, pek kimse anlamadı.” (Marko Polo I, ty. 77-80).

Marko Polo’nun bu bilgisi de hemen hemen benzersizdir.

Şüphesiz Rubruk, Moğolların en iyi gözlemcisidir. Rubruk’un Moğollarla ilgili anlattığı şeyler bütünüyle kabul edilebilir niteliktedir. Rubruk, şamanların rütbe sıralamasını da kesin bir şekilde tanımladıktan sonra anılarında aşağıdaki şekilde bir açıklama yapar: “Bunlardan bazıları astronomiden anlar, özellikle de başkâhin. Güneş ve Ay tutulmalarını söylerler. Böyle bir olay olacağı zaman bütün halk, çadırından dışarı çıkmasına gerek kalmayacak şekilde, yiyecek maddesi hazırlar. Tutulma olunca, davul ve trompetlerini çalarak, büyük bir gürültü yaparlar. Tutulma geçince, içkili yemekli büyük şöenler yaparlar. Rahipler, niyetler için hangi günlerin müsait olup olmadığını söylerler. Onların kehâneti olmadan ordu sefere çıkarılmaz ve savaş yapılmaz. Çok önceden bir defa daha Macaristan’ı istilâ ettiklerinde kâhinler buna karşı çıkmamışlardı.

Saraya ne gönderilir veya getirilirse ateşin arasından geçirirler. Bununla birlikte hediyelerden kendilerine düşen payı alırlar. Ölen kişinin bütün ev eşyasını iki ateş arasından geçirerek temizlemiş olurlar. Bir kişi öldüğünde ona ait olan her şey ayrılır. Kamptan hiç kimsenin eline, ateşle temizlenmeden önce hiçbir parça verilmez. Ben bunu, oradaki ikametim sırasında Hatun’un ölümü sırasında onun çadırında gördüm. Böylece Birader Andreas’ın ve yoldaşlarının iki ateş arasından geçirilmelerinin çifte sebebi ortaya çıkıyor: birincisi hediye getirmişler ikincisi ise, bu hediyeler ölmüş bulunan Güyük Han’a aitti. Ben şahsen bir şey getirmediğim için, bu geleneğe uymak zorunda kalmadım. Şayet herhangi bir hayvan veya başka bir şey yolda ateşe düşerse, bu kâhine ait olur.

Mayıs’ın dokuzuncu Gününde bütün beyaz kısrak sürülerini bir araya toplarlar ve onları kutsarlar. Bu törene, Hristiyan rûhanileri de buhurdanlıklarıyla iştirak etmek zorundadır. Toprak zemini taze kısrak sütü ile ıslatırlar. Sonunda büyük bir festival yaparlar. Bu bizdeki Aziz Bartolomeus ve Sixtus gününde yeni şarap veya Aziz Jakob ve Christophorus meyve toplama zamanındaki kutlamalara benzer. Böylece burada bu gün, ilk defa taze kısrak sütü içilmiş olur.

Bir çocuk doğduğunda, onun kaderini söyletmek üzere kâhin çağrılır. Aynı şekilde hastalıklarda da çağrılırlar. Sonra ilâhilerini söyler ve bunun tabii bir hastalık mı yoksa cadıların işi mi olduğunu belirlerler.”(Rubruk 2001:123-124).

Aslında şamanlar bunu, hata yapma tehlikesini göze alarak yapıyorlardı.Bu konuda Rubruk şu sözleri söyler:”Möngke Han’ın ilk karısı bir oğlan dünyaya getirmiş. Kâhinler çağrılarak,oğlanın geleceği hakkında kehânette bulunmaları istenmiş.Herkes iyi şeyler söylemiş;çok uzun yaşayacak ve büyük bir hükümdâr olacak.Fakat,birkaç gün sonra çocuk aniden ölmüş.Üzgün anne kâhinleri çağırtmış ve onlara : ‘Sizler oğlumun yaşayacağını söylediğiniz halde,şurada ölü olarak yatıyor!’ demiş.Bunun üzerine onlar şöyle cevap vermişler: ‘Hatun,daha yeni yargılanmış olan Cirina’nın sütannesini biliyoruz.Senin oğlunu o öldürdü.Önümüzde ruhta onu nasıl götürdüğünü görüyoruz.’ ”(Rubruk 2001:125).

Rubruk bu bilgisinde gerçekleri dile getirdiyse,anlattığı bu olay Şamanizm felsefesinin ilginç bir yönünü ortaya koyar.

Rubruk bunun ötesinde şunları söylemektedir: “Bu kâhinler ayrıca, afsunlarıyla tabiata hâkim olmak isterler. Eğer bir kış süresince çok şiddetli soğuk olur da, afsun yaparak buna çare bulamazlarsa, kampta bu soğuğa sebep olduklarını söyleyerek suçladıkları insanlar bulurlar. Sonra da bu kişiler kayıtsız şartsız idam edilirler.” (Rubruk 2001: 125).

Görebildiğimiz kadarıyla,şamanlar afsun yöntemiyle tabiata hakim olamazlarsa,onlar suçu başka insanların büyüleri hareketlerine yüklerler.

Rubruk bu bilgisinde,Moğollardaki kâhinlerin görevlerini bir kez daha anlatmıştır.

Rubruk daha sonra transla ilgili olarak şunları anlatır: “Onlardan bazıları cinlerle büyü yaparlar. Bu ruhtan cevap almak isteyen insanlar, kâhinler tarafından çadıra çağrılırlar. Çadırın ortasına pişmiş et koyarlar. Büyüyü yapan kam, formüllerini söylemeye başlar. Elinde küçük bir davul tutar ve bununla yere kuvvetlice vurur. Nihayet kendinden geçer ve kendini zincire vurdurur. Bunun üzerine karanlık altında cin gelir ve eti yer ve soruları cevaplar. Wilhelm Usta’nın bana anlattığına göre, bir keresinde bir Macar, gizlice onların arasına girmiş. Yukarıda yurttan oturmakta olan cin bağırarak, içeriye girmeyeceğini, çünkü içeride bir Hristiyan bulunduğunu söylemiş. Macar bunu duyunca, oradan hızla kaçmış; oradakiler de onu aramaya başlamışlar.” (Rubruk 2001: 126).

Rubruk’un bu bilgisi de hemen hemen benzersizdir.

Netice olarak diyebiliriz ki, aydınlanması güç olan bu konu için elimizde yeterli bilgi olsa da gözlemcilerin kaçınılmaz bilgisizlikleri ve bazı karanlık noktaların mevcut

olması, bazen bizlere acaba mı sorusunu akla getiriyor. Durum böyle olsa bile bu konuda alçakgönüllü olmaya mecburuz.

E. SOSYAL HAYATA BİR BAKIŞ

1. MİSAFİRPERVERLİK ve HEDİYE KÜLTÜRÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan misafirperverlik ve hediye kültürü ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Türkler her dönem misafirperver bir millet olmuştur. Türkler arasında evine misafir gelen kimseler uğurlu, evine misafir gelmeyen kimseler ise uğursuz sayılmıştır. Türklerin inancına göre, misafiri olan evler “*kutlu evler*” dir. Aslında bu inancın temelinde bereketlilik vardır. Çünkü bir evin bereketi eve gelen insanlarla yani misafirlerle paylaşıldıkça artmaktadır.

Türkler arasındaki bir diğer gelenek de birbirlerine hediye vermeleridir. Özellikle Türkler konuk olarak bir eve giderken ev sahibine hediye götürürler. Bu gelenekten anladığımıza göre, Türkler birbirlerine önem veren insanlardır. Ayrıca, Türkler birbirlerini onurlandırmak için de hediye verirler.

Ayrıca, Moğollarda misafirperver bir millettir ve onlarda da birbirlerine hediye verme geleneği görülmektedir.

Şimdi de çalışmamızda yer alan seyyahların konumuzla ilgili derledikleri bilgileri sunmak istiyoruz:

Rubruk seyahatine çıkarken yanına hediye olarak İstanbul’dan meyve, misket üzümü şarabı ve kumandanlar için de iyi peksimetlerden almıştır. Çünkü, Moğollara boş ellerle gidenler dostça karşılanmazmış. Bunun için, Rubruk’un kılavuzu, ziyaret edilen her kumandana hediye vermeleri gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, Moğollar hediyelerin geri çevrilmesini de hakaret olarak saymaktadırlar. (Rubruk 2001:30).

Rubruk Çağatay’ın yanına geldiği ilk gün birtakım şeylerle karşılaşmıştır. Rubruk’un verdiği bilgi şöyledir: “Bize Çağatay’ın tercümanı geldi. Daha önce buralara hiç gelmemiş olduğumuzu öğrenince, bizden yiyecek maddeleri talep etti. Biz ona biraz verdik. Bizim namımıza efendisiyle konuşmak için giysi de istedi. Bunu reddettik. Bunun üzerine efendisine ne getirdiğimizi sordu. Bir şişe şarap alarak sepeti peksimet, bir tabak meyve diğerlerinden doldurduk. Fakat kıymetli giysiler vermediğimiz için bu durum onun hoşuna gitmedi.” (Rubruk 2001: 45). Bu durum her ne kadar tercümanın hoşuna gitmese de, Çağatay bu hediyeleri kabul etmiştir.

Rubruk ve yoldaşları Çağatay'ın ülkesinden ayrılırken, Çağatay tarafından yanlarına onları Sertak'a kadar götürecektir olan bir adam ve gelecek ordugâha kadar da götürecektir iki kılavuz verilmiştir. Ayrıca, Çağatay tarafından kendilerine kumanya olarak bir keçi, birkaç tulum inek sütü ve bir miktar da kısrak sütü verilmiştir. (Rubruk 2001:47).

Rubruk ve yoldaşları Sertak'ın ordugâhına vardıkları zaman rehberleri, ilk önce saray mensuplarından Nasturî Koyak adında bir adamı aramıştır. Bu adam da onlara Cam unvanlı bir memuru göstermiştir. Rubruk bu olayı şöyle anlatır: “Bunun görevi elçileri kabul etmek imiş. Akşama doğru Jojac, Cam ile görüşmemizi temin etti. Sonra, rehberimiz hediye olarak neler götürmeyi düşündüğümüzü sordu. Hediye olarak hiçbir şeyimiz olmadığını görünce de şiddetle azarlamaya başladı.” (Rubruk 2001: 53).

Rubruk, Cam'ın huzuruna çıkışını da şöyle anlatmaktadır: “Orada ihtişamla oturuyor, önünde çalgı çalıyor ve dans ettiriyordu. Ona, hükümdâra gelişimizin sebebi hakkında daha önce zikretmiş olduğum kelimeleri söyledim ve efendisinin mektubumuzu alması hususunda yardımcı olması için ricada bulundum. İlâveten kutsal Kitap'a ve Tanrı'ya ibadette uymak zorunda olduğumuz yasalara göre, keşiş olarak altın, gümüş veya diğer kıymetli eşyalara sahip olamayacağım için özür diledim. Bu nedenle ona ve efendisine birer misafir armağanı getirmiştik. Yani her kim kendi malını verseyse, yabancıya verdiği bu malların hamili olamaz. O, bir keşiş olarak kurallarımı uyguladığım için iyi yaptığımı söyleyerek dostça karşılık verdi. Bundan başka, armağanlarımıza ihtiyacı olmadığını, şayet ihtiyacımız varsa kendisinin bizlere bir şeyler verebileceğini ekledi. Yanında oturmamıza ve içkisinden içmemize de izin verdi. Kısa bir aralıktan sonra, dua etmemizi istedi, ki biz de bunu yerine getirdik.” (Rubruk 2001 53).

Rubruk, bu görüşmenin ertesi günü Cam'a, bir şişe misket şarabı ve bir sepet peksimet göndermiştir. Cam, bu hediyeleri kabul etmiştir ve çok memnun olmuştur. (Rubruk 2001:53).

Rubruk, daha sonra da bu Cam unvanlı memurdan şöyle bir emir almıştır: “Şehzâdenin otağına gitmemizi ve kralın mektubu ile diğer kitapları hükümdârın görmek istediğini bildirmekteydi. Bunları hemen yerine getirdik; kitapları ve kilise eşyalarını bir arabaya, şarap, ekmek ve meyveleri başka bir arabaya yükledik. Atları üzerinde çevremizi kuşatmış olan Moğollar, Müslümanlar ve Hıristiyanlara kitaplar ve giysiler hakkında bilgi verdik. Bu görüşmeden sonra o, bunların hepsini efendisine armağan etmek isteyip, istemediğini sordu. Bu soru karşısında hayli korktum, çünkü sual bana gayet nahoş gelmişti. Sonra kendimi toparladım ve cevap verdim: ‘Bayım, efendiniz bu ekmek, şarap ve meyve-

leri kabul etme lütfunda bulunsun, ama bir armağan olarak değil sadece ellerimiz boş gelmemiş olmamak niyetiyle. Fakat, kralımızın mektubunu okusun ve yanına niçin geldiğimizi anlasın. Ondan sonra biz ve bütün varlığımız onun emrine amade olacağız. Bu dini giysiler kutsaldır ve sadece papazlar onlara dokunabilir.’ ” (Rubruk 2001: 53-54). Daha sonra Sertak, Rubruk’un getirdiği mektubun konusunu anladıktan sonra hediye olarak getirilen ekmeği, şarabı ve meyveleri kabul etmiştir. (Rubruk 2001:54).

Moğollar içmek için toplandıklarında, içeceklerinden önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırda yer alan diğer figürlere sunarlar. Rubruk bu geleneği şöyle anlatır: “Bundan sonra bir uşak tasla yurtu içirir ve dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker. Evin reisi içmek isterse önce biraz yere döker. Eğer at üzerindeyse, önce birkaç damla boynuna veya atın yelesine döker. Uşak dört yöne içecekten sunduktan sonra yurta geri döner. Orada iki hizmetçi iki tas veya kase ile birlikte hazır dururlar. Bunlar evin reisine ve çadırda yanında oturan karısına içecekten getirirler. Eğer erkeğin çok karısı varsa, onunla gece birlikte olan yanında durur. Bütün diğerleri bu gün onun çadırına gelmelidirler. Bu gün ayrıca, saray hayatı yaşanır ve hükümdâra getirilmiş olan armağanlar hatunun hazinesine konur. Çadır girişinde bir sıra ve yanında içi süt ya da diğer içeceklerle dolu bir tulum bulunur. Taslar da buradadır.” (Rubruk 2001: 34-35).

Ayrıca, Moğollar “Herhangi birisinin kendi çadırlarında kısarak sütü içmesini büyük şeref kabul ederler.” (Rubruk 2001: 64).

Rubruk’un verdiği bilgilerden yola çıkarak diyebiliriz ki, Moğollarda konuk ağırlama ve hediye verme geleneği iç içe yaşamaktadır.

Marko Polo da seyahatnamesinde verdiği bilgilerle Rubruk’un görüşlerini doğrular niteliktedir.

Şimdi de Marko Polo’nun Kubilay Han’ın ülkesinde yaptığı tespitlere yer vererek, iki seyyahın verdiği bilgiler arasındaki benzerliği inceleyelim.

Marko Polo sözlerine şöyle başlamaktadır: “Kubilay Han’ın sofrası da çok ilgi çekicidir. Anlatayım.

Kubilay Han, muazzam salonun kuzey tarafındaki yüksek masaya oturur; O’nun masası diğer bütün masalardan daha yüksektir. Yüzünü güneye doğru çevirir.

İlk karısı solunda oturur; sağ tarafında azıcık alçak bir masada oğulları yer alır, yalnız oğulları yaş sırasına göre otururlar masaya.

Oğullarının eşleri yahut saraya mensup asil kişilerin karıları da Kubilay Han'ın sol tarafında otururlar, yalnız onların masası yüksek değildir. Zaten hemen herkes bu esasa göre oturur masaya ve artık bütün saray mensupları tarafından kimin nerede oturacağı belirlenmiş.

Sofra öyle hazırlanır ki, Kubilay Han oturduğu yerden hemen herkesin yüzünü görebilir. Şunu da ekliyeyim. Bu olağan zamanlarda kurulan sofradır. Herhangi bir nişan veya düğünde veya verilen önemli bir davette bu sofra muazzam olur.

Mesela düğünde büyük hole de sofralar kurulur, ama o zaman yere halılar döşenir ve misafirler burada otururlar. Bir söylentiye göre çok önemli bir düğünde bu holde 40 bin kişiye yakın misafire hizmet edilmiş.

Bir de düğün veya nişan töreni olmadığı zamanlarda böyle büyük sofralar kuruluyor. Yine Kubilay Han herkesten, herkesin oturduğu yerden daha yüksek bir yerde masasının başına geçiyor, birinci karısı solunda yer alıyor, oğulları da sağ tarafında oturuyorlar.” (Marko Polo I, ty.100).

Marko Polo sözlerine şöyle devam eder: “Davet sırasında Saraya mensup kişiler gelen gidene bakıyorlar. Yol iz bilmeyen varsa onlara anlatıyorlar, yahut kılık kıyafetleri bakımından davete gelmeleri uygun değilse geri çeviriyorlar. Yani sizin anlayacağınız bir nevi mihmandarlık yapıyorlar. Yahut teşrifatçılık.

Kubilay Han bilhassa, kılık kıyafet ile etikete çok meraklı imiş, bu yüzden pek çok kişiyi ve misafiri geri çevirmiş. Sofrada tatsız bir durum olmaması için bu teşrifatçılar bütün davet boyunca kapıda ve salonda dolaşp duruyorlar.

Bu teşrifatçıların bir başka vazifesi de misafirlere hizmet eden uşaklara hatırlatmak, ‘Bak falan misafirin içkisi bitti, falanın önündeki tabağı kaldır’ gibisine. Yahut misafirlere yaklaşıp ‘Efendim başka bir arzunuz var mı? diye soruyorlar.

Bu arada bir garip adete daha rastladım bu davetlerde.

Salonun bütün giriş çıkış kapılarında iri yarı adam duruyor. Bu iki adamın ellerinde birer kalın urgan (kırbaç) bulunuyor. Görevleri de şu:

Kubilay Han'ın bulunduğu salonun eşiğine kimsenin ayak basmaması şart. İşte salona girerken bu kaideyi bilmeyenlere yabancılara bunu hatırlatıyorlar. Bir de dikkat etmeyip eşiğe basan olursa ceza diye üstündeki elbiseyi çıkartıyorlar. O kişi de ceza olarak bir miktar para veriyor. Yahut elbisesini çıkartmıyorlar da ellerindeki kalın urganlarla birkaç defa vuruyorlar.

Yalnız bu davete girerken oluyor. Davet bittikten sonra hemen herkes sarhoş vaziyette olduğu için pek kimse bu kurala uymuyor. Yahut aldırın olmuyor.

Bunun sebebini sordum, şöyle anlattılar:

‘Eşiğe basmak iyi sayılmaz. Hele Kubilay Han’ın bulunduğu bir yerde bir kimse-nin kapının eşiğine basması uğursuz telakki edilir. Bu bakımdan, bu hizmetkarlar bir kim-senin eşiğe basmamasına dikkat ederler.’ ” (Marko Polo I, ty.102-103).

Marko Polo sözlerine şunları da ekler: “Yemek bittikten ve sofralar kaldırıldıktan sonra hole hokkabazlar, akrobatlar, türlü hünerbâzlar geliyor. Yemekler yenmiş, içkiler içilmiştir, keyif zamanıdır artık. Eğlence zamanıdır.

Misafirler, Saray ileri gelenleri, tabii başta Kubilay Han, eğlenecektir.

Akrobatlar, hünerbâzlar çeşit çeşit hünerlerini göstermeye başlarlar. Hele yabancı misafirler ve elçiler oldu mu büyük itina ile seçilir bu kişiler, içlerinde en usta olanları saraya çağırılır.

Derken, eğlence başlar. Usta akrobatlar akıllara durgunluk veren hünerlerini gösterirler. Onların ardından, hokkabazlar çıkar, onlar da bizde birçok kişinin aklının alamıyacağı oyunlarını gösterir. Sonra da hünerbazlar çıkar hole. Küme küme gelirler, hükümdarlarını, misafirleri eğlendirmeye çalışırlar.

Gecenin geç saatlerine kadar sürer bu eğlenceler. Sonra herkes dağılır, evlerine gider.” (Marko Polo I, ty.104).

Şimdiye kadar her iki seyyahın da verdiği bilgilere göre Moğollar hem misafirlik motifine, hem de hediye verme motifine büyük önem vermektedirler.

Marko Polo Kubilay Han’ın özel davetlerini şöyle anlatır: “Bütün Tatarlar doğum günlerini büyük bayramlarla kutlamayı seviyorlar. Önce Kubilay Han’dan başlayayım.

Kubilay Han, eylül ayının yirmi sekizinci günü dünyaya gelmiş. İşte o gün, en büyük bayramdır Tatarlar için. Bir de dinî en büyük bayramları vardır, bu iki gün onlar için çok önemlidir, büyük şenliklerle kutlar bu iki olayı.

O gün, eylülün yirmi sekizinde Kubilay Han döğme altından yapılmış bir libas giyer; pırıl pırıl parlar libası, uzaktan tıpkı güneşe benzer.

O gün, saraya mensup oniki bin asil de tıpkı onun gibi giyinir. Yalnız Kubilay Han’ın libası kadar pahalı değildir hiçbirininki; kimininki ipekliden, kimininki yarısı altından yarısı ipeklidendir, ama renk ve biçimleri aynıdır, bellerinde de birer altın kemer takarlar.

Söylendiğine göre, bu libasları asillere, hükümdar bizzat verirmiş ve her birinin değeri epey para tutarmış. Kiminin üstü kıymetli taşlarla, yakut inci, zümrütlerle işlenirmiş bunların değeri onbin altın imiş. Öyle dediler.

Bu libasların bir özelliği de şu:

Uzun etekli, belleri dar, kolları ve yenleri de bir hayli bol. Ama en ilgi çekici tarafları renkleri; düşünün bir kerre, oniki bin asil, hepsi bir örnek ve renkte, tıpkı güneş renginde pırıl pırıl libaslarını giymiş, salonda holde hükümdarlarını bekliyor.

Sonra şu da var; dünyada böyle bir hükümdar var mıdır bilmem. Yanındaki saraya mensup oniki bin asile her yıl altından yahut altın ve ipekliden üzerleri kıymetli taşlarla işlenmiş libas verecek bir hükümdar ben pek düşünemiyorum. Bu kadar büyük işin ve külfetin altına girmek bile mesele.

İçlerinde bazan bir libasın onbin altına çıktığını söylemiştim. Artık siz şöyle bir hesap edin, her yıl Kubilay Han, doğum gününü kutlamak için nasıl masrafa giriyor.

Kubilay Han'ın doğum günü olan eylül ayının yirmisekizinde yalnız Han-balık'ta yaşayan Tatarlar bayram etmezler. Diyebilirim ki, hemen bütün eyaletlerde, bölgelerde yaşayan Tatarlar aynı şekilde bayramlarla kutlarlar o günü.

Kubilay Han'ın hakimiyetine tâbi bölgelerde eyaletlerde hemen herkes O'na kıymetli hediyeler sunar. Eyaletlerdeki idareciler, bölgedeki ileri gelen kişiler, kendi güçlerine göre, imkânları nisbetinde, Büyük hükümdara birşeyler vermeye çalışırlar.

Bunların yanı sıra, Han-balık'taki sarayın ileri gelen asilleri de Kubilay Han'a çok kıymetli hediyeler verirler. Hele, Saraya mensup oniki kişi yani en üst rütbedeki kumandanlar ise Kubilay Han'a hemen hepsinden daha fazla değerli hediye takdim ederler.

Eylül ayının yirmisekizinde, Hristiyanlar, Müslümanlar, Budistler kendi dinlerine göre dua ederler. Kendi Tanrılarına kurban keserler.

O gün, ülkede en büyük bayramdır dedim. Mabedlerde rahipler, papazlar, bu kutusal ot yakarlar buhurdandan çıkan dumanlar Tanrılarına en kıymetli armağan sayılır.

O gün ve gece şehirde ışıklar yakılır, geceleyin bile apaydınlık olur Han-balık. Bütün bunlar Kubilay Han'ın uzun ömürlü olması, uzun yıllar yaşaması için temenni sayılır.

Sanıyorum ki Kubilay Han'ın doğum günü olan eylül ayının yirmisekizinci günü bütün ülkede eyaletlerde kutlanan Kubilay Han'ın doğum yıldönümünü anlattım. Şimdi de en büyük bayramlarını anlatmaya çalışayım:

Bu en büyük bayram onlar için yeni yıldır ve 'Beyaz Bayram' derler.

Yeni yıl şubat ayında başlar. Diyebilirim ki, en büyük ve mukaddes bayram yeni yıl bayramıdır. Daha doğrusu yeni yılın girdiği gün yapılan bayramdır.

O gün, başta Kubilay Han ve sarayın en önde gelen kişileri, beyaz libaslarını giyerler. Kim olursa olsun o gün beyaz elbise giyer, bayram töreninde.

Kadınlar da erkekler de bembeyaz yeni elbiselerini giyerler. Bu elbiseleri, Kubilay Han'ın yaş günü olan eylül ayının yirmisekizinde giyilen altın sarısı elbiseden oldukça değişiktir.

Beyaz renkte elbise giymelerinin sebebi de şu: İnanişâ göre, beyaz renk bolluk bereket ve nezaket demektir. Beyaz elbise de bolluk ve bereket taşımak anlamına gelir. Böylece yeni yıl bayramında beyaz elbise giyerek o yılın bolluk ve bereket içinde geçeceğini temenni ederler.

Yeni yılın girdiği gün de Kubilay Han'a ülkenin hemen her yerinden kıymetli hediyeler gelir. Ülkedeki eyalet ve bölge hakimleri, idarecileri, hükümdarlarına çok kıymetli hediyeler getirirler. Hediyelerin hemen hepsi altın ve gümüşdür. Bu arada inci ve yakut işlemeli elbiseler de hediye olarak sunulur.

Bir de bütün bunların yanında beyaz ipekli kumaştan yapılmış elbiseler de sunulur Kubilay Han'a. Böylece hükümdarın o yıl boyunca mesut yaşaması, temenni edilir. Kubilay Han'ın hazinesi hep dolu olsun istenir, beyaz elbisenin anlamı budur.

Yeni yılın girdiği gün ülkedeki idareci ve sarayın ileri gelen asilleri sadece Kubilay Han'a kıymetli hediyeler vermezler, birbirlerine de imkânları nisbetinde armağan sunarlar. Bunlar arasında özellikle beyaz şeyleri vermek esastır.

Dediğim gibi beyaz buradaki halkın inançlarına göre, bolluk ve bereket demektir. Bunun için yeni yıl girerken özellikle beyaz hediye verilir.

Bir de birbirlerini şöyle selâmlıyorlar o gün:

'Yeni yıl bolluk ve bereket içinde geçsin, neşeli geçsin, hepinize, size ve ailenize iyilik getsin.'

Ne kadar gerçektir bilmem, bana şöyle anlattılar:

Yeni yıla girerken Kubilay Han'a en çok beyaz at hediye olarak verilirmiş. En azından yüzbin beyaz at verilir, dediler. Hem de olur olmaz cinsten beyaz at değil, hepsi kıymetli atlarmış.

Kubilay Han'a hediyeler şöyle veriliyor. O gün dini törenden sonra Kubilay Han'ın, önünden fil yüklü kervanlar geçit yapıyor. Her filin sırtında ikişer büyük sanduka bulunuyor, sandukaların içinde de hediyeler.

Öyle sanduka yüklü fillerin geçişini küçümsemeyin. Şöyle böyle beş bin kadar fil geçiyor, hepsi de kıymetli hediye yüklü hani.

Bundan sonra da deve yüklü kervanlar geçiyor hükümdarın önünden. İpekliler, sim ve zer işlemeli kumaşlar, inciler, ipek halılar, yakut-zümrüt gibi kıymetli taşlar, daha niceleri hükümdara hediye ediliyor.

Hepsi Kubilay Han'ın önünden adeta törendeki askerler gibi geçiyorlar. Bu geçit töreni de şimdiye kadar gördüklerimin içinde en muhteşemidir diyebilirim.

Bayram sabahı, yani yeni yılın girdiği günün sabahı, sarayın ileri gelenleri, asiller, büyük kumandanlar, kâhinler, dinî liderler, karıları, beyler, rütbe sırasına göre, ziyafetten önce sarayda toplanıyorlar.

Bu arada sarayın holünde de toplananlar oluyor, her iki yerde de çok kalabalık toplanmışsa, bu defa, sarayın dışındaki büyük avluda diğer subaylar, kumandanlar, idareciler, rahipler falan yer alıyorlar.

Bu arada eyalet ve ordu kumandanları da büyük bayram günü Kubilay Han'a görünmek ve hürmetlerini sunmak için holde yerlerini alırlar.

Kubilay Han böylece tebasını, kumandanlarını, eyalet ve bölge idarecilerini, diğer dinî liderleri hepsini birarada görebilecek bir yerden onlara bakar. Tören sırasında da şu rütbeye göre herkes yerlerini alır:

En ön sırada büyük oğlu ve torunları, ikinci sırada hükümdar kanından gelenler. Daha sonra ise saraydakiler, nüfus ve asalet ünvanlarına göre, törende yerlerini alırlar.

Herkes oturduktan sonra bir din adamı kalkar ve şunları söyler yüksek sesle:

‘Eğiliniz ve Allah’a dua ediniz.’

Bunun üzerine herkes secde eder ve duâ'ya başlar.

Bu dinî tören bir hayli uzar gider. Din adamı duâ eder, sonra ‘Allah hükümdarımızı korusun’ diye yüksek sesle bağırır. Buna karşılık olarak törende bulunanlar yüksek sesle cevap verirler:

‘Allah hükümdarımızı korusun. Topraklarını korusun, tebasına huzur ve sükun versin.’

Bu birkaç kere tekrarlanır. Din adamı, yahut dinî töreni idare eden, gider yerine oturur, salonda bulunanlar da yerlerini alırlar. En son Kubilay Han, yerinden bütün bu olanları seyreder ve törenin bittiğini bir işaretle haber verir.

Törenden hemen sonra Kubilay Han, kendisine verilen hediyeleri şöyle bir gözden geçirir. Bakar, tartar.

Hediyeler verildikten sonra bir zaman Kubilay Han ve misafirleri törenin yapıldığı salonda kalır ve eğlenirler, sonra herkes dağılır, saraya evlerine giderler.

Söz törenlerden açılmışken anlatayım:

Kubilay Han'ın en gözde, kendisine en yakın 12 bin adamı var ya: işte bu yakın adamları için Kubilay Han bir yılda onüç bayram tesid eder, kutlar.

Bu oniki bin adamı, kendisine en yakın savaşıdır. O kadar ki Kubilay Han, herbirine birer elbise vermiştir. Öyle elbise deyip de geçmeyin; her elbise fevkaledede güzel yapılmıştır; pırıl pırıl renktedir.

Bir de herbirine birer kemer vermiştir Kubilay Han. Kemerlerin hem rengi güzeldir hem de üzerleri inci ve kıymetli taşlarla bezenmiştir.

Bu oniki bin adamı var ya, en gözde adamları olması dolayısıyla ayrıca onlara nefis birer ayakkabı da verir Kubilay Han.

Bu ayakkabıları biraz genişçe anlatayım: Önce çok nefis deriden yapılmıştır bu ayakkabılar. Sonra üzerleri işlemelidir ve çok pahalıdır.

Bütün bu pahalı kıyafetleri Kubilay Han'ın oniki bin adamı yılda onüç kere yapılan bayramlarda giyerler. Aslında bu kıyafetleri giyenleri uzaktan görseniz, herbirini kral sanırsınız. Tâ uzaktan pırıldar üstlerindeki elbiseler.

Kubilay Han'ın da adamlarının giydiği elbiseye benzer süslü elbiseleri vardır.

Renk bakımından aynıdır diyebilirim. Yani aynı parlaklıktadır ama adamlarının giydiği elbiselerden daha pahalıdır, daha zengindir, daha güzel süslenmiştir. Yalnız ne var ki, adamlarının giydiği elbiselerin rengindedir Kubilay Han'ın giydiği elbise, hepsi bu işte.

Sayı olarak bilmiyorum, hatta kaç malolduğunu da hesaplamadım fakat epey pahalıya malolduğunu tahmin edebilirim. Kubilay Han bu kadar masrafa neden katlanır, onu bilmem ama şunu söyleyebilirim:

Kubilay Han, kutladığı bayramları tantanalı ve şaşıaali geçsin istiyor. Bu eskiden beri fikridir ve ne zaman bir dinî bayram ve tören olsa, Kubilay Han, adamlarının, saraya mensup yakınlarının fevkaledede giyinmesini ister.” (Marko Polo I, ty.104-110).

Yukarıda yer verdiğimiz bu bilgiden sonra diyebiliriz ki, Kubilay Han misafirlerine en iyi şekilde hizmette bulunmaktadır ve hediye verme âdetine de önem göstermektedir.

İbn Fazlan konumuzla ilgili olarak Oğuzlar için der ki: “Herhangi bir Müslümanın, misafir olacak bir dost edinmeden, İslâm ülkesinden bu dostuna bir elbise ve karısına bir başörtüsü, bir miktar kara biber, darı, kuru üzüm ve ceviz hediye götürmeden onların ülkesinden geçemez. Müslüman, bu şekilde Türk arkadaşının yanına gelince, arka-

daşı onun için kubbeli bir çadır kurar, imkânı elverdiği nisbette ona koyun takdim eder. Müslüman bunları keser. Zira, Türkler hayvanları kesmezler. Koyunları başlarına vurmak suretiyle öldürürler.

Misafir olan Müslüman yoluna devam etmek isteyince, hayvanlarından yola tahammül edemeyecekler bulunur veya bir şeye ihtiyacı olursa, yola tahammül edemeyecek hayvanları Türk arkadaşının yanında bırakır, onun develerinden, hayvanlarından ve malından ihtiyacı olanı alıp yoluna devam eder. Gittiği yerden döndüğü zaman ona mallarını, develerini ve hayvanlarını iade eder.

Aynı şekilde, bir Türk'ün yurdundan tanımadığı bir kimse geçip ona 'Ben senin misafiriminim. Develerinden, hayvanlarından ve parandan (dirhemlerinden) şu miktara ihtiyacım var.' derse, Türk istediklerini ona verir. Eğer tâcir bu yolculuğu esnasında ölür ve kafil geri dönerse, Türk, kafildekilere, 'Benim misafirimin nerede?' diye sorar. 'Öldü' derlerse kafilenin yüklerini indirtir. İçlerinde en akıllı tanıdığı tâcire vararak yüklerini onun gözü önünde çözer. Bir zerre fazlasız, ölen tâcire verdiği kadar, bu tâcirin paralarından alır. Aynı şekilde bu tâcirin develerinden ve hayvanlarından, verdiği miktarı da alır. Bu tâcire, 'O, senin amcanın oğlu (yakının). Onun borcunu senin ödemen en münasibidir.' der. Kendisinden emânet alan adam firar ederse de aynı hareketi yapar. Emâneti geri aldığı tâcire 'O da senin gibi Müslümandı. Sen bu miktarı ondan al.' der. Eğer Türk, Müslüman misafirine kervan yolu üzerinde dönerken rastlayamazsa onun nereye gittiğini sorar, 'O, nerede?' der. Gittiği yer hakkında bilgi edinirse, onu buluncaya, ona verdiklerini ve hediye ettiklerini geri alıncaya kadar arar.

Şu da Türklerin âdetlerindendir:

Bir Türk, Cürcâniyye'ye girince misafir ettiği müslümanın nerede olduğu sorar. Onu bulunca geri dönünceye kadar evinde misafir kalır. Bir Türk, Müslüman arkadaşının yanında misafir iken ölür, bu Müslümanın bulunduğu kafil ölen Türk'ün kabilesinin bulunduğu yerden geçerse onun kabilesi bu Müslümanı öldürürler. Ona, 'Sen, onu hapsedip öldürdün. Hapsetmesen, o ölmezdi.' derler. Aynı şekilde, bir Müslüman, bir Türke nebîz (şarap) içerir ve bunun neticesi Türk damdan düşerek ölürse, ona nebîz (şarap) içeren Müslümanı öldürürler. Eğer o Müslüman kafilesinde bulunmazsa, kafilde bulunan en büyük kimseyi yakalayıp onun yerine öldürürler." (İbn Fazlan 1995: 36-38).

İbn Fazlan'ın Oğuzlarla ilgili verdiği bu bilgi gerçekten çok ilginçtir. Bu bilgiye göre diyebiliriz ki, Oğuzlar misafirlerine çok önem vermektedir.

Kubilay Han, Han-balık şehrine varıncaya kadar yol boyunca hanlar yaptırmıştır. Bu hanlarda yüksek rütbeli memurlar ve yabancı misafirler için özel odalar yer almaktadır. Marko Polo bunu şöyle anlatır: “Bu arada komşu ülke krallarından veya hükümdarlarından biri de Kubilay Han’ı ziyaret ediyorsa, ona daha büyük itina gösterilir. İşte bu gibi kıymetli misafirler için konaklama yerlerinde veya hanlarda ayrı odalar döşenmiştir.

İpekli kumaşlarla kaplıdır bu odalar; büyük muhteşem birer yatak odaları vardır, krallar veya hükümdarlar için. Sonra hükümdarların, kralların maiyetindekiler için de ayrı ayrı odalar daima hazır bulundurulur.” (Marko Polo I, ty.130).

Marko Polo seyahatnamesinin bir başka yerinde de Taydu şehrinde çeşitli milletlerin tüccarı için ayrı ayrı hazırlanmış hanların olduğunu söyler ve şöyle anlatır:“Mesela, bir Alman tüccar için, yahut bir Lombardiyali tâcir için ayrı ayrı han var. Böylece hangi ülkeden bir tâcir geliyorsa, o handa kalıyor. Böylece her milletleri bir yerde topluyorlar hem de yabancıların birbirlerine yardımcı olmalarını sağlıyorlar.” (Marko Polo I, ty. 93).

Görebildiğimiz kadarıyla, Kubilay Han misafirlerini en iyi şekilde ağırlamaktadır.

Kubilay Han’a Saraya mensup yakınlarından birisi bir aslan hediye etmiştir. Marko Polo, Kubilay Han’a hediye edilen bu aslanın hikâyesini şöyle anlatır: “Saraya mensup yakınlarından biri Kubilay Han’a bir aslan hediye eder. Aslan da bir hayli iri ve besilidir.

Kubilay Han, taht salonunda otururken, kendisine aslan hediye eden ‘Adam’ salona girer, ve:

‘Büyük hükümdarım, size bir aslan hediye ediyorum’ der. Sonra da hürmetle eğilir.

Tam o sırada, salona aslanı getirirler. Aslan salona girer girmez birden silkinir. Sonra homurdanarak, kükreyerek Kubilay Han’ın tahtına yaklaşır. Herkes korkuyla ne oluyor diye bakar, kimi de iyice tedirgin olmuştur.

Aslan tahta yaklaşır, sonra birden diz çöküp homurdanır. Salonda bulunan bütün kumandanlar, asiller şaşıp kalırlar. Bakar görürler ki, aslan büyük hükümdarın önünde eğilmiş O’na secde ediyor.” (Marko Polo I, ty.110-111).

Marko Polo’nun verdiği bu bilgi biraz şüpheli gibi olsa da, hükümdara hediye edilen aslanın bu davranışından dolayı diyebiliriz ki, artık aslanın sahibi Kubilay Han olduğu için, aslan hükümdara olan bağlılığını dile getirmek istemiştir.

Marko Polo seyahatnamesinde, Kubilay Han’ın halkının hayvanları avladıktan sonra Kubilay Han’a hediye edecekleri hayvanlara nasıl özen gösterdiklerini şöyle anlatır:

“Avladıkları hayvanları yüklüyorlar hayvanlarının sırtına, yahut arabalarına, geri dönüyorlar. Yalnız Kubilay Han’a hediye edecekleri avları itina ile saklıyorlar ve bunları kendisine hediye ediyorlar.

Eğer Kubilay Han’ın yaşadığı Han-balık’tan epey uzakta iseler, mesela bir ay veya iki aylık mesafede iseler, o zaman Kubilay Han’a avladıkları hayvanların etini götürmüyorlar. Ne de olsa bu kadar uzun yolculuğa, avladıkları hayvanın eti dayanmaz kokar diye, hayvanının derisini saklıyorlar.

Kubilay Han da av hayvanlarının derisini, postunu, ordusunda işe yarar diye kumandanlarına verdiriyor.” (Marko Polo I, ty.111-112).

Marko Polo’nun verdiği bu bilgiden anladığımıza göre, hediye edilen av hayvanlarının Kubilay Han’a nasıl verildiği de önemlidir.

Ayrıca ,Kubilay Han birini tümen kumandanı veya eyalet valisi tayin edince onların iyi ve dürüst çalışanlara örnek olması için onlara hediyeler veriyor. (Marko Polo I, ty. 127).

Marko Polo konumuzla ilgili olarak Kubilay Han’ın ülkesinde gördüklerini şöyle anlatır: “Tebasına ait bir sürüye yıldırım isabet etse de sürü mahvolursa, Kubilay Han, bunu duyarsa hemen o adamın yardımına koşarmış.

Yalnız dediler ki, Büyük hükümdar, bir tüccarın malı fırtınadan bozulur yahut yıldırım düşmesiyle kullanılmaz hale gelirse, asla o tüccarın yardımına koşmaz.

Merak etmiştim, ‘Peki neden yardım etmez?’ diye sordum.

‘Çünkü, bir tüccarın malına yıldırım isabet eder de o malı bozarsa, Kubilay Han, o kimsenin kötülük yaptığına inanır ve bunun için de ona yardım etmez.’

Hatta kendisine hediye getiren bir tüccarın malına yıldırım çarpsa, kervandaki bir iki deve yükü telef olsa, o kervanı olduğu gibi reddedermiş.

Sebebi de şu:

‘O adam lânetli bir insan. Malının bir kısmı bozuldu, Allah’ın lâneti üzerindedir. Böyle lânetli bir malı hazineme sokmam.’ ” (Marko Polo I, ty.138).

“Öyle anlaşıyor ki Ortaasya’da büyük devletler kurmuş ve imparatorluk hayatı yaşamış olan Türkler, yıldırım ile şimşegin mitolojik menşe ve sebeplerini, çoktan unutmuş ve bu tabiat olaylarının nedenini de, Tanrı’nın istek ve arzusuna bağlamışlardı. Bunun için XI. asırda yaşayan eski Türkler, *Tengi yaşın yaşnattı*, yani ‘*Tanrı Yıldırım veya şimşek çaktırdı.*’ derler iken, bu arada bu büyük tabiat olaylarının, kutsal ve Tanrı yanından sebeplerini de aydınlatmak istiyorlardı. Ne kadar realist olursak olalım, insan ruhunun bir de

mistik bir yanı vardır. Bu sebeple bütün insanlar gibi, Türkler de uğur ve felâket getiren, sembol ve işaretlerden kurtulamamışlar ve onlara bağlanarak, kendilerine adeta bir teselli bulmuşlardı. İnsanlar, hiç bir yolla gerçekler dışında bazı manevî bağlara bağlanmak istek ve ihtiyaçlarından, kendilerini mahrum edemezler. Uğurlu renk, sayı ve işaretlerin, günümüzdeki modern insanlar arasında bile, önemini kaybetmemiş olmasının da, tek sebebi budur. Yıldırım ve şimşeklerle ilgili batıl inançlar, modern ve ileri memleketlerde bile, zihinleri meşgul eden bir konudur. Bu sebeple, ‘*yıldırım ve şimşeği Tanrı’nın iradesine bağlı olaylar.*’ sayan Türkler de bunlarla ilgili bazı mistik inançlara bağlı idiler.”(Ögel II, 2002:280).

Her ne kadar Prof.Dr.Bahaeddin Ögel’in bu açıklayıcı bilgisi Eski Türklerle ilgili olsa da, yukarıda Marko Polo’nun Kubilay Han’ın ülkesinde gördüğü inanışla aynı doğrultuda olduğunu görmekteyiz.

Macar ülkesinde halk dervişlere çok yakınlık gösteriyor. İbn Battûta bunu şöyle anlatır:“Herkes at, öküz, koyun ne bulursa tekkeye gönderiyor; sultan ve hatunları da ahaliden geri kalmıyor. Bereketlenmek için şeyhleri sık sık ziyaret ediyor, ihsanlar yağdırıyor, hediyeler takdim ediyorlar. Hele hele kadınlar bu konuda aşırı bir tutum içindedirler!” (İbn Battûta I, 2004: 471).

İbn Fazlan Bulgar hükümdarının ülkesine geldiğinde hükümdar tarafından şöyle karşılanmıştır: “Bizi görünce, Allah’a şükürler olsun diye secdeye kapandı. Yeninde sakladığı gümüş paraları (darâhim) üzerimize saçtı. Bizim için kubbeli çadırlar kurdurdu. Bu çadırlara indik.” (İbn Fazlan 1955: 48).

İbn Fazlan’ın verdiği bu bilgiye göre, Bulgarlar misafirlerinin üzerine saçı saçmaktadır. Bu pratiği de misafirlerle gelmesi mümkün olan kötü ruhları kovmak için yapıyorlardı.

İbn Battûta konumuzla ilgili olarak şunları söyler: “Kırem’den çıktıktan sonra Tülük Tûmûr’un otağının bulunduğu Sicicân’a [= Sıcgan] indik. Tülük Tûmûr adam göndererek beni huzuruna çağırdı. Arabacının yedeğinde her zaman hazır binek bulunduğundan hemen atlandım ve otağa gittim. Bey, çeşit çeşit yemekler hazırlatmıştı. Bunlar arasında ekmek de vardı. Servis yaparken önce küçük kâselerde beyaz bir su getirdiler, herkes onu içti. Şeyh Muzafferüddîn, Tülük Tûmûr Bey’in ön tarafına oturmuş, ben de onun yanında yer almıştım.

‘Bu içilen nedir?’ diye sordum. Cevap verdi:

‘Dühn suyudur! Ama onun söylediğinden hiçbir şey anlamamıştım. Tattığımda ekşilik hissettiğim için hemen bıraktım. Yemekten çıktığım zaman bunun ne olduğunu araştırdım; anlattılar:

‘Dûkî [= düğ] tanelerinden yapılan bir ‘nebîz’ dir bu. Onlar Hanefî mezhebindedir ve nebîz onlar nezdinde helâldir.’ Buralılar dûkîden yapılmış bu nebîze ‘buzâ’ [= boza] adını veriyorlar. Şeyh Muzafferüddîn bana ‘mâiddühn’ [= dühn suyu] dediğinde dilinde biraz tutukluk ve yabancılık bulunduğu için ‘yağ suyu’ demek istediğini sanmıştım! [Dühn, Arapça yağ demektir]. (İbn Battûta I, 2004:467-468).

İbn Battûta’nın verdiği bilgiye göre, diğer beyler gibi Tülük Tûmûr Bey’de misafirperver bir insandır.

Azak şehrinde Bıçakçı Ahı şehrin nüfuz sahibi kişilerindendir. Bıçakçı Ahı, gelen giden yolcuya zaviyesinde yemek ikramında bulunuyor. İbn Battûta bura halkının misafirperverliği konusunda şunları söyler: “Tülük Tûmûr Bey’in mektubu, Azak emiri olan Muhammed Havâce Huvârezmî’ye ulaşınca yanında şehir kadısı ve öğrencileri ile bizi karşılamaya çıktı, ziyafet düzenledi. Onu selâmlayıp ziyafetin hazırlandığı yere yöneldik.

Yemekten sonra şehre yönelerek kale dışında Hıdr İlyas’a [= Hızır İlyas] nispet edilen bir ribâtta konakladık. Azak halkından Şeyh Receb Nehr-i Melikî geldi, bizi aldı ve kendi tekkesinde hazırladığı mükellef bir ziyafete çağırdı. Nehr-i Melik aslında bir Irak kasabasıdır. Bizim Azak’a varışımızdan iki gün sonra Tülük Tûmûr Bey şehre gelmişti. Azak Beyi Muhammed Havâce, yine yanında belde kadısı ve öğrencilerle onu karşılamaya çıktı, görülmemiş bir şekilde ağırladı. Birbiri peşine üç çadır kuruldu. Bunlardan biri parlak renklerle süslü ipekten, diğer ikisi de ketenden yapılmıştı. Çevresi ‘serâçe’ denilen çitlerle çevrilmişti.” (İbn Battûta I, 2004:468).

İbn Battûta bunun ötesinde şunları söyler: “Bey otağ önünde atından inince yere serilen ipek yaygılar üzerinden yürüyerek çadıra girdi. Tülük Tûmûr, misafirperverliğinden olacak kendi nezdinde ne kadar değerli olduğumu göstermek için beni önüne kattı. Böylece ilk çadıra girdik. Burası Tülük Tûmûr Bey’e tahsis edilmişti. Ortasına, beyin oturması için altınla süslenmiş büyük bir ahşap taht kurulmuş, üzerine güzel bir minder kondurulmuştu. Bey beni de Şeyh Muzafferüddîn’i ileri geçirdikten sonra kendisi ilerledi, ikimizin arasında tahta oturdu. Kendi kadısı, hatibi ve belde kadısı ile öğrencileri tahtın sol tarafında yere serili kıymetli yaygılara oturdular. Tülük Tûmûr Bey’in oğluyla kardeşi, Azak beyi Muhammed Havâce ve çocukları hizmette bulunmak için ayakta kaldılar. Daha sonra at eti ve diğer etlerden yapılmış yemekler getirildi. Arkasından kısrak sütü ve boza sunuldu.

Yemek bitince güzel sesle okunan Kur'an dinlendi. Bir mihber kurularak vâiz buraya çıktı. Hafızlar önde yerlerini aldılar. Bir cemaat olarak fevkalâde iyi hazırlanmış bir hutbe dinledik. Hatip, sultan ve Tülük Tûmûr Bey için dua etti. Orada hazır bulunan cemaat için de ayrı ayrı dualarda bulundu. Vâiz duayı önce Arapça söylüyor, arkadan Türkçesini açıklıyordu. Onun sözlerinin ara yerlerinde ise hafızlar Kur'an'dan âyetler okuyorlar, bu âyetleri güzel bir nağme ile tekrarlıyorlardı. Sonra ilâhî söylemeye başladılar. Arapça söylediklerine 'kavâl' diyorlardı. Daha sonra Farsça ve Türkçe okumaya başladılar. Bu bölüme ise 'mülemma' adını veriyorlardı. Bunların ardından yine yemek getirildi, meclis böylece akşama kadar sürdü.

Oradan ayrılmak için ne zaman izin istesem bey razı olmuyordu. Tören sonunda beye, çocuklarına, kardeşine, bana ve Şeyh Muzafferüddîn'e birer takım elbise; beye on, çocukları ve kardeşlerine altışar, beyin ileri gelen adamlarıyla bana da birer at getirildi, (İbn Battûta I, 2004: 468-469).

İbn Battûta'nın verdiği bu bilgiye göre, Tülük Tûmûr Bey'in ne kadar misafirperver bir insan olduğunu bir kez daha anlamış oluyoruz.

İbn Fazlan Oğuzların misafirperverliği ile ilgili şunları söyler: "Türklerin hükümdarları ve reisleri arasında ilk gördüğümüz Küçük Yınâl (Yınâl el-Sagîr) idi. Daha önce Müslüman olmuş, fakat kabilesi, 'Müslüman olursan bize reislik edemezsin.' demişler. Bunun üzerine Müslümanlıktan vazgeçmiş. Onun bulunduğu yere varınca 'Sizin geçmenize müsâade etmem. Zira, biz hiçbir zaman böyle birşey duymadık. Olacağını da tasavvur edemedik.' dedi. Yumuşaklıkla hareket edip nihâyet, on dirhem değerindeki bir Cürcân kaftanı, bir parça pâybâf kumaşı, birkaç somun, bir avuç kuru üzüm, yüz ceviz vererek onu razı ettik. Bunları verince bize secde etti.

Bu Türklerin âdetidir. Bir adam diğerine iyilikte bulunursa, iyilik gören adam, iyilik edene secde eder. Yınâl bu ikramımız üzerine 'Evlerim (çadırlarım) uzakta olmasa size koyun ve hediye getirirdim.' dedi. Ve yanımızdan ayrılp gitti." (İbn Fazlan 1995: 39).

Kanaatimizce, Küçük Yınâl sadece kendisine hediyeler veren misafirlere ikramda bulunuyor.

Oğuzların ordu kumandanının ismi el-Katağan oğlu Etrak'dır. İbn Fazlan bu kumandanın misafirperverliği için de şöyle der: "Etrak bizim için Türk çadırları kurdurdu. Bizi onlarda misafir etti. Onun büyük bir ailesi, kalabalık maiyyeti ve pek çok evleri vardı. Kesmemiz için, binmemiz için hayvan getirtti. Ailesinden ve yakınlarından büyük bir kalabalığı davet ederek onların yemeleri için pek çok koyun öldürttü.

Ona elbise, kuru üzüm, ceviz, kara biber, darı gibi hediyeler verdik. Karısını gördüm. Daha önce babasının karısıymış. Bu kadın bir miktar et ve süt ile Etrak (Ertuğrul) e verdiğimiz hediyelerden bir kısmını alarak çadır evlerinin bulunduğu yerden çıkıp kıra gitti. Bir çukur kazıp getirdiği şeyleri bu çukura gömdü. Bir şeyler söyledi. Tercümana ‘Ne diyor?’ diye sordum. Tercüman, ‘Bu Arapların Etrak’ın babası el-Katağan’a verdikleri hediyedir diyor.’ dedi.

Gece olunca tercümanla beraber Etrak’ın yanına girdim. Kubbeli çadırında oturuyordu. Yanımızda Nezâr el-Haramî’nin ona yazdığı mektup vardı. Nezâr bu mektubunda onu müslümanlığa dâvet ve teşvik ediyordu. Ayrıca, ona içinde müseyyebî altınları da bulunan elli altınla, üç miskal misk, tabaklanmış deriler, kendisi için iki hırka kestiğimiz Merv kumaşları, tabaklanmış deriden bir çift ayakkabı bir kat dîbâc (brocart) elbise ve beş kat ipekli elbise göndermişti. Bu hediyelerin hepsini ona verdik. Karısına da bir baş örtüsü ile bir yüzük hediye ettik.” (İbn Fazlan 1995:41-42).

Görebildiğimiz kadarıyla, Oğuzların ordu kumandanı da misafirperver bir insandır. Ayrıca, İbn Fazlan Oğuzların ülkesinden geçebilmek için her iki kumandana da hediyeler vermiştir.

İbn Battûta, Sivas halkı için şunları der: “ Medrese tarzında inşa edilmiş ‘Dâru’s-Siyâde’ [=Seyyidler Konağı] denilen büyük bir bina var ki sadece peygamber soyundan gelen misafirler ağırlanıyor; yani ‘Nakîbüleşrâf’ bu konakta oturmaktadır. Misafir kalan şerife, konakladığı sürece yiyeceği, içeceği, mumu ve kullanacağı eşyası verilir; yola çıkarken de yol harçlığı gönderilir.” (İbn Battûta I, 2004: 416).

İbn Battûta, Bîkrî Sultanı’nın ülkesinde kaldığı süre içerisinde de çok iyi ağırlanmıştır. Bîkrî Sultanı, İbn Battûta’ya koyun tulumları içinde un, pirinç ve yağ göndermiştir. (İbn Battûta I, 2004: 421).

İbn Battûta, Karaman hükümdarı için de şöyle der: “Uzaktan gelen biri onunla karşılaştığında beriki bineğinden iniyorsa o da iniyor! Gelen yolcunun gösterdiği saygı, bu sultanların da saygılı davranmalarını gerektirecek bir memnuniyette kapı aralar! Selâmın at üzerinde verilmesi iyi karşılanmaz. Memnuniyetsizliğe, ardından da yolcunun felâketine sebep olur!” (İbn Battûta I, 2004:414).

İbn Battûta’nın Karaman hükümdarı için verdiği bu bilgisi hemen hemen benzer-sizdir.

İbn Battûta Türklerin misafirperverliği konusunda şunları da söyler: “Şehre girdiğimiz zaman çarşıdan geçerken dükkânlardan çıkan bazı insanların hayvanlarımızı çevire-

rek dizginlerine sarıldıklarını gördük. Aniden başka bir grup çıkıp onları durdurdu ve çekişmeye başladılar. Aralarındaki münakaşa uzayınca bazılarını hançerlerini çekip ötekilere saldırmaya kalkıştı. Konuşuyorlar ama hiçbir şey anlamıyorduk. Korkmaya başladık. Bu adamların yol kesen eşkıya Cermiyânlılar olduğu kuşkusuyla kaygılandık. Öyle ya, şehir onlara aitti. Malımıza, canımıza kastetmiş olabilirlerdi. Sonra Hak Teâlâ bize Arapça bilen, hacca gitmiş bir adam gönderdi. Ona sorduk, bunlar ne istiyor diye. Şöyle cevap verdi:

‘Bu adamlar yiğit ahılardır!’ Bizimle ilk karşılaşanlar Ahı Sinân’ın adamları, sonradan onları durduranlar ise Ahı Tûmân’ın gençleriymiş. Her iki taraf da bizim kendi yanlarında konuk olmamızı istiyorlar, bu yüzden çekişiyorlarmış. Gösterdikleri yüksek misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil! Sonunda işi kur’a çekmek suretiyle hallettiler, barıştılar. Kim kazanırsa önce o tarafın tekkesine konuk olmamıza karar verildi. Kur’a Ahı Sinân’ın takımına düştü. Sinân bunu haber alınca kendi yoldaşlarından bir grupla bizi karşıladı. Beraberce onun tekkesine gittik. Hemen yiyecek sundular. Dinlendikten sonra Ahı Sinân bizi hamama götürdü. Benim bütün hizmetimi o görmüştür. Öteki yoldaşlarından üçü-dördü de bir arkadaşımın hizmetini üzerlerine almışlardı. Hamamdan çıkınca tekrar büyük bir sofraya kurdular. Çeşitli meyveler, tatlılar ikram ettiler. Yemekten sonra **Kur’an-ı Kerim**’den bazı bölümler okuyan hafızları dinledik. Arkasından hepsi ‘semâ’ etmeye başladı. Gelişimizin haberi hükümdara bildirildi. Ertesi akşam bizimle görüşmek istedi; aşağıda anlatacağımız gibi onu ve oğlunu ziyaret amacıyla konağına gittik.

Tekkeye döndüğümüz zaman Ahı Tûmân ile yoldaşlarını karşımızda bulduk, bizi bekliyorlardı. Onlarla birlikte kendi tekkelerine gittik. Ötekiler gibi yemek verdiler, hamama götürdüler, hamamdan çıktığımızda bizlere gülsuyu ikram ettiler! Böylece tekkeye geldik. Yine ötekiler gibi meyve, tatlı ve nefis yiyecekler ikram ettiler. Ziyafetten sonra **Kur’an**’dan bazı bölümler okundu, raks ve ‘semâ’ edildi. Onların tekkelerinde de bir süre kaldık.” (İbn Battûta I, 2004:409-410).

Ayrıca, İbn Battûta her gittiği Türk ülkesinde beyler ve ahiler tarafından böyle karşılanmıştır.

İbn Battûta Muhammed Uzbek Han’ın halkını misafirperver bulmamıştır. İbn Battûta’dan öğrendiğimize göre, Muhammed Uzbek Han’ın halkı gelen yabancıları nasıl ağırlayacaklarını ve onlara ne gibi yiyecekler sunacaklarını bilmiyorlar. İbn Battûta bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Kesip yemeleri için koyunlar ve atlar; içecek olarak da kıymız tulumları gönderiyorlar! İkramları budur işte! Birkaç gün geçmişti, ikindi namazını sultanla beraber kıldık; ben çadırıma gitmek için kalktığımda derhal oturmamı emretti.

Önce ‘dûkî’ den yapılmış meşrubat [= boza] sonra haşlama at ve koyun etinden oluşan bir yemek çıkarıldı. Ben o gün sultana bir tabak tatlı götürmüştüm; sadece parmağını tatlıya değdirip ağzına götürdü, hiç yemedi!” (İbn Battûta I, 2004: 476).

İbn Battûta, Türklerin misafirperverliği ile ilgili olumsuz bir görüşü dile getirmiştir. Şimdiye kadar verdiğimiz bilgilerde, seyyahların hepsi Türklerin ne kadar misafirperver bir millet olduğunu söylerken, en son verdiğimiz bilgide İbn Battûta, Muhammed Uzbek Han’ın halkını misafirperver bulmamaktadır.

İbn Battûta seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında da Uzbek Han’ın yanından ayrılırken bir takım elbise ve sayısız at hediye aldığını söyler ve sözlerine şöyle devam eder: “Hatunlar ise ‘savm’ [= som] dedikleri gümüş taslardan verdiler; bu kelimenin tekili ‘savme’ olmalı. Hükümdarın kızına gelince o hepsinden cömert davrandı, beni giydirdi ve atlandırdı.” (İbn Battûta I, 2004: 486).

Çalışmamızın bu bölümünün sonucunda diyebiliriz ki, Türkler ve Moğollar misafirperver insanlardır ve misafirlerine verdikleri önemi de hediyeler sunarak göstermişlerdir. Ayrıca, Türk milleti dün de misafirperver bir millettir, bugün de misafirperver bir millettir ve gelecekte de misafirperver bir millet olmaya devam edecektir.

2. BAYRAMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerine göre, Türk - Moğol inanış ve gelenekleri içerisinde yer alan bayramlar ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Eski Türklerin ve Moğolların kutladıkları çeşitli bayramlar vardır. Bu bayramlar da genellikle belli günlerde kutlanır.

Bu bayramların isimleri nedir; bu bayramlar ne zaman ve niçin kutlanır? Bu soruların cevabını alabilmek için seyyahların bayramlar ile ilgili gözlemlerine geçmek istiyoruz:

Marko Polo Tatarlar için der ki: “Bütün Tatarlar doğum günlerini büyük bayramlarla kutlamayı seviyorlar. Önce Kubilay Han’dan başlayayım.

Kubilay Han, eylül ayının yirmi sekizinci günü dünyaya gelmiş. İşte o gün, en büyük bayramdır Tatarlar için. Bir de dinî en büyük bayramları vardır, bu iki gün onlar için çok önemlidir, büyük şenliklerle kutlar bu iki olayı.

O gün, eylülün yirmi sekizinde Kubilay Han döğme altından yapılmış bir libas giyer; pırıl pırıl parlar libası, uzaktan tıpkı güneşe benzer.

O gün, saraya mensup oniki bin asil de tıpkı onun gibi giyinir. Yalnız Kubilay Han’ın libası kadar pahalı değildir hiçbirininki; kimininki ipekliden, kimininki yarısı altından yarısı ipeklidendir, ama renk ve biçimleri aynıdır, bellerinde de birer altın kemer takarlar.

Söylendiğine göre, bu libasları asillere, hükümdar bizzat verirmiş ve her birinin değeri epey para tutarmış. Kiminin üstü kıymetli taşlarla, yakut, inci, zümrütlerle işlenmiş. Bunların değeri onbin altın imiş. Öyle dediler.

Bu libasların bir özelliği de şu:

Uzun etekli, belleri dar, kolları ve yenleri de bir hayli bol. Ama en ilgi çekici tarafları renkleri; düşünün bir kerre, oniki bin asil, hepsi bir örnek ve renkte, tıpkı güneş renginde pırıl pırıl libaslarını giymiş, salonda holde hükümdarlarını bekliyor.

Sonra şu da var; dünyada böyle bir hükümdar var mıdır bilmem. Yanındaki saraya mensup oniki bin asile her yıl altından yahut altın ve ipekliden üzerleri kıymetli taşlarla işlenmiş libas verecek bir hükümdar ben pek düşünemiyorum. Bu kadar büyük bir işin ve külfetin altına girmek bile mesele.

İçlerinde bazan bir libasın onbin altına çıktığını söylemiştim. Artık siz şöyle bir hesap edin, her yıl Kubilay Han, doğum gününü kutlamak için nasıl masrafa giriyor.

Kubilay Han'ın doğum günü olan eylül ayının yirmisekizinde yalnız Han-balık'ta yaşayan Tatarlar bayram etmezler. Diyebilirim ki, hemen bütün eyaletlerde, bölgelerde yaşayan Tatarlar aynı şekilde bayramlarla kutlarlar o günü.

Kubilay Han'ın hakimiyetine tâbi bölgelerde eyaletlerde hemen herkes O'na kıymetli hediyeler sunar. Eyaletlerdeki idareciler, bölgedeki ileri gelen kişiler, kendi güçlerine göre, imkânları nisbetinde, Büyük hükümdara birşeyler vermeye çalışırlar.

Bunların yanı sıra, Han-balık'taki sarayın ileri gelen asilleri de Kubilay Han'a çok kıymetli hediyeler verirler. Hele, Saraya mensup oniki kişi yani en üst rütbedeki kumandanlar ise Kubilay Han'a hemen hepsinden daha fazla değerli hediye takdim ederler.

Eylül ayının yirmisekizinde, Hristiyanlar, Müslümanlar, Budistler kendi dinlerine göre dua ederler. Kendi Tanrılarına kurban keserler.

O gün, ülkede en büyük bayramdır dedim. Mabedlerde rahipler, papazlar, bu kutsal ot yakarlar buhurdandan çıkan dumanlar Tanrılarına en kıymetli armağan sayılır.

O gün ve gece şehirde ışıklar yakılır, geceleyin bile apaydınlık olur Han-balık. Bütün bunlar Kubilay Han'ın uzun ömürlü olması, uzun yıllar yaşaması için temenni sayılır.

Sanıyorum ki Kubilay Han'ın doğum günü olan eylül ayının yirmisekizinci günü bütün ülkede eyaletlerde kutlanan Kubilay Han'ın doğum yıldönümünü anlattım. Şimdi de en büyük bayramlarını anlatmaya çalışayım:

Bu en büyük bayram olan için yeni yıl'dır ve 'Beyaz Bayram' derler.

Yeni yıl şubat ayında başlar. Diyebilirim ki, en büyük ve mukaddes bayram yeni yıl bayramıdır. Daha doğrusu yeni yılın girdiği gün yapılan bayramdır.

O gün, başta Kubilay Han ve sarayın en önde gelen kişileri, beyaz libaslarını giyerler. Kim olursa olsun o gün beyaz elbise giyer, bayram töreninde.

Kadınlar da erkekler de bembeyaz yeni elbiselerini giyerler. Bu elbiseleri, Kubilay Han'ın yaş günü olan eylül ayının yirmisekizinde giyilen altın sarısı elbiseden oldukça değişiktir.

Beyaz renkte elbise giymelerinin sebebi de şu: İnanişâ göre, beyaz renk bolluk bereket ve nezaket demektir. Beyaz elbise de bolluk ve bereket taşımak anlamına gelir. Böylece yeni yıl bayramında beyaz elbise giyerek o yılın bolluk ve bereket içinde geçeceğini temenni ederler.

Yeni yılın girdiği gün de Kubilay Han'a ülkenin hemen her yerinden kıymetli hediyeler gelir. Ülkedeki eyalet ve bölge hakimleri, idarecileri, hükümdarlarına çok kıymetli

hediyeler getirirler. Hediyelerin hemen hepsi altın ve gümüştedir. Bu arada inci ve yakut işlemeli elbiseler de hediye olarak sunulur.

Bir de bütün bunların yanında beyaz ipekli kumaştan yapılmış elbiseler de sunulur Kubilay Han'a. Böylece hükümdarın o yıl boyunca mesut yaşaması, temenni edilir. Kubilay Han'ın hazinesi hep dolu olsun istenir, beyaz elbisenin anlamı budur.

Yeni yılın girdiği gün ülkedeki idareci ve sarayın ileri gelen asilleri sadece Kubilay Han'a kıymetli hediyeler vermezler, birbirlerine de imkânları nisbetinde armağan sunarlar. Bunlar arasında özellikle beyaz şeyleri vermek esastır.

Dediğim gibi beyaz buradaki halkın inançlarına göre, bolluk ve bereket demektir. Bunun için yeni yıl girerken özellikle beyaz hediye verilir.

Bir de birbirlerini şöyle selâmlıyorlar o gün:

‘Yeni yıl bolluk ve bereket içinde geçsin, neşeli geçsin, hepinize, size ve ailenize iyilik getsin.’

Ne kadar gerçektir bilmem, bana şöyle anlattılar:

Yeni yıla girerken Kubilay Han'a en çok beyaz at hediye olarak verilirmiş. En azından yüzbin beyaz at verilir, dediler. Hem de olur olmaz cinsten beyaz at değil, hepsi kıymetli atlarmış.

Kubilay Han'a hediyeler şöyle veriliyor. O gün dini törenden sonra Kubilay Han'ın,önünden fil yüklü kervanlar geçit yapıyor. Her filin sırtında ikişer büyük sanduka bulunuyor, sandukaların içinde de hediyeler.

Öyle sanduka yüklü fillerin geçişini küçümsemeyin. Şöyle böyle beş bin kadar fil geçiyor, hepsi de kıymetli hediye yüklü hani.

Bundan sonra da deve yüklü kervanlar geçiyor hükümdarın önünden. İpekliler, sim ve zer işlemeli kumaşlar, inciler, ipek halılar, yakut-zümrüt gibi kıymetli taşlar, daha niceleri hükümdara hediye ediliyor.

Hepsi Kubilay Han'ın önünden adeta törendeki askerler gibi geçiyorlar. Bu geçit töreni de şimdiye kadar gördüklerimin içinde en muhteşemidir diyebilirim.

Bayram sabahı, yani yeni yılın girdiği günün sabahı, sarayın ileri gelenleri, asiller, büyük kumandanlar, kâhinler, dinî liderler, karıları, beyler, rütbe sırasına göre, ziyafetten önce sarayda toplanıyorlar.

Bu arada sarayın holünde de toplananlar oluyor, her iki yerde de çok kalabalık toplanmışsa, bu defa, sarayın dışındaki büyük avluda diğer subaylar, kumandanlar, idareciler, rahipler falan yer alıyorlar.

Bu arada eyalet ve ordu kumandanları da büyük bayram günü Kubilay Han'a görünmek ve hürmetlerini sunmak için holde yerlerini alırlar.

Kubilay Han böylece tebasını, kumandanlarını, eyalet ve bölge idarecilerini, diğer dinî liderleri hepsini birarada görebilecek bir yerden onlara bakar. Tören sırasında da şu rütbeye göre herkes yerlerini alır:

En ön sırada büyük oğlu ve torunları, ikinci sırada hükümdar kanından gelenler. Daha sonra ise saraydakiler, nüfus ve asalet ünvanlarına göre, törende yerlerini alırlar.

Herkes oturduktan sonra bir din adamı kalkar ve şunları söyler yüksek sesle:

‘Eğiliniz ve Allah’a dua ediniz.’

Bunun üzerine herkes secde eder ve duâ’ya başlar.

Bu dinî tören bir hayli uzar gider. Din adamı duâ eder, sonra ‘Allah hükümdarımızı korusun’ diye yüksek sesle bağırır. Buna karşılık olarak törende bulunanlar yüksek sesle cevap verirler:

‘Allah hükümdarımızı korusun. Topraklarını korusun, tebasına huzur ve sükun versin.’

Bu birkaç kere tekrarlanır. Din adamı, yahut dinî töreni idare eden, gider yerine oturur, salonda bulunanlar da yerlerini alırlar. En son Kubilay Han, yerinden bütün bu olanları seyreder ve törenin bittiğini bir işaretle haber verir.

Törenden hemen sonra Kubilay Han, kendisine verilen hediyeleri şöyle bir gözden geçirir. Bakar , tartar.

Hediyeler verildikten sonra bir zaman Kubilay Han ve misafirleri törenin yapıldığı salonda kalır ve eğlenirler, sonra herkes dağılır, saraya evlerine giderler.

Söz törenlerden açılmışken anlatayım:

Kubilay Han’ın en gözde, kendisine en yakın 12 bin adamı var ya; işte bu yakın adamları için Kubilay Han bir yılda onüç bayram tesid eder, kutlar.

Bu oniki bin adamı, kendisine en yakın savaşçıdır. O kadar ki Kubilay Han, herbirine birer elbise vermiştir. Öyle elbise deyip de geçmeyin; her elbise fevkalade güzel yapılmıştır; pırıl pırıl renktedir.

Bir de herbirine birer kemer vermiştir Kubilay Han. Kemerlerin hem rengi güzeldir hem de üzerleri inci ve kıymetli taşlarla bezenmiştir.

Bu oniki bin adamı var ya, en gözde adamları olması dolayısıyla ayrıca onlara nefis birer ayakkabı da verir Kubilay Han.

Bu ayakkabıları biraz genişçe anlatayım: Önce çok nefis deriden yapılmıştır bu ayakkabılar. Sonra üzerleri işlemelidir ve çok pahalıdır.

Bütün bu pahalı kıyafetleri Kubilay Han'ın oniki bin adamı yılda önüç kere yapılan bayramlarda giyerler. Aslında bu kıyafetleri uzaktan görseniz, herbirini kral sanırsınız. Tâ uzaktan pırıldar üstlerindeki elbiseler.

Kubilay Han'ın da adamlarının giydiği elbiseye benzer süslü elbiseleri vardır.

Renk bakımından aynıdır diyebilirim. Yani aynı parlaklıktadır ama adamlarının giydiği elbiselerden daha pahalıdır, daha zengindir, daha güzel süslenmiştir. Yalnız ne var ki, adamlarının giydiği elbiselerin rengindedir Kubilay Han'ın giydiği elbise, hepsi bu işte.

Sayı olarak bilmiyorum, hatta kaç malolduğunu da hesaplamadım fakat epey pahalıya malolduğunu tahmin edebilirim. Kubilay Han bu kadar masrafa neden katlanır, onu bilmem ama şunu söyleyebilirim:

Kubilay Han, kutladığı bayramları tantanalı ve şaşıaali geçsin istiyor. Bu eskiden beri fikridir ve ne zaman bir dinî bayram ve tören olsa, Kubilay Han, adamlarının, saraya mensup yakınlarının fevkalade giyinmesini ister.” (Marko Polo I, ty. 104-110).

Görebildiğimiz kadarıyla, Kubilay Han bayramların kutlanmasına büyük önem vermekte ve bayramları kutlarken de hiçbir masraftan kaçınmamaktadır.

Marko Polo'dan öğrendiğimize göre, bakşilerin de kutladıkları bayramlar vardır. Marko Polo, bakşilerin bayramını da şöyle anlatır:“Bakşiler taptıkları Tanrıları'nın bayramı yaklaşırken Kubilay Han'a çıkıyor ve diyorlar ki:

‘Büyük bayramımız yaklaşıyor. İnançlarımıza göre Tanrıya bazı şeyler adamalıyız, O bizden bazı şeyler ister, onların isteklerini yerine getirmeliyiz. Tanrı, yağmur istiyor, kötü hava istiyor, fırtına patlasın istiyor. Bir de şunları şunları istiyor Tanrımız. Yüzü kara koyun, odun, sığır istiyor. Bize bunları vermelisiniz?

Bakşiler bu sözleri Kubilay Han'ın huzurunda söylüyorlar, Kubilay Han'ın huzurunda da sarayın ileri gelenleri bulunuyor.

Bunun üzerine Kubilay Han, yanındaki ileri gelenlerle konuşuyor ve Bakşiler'e istedikleri şeylerin verilmesini buyuruyor.

Bundan sonra Bakşiler dinî ayin ve törenler yapıyorlar; şarkı söylüyor, dans ediyorlar. Kubilay Han'ın verdiği hayvanları kesip pişiriyorlar, bir parçasını Tanrıları'na veriyor, gerisini yiyorlar.

Bizdeki mukaddes kişilerinki gibi burada Tanrılar'ın ayrı bayram günleri var.” (Marko Polo I, ty. 79).

Marko Polo bunun ötesinde şunları söyler: “Yılda sık sık da bayramları var; hele bu bayramlarında sadece buğday kabuğundan yapılmış bir bulamaç yiyorlar, başka bir şey yemiyorlar. İbadet ettikleri Tanrıların heykelleri muazzam doğrusu. Kimi zaman da ateşe tapıyorlar.” (Marko Polo I, ty. 80).

İbn Battûta da Muhammed Uzbek Han’ın ülkesindeki bir bayram gününü şöyle anlatır: “Bayram sabahı olunca sultan beraberinde kalabalık bir asker topluluğu ile atı bindi. Bütün hatunlar yanlarındaki askerle beraber arabalarına çıktılar. Sultanın kızı başına bir taç koyarak arabasına çıkmıştı; çünkü o asıl melikeydi; anasından miras almıştı bu makamı. Hükümdarın tüm evlâtları yanlarındaki askerlerle atlarına bindiler. Kadı Şihâbeddîn Sâyîlî, yanında üstatlar ve fıkıh bilginleriyle at sırtında bayram namazına gelmişti. Kadı Hamza, İmâm Bedreddîn Kıvâmî ve Seyyid Şerif İbn Abdülhamîd de atlara binip geldiler. Fakihlerden oluşan bu atlı grubu, sultanın veliahdı Tîn Bekle yan yanaydı. Yanlarında davullar ve bayraklar vardı.

Namazı Kadı Şihâbeddîn kıldırıp ve güzel bir hutbe verdi. Namazdan sonra sultan ata binerek ‘köşk’ dedikleri yüksek bir ahşap yapıya girdi, kadınlarıyla sohbet etmeye oturdu. İkinci bir köşk de bunun hemen alt tarafına kurulmuştu. Veliaht Tîn Bek’le taç sahibi İt Küçücük buraya oturmuşlardı. Onun alt ucunda sağlam soluk kurulan iki köşkte hükümdarın öteki çocukları ve akrabaları yerlerini almışlardı. İleri gelen kumandanlar ve onların çocukları için bu son köşkün her iki yanına ‘sandaliye’ denilen oturma konmuş, herkes rütbesine göre kendi oturma yerine çökmüştü. Davetliler bu tarzda yerlerini aldıktan sonra ortaya nişan tahtaları konuldu. ‘Emir-i Tûmân’, [=tümen beyi] rütbesine sahip kumandanın kendine ait bir nişan tahtası vardı. Türkler nezdinde onbin atlıyı yöneten kumandana Emir-i Tûmân denilir. Bu merasimde hazır bulunan onyediyemir, yüzyetmişbin atlı savaşçının kumandanları idiler. Fakat sultanın ordusu bundan daha kalabalıktır.

Her emir için minber benzeri bir oturma getirildi; askerler yeteneklerini gösterirken onlar da yerlerinde oturarak seyrettiler. Sonra hil’atlar [=özel giysiler] getirildi ve bütün kumandanlara dağıtıldı. Her emir bu giysileri giydikçe sultan köşkünün alt tarafına geliyor, sağ dizinin üstüne çökerek ayağını uzatıyor, sol dizini ise dik tutarak bağlılığını arz ediyordu. Sonra eğilimli ve dizginli bir at getirilerek toynağı kaldırılmakta, emir bu toynağı öperek atı oturduğu yere götürmekte, sonra da orada at sırtında askerleriyle beraber dikilmekteydi. Bu törene bütün kumandanlar katıldılar.

Merasim bitince sultan, köşkten inip atına bindi; sağ tarafında veliaht oğlu ile İt Küçücük Hatun, sol tarafında ikinci oğlu, önünde ise sırmalı ipek örtülere bürümlü atların

çektiği ve sırmalı ipek kumaşların süslediği arabalara binmiş dört hatunu ile otağına doğru yola koyuldu. Bu kafilenin önünde küçük ve büyük beyler, beyzâdeler, devlet ricali, vezirler, teşrifatçılar yayan gidiyorlardı. Nihayet ‘vıtâk’ [=otak; otağ] denen yere vardılar. Vıtâk etrafı çevreleyen tente demektir. Burada kocaman bir ‘bârka’ kurulmuştu. Bârka büyük bir çadır odadır. Altın kakmalı, gümüş kaplamalı dört ahşap direğe dayanmakta ve her direğin ucunda altın ve gümüşten mamul pırıl pırıl parlayan, çevresine ışık saçan bir nişan bulunmaktadır. Bârka uzaktan bakılınca bir tepeyi andırıyor; sağ ve sol yanında ise ya pamuk ya da ketenden yapılmış çardaklar bulunuyor. İçerde her yer ipek kumaşla örtülü. Bârkanın ortasına onların ‘taht’ dediği büyük bir sedir kondurulmuş. Gayet sanatkârane bezenmiş bu ahşap tahtın ayakları altın kakmalı, gümüş plakalarla kaplıydı; üzerine de muhteşem bir halı serilmişti. Tahtın ortasındaki minderlere sultanla büyük hatun oturdu. Sağ tarafta İt Küçücük ile Urducâ Hatun, soldaki mindere ise Beyelûn Hatun ile Kebek Hatun oturdular. Tahtın sağ tarafına konan iskemleye veliaht Tîn Bek, sol yandakine ikinci oğul Cânî Bek, bunların iki yanına dizilen iskemlelere ise emirler ve onların çocukları oturmuşlardı. Onların ardında küçük rütbeli beyler yer alıyordu. Bunlara ‘Ümerâyı Hezâre’ denilir. Yani bin kişilik birliklerin kumandanlarıdır. Bu şekilde protokole göre herkes yerini aldıktan sonra altın ve gümüş sofralar üzerinde yemekler sunuldu. Her sofrayı dört veya dörtten fazla kişi taşıyordu.

Buranın yemeği ya haşlanmış at, yahut koyun etidir. Her emirin önüne bir sofraya getirilir. İpekli elbiseler giyen, ipekli bir önlük takan, belindeki kında koca bıçaklar ve satırlar taşıyan ‘Bârûcî’ [= barıcı; parçalayıcı] gelir. Bârûcî, et parçalayan demektir. Her emirin bir bârûcîsi var. Sofralar kurulunca evvelâ onlar hücum ederek efendileri önünde yerlerini alırlar; arkalarında tuzlu su ile dolu altın yahut gümüşten mamul minik kaplar getirilir. Bârûcîler eti küçük parçalara bölerler; kemikle karışık eti ayıklamada ustalık kazanmışlardır. Buralılar kemikle yan yana pişmiş eti tercih ederler yemeklerinde.

Onların ardından yine altın ve gümüş kaplarda içecekler getirilir. Meşrubatın büyük bir kısmını ballı şıralar oluşturuyor. Hanefî mezhebinde olduklarından dolayı ‘nebîz’i [=hurma, arpa, üzüm vs.nin küpe basılarak yapılan ve sarhoş etmeyen şırası] helâl sayıyorlar. Sultan sıra içmek isteyince kızı ayağa kalkar, kadehi alır, dizini yere koyup babasına sunar nazikçe; babası içtikten sonra kız ikinci bir kadeh alarak büyük hatuna sunar. Büyük hatun içtikten sonra diğere hatunlara sırayla uzatır. Onların ardından veliaht kadehi alır ve babasına sunar; aynı şekilde o da içtikten sonra hatunlara ve kızkardeşine sunar. Hepsinin önünde reveransla yapar bu işi. Onun ardından ikinci oğul kalkar, kadehi alır, kardeşine sunar. Onların ardından büyük beyler kalkar. Her biri veliahda sakilik ederler.

Nihayet bey çocukları kalkar, bu ikinci oğula kadeh sunarlar, önünde eğilirler. Bu arada şarkı söylemektedirler. Ben mescidin avlusunda kadı, hatip, şeyh ve fakihler için kurulan çadırda bulunuyordum. Bize de her birini Türklerin ileri gelenlerinden dört beyin taşıdığı altın ve gümüş kaplamalı sofralar çıkarıldı. Bugün huzurda sadece nüfuzlu beyler hizmetkârlık yaptığından hükümdar kim ne arzu ediyorsa bu beylere emrediyordu, hizmeti görülsün diye. Şeyhlerin bir kısmı altın ve gümüş sofralardan yemek yedi. Bir kısmı ise bunları kullanmaktan sakınarak yemek yemedi.

Sağında ve solunda kımız tulumlarıyla dolu göz alabildiğine uzanan arabalar gördüm. Hükümdar yemek sonunda bu içkilerin orada bulunanlara dağıtılmasını emretti. Bundan bana tam bir araba düştü ama komşum olan Türklere hediye ettim!

Cuma namazını kılmak üzere câmie gittiğimizde vakit gelmişti lâkin sultan gecikmişti. Cemaatten bir kısmı onun sarhoş olduğunu ileri sürerek namaza gelemeyeceğini, diğer bir kısmı da ne olursa olsun namazda hazır bulunacağını savundular.

Vakit epeyce ilerledikten sonra hükümdar sallana sallana gelmeye başladı. Seyyid Şerif'e gülerek selâm verdi. Ona 'Atâ' diye hitap ediyordu. Türk dilindeki atânın Arapça karşılığı 'eb'dir [=baba]. Cumayı kıldık. Herkes yerine gitti. Sultan bârkaya dönerek ikindiye kadar orada kaldı. Tören son bulunca insanlar kendi çadırlarına döndüler; sultan o geceyi kızı ve hatunlarıyla geçirdi." (İbn Battûta I, 2004: 482-485).

İbn Battûta Denizli halkının Ramazan Bayramı kutlamalarını da şöyle anlatır: "Camie gittiğimizde baktık ki sultan askerleriyle arz-ı endam eylemiş, Ahı yiğitlerden oluşan zanaat erbabı davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlanmışlar, tepeden tırnağa silâh kuşanarak ihtişam yarışına girmişlerdi. Her sanat erbabı yanında getirdiği koyun öküz ve ekmek yüklerini taşıyor; mezarlıkta kestikleri kurbanları ekmekle beraber fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı burada kabristandan başlamaktadır. Oradan namaz kılınan yere gidilir. Namazı kıldıktan sonra sultanla beraber konağına gittik. Yemek hazırlandı. Fıkıh bilginleri, şeyhler ve ahılar için ayrı bir sofra; yoksullar, düşkünler için başka bir sofra kurulmuştu. O gün hükümdarın kapısından zengin yoksul hiç kimse geri çevrilmedi." (İbn Battûta I, 2004: 410).

Ayrıca, günümüzde de Türkler Ramazan ve Kurban Bayramı'nda kabristana giderler.

Netice olarak diyebiliriz ki, Eski Türkler ve Moğollar bayramlarına büyük önem vermişlerdir. Günümüzde de, biz Türkler bayramlarımızı dinî ve millî olmak üzere ikiye ayırıyoruz ve bayram kutlamalarımız da eskiyi aratmayacak şekilde geçiyor.

F. YASAKLAR

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyyahının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan ceza ve yasaklar ile ilgili derledikleri bilgileri inceleyeceğiz.

En iyi şekilde Moğol çağında saptanan ceza ve yasaklar, elbette Moğol çağından önce ortaya çıkmıştı; çünkü ceza ve yasak geleneğinin kaynağını oluşturan pratikler daha eski devirlerin izlerini taşımaktadır. İşte bu geleneklerin yasak altında yasalaştırıldığı dönem ise Cengiz Han dönemidir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmamızda yer alan seyyahların gözlemlerine geçmek istiyoruz:

Türklerde ve Moğollarda saflığın simgesi olan suyun kirletilmesi yasaklanmıştır. Bu sebeple vücudu ve elbiseleri su ile yıkamak yasaktı.

İbn Fazlan bu konuda Oğuzlar için der ki: “Tüccarlar ve diğer yabancılar onların yanında cünüplükten yıkanamazlar. Sâdece, geceleyin onların gözünden uzak olarak yıkanabilirler. Zira, onlar böyle bir harekette bulunan birini görürlerse kızarlar ve ‘Bu adam bize sihir yapmak istiyor. Çünkü, suya giriyor.’ derler. Ondan bu hareketine karşılık tazminat alırlar.” (İbn Fazlan 1995: 36).

İbn Fazlan Oğuzlarla ilgili görüşlerine şunları da eklemektedir: “Cenabetten ve diğer hususlarından dolayı yıkanmazlar. Bilhassa kışın su ile hiçbir ilişkileri yoktur.” (İbn Fazlan 1995:35).

Ayrıca, Oğuzların âdetine göre bir adam üzerine giydiği iç elbisesini parça parça olup dökülmedikçe üzerinden çıkarmamış. (İbn Fazlan 1995: 42).

Moğol erkekleri de ellerini ve başlarını yıkamak istediklerinde ağızlarına su doldururlar ve bunu yavaşça ellerine doğru akıtırlar, sonra da saçlarını ıslatır ve başlarını yıkarlar. (Rubruk 2001:41). Ayrıca, Moğol kadınları yedikleri kapları hiç yıkamazlar. (Rubruk 2001:40). Şunu da belirtmek gerekir ki, Moğollar saf su içmekten kendilerini korurlar. (Rubruk 2001:37).

Rubruk, Moğollarla ilgili şunları da söyler: “Giysilerini hiç yıkamazlar, çünkü ıslak giysilerini kurutmak için astıkları taktirde, Tanrı’nın kızarak gürleyeceğine inanırlar. Bir kimse eşyalarını yıkarsa onu döverek çamaşırlarını elinden alırlar, zira gök gürültüsünden her şeyden fazla korkarlar.

Gök gürlediği takdirde, her yabancıyı çadırlarından çıkarır, gök gürlemesi bitene kadar, siyah keçelerin içine sığınır.” (Rubruk 2001: 40).

“Oğuzlar ve Moğollara göre, yıkanma kötü ruhları celbeder, şimşeklerin ve yıldırımların boşanmasına sebep olurdu. Suyun yere dökülmesi suçtu. Makrîzî ‘Cengiz Han’ın yasasında hiç bir kimsenin elini suya batıramayacağı, fakat bir kap ile elinin ve yüzünün üzerine suyu dökebileceğinin’ de bulunduğunu kaydeder. Suyun tabu olmasının sebebi, kan gibi onda da hayatî ve sihrî kuvvetlerin olduğuna inanılmasıydı. Bunun için eski şamanist kavimler elbiselerini yıkamazlar, giyebildikleri kadar giyerlerdi.” (Şeşen, 1995:117).

Türklerde bir başkasının namusuna saygısızlık etmek kesinlikle yasaktır. İbn Fazlan, bu konuda Oğuzlar için şöyle der: “Zina diye birşey bilmezler. Böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Şöyle ki: Bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra, bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi, o kimse iki parçaya bölünür.” (İbn Fazlan 1995: 35).

İbn Fazlan, bu konu ile ilgili Bulgarlar için de şunları söyler: “Kadınlar ve erkekler hep beraber nehre girip çırilçıplak yıkanır. Birbirlerinden kaçmazlar. Bununla beraber, herhangi bir şekilde zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler. Kadın ve erkeği ikiye ayırdıktan sonra vücutlarının parçalarından her birini bir ağaca asarlar.” (İbn Fazlan 1995: 61).

Şu bilgi de Marko Polo’nun kaleminden çıkmaktadır: “Han-balık’ta hiç fahişe yaşamaz. Yani kesin emir vardır. Vücutlarını parayla satan kadınların şehrin içinde yaşamaları, oturmaları yasak edilmiş. (Marko Polo I, ty. 93-94).

Ayrıca, Muhammed Uzbek Han’ın ülkesinde evlenmemiş genç kölelerin de cariyelere yaklaşmaları ve onların işlerini görmeleri yasaktır. (İbn Battûta I, 2004: 476-477).

Rubruk’un aşağıda Oğuzlarla ilgili verdiği bilgi de hemen hemen benzersizdir. Rubruk şöyle der: “Oğlancılık onlar arasında çok büyük suçtur. Bir defasında, Türk hükümdarının (Yabgû’nun) vekili Kûzerkîn’in oymağına Harezmlî biri gelmiş. Koyun satın almak maksadiyle, daha önce misafir ettiği bir Türkün evinde bir müddet misafir kalmıştı. Bu Türk’ün, henüz yüzünde tüy bitmemiş bir oğlu vardı. Harezmlî, oğlanı durmadan kandırmaya ve isteğine râm etmeye çalışıyordu. Nihâyet, çocuk onun istediğini kabul etti. Türk de gelip onları suçüstü yakaladı. Hemen meseleyi Kûzerkîn’e götürdü. Kûzerkîn ona ‘Türkleri topla.’ dedi. O da topladı. Türkler toplanınca çocuğun babası olan Türk’e: ‘Doğru karar vermemi mi? Yoksa yanlış (sahte) karar vermemi mi istersin!’ diye sordu. Türk,

‘Doğru karar vermeni isterim.’ dedi. Kûzerkîn, ‘Öyleyse oğlunu getir’ dedi. Türk de getirdi. Kûzerkin, ‘Her ikisinin de öldürülmesi gerekir.’ dedi. Türk buna razı olmadı. ‘Oğlumu teslim etmem.’ dedi. Bunun üzerine Kûzerkîn, ‘Tâcir fidye vererek canını kurtarır.’ cevabını verdi. Tâcir, oğluna yaptığı hareketten dolayı Türk’e bir miktar, Kûzerkîn’e ise 400 koyun verdikten sonra Türklerin ülkesini terketti.” (İbn Fazlan 1995: 38-39).

Çalışmamızda yer alan dört seyyahın belirttiğine göre, zina yapmak Türk - Moğol örf ve âdetlerine tamamen ters düşen bir davranıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hoş karşılanmayan bir davranış olmasına rağmen, bedeli eskisi gibi ağır değildir. Anadolu’umuzda sadece belli bölgelerde, bu suçu işleyenler ölüme mahkûm edilirler. Ayrıca, Anadolu’da bir genç kızın onuruna gölge düşüren de onunla evlenmek zorundadır.

Türkler hırsızlık yapanlara büyük cezalar verirlerdi. İbn Battûta da bu sözümüzü onaylarcasına şunları söylemektedir: “Türklerin hırsızlıkla ilgili cezaları çok ağır. Hayvan sürüleri bekçisiz, çobansız otlayabilmekte. Yanında çalınmış bir hayvan bulunan, onu iade etmeye ve çalınan hayvanın türünden dokuz adet bulup sahibine vermeye mecburdur! Eğer bunu ödeyecek gücü yoksa çocukları alınır! Çocuğu da yoksa koyun boğazlanır gibi öldürürler.” (İbn Battûta I, 2004: 466).

İbn Battûta seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında sözlerine şunları da eklemektedir: “Türkler hayvan çalanın cezasını şöyle belirlemişler; hırsız ya çaldığı gibi dokuz adet getirecek yahut evlâtlarını teslim edecek davalıya! Eğer evlâdı da yoksa hırsızı koyun gibi boğazlıyorlar! Burada herkes hayvanın uyluklarına özel bir nişan vuruyor sonra çobansız salıyor otlağa! Biz de öyle yaptık. Buraya gelişimizden on gün sonra hayvanlarımızı saydığımızda üç eksik çıktı. Aradan onbeş gün geçmişti ki bir grup Tatar gelip hayvanlarımızı teslim etti bize! Demek ki hayvanlarımızı aldysalar da Türklerin sert kanunlarından korktukları için geri getirmişlerdi.

Geceleyin, gerektiğinde kullanılmak üzere çadırlarımızın karşısına iki at bağladık. Bir gece bu şekilde bağladığımız iki at kayboldu. Hareket ettikten yirmi iki gece sonra atlarımız bize, yolda geri verildi!” (İbn Battûta I, 2004: 567).

İbn Fazlan da Bulgarlarla ilgili şunları söyler: “Hırsız da zina yapan gibi öldürürler.” (İbn Fazlan 1995: 61).

Hem İbn Battûta’nın, hem de İbn Fazlan’ın verdikleri bilgiye göre, Türklerde başkasının malını çalmak daima cezayı gerektiren bir suçtur. Özellikle Türklerde at hırsızlığı söz konusu olduğunda bu suç büyük bir önem kazanır.

Günümüzde de bir başkasının malını çalmak hoş karşılanmaz ve sebebi ne olursa olsun mutlaka hırsızlık yapan kişi cezalandırılır.

Türklerde ve Moğollarda çeşitli suçların cezası genellikle ölümdür. Çalışmamızda yer alan seyyahların bu konuda kaleminden neler çıkmış bir bakalım:

İbn Fazlan Oğuzlarla ilgili şunları söylemektedir: “Bir Türk, Cürcâniyye’ye girince misafir ettiği müslümanın nerede olduğunu sorar. Onu bulunca geri dönünceye kadar evinde misafir kalır. Bir Türk, Müslüman arkadaşının yanında misafir iken ölür, bu Müslümanın bulunduğu kabile ölen Türk’ün kabilesinin bulunduğu yerden geçerse onun kabilesi bu Müslümanı öldürürler. Ona, ‘Sen, onu hapsedip öldürdün. Hapsetmeden, o ölmezdi.’ derler. Aynı şekilde, bir müslüman, bir Türke nebîz (şarap) içirir ve bunun neticesi Türk damdan düşerek ölürse, ona nebîz (şarap) içiren Müslümanı öldürürler. Eğer o Müslüman kafilesinde bulunmazsa, kabilede bulunan en büyük kimseyi yakalayıp onun yerine öldürürler.” (İbn Fazlan 1995: 38).

İbn Fazlan Bulgarlarla ilgili yaptığı yorumda da şunları söyler: “Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kisas olarak onu da öldürürler. Hatâ ile öldürürse, öldüren için kayın ağacından bir sandık yaparlar. Kâtili bunun içine koyup, yanına üç somun, bir testi su bıraktıktan ve üzerini çiviledikten sonra, deve havudunun ağaçlarına benzer üç ağaç dikerek suçluyu bunların arasına asarlar. ‘Biz, onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur’ derler. Zamanla çürüyünceye ve rüzgârlar götürünceye kadar bu şekilde asılı kalır.” (İbn Fazlan 1995: 60).

İbn Fazlan Hazarlarla ilgili olarak da şunları belirtmektedir: “Hâkân bir yere asker gönderirse, bu askerler herhangi bir şekilde ve hiçbir sebeple muharebeden kaçmazlar. Mağlûp olurlarsa, dönenlerin hepsi öldürülürler. Onun kumandanları ve vekili (Hâkân Beh) mağlûp olup geri dönerlerse, onları kadınlarını ve çocuklarını huzuruna getirtir. Onların gözleri önünde kadınlarını ve çocuklarını başkalarına hibe eder. Aynı şekilde, hayvanlarını, silâhlarını ve evlerini de başkalarına verir. Bazen, onları ikişer parçaya bölerek cesedlerini çarmıha gerer. Bazen de, boyunlarından ağaca astırır. Nâdiren affederek onları seyis yapar.” (İbn Fazlan 1995: 82-83).

Rubruk anılarında Çağatay Han’ın torunlarından biri olan Buri ile ilgili şunları aktarmaktadır: “Bir gün, sarhoş olduğu sırada adamlarına şöyle bağırdı: ‘Ben Cengiz Han’ın neslinden olduğum halde, Batu kadar güçlü değil miyim?’ O, şüphesiz Batu’nun ya kardeşi ya da yeğeni idi. ‘Neden Volga nehrinin kıyılarında konaklayamıyorum?’

Bu sözler Batu'ya iletildi. Bunun üzerine Batu, Buri'nin adamlarına yazarak, onu zincire vurup, yanına getirmelerini emretti. Onlar da bu emri yerine getirdiler.

Batu ona, bu sözleri sarf edip etmediğini sordu. Buri inkar etmedi. Bununla birlikte özür dileyerek, o sırada sarhoş olduğunu belirtti. Zira, Moğollar sarhoşlara genellikle hoşgörü ile yaklaşırlar.

Fakat, Batu cevap verdi: 'Sarhoşken benim adımlı anmaya nasıl cesaret edersin?' ve başını kestirdi." (Rubruk 2001: 69).

İbn Fazlan, Bulgarlarla ilgili şunları söylemektedir: "Yolda yürürlerken içlerinden biri idrarını yapmak ister ve silâhı üzerindeyken idrarını yaparsa onu soyarlar. Üzerindeki silâhını, elbisesini ve her şeyini alırlar. Bu hareketi onun câhil ve kâbiliyetsiz bir kimse olmasına yorarlar. Bu, onlar arasında âdettir. Eğer, bir kimse silâhlarını çıkarıp bir kıyıya koyduktan sonra idrarını yaparsa bu hareketini kâbiliyetine ve bilgisine yorarlar. Ona dokunmazlar." (İbn Fazlan 1995: 60-61).

İbn Battûta'nın kaleminden çıkan bir bilgi de şöyledir: "Bana anlatıldığına göre bir gün Sultan Hüseyin'in münker [= günah] bir iş yaptığını duyan ahali saraya hücum ederek bundan vazgeçmesini istediler. Sultan önce direndiyse de sarayın kapısında altıbin kişilik büyük bir kalabalığın toplandığını öğrenince korkuya kapıldı; derhal Fakih Nizâmeddîn ile şehrin ileri gelenlerini huzuruna almak zorunda kaldı. Sonuçta sultanın şarap içtiği anlaşılınca ona 'had cezası' uyguladılar; hem de sarayın içinde! Ahali böylece dağıldı." (İbn Battûta I, 2004: 561).

Şimdiye kadar yer verdiğimiz bilgilere göre diyebiliriz ki, her suçun bir cezası vardır.

Moğolların ülkesinde birtakım yasaklar vardır. Örneğin, Moğollar ölülerine keçeden yapılmış suretler atfederler ve bunları kıymetli bezlerle donatarak bir iki arabaya yerleştirirler. Bu arabaya girmeye hiç kimse cesaret edemez; çünkü bunlar rahiplerin kontrolü altındadır. Daha sonra kâhinler yurt ararlar. Rubruk bu olayı şöyle anlatır: "Buraya gelince, çadırlarını arabadan alırlar ve bütün kabile onlardan sonra çadırlarını kurar. Ayın ilk günü veya bir şölen gününde daha önce tasvir edilmiş olan suretleri alırlar ve çadırlarına yerleştirirler. Sonra Moğollar gelir ve çadıra girerler, suretlerin önünde eğilerek, saygılarını gösterirler. Fakat, yabancı birine bu çadırlara girmek katiiyen yasaktır. Ben bunu bir defasında denemek istediğimde, sert bir şekilde ikaz edilmiştim." (Rubruk 2001: 74-75).

Ayrıca, Moğollarda ölen kişinin yanında bulunan birisi de bir yıl Möngke Han'ın çadırına giremez. (Rubruk 2001: 110).

Kubilay Han'ın sarayının giriş kapısında da iri yarı iki adam durmaktadır. Marko Polo bunların görevlerini şöyle anlatır: “Bu iki adamın ellerinde birer kalın urgan (kırbaç) bulunuyor. Görevleri de şu:

Kubilay Han'ın bulunduğu salonun eşiğine kimsenin ayak basmaması şart. İşte salona girerken bu kaideyi bilmeyenlere yabancılara bunu hatırlatıyorlar. Bir de dikkat etmeyip eşiğe basan olursa ceza diye üstündeki elbiseyi çıkartıyorlar. O kişi de ceza olarak bir miktar para veriyor. Yahut elbisesini çıkartmıyorlar da ellerindeki kalın urganlarla birkaç defa vuruyorlar.

Yalnız bu davete girerken oluyor. Davet bittikten sonra hemen herkes sarhoş vaziyette olduğu için pek kimse bu kurala uymuyor. Yahut aldırın olmuyor.

Bunun sebebini sordum, şöyle anlattılar:

‘Eşiğe basmak iyi sayılmaz. Hele Kubilay Han'ın bulunduğu bir yerde bir kimsenin kapının eşiğine basması uğursuz telakki edilir. Bu bakımdan bu hizmetkarlar bir kimsenin eşiğe basmamasına dikkat ederler.’ (Marko Polo I, ty. 103).

Rubruk'un belirttiğine göre de, Möngke Han'ın çadırının eşiğine basan kişi bir daha Han'ın çadırına giremez, çadıra girmesi yasaklanır (Rubruk 2001: 97).

Günümüzde de kapının eşiğine basmak, kapının eşiğinde durmak yasaktır; çünkü böyle bir davranışın uğursuzluk getireceğine inanılır. Unutmamak gerekir ki, eşiğin bir sahibi vardır ve o rahatsız edilmemelidir.

Moğolların ülkesindeki yasaklardan biri de kumar oynamaktır. Marko Polo bunu şöyle anlatır: “Kubilay Han en çok kumar oynamaya kızıyormuş. Rahipler dediler ki:

‘Büyük hükümdarımız, daha çok kumar oyununu yasaklamıştır. Özellikle kumara çok kızar.’

‘Peki neden en çok kumar oynamaya kızar?’ diye sordum.

‘Bir kere sanıyoruz ki ülkemizde kumar oynamak diğer ülkelerden daha çok yaygındır. Sonra bu kötü alışkanlığın önüne geçmek lâzım.’

‘Bunu nereden biliyorsunuz?’

‘Biz halkımızın kumara karşı düşkün olduğunu biliyoruz. Bütün gayemiz kumar alışkanlığını azaltmaktır.’

‘Bunun için ne gibi tedbirler alıyorsunuz?’

‘Önce Büyük Hükümdarımız, kumarı hiç sevmediği için şiddetle yasaklamıştır. Sonra bir yandan zorla ve cezayla, bir yandan telkinle kumarın kötülüğünü anlatıyoruz.’

Bana, rahipler ve Han-balık'taki bazı kişiler Büyük Hükümdarın kumara karşı şiddetle mücadele ettiğini anlattı. Onlara göre Kubilay Han dermiş ki:

‘Sizin bütün malınız mülkünüz, benimdir. Kumar oynamakla benim malım ve mülkümle kumar oynamış oluyorsunuz.’

Bu düşüncenin ne derece doğru olduğunu bilmem ama, Kubilay Han, kumar oynayanları yakalatırsa aynı zamanda kumar oynayanların malını mülkünü de elinden almış. Yani sizin anlayacağınız müsadere edermiş.

Burada bana şöyle dediler:

‘Kubilay Han, herhangi bir kimsenin malını mülkünü elinden almak, müsadere etmek için böyle bir bahane uyduracak insan değildir. Bu bakımdan ciddî olarak, kendisinin kumarı hiç sevmeye inanamazsınız.’

Tabii buna inanmak ister insan ama oldukça da güçtür hani; yalnız Kubilay Han'ı görüp tanıdıktan sonra ben de şuna inandım ki hükümdar, başkalarının malını mülkünü müsadere etmek için böyle bir bahane ileri sürecek karakterde değildir.” (Marko Polo I, ty. 151-152).

Günümüzde de kumar oynamak kötü bir alışkanlıktır ve kumar oynayanların da sonları hüsrarla bitmektedir.

Kubilay Han, Kaçar Modun şehrinde sürek avına çıktığı zaman ne bir kimse buraya yaklaşabiliyor, ne de bir hayvan avlayabiliyor. Marko Polo bu yasağı şöyle anlatır: “Kubilay Han bu geçici konak yerine gelince zaten kumandanları, muhafızları belirli bir alanı kontrol altına alırlar. Buraya kimseyi sokmazlar, hatta yaklaştırmazlar bile.

Bununla birlikte bu bölgenin dışındaki yerlerde av avlamak serbesttir. Yalnız Tatarlar'da bu kanun var, Hükümdarın bulunduğu yere, kendi yakınları ve saraya mensup kimselerin dışında bir kişi yaklaşmıyor.

Bir de şu kanun önemli: bu kanun da hükümdarın ne büyük bir otoriteye sahip olduğunu gösteriyor.

Kubilay Han için av mevsimi mart ayı ile ekim ayları arasında; işte bu aylar arasında kimse av avlayamıyor. Hatta ne bir kumandan, ne bir han, ne de saraya mensup bir kişi. Bu aylar içinde ülkede av avlamak sadece Kubilay Han'a ait.

Bu kanuna kimse karşı gelemiyor. Karşı geleni yakaladıkları zaman ağır ceza veriyorlar. Kubilay Han da bu kanunun bilhassa büyük titizlikle tatbik edilmesini istiyor; cezaların ağırlığı da birçok kişiyi ürkütüyor.

Bir şey dikkatimi çekti; Kubilay Han'ın avlamak için yasak ettiği hayvanlar veya kuşlar tesadüfen bile herhangi bir adama yaklaşırsa, veya onu görse bile hayvanın kılına dahi dokunamıyor. Kubilay Han'ın buyruklarına bu kadar itaat ediyorlar.” (Marko Polo I, ty. 119-120).

Marko Polo, Kubilay Han'ın yasaklarından birini de şöyle anlatır: “Hükümdarın kırmızı mührünü taşıyan paralar ülkenin her yerinde geçerli. Emir böyle. İmparatorluğunun sınırları içinde her yerde bu para geçiyor. Hiç kimse parayı kabul etmemezlik yapamıyor. Cezası çok ağır bu fiilin de.” (Marko Polo I, ty. 123). Ayrıca Kubilay Han, parayı taklit edenlere de çok ağır cezalar veriyor (Marko Polo I, ty. 122).

Marko Polo bunun ötesinde Kubilay Han'ın yasakları ile ilgili şunları da söyler: “Ordusu yüz ve bin esasına göre kurulmuş. Yüz kişinin, bin kişinin ve on bin kişinin bir kumandanı var. Her kumandana Kubilay Han yetkisini gösterir bir gümüş veya altın madalya (tablet) veriyor. Yani şöyle: her yüz kişinin kumandanı gümüş bir tablet ve tabak taşıyor. Bir kişinin kumandanı altın bir tablet alıyor. Kubilay Han'ın yetki ve otoritesi o altın tabletin üstünde yazılı; yüzbin kişinin ki tümen diyorlar buna, kumandanı altın bir tablet alıyor, fakat tabletin üstünde bir aslan kafasının resmi işlenmiş.

Bütün bu tabletlerin üstünde şunlar yazılı:

‘Kubilay Han adına, Büyük Allah'ın hükümdarımıza verdiği lütuf ile; O'na itaat etmeyenlere ölüm.’

Bir de şu var: Tableti taşıyanlar, adeta hükümdarın yetkisini kullanabiliyorlar. Karşı gelenlere ceza veriyorlar.

Bir de tümen kumandanları ile ordu baş kumandanı var. Bunlara çok ağır altın tablet veriyor. Fakat bunların bir özelliği de kumandanlara en geniş yetki verildiğini tevsik etmek. Böylece Kubilay Han'ın bütün yetkileriyle techiz edilmiş oluyor.” (Marko Polo I, ty. 87).

Kanaatimizce, Kubilay Han'ın ülkesinde birçok şey yasakları oluşturmaktadır. Marko Polo yine bu konuda şunları söyler: “Han-balık şehrinin tam ortasında saray gibi büyük bir bina vardır. Burada kocaman bir çan bulunur. Akşam üstü olunca bu büyük çan üç defa çalınır. Bunun anlamı şudur: Çan çaldıktan sonra Han-balık'tan çıkmak yasaktır. Hiç kimse şehirden çıkıp civardaki kasabaya, köye falan gidemez.

Ancak çıkma izni olanlar akşam üstü çan çaldıktan sonra şehirden çıkabilirler. Şehrin etrafında muhafızlar devriye geçer, o saatten sonra çıkan var mı onları kontrol ederler. Atlılar sabaha kadar devriye gezerler şehrin çevresinde, eğer izinsiz birini şehirden

çıkarken yakalarlarsa hemen tevkif ederler, ertesi gün de bir subayın karşısına çıkarırlar, subay onu dinler, eğer haklı bulursa serbest bırakır, yoksa kırbaçlanır.

Şehrin büyük kapılarını en azından bine yakın asker koruyor. Bütün giren çıkanlar sıkı bir kontrolden geçiriliyor. Bu bir bakıma Kubilay Han'a giren ve çıkanların saygı göstermesi anlamına geliyormuş, bir bakıma da kötü veya şüpheli kişilerin şehre giriş ve çıkışını gözlüyorlar askerler. Aslında, kâhinler Kubilay Han'a demişler ki: 'Aman Katay halkını sıkı bir göz altında bulundur. Ne olur ne olmaz baş kaldırmayı seven sert tabiatlı insanlardır, sıkı tedbir almayı ihmal etme.' (Marko Polo I, ty. 94).

Marko Polo Kubilay Han'ın Han-balık'taki şehrinde uygulanan cezalar için şunları da söylemektedir: "Her hangi bir kimseye ceza verilecekse ve cezası da idam ise katiyen bunu şehrin içinde uygulamıyorlar. Çok uzaklarda cezayı infaz ediyorlar. Ne kadar suçlu var, hangi suçlardan ne cezalar veriyorlar, pek anlatmadılar." (Marko Polo I, ty. 193).

Marko Polo bunun ötesinde şunları da söylemektedir: "Bu her zaman olmaz ama ara sıra büyük hükümdar suçluları affedermiş. Bir rahip büyük hükümdarın hemen her üç yılda bir bazı suçluları affettiğini söyledi. Bu adeta bir gelenek haline gelmiş.

Yalnız şunu da ekliyeyim. Bazı suçlarda mahkum olmuş suçlular, büyük hakanın ihsanıyla affedilseler bile, yahut cezalarını çekip bitirseler bile, çenelerine bir işaret yapılıyor.

Kızgın demirle bir nevi dağlıyorlar suçluların çenelerini, bir işaret koyuyorlar. Böylece suçlular çenelerindeki dağlanmış gibi duran işaretten tanınıyor." (Marko Polo I, ty. 151).

Rubruk, çalışmamızın bu bölümüyle ilgili söylediklerimizi toparlar nitelikte Moğollar hakkında şunları söyler: "Onların yasal görenekleri hakkında sizlere belirtmeliyim ki, iki kişi arasındaki herhangi bir münakaşa ya da fiili kavga durumunda araya girmeye kimse cesaret edemez. Bizzat bir baba kendi oğluna yardım için müdahale etmez. Herhangi bir haksızlık olduğunda hükümdârın mahkemesine başvurur. Ona bir başkası daha saldırırsa, saldırıyı öldürerek cezalandırır. Hasım tutuklandığı zaman, kabile reisinin kararı derhal yerine getirilmelidir.

Ölüm cezası, herhangi bir kimse suçüstü yakalandığında veya suçunu itiraf ettiğinde uygulanır. Birkaç şahit bulunduğunda, suçlu işkenceyle suçunu itiraf etmeye zorlanır. Katiller ve zina suçu işleyenler ölümle cezalandırılır. Cariyelerine herkes istediğini yapabilir. Büyük hırsızlıklarda ölümle infaz edilir. Daha ufak hırsızlıklarda, meselâ bir koyun hırsızlığında, bir daha tekerrür etmemek üzere değnek cezası verilir. Yüz darbe için

yüz değnek gereklidir. Ben burada yerine getirilmesi gereken yargı kararlarından söz ediyorum. Kendilerini elçi olarak tanıtan ama aslında elçi olmayan sahte elçiler de öldürülmüşlerdir. Zehir üreten büyücü ve cadılara da aynı şekilde davranırlar.” (Rubruk 2001: 41-42).

Görebildiğimiz kadarıyla, seyyahların verdiği bilgiler birbirine benzemekte ve birbirini konu bakımından tamamlamaktadır.

Şimdi de konumuzla ilgili olarak Marko Polo’nun ve İbn Battûta’nın kaleminden çıkan hikâyelere yer vereceğiz:

Marko Polo konumuzla ilgili olarak aşağıdaki hikâyeyi nakletmektedir:

“Katayanlılar ayaklanma planı hazırlamışlar. Bunu neden yapmışlar biliyor musunuz?

Kubilay Han belirli bölgelerde yetkili kişileri tayin eder. Bu yetkililer hükümdarın kendilerine verdiği otoriteye dayanarak bazı hareketlerde bulunurlar, yani bölgeyi idare ederler.

Bu yetkililerin içinde biri varmış ki, çok zalimmiş. Adı Ahmed, Müslüman ama çok zalim bir kumandan. Birçok vesilelerle Kubilay Han’a yaklaşmayı ve onun gözüne girmeyi başarmış. Galiba da geleceğe dair bir iki haber vermiş ve haberler de çıkmış. Artık Kubilay Han onun bir sözünü iki etmiyormuş.

Ahmed çok zalim biri; bölgeyi işine geldiği gibi başlar idare etmeye. Asar, keser, göz dağı vermek için adamları kırbaçlatır. Hatta birini sevmiyor mu hemen hükümdara gider ve der ki:

‘Bu adam işittiğime göre size bazı şeyler hazırlıyor. Birkaç kişiyle konuşmuş, ayaklandırmak için adam topluyor.’

Kubilay Han bir defa onun sözüne inanmış ya:

‘Sen nasıl münasip görürsen öyle yap’ der.

Zalim Ahmed de zaten böyle bir cevap bekliyor, sevmediği adamın hemen kafasını uçurtur.

Bu davranışları o kadar yaygınlaşır ki, artık hiç kimse Ahmed’i sevmediği gibi, hem korkar ondan hem de nefret eder. Bir zaman gelir Kubilay Han’dan sonra en korkulan kişi olur. Tabii yetkisi de en geniş idareci olur aynı zamanda.

Halk arasında nice masumun kanına girer bu Ahmed denen zalim kumandan. Hatta kendi menfaatlerine dokunan biri varsa ona bir suç isnat eder ve bir yolunu bulup onu öldürtür.

Ahmed bunlarla kalmaz, duyar ki birinin güzel bir kızı var, hemen adamlarını oraya yollar. Adamları derler ki:

‘Dile, bizim hükümdardan -Yani Ahmed’den- ne istersen dile. O çok güçlüdür. Hem sen kızını hükümdarımıza verirsen o kızını mesut eder, seni de iyi bir yere tayin ettirir.’

Adam bir yandan korktuğu için, bir yandan da kendisine bir şeyler vaad edildiği için kızını verir. Ahmed de bir yolunu bulup o adamı iyi bir vazifeye tayin ettirir.

Bundan başka tehdit veya para ile evli kadınları bile o haremine dahil eder, karşı duranı hemen suçlayarak kafasını uçurtur.

Söylendiğine göre, 25 kadar oğlu varmış. Oğulları da hep babaları için gizli ve karanlık işler çevirmiş. Bu bakımdan Ahmed’in muazzam bir hazinesi varmış. Çünkü birini bir yere tayin etti mi, mutlaka o adam Ahmed’e iyi bir hediye vermek zorunda imiş.

Böylece Ahmed tam yirmi iki yıl bölgeyi idare etmiş. Kataylılar bakmışlar ki bu adamın zulmüne dayanılır gibi değil, ne yapıp edip bu adamdan kurtulmayı düşünmeye başlamışlar.

İçlerinden biri çıkıp der ki:

‘Bu adamı öldürelim, yoksa karılarımız, kızlarımız ve servetimiz mahvolacak.’

Derken birinin aklına şu fikir gelir:

‘Burada bir kumandan var, bin kişilik de kuvveti var onun, Cençu. Ahmed, Cençu’nun karısını kızını elinden aldı. Onun için Cençu ondan nefret eder. Gidip derdimizi ona söyleyelim.’

Cençu’ya gidip durumu gizlice anlatırlar. Cençu’nun aklına bir kumandan gelir.

‘Bir kumandan daha var, Katayanlı o da, adı Vançu. Hem onun kuvveti benimkinden daha çok, en az on bin kişilik bir ordusu var. Onunla bu işi yapabiliriz.’

Cençu ile Vançu aralarında gizli bir komplo hazırlarlar. Kubilay Han’ın üç ay Şang’tu’da kaldığı bir zamanı seçerler. Kubilay Han zaten Şang-tu’ya gittiği zaman Han-Balık’a Ahmed kumanda ediyor.

Katayan’ın ileri gelenleriyle gizli bir toplantı yapar Cençu ile Vançu. Planları da şöyle:

Bölgedeki köy ve kasabalarda oturan kişiler, önceden tesbit edilmiş zaman gelince, sakalı olanları hemen öldürecekler. Belki şaşırırsınız, neden sakalı olanlar diye? Çünkü Katayanlı erkekler hiç sakal uzatmazlarmış, sakallı olan ise Katayanlı değillermiş. Mesela

Tatarlar, Müslümanlar veya Hristiyanlar sakal uzatmış. İşte sakallıları hemen öldürmelerinin sebebi bu.

Köyden köye, kasabadan kasabaya da gizli bir işaretle sakallı adamları öldürdüklerini belirtecekler.

Bütün Katayanlılar, Kubilay Han'ın idaresinden zaten nefret ediyormuş. Çünkü Kubilay Han bütün idare mekanizmasının başına kendi adamlarını, Tatarları fa!an getirmiş.

Plan gereğince Cençu ile Vançu önceden kararlaştırılan gece saraya girerler. Vançu hemen gider, Kubilay'ın oğlunun tahtına oturur. Ve hemen Ahmed'e haber salar:

'Gidin söyleyin Cengiz geldi ve hemen kendisini görmek istiyor' deyin.

Haberi Ahmed'e götürürler. Ahmed'in sarayı, eski şehirde; önce pek bir şey anlamaz ama herhalde acele bir şey var da beni çağırıyor, diye düşünür.

Katayanlılar, Ahmed'i öldürürsek, bu işi temizleriz diye planlamışlar aslında; yani onlara göre bütün iş, Ahmed'in kafasını uçurmak.

Ahmed sarayından çıkar, tam Cengiz'in sarayına girecek Kogatay adında bir kumandana rastlar: Kogatay merakla sorar:

'Gecenin bu saatinde nereye gidiyorsun, ey Ahmed?'

Ahmed de cevap verir:

'Cengiz beni çağırtmış, bilmem ne istiyormuş.'

Kogatay şaşkın sorar:

'İyi ama Cengiz burada değil ki, seni çağırtsın.'

'Az önce haber saldı, gelmiş hemen beni görmek istiyormuş.'

Kogatay şöyle bir düşünür, kafasını sallar:

'Bunda bir iş olacak ama ne? Çünkü burada idim ve hiç bir kapıdan kimsenin girdiğini görmedim.'

Ahmed Saraya doğru yollanır, ama Kogatay şüphelenmiş bir defa, adamlarını toplar o da Ahmed'in ardından saraya gider.

Ahmed saraya girince önce bir şaşırır. Vançu, ışıkları yaktırmıştır. apaydınlıktır her yer. Şöyle bir bakar, sonra taht salonuna gider.

Ya benzettiğinden, ya pek ayırtedemediğinden, hemen tahta yaklaşır ve Kubilay Han'ın oğlu zannı ile Vançu'nun önünde diz çöker. Cençu da zaten bu anı bekliyor, hemen koca kılıcını kaldırır ve Ahmed'in kafasını gövdesinden ayırır.

İşte tam o sırada Kogatay ve adamları salona girerler. Ahmed'in kanlı kafasının gövdesinden ayrılmış yerde yuvarlandığını görünce hemen durumu anlar; adamları iki okla tahtta oturmuş Vançu'yu öldürür ve Cençu'yu da yakalarlar.

Bunun üzerine hemen şehire ilan ettirir, der ki:

‘Sokağa kim çıkarsa hemen oracıkta öldürülecektir.’

Katayanlılar durumu bildikleri için hiç evlerinden çıkmazlar ama, liderlerinin de öldüğünü öğrenince hiç işe karışmamayı tercih ederler.

Kogatay, evleri arar, Ahmed'e karşı böyle plan hazırlayanların kimler olduğunu tesbit eder. Onları yakalar.

Kogatay durumu hemen Kubilay Han'a da bildirmeyi ihmal etmez. Kubilay Han emir verir:

‘Hemen durumu tahkik et ve suçluları şiddetle cezalandır.’

Ertesi gün Kogatay, sıkı bir tahkikata girer, yalnız Han-balık'ta değil, civardaki kasaba ve şehirlerde de aynı işi yapar, bu işle ilgili kim varsa toplar cezalandırır.

Kubilay Han, Han-balık'a dönünce, neden Ahmed'i öldürmek istediklerini merak eder, adamlarını çağırır, işin iç yüzünü öğrenmelerini emreder.

Kubilay Han'ın adamları araştırır ve öğrenirler ki Ahmed, zalim bir idarecidir ve halka adeta kan kusturmuştur. Bunun üzerine, Ahmed'in nesi var nesi yok, hazinesinde hemen kendi sarayına taşınmasını buyurur. Bu arada Ahmed'in zâlim oğullarını da yakalattır.

Daha sonra ibret olsun diye Ahmed'in cesedini mezarından çıkartır ve sokaklarda yarı kokmuş cesedi hayvanlara parçalatır. Oğullarına da ağır cezalar verir.” (Marko Polo I, ty. 95-100).

İbn Battûta da konumuzla ilgili olarak aşağıdaki hikâyeyi nakletmektedir: “Tarihten anlayanların bana söylediğine göre Belh Mescidi'ni bir kadın yaptırmış. Onun kocası Abbâsîoğullarının Belh valisi Davud b. Ali imiş. Herkesin söz birliği ederek aktardığına göre halife, yöre halkının kalkıştığı bir eyleme öfkeleniyor; onlardan ağır vergi alınması için memuru gönderiyor. Adam şehre varınca kadınlar ve çocuklar mescidi yaptıran kadının yanına varıyorlar. Bu kadın onların emirinin eşidir. Çoluk-çocuk hep beraber şikâyetlerini bildiriyor, halifeden gelen ağır para cezasından dem vuruyorlar. Kadın, mücevherlerle süslü paha biçilmez elbisesini halifenin memuruna göndererek:

‘Bunu halifeye götür! Belh ahalisinin yoksulluğundan ötürü onların yerine ben bu giysiyi veriyorum!’ diyor. Zaten giysinin değeri görevlinin halktan toplayacağı vergiden

daha büyükmüş! Memur, halifeye gidip elbiseyi takdim ediyor ve olayı anlatıyor. Halife yüzü kızarmış bir vaziyette:

‘Bu kadın bizden de mi cömert?’ diyerek Belhlilerden söz konusu ağır verginin kaldırılmasını ve elbisenin kadına geri verilmesini emrediyor. Ayrıca o yöre halkından her sene aldığı haracı bu sefer bağışladığını söylüyor. Tekrar Belh’e dönen görevli, cömert kadının evine giderek halifenin sözlerini naklediyor, elbiseyi iade ediyor. Fakat kadın:

‘Yüce halifenin gözü bu elbiseye düştü mü?’ diye sorunca memur:

‘Evet, bu giysiyi gördü [ve beğendi!]’ cevabını veriyor. Kadın:

‘Namahremın gözünün düştüğü elbiseyi asla giymem!’ diyerek satılmasını emrediyor elbisenin... Elde edilen parayla bu mescidi, zaviyeyi ve tam karşısında küfeki taşından mamul ribâtı inşa ettiriyor. Şu anda bu ribât hâlâ ayaktadır.

Harcamalardan sonra yine de üçte bir oranında para artınca bu miktarın mescidin sütunlarından birinin altına gömülmesini emretmiş, ihtiyaç olursa kolayca bulunup kullanılsın diye... İşte Tinkîz bu hikâyeyi duyunca mescitteki sütunların yıkılmasını emrediyor. Bütün sütunların üçte biri yıkıldıktan sonra hiçbir şey bulamayınca geri kalanları bırakıyor.” (İbn Battûta I, 2004: 555-557).

Hem Rubruk’tan , hem de Marko Polo’dan öğrendiğimiz hikâyeler konumuz açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, suç kelimesi Orta Çağ’dan beri kullanılan bir kelimedir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de insan öldürme, ırza geçme, şiddetli saldırılar, hırsızlıklar gibi toplum kurallarına aykırı davranışlar suç sayılmaktadır ve suç işleyenler de çeşitli cezalarla cezalandırılmaktadır.

G. ERKEKLERLE KADINLAR ARASINDA İŞ BÖLÜMÜ

Çalışmamızın bu bölümünde seyahatnamelerini incelediğimiz dört Orta Çağ seyahatının gözlemlerine göre, Türk - Moğol gelenekleri içerisinde yer alan kadınların ve erkeklerin görevleri ile ilgili derledikleri bilgilere yer vereceğiz.

Rubruk, Moğol kadınlarının görevlerini şöyle anlatır: “Kadınların vazifeleri arabaları yönetmek, yurtları kurmak ve yeniden kaldırmak, inekleri sağmak, yağ ve peynir yapmak, derileri dabaklamak ve birbirine dikmek. Bu işi hayvan sinirlerinden elde ettikleri ipliklerle yaparlar. Sinirleri çok ince ipliklere bölerler ve uzun bir ipliğe dönüştürürler. Ayrıca ayakkabı, çorap ve diğer giysileri dikerler. Giysilerini hiç yıkamazlar, çünkü ıslak giysilerini kurutmak için astıkları takdirde, Tanrı’nın kızarak güreleyeceğine inanırlar. Bir kimse eşyalarını yıkarsa onu döverek çamaşırlarını elinden alırlar, zira gök gürültüsünden her şeyden fazla korkarlar. Gök gürlediği takdirde, her yabancıyı çadırlarından çıkarır, gök gürlemesi bitene kadar, siyah keçelerin içine sığırırlar.

Yedikleri kapları da hiç yıkamazlar. Et piştiği zaman, suyu ile birlikte onu koymak istedikleri kaselere koyarlar, sonra da yeniden kazana dökerler. Kadınlar ayrıca keçeler yapıp yurtlarını örterler.” (Rubruk 2001: 40).

Rubruk bunun ötesinde Moğol erkeklerinin görevlerini de şöyle anlatır: “Erkekler, ok, yay, biniş askısı, üzengi ve eyer yaparlar. Çadır ve araba yapar, atlara bakar, kısırakları sağlar, tulumlara koydukları at sütünü çalkalarlar. Develeri güder ve yüklemelerini yaparlar. Koyunlarla keçileri karışık güderler. Bu hayvanlar bazen kadınlar, bazen de erkekler tarafından sağılırlar. Tuzlanmış yağlı koyun sütü için deri dabaklarlar.

Ellerini ve başlarını yıkamak istediklerinde ağızlarına su doldururlar ve bunu yavaşça ellerine doğru akıtırlar, sonra da saçlarını ıslatır ve başlarını yıkarlar.” (Rubruk 2001:40-41).

Ayrıca, Moğolların çadırında kadınların giriş tarafının yanında inek derisinden yapılmış bir maket bulunur. Bu maket, kadınlara görevlerinin inekleri sağmak olduğunu göstermektedir. (Rubruk 2001:34).

Yukarıda yer verdiğimiz Rubruk’un Moğollarla ilgili gözlemi hemen hemen benzersizdir.

İbn Battûta da anılarında Türklerle ilgili aşağıdaki şekilde bir açıklama yapar: “Macar ülkesinde erkekler kadınlara aşırı saygı gösterirler. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahadem Kirem’den çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltıye Bey’in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaş-

larla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmişim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalâde güzel dört cariye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşıncı o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde [kuşağımsı] uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kımız tutumlarından bir kadeh dolduran hatun iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kımızı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun kibarca huzurdan çıktı. Beylerin hatunlarına gösterdikleri ilgi burada böyle!

Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince, bunların da durumu diğerlerinden aşağı değil! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç-dört cariye vardı; başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve ‘buğtâk’ adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açık olduğu gibi kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu.

Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız da ‘Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!’ dersiniz. Zira kocası, koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun ‘külâ’ [=külâh] denilen şapkadan başka bir şey taşımamaktadır.” (İbn Battûta I, 2004: 472-473).

Marko Polo da Tatarlar için şöyle der: “Bütün ev işlerini, öte beri almak ve satmak gibi işleri kadınlar görüyor. Erkekler bu tür işlerle hiç de uğraşmıyorlar. Sadece ava çıkıyorlar ve savaş hazırlığı ile meşgul oluyorlar.” (Marko Polo I, ty. 69).

Görebildiğimiz kadarıyla, hem Türklerde, hem de Moğollarda kadınların ve erkeklerin görevleri birbirinden farklıdır. Bu geleneğin izleri hâlâ günümüzde de görülmektedir.

Konumuzla ilgili olduğunu düşünerek Kubilay Han’ın yanındaki insanların görevlerinden de bahsetmek istiyoruz:

Marko Polo şöyle der: “Kubilay Han’a sofrada hizmet eden uşaklar, ağız kısımlarını ince tülbentle örtüyorlar. Tülbent de çok ince simden dokunmuş. Sebebini sordum şöyle dediler:

‘Efendim, hükümdarımız yemek yerken veya O’na hizmet ederken uşaklar aksırabilir veya nefesi O’nu rahatsız edebilir. Bu yüzden uşaklar ağız kısımlarını ince bir tülbentle örterler.’ (Marko Polo I, ty. 102).

Ayrıca Marko Polo’nun belirttiğine göre, Kubilay Han sarayında davet verirken saraya mensup kişilerin ayrı ayrı görevleri vardır. Marko Polo bunu şöyle anlatır: “Davet sırasında saraya mensup kişiler gelen gidene bakıyorlar. Yol iz bilmeyen varsa onlara anlatıyorlar, yahut kılık kıyafetleri bakımından davete gelmeleri uygun değilse geri çeviriyorlar. Yani sizin anlayacağınız bir nevi mihmandarlık yapıyorlar. Yahut teşrifatçılık.

Kubilay Han bilhassa, kılık kıyafet ile etikete çok meraklı imiş, bu yüzden pek çok kişiyi ve misafiri geri çevirmiş. Sofrada tatsız bir durum olmaması için bu teşrifatçılar bütün davet boyunca kapıda ve salonda dolaşıp duruyorlar.

Bu teşrifatçıların bir başka vazifesi de misafirlere hizmet eden uşaklara hatırlatmak, ‘Bak falan misafirin içkisi bitti, falanın önündeki tabağı kaldır’ gibisine. Yahut misafirlere yaklaşp ‘Efendim başka bir arzunuz var mı?’ diye soruyorlar.

Bu arada bir garip adete daha rastladım bu davetlerde.

Salonun bütün giriş çıkış kapılarında iri yarı adam duruyor. Bu iki adamın ellerinde birer kalın organ (kırbaç) bulunuyor. Görevleri de şu:

Kubilay Han’ın bulunduğu salonun eşiğine kimsenin ayak basmaması şart. İşte salona girerken bu kaideyi bilmeyenlere yabancılara bunu hatırlatıyorlar. Bir de dikkat etmeyip eşiğe basan olursa ceza diye üstündeki elbiseyi çıkartıyorlar. O kişi de ceza olarak bir miktar para veriyor. Yahut elbisesini çıkartmıyorlar da ellerindeki kalın organlarla birkaç defa vuruyorlar.

Yalnız bu davete girerken oluyor. Davet bittikten sonra hemen herkes sarhoş vaziyette olduğu için pek kimse bu kurala uymuyor. Yahut aldırın olmuyor.

Bunun sebebini sordum, şöyle anlattılar:

‘Eşiğe basmak iyi sayılmaz. Hele Kubilay Han’ın bulunduğu bir yerde bir kimsenin kapının eşiğine basması uğursuz telakki edilir. Bu bakımdan, bu hizmetkarlar bir kimsenin eşiğe basmamasına dikkat ederler.’ (Marko Polo I, ty. 102-103).

Kubilay Han’ın hazinesine bakan kişiler de vardır. Marko Polo bunların görevlerini de şöyle anlatır: “Kubilay Han, Han-balık’ta yaşayan bir ailenin şu veya bu sebeble

yoksul kaldığını öğrenir. Yalnız bu ailenin namuslu ve dürüst olması gerekir. Yoksa iyi şöhreti olmayan ahlâksız kişileri asla himaye etmiyor Büyük hükümdar.

İşte dediğim gibi, dürüst namuslu bir ailenin aç kaldığını, yoksullaştığını öğrenince nasıl yardıma koşuyor?

Olur ya, insan hastalık veya yaşlılık sebebiyle çalışamayacak duruma da düşebilir. Bu gibi aileler isterse sekiz on çocuklu olsun; hemen Kubilay Han onlara yardım eder.

Hükümdarın hazinesine bakan, O'nun adına harcamaları idare eden kişiler vardır Han-balık'ta. İşte yoksul düşenler veya işsiz kalanlar hükümdarın hazinesindeki memurlara giderler. Bu gibi memurlar zaten hükümdarın sarayında otururlar, görevleri de hazineyi görüp gözetmektir.

İşte bu gibi memurlara giden yoksul ve işsizler ellerindeki vesikayı onlara verirler. Bu vesika kendilerinin yoksul veya işsiz çalışamayacak halde olduğunu göstermektedir.

Memurlar bunun üzerine, gerekli yardımı yoksul veya işsiz çalışamayacak kimse-
lere yaparlar. Bu yardımlar daha çok aynıdır. Aynı yardım da şöyle olur:

Muhtaç kişiye elbise yapması için kumaş verilir. Bu kumaş pamuklu veya gerektiğinde ipekli olur. Yoksul kimse bu kumaşı alır ve hükümdarın adına iş yapan yani çalışan terzilere götürür. Bu terziler haftada bir gün, bu gibi kimselere, yani yoksullara o kumaştan parasız elbise dikmek zorundadırlar.” (Marko Polo I, ty. 142).

Marko Polo bunun ötesinde şunları söyler: “Büyük şehirlerde hükümdar için zaman zaman kumaş dokunur. Zaman zaman kumaş dokunur derken şunu kastettim. Belirli zamanlarda kumaş dokuyan atelyeler, Kubilay Han'ın askerleri için kumaş dokur, bunun için de para almazlar. Bu bir nevi askerlere hükümdarın ordusuna, yardım etmek anlamına gelir.” (Marko Polo I, ty. 142-143).

Ayrıca Kubilay Han, güneye giderken dört filin üstünde tahta barınağında seyahat eder. Bu arada saraya mensup yakınları ve adamları da yanından ayrılmazlar. Görevleri de etrafı kollamak ve ilgi çekici bir av sahnesi hazırlamaktır. (Marko Polo I, ty. 114).

Kubilay Han, yol boyunca belirli yerlere de ağaç diktiriyor. Kubilay Han, bu gibi işlere büyük önem veren bir hükümdardır. Marko Polo bu konuda şöyle der: “Hatta bunun için bazı kişileri vazifelendirmiş. Onların görevleri de zaman zaman yollardaki işaretleri veya ağaçları kontrol etmek. Eğer bir tarafta aksaklık falan varsa hemen adamlarına haber veriyor, onlar da düzeltiyorlar.” (Marko Polo I, ty. 139).

Şu bilgide Marko Polo'nun kaleminden çıkmadır:“Han-balık'ta Kubilay Han'ın özel bir darphanesi var. Hani para kesmede veya sikke kesmede epey hünerli de ustaları bulunuyor bu darphanede.

Darphane ile iş bitmiyor sikke kesmede; bunun yanı sıra kimya bilgisi de lâzım. Tatarlar bu işi iyi öğrenmişler. İşin üstesinden büyük ustalıklarla geliyorlar doğrusu.” (Marko Polo I, ty. 120).

Kubilay Han'ın Han-balık'taki şehrinin tam göbeğinde saraya benzeyen büyük bir bina vardır. Marko Polo bunu şöyle anlatır:“Burada kocaman bir çan bulunur. Akşam üstü olunca bu büyük çan üç defa çalınır. Bunun anlamı şudur: Çan çaldıktan sonra Han-balık'tan çıkmak yasaktır. Hiç kimse şehirden çıkıp civardaki kasabaya, köye falan gidemez.

Ancak çıkma izni olanlar akşam üstü çan çaldıktan sonra şehirden çıkabilirler. Şehrin etrafında muhafızlar devriye geçer, o saatten sonra çıkan var mı onları kontrol ederler. Atlılar sabaha kadar devriye gezerler şehrin çevresinde, eğer izinsiz birini şehirden çıkarken yakalarlarsa hemen tevkif ederler, ertesi gün de bir subayın karşısına çıkarırlar, subay onu dinler, eğer haklı bulursa serbest bırakır, yoksa kırbaçlanır.

Şehrin büyük kapılarını en azından bine yakın asker koruyor. Bütün giren çıkanlar sıkı bir kontrolden geçiriliyor. Bu bir bakıma Kubilay Han'a giren ve çıkanların saygı göstermesi anlamına geliyormuş, bir bakıma da kötü veya şüpheli kişilerin şehre giriş ve çıkışını gözlüyorlar askerler. Aslında, kâhinler Kubilay Han'a demişler ki: ‘Aman Katay halkını sıkı bir göz altında bulundur. Ne olur ne olmaz, baş kaldırmayı seven sert tabiatlı insanlardır, sıkı tedbir almayı ihmal etme.’” (Marko Polo I, ty. 94-95).

Görebildiğimiz kadarıyla, Kubilay Han işlerini düzenli şekilde yönettiren bir hükümdardır.

Bu konu hakkında vereceğimiz son bilgi İbn Battûta'ya aittir. İbn Battûta Türkler için der ki:“Muhammed Uzbek Han'ın emiri Tülük Tümûr Bey'in tanıtıcı ve teşrifatçı Alâeddin'in görevi kabul dairesinde beyin yanı başında dikilmek; örneğin kadı geldiği zaman ayağa kalkıp yüksek sesle:

‘Bismillah! Efendimiz, üstadımız, kadılar kadısı, fetvaları açıklayan, davaları çözen geldi; Bismillah!’ demektir. Eğer ulu bir fıkıh bilgini veya parmakla gösterilen saygın bir adam gelirse teşrifatçı şöyle der:

‘Bismillah! Efendimiz falanca adam!’ Böylece mecliste bulunanlar yeni geleni ayakta karşılayarak yer açarlar.” (İbn Battûta I, 2004: 466).

Netice olarak diyebiliriz ki, hem Türklerde, hem de Moğollarda herkesin yapmakla sorumlu olduğu görevleri vardır. Herkesin görev sorumluluğunun bilincinde olmasından dolayı hayatlarını rahat bir biçimde sürdürmüşlerdir. Günümüzde de, her şey böyle düzenli bir şekilde sürüp gitse belki bizler de rahat bir yaşama kavuşmuş oluruz.

İKİNCİ BÖLÜM

A. SEYAHATNAMELERDEN SEÇME HİKÂYELER

Çalışmamızın bu bölümünde İbn Fazlan ve İbn Battûta tarafından derlenen hikâyelere yer vereceğiz. Seyahatnamelerde ,uygun yerlere eklenmiş çeşitli hikâyeler de vardır. (Örneğin sayfa 41-43, 62-64 gibi). Bunlardan bazıları, konularımıza uygun olan yerlerde bırakıldı, seçtiğimiz beş tanesini de buraya almayı uygun gördük.

1. İBN FAZLAN'DAN BİR HİKÂYE

Bulgarların ülkesinde iri yapılı bir adam yaşamaktadır. İbn Fazlan, onun hikâyesini şöyle anlatır: “Her zaman olduğu gibi, bazı yerli tüccarlar buraya bir günlük mesafede olan Etil nehrine gitmişlerdi. Bu sırada nehrin suları kabarmış ve taşmıştı. Bir gün âniden bir grup tüccar gelip ‘Ey hükümdar! Nehrin suları içinde şöyle bir adam durmuş. Eğer, yakınımızdaki bir millete mensup ise bu diyarda kalmamız imkânsız. Yerimizi değiştirmekten başka çare yok.’ dediler.

Bunun üzerine, hayvanıma binip onlarla beraber nehre gittim. Bir de ne göreyim! Benim zirâmla oniki zirâ [= uzunluk birimi] uzunluğunda boyu, kocaman bir kazan kadar başı, bir karıştan daha büyük burnu, iki büyük gözü ve birer karıştan daha uzun parmakları olan bir adam! Manzarası beni dehşete düşürdü. Onların içine düşen korku benim içime de düştü. Ona bir şeyler söylemeye başladık. Fakat, hiçbir cevap vermiyor, sadece yüzümüze bakıyordu. Onu alıp getirdim. Bizden üç aylık mesafede bulunan Vîsû halkına mektup yazarak onun hakkında bilgi istedim. Mektupla şu bilgiyi verdiler:

‘Bu adam Ye’cûc ve Me’cûc kavmindendir. Onlar, bizden üç aylık mesafede olup çıplaktırlar. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Onlar denizin öbür kıyısında yaşarlar. Hayvan gibi birbirleri ile çiftleşirler. Her gün, Allah onlar için denizden bir balık çıkarır. Her biri gelip bu balıktan, bıçakla kendisine ve âilesine yetecek kadar bir parça keser. Eğer lüzumundan fazla et alırsa onun ve âilesinin karınları ağrır. Bazan adam ve âilesi hepsi ölürler. Herkes balıktan ihtiyaçları olan eti aldıktan sonra balık tekrar denize döner. Her gün bu şekilde geçinirler. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Diğer taraflardan ise dağlarla çevrilidirler. Eskiden dışarı çıkmakta oldukları kapı ile aralarında bugün Ye’cûc ve Me’cûc Seddi bulunmaktadır. Allah onların meskûn ülkelere çıkmalarını isterse seddin açılması için bir sebep ortaya çıkarır. Aramızdaki deniz kurur ve balıkların gelmesi kesilir.’

İbn Fazlan şöyle der:

Bu adamın ne olduğunu hükümdara sordum. Cevâben ‘Bir müddet yanımızda oturdu. Fakat, onu gören her çocuk ölüyor, her hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa onu öldürünceye kadar sıkıyordu. Bu hareketlerini görünce onu yüksek bir ağaca astım, orada öldü. Eğer, kemiklerini ve başını görmek istiyorsan, gel beraber gidelim, gör’ dedi. ‘Vallahi, görmeyi arzu ediyorum’ dedim. Beraberce ata binerek kocaman ağaçlar bulunan büyük bir ormana gittik. Beni bir ağacın altına götürdü. Adamın kemikleri ve kafatası ağacın dibindeydi. Başına baktım, kocaman bir kazan (arı kovanı) gibiydi. Kaburga kemikleri ise büyük hurma dalları kadardı. Kol ve bacak kemikleri de aynı nisbette büyüktü. Hayret içinde kaldım ve geri döndüm. (İbn Fazlan 1995: 62-64).

2. İBN BATTÛTA'DAN BİRİNCİ HİKÂYE

Câm şehrinin kurucusu olarak bilinen Şeyh Şihâbeddîn'in hikâyesini İbn Battûta şöyle anlatır: “Anlatılanlara göre Şeyh Şihâbeddîn evvelce zevkine düşkün, şarap seven bir adammış. Altmışa yakın can dostu varmış onun; her gün birinin evinde toplanarak âlem yaparlarmış! Bir kişiye iki ayda sıra gelirmiş. Bir gün yine Şihâbeddîn'e sıra geldiğinde o Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor, hâlini düzeltmeye niyetleniyor; şöyle söylenmekten de kendini alamıyor:

‘Arkadaşlarım evde toplanmadan tövbe ettiğimi söylersem ziyafetin külfetinden kaçtığımı sanırlar!’ bu tedirginlik onu sarmışken şölen için gerekli yiyecekleri hazırlıyor ve şarabı tulumlara dolduruyor! Dostlar gelip şarap içmek isteyince tulumun birini açıyorlar ama şarap değil şerbet çıkıyor! İkinci ve üçüncü tulumu da açıyorlar; hepsi şerbet! Bu nedir diye merakla soruyorlar. Şihâbeddîn meseleyi anlatıyor, tövbe ettiğini söyleyerek ekliyor:

‘Allah’a andolsun; bu içtiğiniz şerbet sizin daha önce kafanıza diktiğiniz şaraptan başka bir şey değil!’ Bu olaydan sonra hepsi Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor ve bu zaviyeyi yaptırıyorlar. Ömürlerinin geri kalan kısmını ibadetle geçiriyorlar. Şihâbeddîn'in daha nice kerameti ve keşfi zahir olmuştur.” (İbn Battûta I, 2004: 564).

3. İBN BATTÛTA'DAN İKİNCİ HİKÂYE

İbn Battûta, Belh Mescidi'nin yapılış hikâyesini şöyle anlatır: “Tarihten anlayanların bana söylediğine göre Belh Mescidi'ni bir kadın yaptırmış. Onun kocası Abbâsîoğullarının Belh valisi Davud b. Ali imiş. Herkesin söz birliği ederek aktardığına göre halife, yöre halkının kalkıştığı bir eyleme öfkeleniyor; onlardan ağır vergi alınması için memurunu gönderiyor. Adam şehre varınca kadınlar ve çocuklar mescidi yaptıran kadının yanına varıyorlar. Bu kadın onların emirinin eşidir. Çoluk-çocuk hep beraber şikâyetlerini bildiriyor, halifeden gelen ağır para cezasından dem vuruyorlar. Kadın, mücevherlerle süslü paha biçilmez elbisesini halifenin memuruna göndererek:

‘Bunu halifeye götür! Belh ahalisinin yoksulluğundan ötürü onların yerine ben bu giysiyi veriyorum!’ diyor. Zaten giysinin değeri görevlinin halktan toplayacağı vergiden daha büyükmüş! Memur, halifeye gidip elbiseyi takdim ediyor ve olayı anlatıyor. Halife yüzü kızarmış bir vaziyette:

‘Bu kadın bizden de mi cömert?’ diyerek Belhlilerden söz konusu ağır verginin kaldırılmasını ve elbisenin kadına geri verilmesini emrediyor. Ayrıca o yöre halkından her sene aldığı haracı bu sefer bağışladığını söylüyor. Tekrar Belh’e dönen görevli, cömert kadının evine giderek halifenin sözlerini naklediyor, elbiseyi iade ediyor. Fakat kadın:

‘Yüce halifenin gözü bu elbiseye düştü mü?’ diye sorunca memur:

‘Evet, bu giysiyi gördü [ve beğendi!]’ cevabını veriyor. Kadın:

‘Namahremin gözünün düştüğü elbiseyi asla giymem!’ diyerek satılmasını emrediyor elbisenin... Elde edilen parayla bu mescidi, zaviyeyi ve tam karşısında küfeki taşından mamul ribâtı inşa ettiriyor. Şu anda bu ribât hâlâ ayakta. Harcamalardan sonra yine de üçte bir oranında para artınca bu miktarın mescidin sütunlarından birinin altına gömülmesini emretmiş, ihtiyaç olursa kolayca bulunup kullanılсын diye... İşte Tinkîz bu hikâyeyi duyunca mescitteki sütunların yıkılmasını emrediyor. Bütün sütunların üçte biri yıkıldıktan sonra hiçbir şey bulamayınca geri kalanları bırakıyor.” (İbn Battûta I, 2004: 555-557).

4. İBN BATTÛTA'DAN ÜÇÜNCÜ HİKÂYE

İbn Battûta, Râfızî haydutlarının hikâyesini şöyle anlatır:“Horasan’da Mes’ûd ve Muhammed diye iki adam yaşardı. Aynı kendileri gibi beş bitirim arkadaşı vardı bunların. Bu gibilerine Irak’ta ‘şuttâr’, Horasan’da ‘serabdâlân’, Mâğrip’te ise ‘sakûra’ adı verilir. Bu yedi adam yol kesmeye, karışıklık çıkarmaya, haraç almaya karar verdiler. Yaptıkları haydutluğun ünü her yana yayıldı. Onlar Sebzvâr ismiyle de bilinen Beyhak şehrinde sarp kayalıklarda yaşar, gündüzleri pusuya yatar, geceleri köylere baskın yaparlardı. Aynı hırsı taşıyan, aynı yoldan giden pek çok çapulcu da kendilerine katılınca sayıları arttı. Halk, dehşetin kucağına düştü. Bu kahrolası haydutlar Beyhak ve komşu şehirlere hücum ederek o bölgeyi ele geçirdiler! Büyük bir gücün ve servetin sahibi oldular. Liderleri olan Mes’ûd’a ‘sultan’ unvanı verdiler!

Artık köleler, efendilerin yanından kaçıp onların yanına sığınıyordu. Onlar her kaçan köleye bir at, bir miktar da para verirlerdi. Eğer yararlık gösterip öne çıkmayı başırırsa o köle bir eşkıya grubunun sergerdesi yapılırdı. Böylece Sultan Mes’ûd denen haydutbaşının çerisi bir hayli arttı. Hepsi Râfızî mezhebinden olduğu için Horasan’daki Ehl-i Sünnet ahaliye baskı yapmaya ve onları Râfızî mezhebine sokmaya giriştiler. Tûs bölgesinin Meşhed şehrinde oturan ve onlar nezdinde ermiş kabul edilen Hasan adlı Râfızî’yi de halife ilan ettiler! Hasan halife adı verilen bu adam onlara adaletli davranmalarını tavsiye etti. Bu öğütten sonra öyle dürüstleştiler ki yere para düşse sahibi gelip alıncaya kadar kimse ona el sürmezdi!

Bu Râfızî kuvvetleri Nîsâbûr’u da ele geçirdiler. Sultan Tugay Tûmûr onlara güçlü bir ordu gönderdiyse de yenildi. Yardımcısı Argûn Şâh yönetiminde ikinci bir ordu gönderildi; Râfızîler o orduyu da yenerek Argûn’u esir ettiler. Ama iyi davranıyorlardı, eskisi gibi değildiler. Sonra ellibin kişilik muazzam bir orduyla Tugay Tûmûr onların karşısına çıktı fakat Râfızî kuvvetleri onu da mağlup ederek ülkesini bir baştan bir başa işgal ettiler. Serahs, Zâva ve Horasan’ın en büyük şehri olan Tûs’u ele geçirerek, halifelerini Meşhed-i Ali b. Musa Radyyy diye bilinen semte oturttular. Sonra Câm şehrini zaptedip buraya altı gün uzaklıkta bulunan Herat’a yürüdüler. Bu hâdiseleri duyan Melik Hüseyin, kumandanlarını, askerlerini ve şehir halkını toplayarak çözümü herkese açık bir mecliste ortaya attı; şehirde kalınıp düşmanın gelmesi beklenecek, sonra düşmanın üzerine gidilip kanlı bir savaş yapılacaktı!

Nihayet düşmanla yüzyüze savaşmaya karar verildi Herat halkı Gûriyye diye adlandırılan bir kabiledendir. Söylentilere göre onlar Suriye’de Gavru’ş-Şam denilen bir böl-

geye aittiler; asılları oradan geliyormuş. Toptan hazırlandılar, ülkelerinin her yanından derilip akın akın koştular. Onlar köylerde ve Mergîs denilen merada otururlar. Bir uçtan bir uca dört gün tutan, üzerinde yeşil eksik olmayan bir alandır burası. Hayvanlarını ve atlarını burada güderler. Burada bol fıstık yetişir. Fıstık Irak bölgesine buradan ihraç edilir. Gûrîlerin en güçlü kolu, Semnan şehrinin ahalisidir.

Nihayet Râfızîlerle savaşmak için yola düştüler. Piyade ve süvari toptan yüz yirmibin kişiydiler. Başlarında Hüseyin bulunuyordu. Râfızîler ise yüzellibin süvariden oluşuyordu. İki ordu Bûşenc ovasında karşılaştılar, taraflar kolay pes etmediler; sonunda Râfızî tarafı ağır bir bozguna uğradı. Reisleri Mês'ud kaçtı. Lâkin halifeleri Hasan, yirmibin kişiyle kanının son damlasına kadar direndi!

Râfızîlerden dörtbin kadar esir alınmıştı. Bu mücadelenin kuşluk vaktinde başlayıp öğlene kadar devam ettiğini harbe katılan bir cengâverden dinledim. Öğleden sonra Melik Hüseyin atından inip namaz kılmış sonra da yemek hazırlanmış. Kendisiyle beraber yüksek rütbeliler karınlarını doyururken öte yanda esirler tek tek öldürülüyormuş. Melik Hüseyin bu zorlu seferden sonra başşehrine dönmüştür. Allah onun aracılığıyla Ehl-i Sünnet'e yardım ederek fitne ateşini söndürmüştür. Bu olay benim Hindistan'dan ayrılışımın ardından yediyüzkırksekiz senesinde meydana gelmiştir.” (İbn Battûta I, 2004: 559-560).

5. İBN BATTÛTA'DAN DÖRDÜNCÜ HİKÂYE

İbn Battûta, Mevlâna'nın hikâyesini şöyle anlatır: “Anlatılanlara göre Mevlâna gençliğinde bir müderris ve fıkıh bilgini olarak bu şehirdeki medresede talebe yetiştirmekteymiş. Bir gün tekkeye başında helva tepsisiyle biri gelir. Tepsideki helva dilim dilim kesilmiş olup her parça bir kuruşa satılmaktadır. Helvacı, Mevlâna'nın bulunduğu yere geldiği zaman; ‘Tepsiyi getir!’ der Mevlâna. Adam tepside bir dilim alır, şeyhe sunar. Mevlâna onu yer. Bunun üzerine helvacı başka kimseye bir şey vermeden medreseden çıkar gider. Şeyh ise onun ardından koşar; öğrencilerini yüzüstü bırakır. Talebeler bir süre beklerler; sonra şeyhlerine ne olduğunu araştırmaya başlarlar fakat nereye gittiğini hiç öğrenemezler.

Yıllar sonra Mevlâna geri döner, ancak o artık kimsenin anlamadığı Farsça şiirlerden başka bir şey söylememektedir! Bunlar, ikişer dizesi birbiriyle kafiyeli dörtlükler hâlinde uzun bir manzumeyi oluşturmaktadır. Eski öğrencileri şeyhlerinin bu hâlini de benimserler. Ağzından çıkan şiirleri yazıp kaydederler. Böylece **Mesnevî** adı verilen ünlü kitap meydana gelir. Bu ülke halkı **Mesnevî** kitabına çok değer veriyor. Onun içindeki dizelere azamî saygıyı gösteriyor, anlamaya çalışıyor; Cuma günleri tekke ve dergâhlarda onu okuyorlar.” (İbn Battûta I, 2004:413).

SONUÇ

Türk dünyası, Altaylardan Balkanlara kadar uzanan çok geniş bir coğrafyadır. Binlerce yıllık bir tarihe sahip olan Türk milletinin gelenek ve görenekleri de tıpkı yayıldığı coğrafya gibi, çok büyük bir denizdir.

Türklerin tarih içerisinde ne tür gelenek ve görenekleri olduğu, neler giydikleri, neler yedikleri, nelere inandıkları gibi soruların cevabını bulmak için bize en iyi yol gösterecek olan tarihî kaynaklardır. Bu tarihî kaynaklar içinde de seyahatnameler çok önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmamızda Türklerin Orta Çağ'daki gelenek ve göreneklerini inceledik. Gördüğümüz kadarıyla, aradan yüzyıllarca zaman geçmiş olmasına rağmen Türkler bu günde bu geleneklerini koruyup yaşatmaktadırlar. Kimi gelenekler geçen uzun yıllara rağmen değişmeden günümüze kadar gelmiştir, kimi gelenekler ise bazı değişikliklere uğrayarak günümüze gelmiştir.

Genel olarak Türk boylarının gelenek ve görenekleri bir bütünlük göstermektedir. Bazı geleneklerde farklı uygulamalar olsa da, çıkış noktası aynıdır. Örneğin, Türk boylarında ateşin kutsallığı İslam öncesi Türk dininin bir kalıntısıdır. Orta Çağ seyahatnamelerinde de ateşin kutsallığı açıkça görülmektedir. Ateşin kötülükleri temizleyen bir unsur olduğu inancı, onun su ile söndürülmemesi inancı bugün Anadolu dâhil bütün Türk dünyasında hâlâ yaşamaktadır. Aynı şekilde suyun kutsallığı ile ilgili geleneklerde günümüz de hâlâ yaşamaktadır.

Bu çalışmayı yaparken dikkatimizi çeken bir konu da Türk ve Moğol geleneklerinin birbirlerine çok yakın olduğu gerçeğidir. Bazı gelenekler sadece Moğollara, bazıları ise sadece Türklere has olmakla birlikte, bazı gelenekler Türklerde ve Moğollarda çok belirgin bir şekilde benzerlik göstermektedir. Türk ve Moğol milletlerinin birbirleriyle akraba oldukları tezi bizim bu çalışmamızda da görülmektedir.

Buna karşılık bazı seyahatnamelerde geçen kimi gelenekler ise günümüzde hiç görülmemektedir. Örneğin, kimi Türk boylarının suyu kutsal saymalarından dolayı yıkanmamaları geleneği günümüzde yaşamamaktadır.

Çalışmamızın sonucunda diyebiliriz ki; gelenekler dil gibi, bir milleti millet yapan unsurların başında gelmektedir. Tarihin en eski milletlerinden birisi olan Türk milleti de gelenek ve görenekler açısından çok zengin bir kültüre sahiptir.

Dileğimiz yüzlerce yıldır korunup yaşatılan ve nesilden nesile aktarılan bu geleneklerimizin yüzlerce yıl sonrada yaşamasıdır.

İnancımız odur ki, yüzyılları aşp günümüze kadar gelebilen bu gelenek ve göreneklerimizin geleceğe uzanarak sürüp gitmesi en büyük arzumuzdur.

KAYNAKLAR

1. ANA KAYNAKLAR

Ayktut, Sait (2004), “Tancalı İbn Battûta ve Seyahatnâmesi” **İbn Battûta Seyahatnâmesi I**, İstanbul.

Ayktut, Sait (2004), “Notlar” **İbn Battûta Seyahatnâmesi I**, İstanbul.

Ayan, Ergin (2001), “Ön söz” **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, İstanbul.

İbn Battûta (2004a), **Seyahatnâmesi I** (çev. A. Sait Ayktut), İstanbul.

İbn Battûta (2004b), **Seyahatnâmesi II** (çev. A. Sait Ayktut), İstanbul.

İbn Fazlan (1995), **Seyahatnâme** (çev. Ramazan Şeşen), İstanbul.

Marko Polo (ty.), **Seyahatnamesi I** (çev. Filiz Dokuman), İstanbul.

Marko Polo (ty.), **Seyahatnamesi II** (çev. Filiz Dokuman), İstanbul.

Rubruk, Wilhelm von (2001), **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255** (çev. Ergin Ayan), İstanbul.

Şeşen, Ramazan (1995), “Notlar” **İbn Fazlan Seyahatnâme**, İstanbul.

2. YARDIMCI KAYNAKLAR

Alptekin, Ali Berat (2005), **Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler**, Ankara .

Beydili, Celal (2005), **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Ankara.

Boyras, Şeref (2006), **Fal Kitabı / Melhemeler ve Türk Halk Kültürü**, İstanbul.

Ergin, Muharrem (1958) **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul.

İnan, Abdülkadir (1998), **Makaleler ve İncelemler I**, Ankara.

İnan, Abdülkadir (2000), **Tarihte ve Bugün Şamanizm / Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara.

Korkmaz, Esat (2003), **Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (1978), **Türk Kültür Tarihine Giriş II**, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1991), **Türk Kültür Tarihine Giriş IV**, Ankara

Ögel, Bahaeddin (1978), **Türk Kültür Tarihine Giriş V**, Ankara

Ögel, Bahaeddin (2003), **Türk Mitolojisi I**, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (2002), **Türk Mitolojisi II**, Ankara.

- Parmaksızoğlu, İsmet (1986), **İbn Battûta Seyahatnamesinden Seçmeler**, İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (1999), **Altay Türklerinde Ölüm** (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (2000), **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar** (çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (2001), **Orta Asya Tarih ve Uygarlık** (çev. Lale Arslan), İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (2002), **Türklerin ve Moğolların Eski Dini** (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul.
- Sakaoğlu Saim, (1998), **Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler- Aktarmalar II**, Konya.
- Şeşen, Ramazan (1998), **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara.
- Taş, İsmail (2002), **İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya.
- Temel Britannica**, (1998), C.XII.

EK

KİTAP KAPAKLARI

KÂZİM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Ebû Abdullah Muhammed
İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA
SEYAHATNÂMESİ
I

Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut

KÂZİM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Ebû Abdullah Muhammed
İbn Battûta Tancî

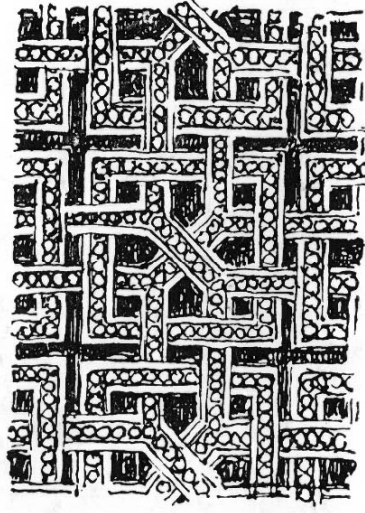
İBN BATTÛTA
SEYAHATNÂMESİ
II

Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut

İbn Fazlan

Seyahatnâme

TARİH
SERİSİ

BEDİR

MARKOPOLO SEYAHATNAMEİ

BİRİNCİ CİLT

Tercüman

1001 TEMEL ESER

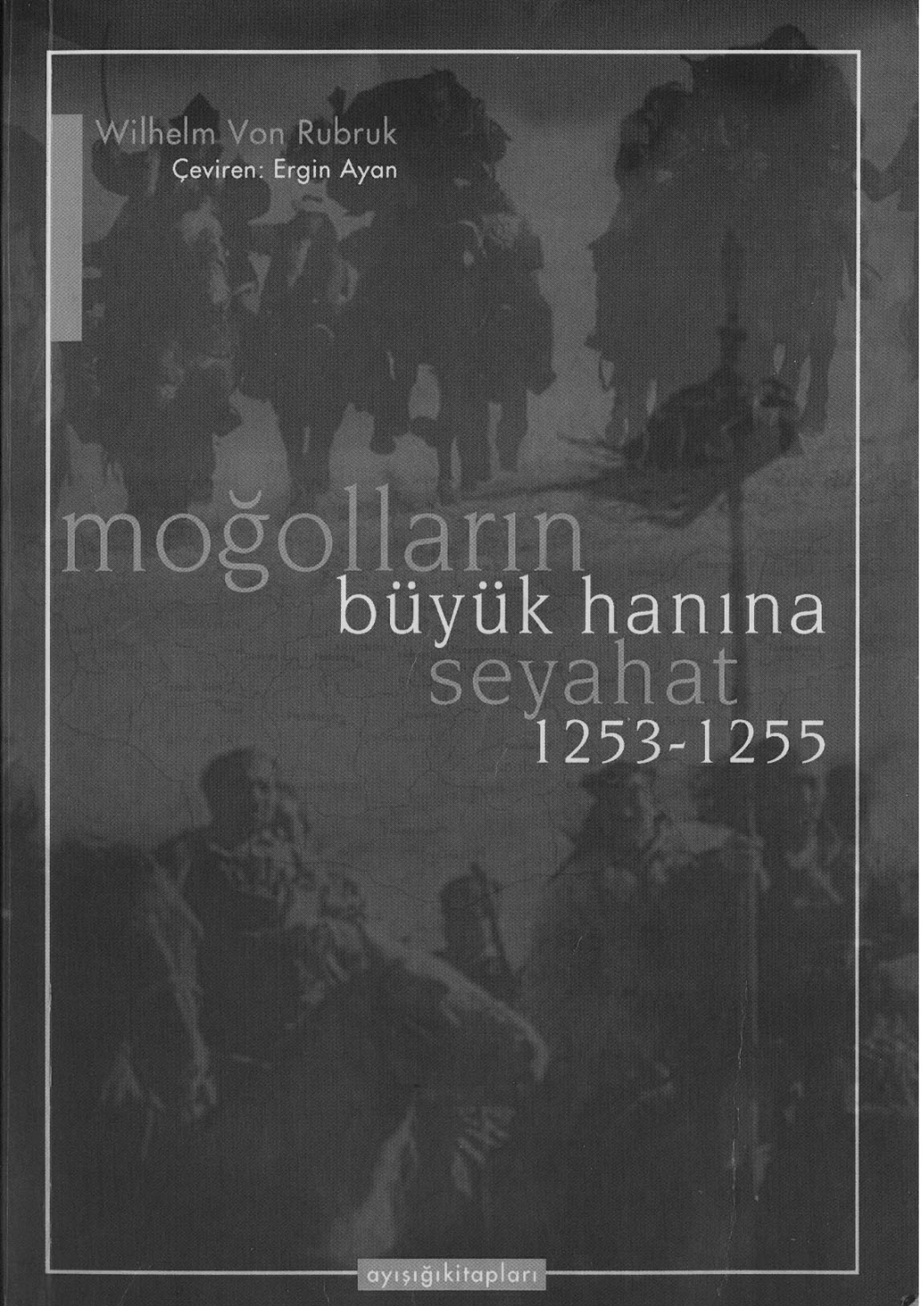
MARKOPOLO

SEYAHATNAMEİ

İKİNCİ CİLT

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Wilhelm Von Rubruk
Çeviren: Ergin Ayan

moğolların
büyük hanına
seyahat
1253-1255

ayışığıkitapları